

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

В. В. МЕНДЕРЕЦЬКИЙ
І. П. КАСІЯНИК
В. В. ГАРБАР
О. В. МАТУЗ

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ



НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2025

УДК 37.016:91](075.8)

ББК 74.58+26.8я73

М54

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 1 від 30 січня 2025 року.

Рецензенти:

А. М. Кух, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

У. І. Недільська, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувачка кафедри екології та загальнобіологічних дисциплін Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»;

Т. О. Мисько, вчитель географії вищої категорії, вчитель-методист Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи №17.

Методика навчання географії в закладах освіти: навчально-
М54 методичний посібник [Електронний ресурс] / Мендерецький В. В., Касіяник І. П., Гарбар В. В., Матуз О. В. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 326 с.

У посібнику розглядаються теоретичні та методологічні питання методики навчання географії. Висвітлена методика вивчення загальних проблем, змісту, форм і методів навчання та проведення уроків, практичних занять та позашкільних заходів. Посібник написаний згідно оновленої навчальної програми. Посібник підготовлений з метою допомоги студентам-географам, вчителям та викладачам географії опанувати основними методиками і технологіями організації освітнього процесу в закладах освіти.

Для здобувачів освіти денної та заочної форм навчання, вчителів закладів загальної середньої освіти та викладачів закладів передвищої освіти.

УДК 37.016:91](075.8)

ББК 74.58+26.8я73

**Електронна версія навчально-методичного посібника
доступна за покликанням:**

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9126>

© Мендерецький В. В., Касіяник І. П.,
Гарбар В. В., Матуз О. В., 2025



ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
------------------------	---

Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти вивчення географії у закладах освіти	8
---	---

1.1. Методичні засади географічної освіти в старшій школі	8
1.2. Становлення та розвиток профільного навчання географії	20
1.3. Допрофільна підготовки з географії у закладах освіти	31
1.4. Вимоги до змісту географічної освіти у старших класах	41
1.5. Організація вивчення географії в старшій школі у класах профільного навчання	52
1.6. Методичні засади вивчення географії у старшій школі на рівні стандарту	62
1.7. Методика вивчення навчального курсу «Географія: регіони та країни» (10 клас)	71
1.8. Методика вивчення навчального курсу «Географічний простір Землі» (11 клас)	83
1.9. Дидактичні засади реалізації інтегративного підходу в шкільній природничій освіті	94
1.10. Підготовка вчителів до викладання географічних дисциплін в закладах освіти в умовах профільного навчання	104

1.11.	Обладнання сучасного кабінету географії в світлі вимог реформи «Нова українська школа»	115
1.12.	Реалізація змісту географічної освіти у підручниках для старшої школи	127
1.13.	Впровадження інноваційних технологій навчання в практику роботи профільної школи	139
1.14.	Інформаційно-комп'ютерні технології навчання в практиці профільної школи	149
1.15.	Методика використання картографічних матеріалів та ГІС-технології в освітньому процесі з географії старшої школи	161
1.16.	Організація самостійної діяльності здобувачів освіти	171
1.17.	Методичні аспекти організації виховання та розвитку школярів на уроках географії	181
1.18.	Діагностика та контроль за процесом навчання географії	192
1.19.	Організація освітнього процесу з географії в системі фахової передвищої освіти	202
1.20.	Проведення географічних досліджень в закладах позашкільної освіти	212

Розділ 2.	Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи	222
2.1.	Практичне заняття «Ознайомлення з теоретико-методологічними основами та методичними засадами географічної освіти в старшій школі»	222
2.2.	Практичне заняття «Історичний аналіз вивчення географії в Україні та закордоном»	226
2.3.	Практичне заняття «Організація допрофільної підготовки з географії в освітній системі України»	230
2.4.	Практичне заняття «Дослідження вимог до змісту географічної освіти у старших класах»	235
2.5.	Практичне заняття «Методичні особливості формування географічної компетентності у профільній школі»	238

2.6.	Практичне заняття «Методичні особливості вивчення географії у старшій школі на рівні стандарту»	243
2.7.	Практичне заняття «Методика вивчення навчального курсу «Географія: регіони та країни» (10 клас)»	248
2.8.	Практичне заняття «Методика вивчення навчального курсу «Географічний простір землі» (11 клас)»	253
2.9.	Практичне заняття «Дидактичні засади реалізації інтегративного підходу в шкільній природничій освіті»	257
2.10.	Практичне заняття «Підготовка вчителя до викладання географічних дисциплін в закладах освіти»	262
2.11.	Практичне заняття «Дослідження можливостей сучасного кабінету географії»	265
2.12.	Практичне заняття «Реалізація змісту географічної освіти у підручниках для закладів освіти»	271
2.13.	Практичне заняття «Запровадження інноваційних технологій навчання в практику роботи профільної школи»	275
2.14.	Практичне заняття «Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у практику профільного навчання».....	281
2.15.	Практичне заняття «Використання електронних карт та ГІС-технології в освітньому процесі з географії старшої школи» ...	285
2.16.	Практичне заняття «Організація самостійної діяльності здобувачів освіти»	291
2.17.	Практичне заняття «Виховання на заняттях з географії в закладах освіти»	296
2.18.	Практичне заняття «Організація діагностики та контролю за процесом навчання географії»	301
2.19.	Практичне заняття «Організація освітнього процесу з географії в системі фахової передвищої освіти»	307
2.20.	Практичне заняття «Проведення географічних досліджень в закладах позашкільної освіти»	315
	Рекомендовані джерела та література	320



ПЕРЕДМОВА

Методика навчання географії в закладах освіти займає важливе місце в системі загальної та професійної освіти. Географія – це не просто вивчення

природних явищ, карт та мап. Це наука, яка вчить розуміти світ у його цілісності, розкриває взаємозв'язки між природними, соціальними, економічними та політичними процесами. В умовах глобалізації, зростання урбанізації та зміни клімату, географія як навчальна дисципліна стає ще важливішою для виховання громадян, здатних критично оцінювати проблеми сучасного світу та брати участь у їх вирішенні.

Методика викладання географії, у свою чергу, є тією основою, яка дозволяє ефективно передавати знання, формувати навички та розвивати у здобувачів освіти географічне мислення. Вона охоплює не лише традиційні методи навчання, але й новітні технології, інтерактивні методи роботи, які сприяють залученню молоді до активного пізнавального процесу. Враховуючи те, що сьогоденні здобувачі освіти мають доступ до величезної кількості інформації, важливим завданням педагогів є навчити їх критично осмислювати отриману інформацію, працювати з різноманітними джерелами, аналізувати, порівнювати та робити висновки.

Цей навчально-методичний посібник адресований як педагогам, що вже працюють у закладах освіти, так і студентам педагогічних факультетів, які готуються стати фахівцями у галузі викладання географії. Посібник має на меті не лише теоретичне ознайомлення з основами методики викладання географії, але й надання практичних рекомендацій щодо організації освітнього процесу, застосування інтерактивних методів навчання, використання сучасних технічних засобів, таких як мультимедійні

презентації, географічні інформаційні системи (ГІС), картографічні матеріали та інші інструменти для активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти.

Особливу увагу в посібнику приділено методам формування у молодого покоління просторової орієнтації, навичок роботи з картами та іншими джерелами географічної інформації. Розглядаються питання організації самостійної роботи здобувачів освіти, проектної діяльності та інтеграції географії з іншими дисциплінами, що сприяє розвитку міжпредметних зв'язків і забезпечує глибше усвідомлення важливості географічних знань у повсякденному житті.

Методика навчання географії постійно еволюціонує, пристосовуючись до вимог сучасної освіти та нових наукових досягнень. У цьому контексті важливою є роль педагогів, які не лише передають знання, але й стають наставниками і партнерами для своїх вихованців, сприяючи розвитку їхніх критичних і творчих здібностей. У цьому посібнику подано висерпні рекомендації щодо методичних засад, а також ідеї для практичних занять, що допоможуть зробити навчання географії більш захоплюючим, ефективним та результативним.

Цей посібник є спробою надати читачам сучасний інструментарій для успішної аудиторної роботи, підтримати педагогів у їхній щоденній праці та сприяти підвищенню якості навчання географії в закладах освіти. Надіємось, що матеріали цього посібника допоможуть педагогам ефективно працювати, розвивати у здобувачів освіти інтерес до географії та сприяти їхньому всебічному розвитку.

Бажаємо успіхів у використанні цього посібника та на шляху до вдосконалення методики навчання географії!



РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

1.1. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Методика – це сукупність способів доцільного проведення будь-якої роботи. В основі методики лежить метод. Слово «метод» означає спосіб дослідження, шлях вирішення поставленого завдання. У методі прихована та база на основі якої може бути вирішена будь-яка проблема. Тому методика навчання виступає основою всього дидактичного процесу.

Головне завдання методики навчання географії – забезпечення ефективності процесу навчання на всіх його стадіях.

Освіта – це цілеспрямований процес формування і розвитку особистості, здатної зберігати та збагачувати культурні цінності суспільства. Освіта як процес складається з навчання і виховання.

Навчання є фундаментальною дидактичною категорією, яка розкриває теорію, методику і практику організації освітнього процесу як необхідну умову підготовки людини до життя і праці. В основі будь-якого типу навчання закладено *викладання і учіння*.

Учіння – це діяльність *здобувача знань* із засвоєння, закріплення і застосування отриманих знань, а також усвідомлення значення навчання і виховання. Результатом навчання стає розвиток особистості в інтересах суспільства і держави. Тому навчання повинно супроводжуватися виховним впливом на учня.

Викладання – це професійна діяльність *вчителя* (викладача) з цілеспрямованої передачі здобувачам освіти наукових знань, життєвого досвіду і людської культури.

Виховання – це, по суті, одна з форм соціалізації особистості, а саме керований процес соціалізації. Тому найважливішим в процесі навчання є належне виховання.

Навчання і виховання здійснюється за допомогою **методики**, що відображає характер відбору способів, методів і механізмів педагогічної діяльності.

Методика навчання географії (за С.Г. Коберником) – це наука про закономірності й особливості процесу навчання географії в школі. Вона розробляє і встановлює раціональні методи і прийоми, засоби і форми організації навчальної діяльності, під час якої відбувається свідоме оволодіння учнями системою знань із шкільного курсу географії та формуються відповідні уміння і навички щодо застосування цих знань.

Методика навчання географії відповідає на традиційні педагогічні питання: з якою метою, чому і яким чином навчати, які при цьому передбачаються результати? Сучасна методика географії розглядає викладання географії як єдиний навчально-виховний процес, який відзначається динамічністю і перебуває у безперервному розвитку.

Процес навчання географії базується на загальних педагогічних законах і закономірностях, що відображають системний характер освітньої практики, спрямованої на формування і розвиток особистості.

Дидактична діяльність і її ефективність становлять головний **предмет методики навчання географії**.

Об'єктом дослідження методики навчання географії в широкому розумінні є система шкільної географічної освіти, у більш вузькому розумінні – процес формування географічних знань, умінь і навичок у ЗЗСО.

Об'єктом методики навчання географії є процес **формування географічної компетентності** у загальноосвітній школі.

Одним із напрямків модернізації сучасної загальної середньої освіти в Україні є профілізація старшої школи, реалізація якої викликала необхідність введення додаткових новацій у шкільну практику. Після затвердження **Концепції профільного навчання у старшій школі** (2014 р.) розпочався перехід старшої школи в Україні на профільне навчання.

Концепція визначає засади навчання, яке має здійснюватись у ЗЗСО на третьому рівні формальної освіти згідно з Міжнародним стандартом класифікації освіти – повна загальна середня освіта. Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» навчання на цьому рівні освіти повинно мати профільне спрямування.

Профіль навчання – це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів. Профільне навчання передбачає створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу.

Згідно Концепції у старшій школі визначено п'ять напрямів профільного навчання: **природничо-математичний, технологічний, суспільно-гуманітарний, художньо-естетичний, спортивний, філологічний.**

Ключові компетентності, визначені законом «Про освіту», учні опановуватимуть у межах кожної освітньої галузі.

Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: ліцеях, коледжах, професійно-технічних навчальних закладах, спеціалізованих школах з поглибленим вивченням предметів, навчально-виховних комплексах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. Таке навчання може здійснюватися за індивідуальними планами і програмами, у тому числі за дистанційною формою навчання або у формі екстернату.

Організація профільного навчання зумовлюється особливостями функціонування кожного навчального закладу, його кадровим потенціалом і навчально-матеріальною базою. Багатопрофільні або однопрофільні ліцеї як загальноосвітні навчальні заклади III ступеня є основним типом навчальних закладів, що забезпечують повноцінну реалізацію ідеї профільного навчання.

Профільне навчання може здійснюватися на основі внутрішньошкільної та міжшкільної взаємодії, на основі мережної взаємодії, що охоплює різні заклади регіону. Окремі професії учні можуть набувати на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, закладів профтехосвіти, інших навчальних закладів.

Суть профільного навчання полягає в якомого повнішому задоволенні і розвитку пізнавальних інтересів та здібностей учнів, їхніх освітніх

потреб, зумовлених орієнтацією на майбутню професію і життєвими планами.

Ціль профільного навчання – забезпечення умов для якісної освіти старшокласників у відповідності з їхніми індивідуальними нахилами, можливостями, здібностями і потребами, забезпечення професійної орієнтації учнів на майбутню діяльність, яка користується попитом на ринку праці, встановлення наступності між загальною середньою і професійною освітою, забезпечення можливостей постійного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Профільна школа є інституційною формою реалізації цієї мети.

Запровадження профільного навчання має на **меті** забезпечити можливість рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

Профільне навчання спрямоване на формування ключових компетентностей старшокласників, набуття навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток інтелектуальних, творчих, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Завдання профільного навчання: надання учням повної загальної середньої освіти; сприяння життєвому і професійному самовизначенню; забезпечення можливостей для конструювання власної освітньої траєкторії; цілеспрямована підготовка до продовження навчання на наступних рівнях освіти; створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб; забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору майбутньої професії; формування компетенцій на допрофесійному рівні, спрямування щодо майбутньої професійної діяльності; створення умов для здобуття професій; забезпечення зв'язків між загальною середньою і професійною освітою. Завдання профільного навчання зумовлюють структуру і добір його змісту, а також відповідні способи організації освітнього процесу.

Реалізація мети і завдань профільного навчання здійснюється на основі **принципів** (диференціації, індивідуалізації, соціальної рівноваги,

наступності й неперервності, гнучкості, варіативності, діагностико-прогностичної реалізованості), які обумовлені компетентнісною орієнтованою парадигмою освіти і відображають специфіку профільного навчання.

У профільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачається опанування змісту предметів на різних рівнях:

1. Рівень стандарту – обов'язковий мінімум змісту навчальних предметів, який не передбачає подальшого їх вивчення (наприклад, математика у філологічному профілі; історія у фізико-математичному). Зміст навчання географії на рівні стандарту визначається державним загальноосвітнім стандартом.

2. Рівень профільної підготовки – зміст навчальних предметів поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію. Наприклад, курси фізики і математики у фізико-математичному профілі або курси географії у географічному профілі.

Набір *освітніх галузей* (напрямів навчання) відповідає соціально-диференційованим видам діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці, і містить знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво. Кожен напрям поділяється на навчальні профілі. Так, у природничому напрямі профільного навчання передбачено *географічний профіль*.

Засвоєння змісту освіти у загальноосвітніх закладах з профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге – підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профільного навчання передбачає вивчення на третьому ступені загальної середньої освіти навчальних предметів трьох типів: базових загальноосвітніх (становлять інваріантну (незмінну) складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів), курсів за вибором (обов'язкових курсів за вибором учнів, що входять до складу профілю навчання на старшому ступені), профільних загальноосвітніх предметів (реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю).

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Ці предмети реалізують цілі й завдання загальної середньої освіти. Зміст навчання і вимоги до підготовки старшокласників визначаються Державним стандартом повної загальної середньої освіти.

Курси за вибором – це навчальні курси, які доповнюють навчальні предмети і входять до складу допрофільної підготовки та профільного навчання. Курси за вибором вивчаються за рахунок варіативної частини змісту освіти. Вибір таких курсів здійснюється учнями *добровільно*.

Під час *допрофільної підготовки* (у 8-9 класах) функцією курсів за вибором є формування у школярів правильного вибору профілю навчання, визначення сфери майбутньої професійної діяльності. За змістовим наповненням вони знайомлять учнів із світом сучасних професій, розширюють знання учнів зі шкільних предметів, навчають оцінювати свої можливості щодо способів діяльності.

У *старшій школі* курси за вибором сприяють формуванню індивідуальної освітньої траєкторії школярів, орієнтують на усвідомлений та відповідальний вибір майбутньої професії. Кожен учень протягом 2-х років навчання у старшій школі (10-11 клас) обирає для вивчення не менше 4-х-5-ти курсів за вибором. Курси за вибором у старшій школі забезпечують поглиблене та розширене вивчення профільних предметів, зокрема – географії. Водночас вони можуть бути зорієнтовані на певний вид діяльності поза профілем навчання, який обрав учень.

Профільні загальноосвітні предмети – це предмети, що реалізують цілі, завдання і зміст конкретного профілю. Профільні предмети забезпечують прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, в т.ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання. Профільні предмети вивчаються поглиблено і передбачають більш повне опанування понять, законів, теорій; використання інноваційних технологій навчання; організації дослідницької, проектної діяльності; профільної навчальної практики учнів. Таких предметів має бути не більше двох-трьох з однієї або споріднених освітніх галузей (наприклад, географія і економік; біологія і екологія; фізика, інформатика і математика; хімія і технології). Так, у профілях, де профільними обрано природничі предмети (географі, біологія), решта предметів вивчається за програмою загальноосвітнього рівня.

Зміст окремих навчальних предметів в старшій школі може *інтегруватися*. Так, у профілях природничо-математичного і технологічного спрямування може вивчатися інтегрований курс «Суспільствознавство», а у профілях суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного напрямів – «Природничі науки».

Для подальшого розвитку профільного навчання географії в старшій школі науковцями лабораторії географічної і економічної освіти Інституту педагогіки НАПН України була створена **Концепція географічної освіти для профільної школи** (2018 р.). Концепція розроблена на виконання і конкретизацію змісту Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на нові зміст, структуру і термін навчання», Національної доктрини розвитку освіти (затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002), Державного стандарту базової і повної середньої освіти (затверджена постановою Кабінету міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24) і Концепції профільного навчання в старшій школі (схваленої вченою радою Інституту педагогіки НАПН України – протокол № 6 від 05.06.2003 р.). Концепція географічної освіти для профільної школи затверджена рішенням вченої ради Інституту педагогіки АПН України, протокол № 3 від 26.03.2009 р. і надрукована в часопису «Географія та основи економіки в школі» (№ 7-8. 2009. С. 5-8).

Концепція вивчення географії (рис. 1.1) у профільній школі є документом для загальнодидактичного і методичного використання. Вона є базою для наступних спільних дій професіоналів у розвитку системи профільного навчання, змісту шкільної освіти, методів і прийомів, способів і засобів навчання, науково-педагогічних досліджень і професійної підготовки вчителів.

Визначенню методологічних проблем географічної освіти завжди приділялась значна увага в географії як фундаментальній науці. Філософським і теоретичним стрижнем Концепції є особистісно зорієнтована парадигма навчання, яка визнає унікальність розвитку кожної особистості та необхідність забезпечення індивідуального шляху навчання.

Зміст положень Концепції не є сталим. Він досліджується педагогами, дидактами, методистами, філософами, психологами, соціологами,



Рис. 1.1. Концепція географічної освіти

валеологами у практиці і теорії навчання та обов'язково підлягає оновленню з урахуванням результатів наукових досліджень і сформульованих соціальних замовлень.

Згідно з даною Концепцією метою вивчення географії у профільній школі є диференціація та індивідуалізація навчальних курсів географії, яка враховує освітні потреби, нахили і здібності учнів, забезпечує умови для визначення старшокласниками власної професійної орієнтації, навчання відповідно до обраної сфери майбутньої діяльності, формування і розвитку пізнавальних інтересів. Диференціація навчання забезпечується збагаченням та розширенням традиційних цілей, змісту, структури та організації навчального-виховного процесу в інтересах конкретного учня.

Засвоєння змісту освіти у загальноосвітніх закладах з профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге – підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профіль навчання визначається з урахуванням освітніх потреб замовників освіти, кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи; соціальної і виробничої структури регіону; перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді.

Сьогодні перед географією як шкільним предметом постає давня проблема: як вирішити протиріччя, що виникає між уявою учнів про географію як предмет, перш за все, цікавий, що буде знайомити їх з різноманітністю природи Землі, її загадками, та реальним шкільним предметом, де вивчаються складні географічні закономірності, велика кількість географічної номенклатури, термінів, понять і т. ін.? Як уникнути цих протиріч? Який шлях розвитку шкільної географії обрати?

Концепція є базою для наступних спільних дій професіоналів у розвитку системи профільного навчання, змісту шкільної освіти, методів і прийомів, способів і засобів навчання, науково-педагогічних досліджень і професійної підготовки вчителів.

Старшокласники здобувають знання для того, щоб застосовувати їх в подальшому професійному житті, яке буде пов'язано з географічною складовою, а відтак потребує перегляду ряд різноманітних освітніх документів, саме для цього і була створена **концепція географічної освіти для профільної школи**, засадничою ідеєю якої було створення географоцентричної моделі навчання географії в профільній школі.

Пріоритетні завдання для географічних курсів у закладах освіти:

1. Підготовка здобувачів знань до продовження освіти в середніх та вищих навчальних закладах, а також в довузівській професійній підготовці.

2. Орієнтація на реалізацію компетентісного підходу до змісту освіти, на формування готовності здобувачів знань використовувати географічні знання, вміння в реальному житті для розв'язання практичних завдань та проблем.

Важливим у профільному навчанні є реалізація принципів послідовності і наступності. Вивчення окремих предметів та курсів у профільних класах старшої школи не повинно бути вилюченим із загальної концепції географічної та економічної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах. Певна неузгодженість за вертикаллю між середньою та старшою школою викликає непорозуміння у раціональному використанні навчального часу в 10-11-х класах. Зарубіжний досвід показує, що найефективніше освітній процес відбувається на основі принципу неперервності навчання. Дана неперервність може бути забезпечена застосуванням поетапного підходу до вивчення предметів.

Вирішити поставлені завдання допомогло запровадження у загально-освітніх навчальних закладах профільного навчання. Це дозволило розширити межі географії як предмета і допомогло розкрити учням ті сторони географічної науки, які їх найбільше цікавлять і які знадобляться в подальшому житті.

Серед обов'язкових загальноосвітніх предметів *географія по-різному представлена у структурі профільного навчання. У сучасних умовах профільні курси географії найбільше використовуються у таких профілях, як природничий, технологічний, суспільно-гуманітарний.*

У природничому напрямі профільного навчання передбачено *вивчення географії на профільному рівні. Даний курс розрахований на 350 годин (по 5 години на тиждень у 10-11 класах)* й охоплює шість взаємопов'язаних розділів. У профільному курсі географії зроблено акцент на основних тенденціях і закономірностях розвитку географічної оболонки, особливостях соціально-економічного та політичного розвитку провідних країн і регіонів світу. Належне місце відведено сучасним досягненням географічної науки.

Основною ідеєю географічної освіти у профільній школі є поєднання наукових знань зі світом людських потреб. Вивчення географії на профільному рівні дозволяє максимально використовувати загальноосвітній і культурологічний потенціал географії як навчального предмета, дає можливість випускникам на основі системи географічних знань, умінь, навичок самовизначитися у мінливому навколишньому світі, продовжити освіту в відповідній галузі.

Мета вивчення географії в старшій школі на профільному рівні:

- освоєння системи географічних знань для розуміння предмета і завдань сучасної географічної науки, її структури, тенденцій розвитку, місця і ролі в системі знань;
- оволодіння вміннями вирішувати комплексні завдання, які потребують обліку географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і геоecологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов та факторів;
- розвиток географічного мислення для орієнтації в проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою, навичок грамотного вирішення побутових та професійно орієнтованих завдань;
- виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища в ході повсякденної трудової і побутової діяльності;
- розвиток компетентності у сфері метеорологічного, геологічного, гідрологічного, ландшафтного, геоecологічного моделювання; використання географічних знань та вмінь в побуті і в підготовці до майбутньої професійної діяльності; забезпечення особистої безпеки життєдіяльності й адаптації до умов навколишнього середовища;
- специфіка географії – її природно-суспільна сутність (курс інтегрує природні, суспільні та технічні елементи наукових знань; вивчає просторово-часові взаємозв'язки та взаємодії в географічній дійсності і є цілісною системою «людина – природа – господарство – навколишнє середовище»).

При плануванні навчального процесу з географії в профільних класах передбачена значна кількість резервного часу, який може перерозподілятися задля більш глибокого вивчення окремих тем, виконання практичних і творчих робіт, захисту проектів, проведення конференцій, семінарів. При складанні тематичного плану профільного курсу географії вчителів належить врахувати регіональний компонент географічної освіти – вивчення географії свого краю, області, району, а також регіональних можливостей щодо вибору професії. Такий підхід сприяє формуванню конструктивного географічного мислення учнів, допоможе зорієнтувати учня на ефективну працю у своїй країні.

Зміст географічної освіти у профільних класах реалізується на основі вивчення у 10 класі курсу «**Регіони і країни світу**», що є продовженням базової географічної освіти у профільних класах старшої школи.

Він спрямований на розкриття глобальних та регіональних явищ і процесів, що відбуваються як у світі в цілому, так і в окремих субрегіонах, країнах і їх регіонах.

Аналіз теоретико-методологічних засад щодо створення і функціонування географічної освіти у профільній школі дає можливість охарактеризувати кожну вимогу до **змісту навчання географії в системі профільної освіти**, а також охарактеризувати методичні вимоги до типів навчальних профілів з географії.

В 11 класі школярі вивчають курс «**Географічний простір Землі**». У ньому зроблено акцент на розгляд основних тенденції і закономірностей розвитку географічної оболонки, її структурну особливість – горизонтальну (широтну) зональність. Закони еволюції, цілісності, колообігу речовин і енергії, ритмічності розглядаються для всіх сфер географічної оболонки з урахуванням екологічних умов. Окремий розділ присвячено вивченню топографії з основами геодезії, картографії, географічним інформаційним системам (ГІС) та дистанційному зондуванню Землі (ДЗЗ).

Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових, профільних предметів і курсів за вибором.

Під час запровадження профільного навчання з географії важливо пам'ятати, що його основне завдання – не лише поглибити знання учнів, а й формувати новий погляд на все, що відбувається навколо, навчати аналізувати глобальні і регіональні проблеми сучасного світу.

Профілі навчання обирає сама школа відповідно до своїх можливостей, бажання та зацікавленості учнів і батьків. Керівники ЗЗСО з профільними класами у становленні профільної школи звертають першочергову увагу на забезпечення запитів випускників основної школи щодо підвищення рівня освіти та відводять особливу роль підвищенню кваліфікації та перепідготовці вчителів. Підготовка вчителів до викладання у профільній школі має проводитись на базі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти із залученням співробітників Інституту педагогіки НАПН України.

Профільне навчання повинно вводиться лише в тих навчальних закладах, де є готовність до цього: належна технічно-матеріальна база, володіння педагогічним певними технологіями навчання, програмно-методичне забезпечення, мотивація. Умовою успішної реалізації ідей профільної освіти є комплексне розв'язання питань, пов'язаних з фінансуванням, кадровим, навчально-методичним, нормативно-правовим і організаційним забезпеченням навчального закладу.

Курс географії на профільному рівні сприяє завершенню формування **географічної компетентності** випускника школи:

- усвідомлення просторово-часової єдності та взаємозв'язку розвитку в географічній дійсності природних, соціально-економічних, техногенно-природних, техногенних процесів, об'єктів;
- уміле застосування знань та навичок у суб'єктивно-об'єктивній діяльності, в тому числі в природокористуванні з урахуванням господарської доцільності та екологічних вимог до геопросторової реальності;
- уміння самостійно розрізняти й оцінювати рівень безпеки або небезпеки навколишнього середовища для вироблення особистісної ціннісно-поведінкової лінії у сфері життєдіяльності;
- конструктивне сприйняття певних явищ сучасного життя, об'ємне визначення своїх можливостей і свого внеску в загальний результат;
- володіння навичками організації та проведення індивідуальної та колективної діяльності.

Запитання для самоперевірки

1. *Охарактеризуйте методику навчання географії як науку.*
2. *Опишіть Концепцію профільного навчання у старшій школі.*
3. *Які передбачаються види закладів освіти для профільного вивчення географії?*
4. *Охарактеризуйте рівні опанування складових географічної компетентності у профільних ЗЗСО.*
5. *Опишіть типи навчальних предметів для профільного навчання.*
6. *Проаналізуйте Концепцію географічної освіти для профільної школи.*
7. *В чому суть основної ідеї та пріоритетних завдань географічної освіти у профільній школі.*
8. *Розгляньте зміст географічної освіти у профільних класах.*
9. *Опишіть особливості вивчення географії на природничо-математичному напрямку профільного навчання.*
10. *Перерахуйте особливості процесу формування географічної компетентності випускника ЗЗСО.*
11. *Опишіть напрямки вдосконалення методики географічної освіти.*

1.2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Процес модернізації і реформування сучасної української освіти має забезпечувати рівний доступ до якісної освіти усім категоріям здобувачів освіти відповідно до їх здібностей, індивідуальних нахилів і потреб.

Система шкільної освіти не тільки надає здобувачам освіти певну суму знань, а й формує у них потребу в безперервному творчому підході до оволодіння новими знаннями, створює можливості для самореалізації.

Запровадження у ЗЗСО профільного навчання дає змогу розширити межі географії як шкільного предмета і допомагає розкрити учням ті сторони географічної науки, які їх найбільше цікавлять і які знадобляться їм у подальшому житті.

Профільне навчання є вагомим кроком у реформуванні освіти в Україні. Перехід до профільного навчання розпочався у 2010 році, але починаючи із 2004 року відбувався підготовчий період переходу до профільної старшої школи.

Ідея профільного навчання не нова. Вітчизняна освіта накопичила значний досвід із диференційованого навчання. На території нашої держави відбувається вже десята спроба профілізації шкільної освіти.

До середини XVIII ст. на територіях сучасної України, диференціація учнів відбувалась за напрямками: церковний та світський, чоловічий або жіночий. На поч. XX ст. в шкільній освіті виокремлювали два ступені – ординарний та екстраординарний. В навчальних планах шкільні предмети розподілялись на базові і додаткові. Додаткові предмети не повинні були вивчати менш здібні учні (див. *таблиці 1.1, 1.2*).

Реформа призвела до появи великої кількості різних навчальних закладів: чоловічі гімназії, жіночі гімназії, реальні училища, комерційні училища, кадетські корпуси, єпархіальні училища.

Микола Іванович Пирогов – відомий хірург та педагог, – вбачаючи потребу країни в культурному і письменному населенні, упорядкував проект шкільної системи, в якому запропонував об'єднати реальну та класичну освіту.

Важливий принцип побудови шкільної системи за М. І. Пироговим – послідовність (*таблиця 1.3*).

Таблиця 1.1

Базові предмети

Клас	Предмети базові		
	російська мова	латина	початки філософії та математики
Старший	Стилістичні вправи в прозі і віршах та в тлумаченні текстів	Стилістичні вправи в прозі та віршах	Трактуються правила логіки
Середній	Граматика та риторика	Розтлумачуються думки авторів	Викладається геометрія та географія
Молодший	Вправи в швидкому і правильному читанні та писанні	Початкові засади латини	Вивчаються арифметичні дії

Таблиця 1.2

Додаткові предмети

Клас	Навчальні мовні предмети		
	Грецька мова	Німецька мова	Французька мова
Старший	Вивчають грецьку мову	Стилістика та переклад	Правопис та орфографія

Таблиця 1.3

Система освіти за М. І. Пироговим

Університет або вищий навчальний заклад	Вищий спеціальний навчальний заклад
Класична гімназія (термін навчання 5 років)	Реальна гімназія (термін навчання 3 роки)
Класична прогімназія (термін навчання 4 роки)	Реальна прогімназія (термін навчання 4 роки)
Елементарна (початкова) школа (термін навчання 2 роки)	

Перший ступінь школи був загальним для всіх. Після початкової дворічної школи було можливим отримання подальшої освіти через прогімназії та гімназії – з виходом до ЗВО. Прогімназії поділялись на два типи – реальні і класичні. Освіту в реальних гімназіях була потрібна для потреб економічного життя місцевості.

У 1864 році, було створено класичні навчальні заклади та реальні училища. Перед класичною гімназією ставилось завдання з отримання загальної освіти для вступу до ЗВО.

Реальні училища забезпечували загальну освіту, необхідну для практичної діяльності або вступу до спеціального технічного НЗ.

З історії педагогіки знаємо, що кращі форми навчання в Україні використовували в братських школах Луцька, Острога, Львова. Братські школи – це українські навчальні заклади в XVI – XVIII ст. Серед них були як елементарні, так і школи підвищеного рівня. Такі навчальні форми були описані в книзі Я.А. Коменського «Велика дидактика» (1632 р.). Історичний огляд дозволяє зробити висновок, що від індивідуальних форм навчання в той час перейшли до колективних.

Козацька доба зумовила появу унікального явища світової культури – козацьку педагогіку. В Україні існували різні типи навчальних закладів. Поряд з академіями, братськими, церковними, школами, колегіумами працювали народні професійні школи мистецтв і ремесел та козацькі січові школи – початки профільного навчання. В таких школах вивчали латину, арифметику, риторику, геометрію, географію, астрономію, військову справу.

Подальша реорганізація реальних училищ, зробила їх загальноосвітніми, гуманітарно-реальними. Реальне училище існувало як єдина школа, що давала систематичну реальну і загальну освіту, рівну для всіх учнів. З 1902 року утвердилися три типи середніх навчальних закладів – гімназії, реальні та комерційні училища.

В 1914 р., була створена середня школа із 7-річним терміном навчання. Після 4 класу учні обирали один із трьох напрямків продовження навчання: старогуманітарний; новогуманітарний; реальний (вивчення математики, природничих наук). До шкільного навчання вводилась професійна підготовка, спеціальні курси за вибором, де учні обирали подальшу професійну діяльність.

У 1917-1918 роках українські освітянські діячі висловлювали думки щодо створення профільної школи. На II Всеукраїнському учительському з'їзді у 1918 році було прийнято резолюцію про те, що загальноосвітньою школою є школа з 7-річним навчанням, а останні три роки потрібно прикріпити до вищих шкіл.

В школі 20-х років існувало кілька напрямів у галузі профільної підготовки. Це школи селянської молоді та школи фабрично-заводські. Сам профіль школи передбачав отримання фаху. Передбачалось три напря-

ми навчання для старших класів: гуманітарний, природничо-математичний і технічний. Створювалася семирічна школа, випускники якої мали закінчити трирічну професійну школу. Школи в містах набрали індустріального ухилу, перетворюючись на фабрично-заводські семирічки, а в селах – на агрономізовані школи.

В 30-х роках підготовка до трудової діяльності здійснювалась професійними школами різних типів, де навчались учні після закінчення семирічної школи. Поширеними були індустріально-технічні, сільськогосподарські, економічні, медичні, ремісничо-промислові, будівельні, транспортні школи.

Відкриваються профільні школи – фабрично-заводського учнівства та школи сільської молоді. Пізніше, намагаючись максимально уніфікувати школу було прийнято рішення про запровадження єдиних для країни навчальних планів та програм. Про «профілі» в старшій школі не говорили аж до середини 50-х років.

У 1957 році АПН ініціювала експеримент, в якому проводилась диференціацію за трьома напрямками: фізико-математичним і технічним, біолого-агрономічним, соціально-економічним і гуманітарним. В 1966 році було введено дві форми диференціації змісту освіти за інтересами школярів: факультативні заняття у 8-10 класах і класи з поглибленим вивченням предметів. До 80-х років існували спеціалізовані загальноосвітні школи, класи та факультативи з поглибленим вивченням окремих предметів.

Факультативні заняття організовувалися за вибором учнів для поглиблення їхніх знань з основ наук та розвитку їх здібностей. У той же період приділялася увага діяльності навчально-виробничих комбінатів, які стали центрами професійного навчання.

У 1984 році була прийнята постанова «Про основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи». Для старшокласників планувалось три напрямки: 1) 9-10 клас загальноосвітньої школи; 2) середні професійно-технічні училища; 3) середні спеціальні навчальні заклади.

В містах створювались навчально-виробничі комбінати, де школярі мали можливість отримати ази фаху, проходячи виробничу практику. В промислових районах школи прикріплювались до базових підприємств і учні отримували професійну підготовку на цих виробництвах.

Був затверджений Перелік професій, за якими проводилась підготовка учнів у міжшкільних НВК. У школах для учнів 7-8 кл. було введено навчальний предмет «Основи виробництва. Вибір професії». Мета курсу – допомога учням у виборі профілю професійної підготовки.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років в Україні з'являються нові типи освітніх закладів (гімназії, ліцеї, коледжі), які зосереджують зусилля на поглибленому вивченні окремих предметів, котрі потрібні учням для подальшого навчання у ЗВО. В цей час розвивались спеціалізовані (профільні) художні, спортивні та музичні школи.

Після здобуття Україною незалежності розпочався новий етап розвитку національної освіти. Відбувся остаточний перехід від ідеологічної регламентації освітнього життя до орієнтації на загальновизнані цінності світової освіти.

Розвиток України неможливо уявити без повноцінного розвитку освіти – потенційної основи економічного зростання суспільства. Нова, інформаційна епоха, в яку увійшов сучасний світ, – це епоха інформації, знання, інтелекту і роль освіти сьогодні кардинально зростає. Було взято курс на докорінне реформування системи освіти.

Першим кроком на шляху перебудови освітньої галузі став прийнятий Верховною Радою Закон «Про освіту», який визначив школу як основу соціально-економічного розвитку держави. Закон установив освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні та закріпив на державному рівні варіативність і різнобічність типів і видів загальноосвітніх закладів і освітніх програм.

Кабінет Міністрів затвердив національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). Її концепція передбачала диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу, безперервність освіти та багатоваріантність навчальних програм. Перші здобутки демократизації освіти в нових умовах закріпила Конституція України у 1996 р. Відповідно до Конституції, держава створює систему доступної повної загальної, професійно-технічної та вищої освіти.

Згідно з законом «Про загальну середню освіту» встановлено такі типи загальноосвітніх навчальних закладів: середня загально-освітня школа, спеціалізована школа, гімназія, ліцей, колегіум; спеціальні загальноосвітні школи. Запроваджено поступовий перехід до 12-річного терміну навчання, введено 12-бальну шкалу оцінювання знань учнів. Навчальний процес поділено на 3 ступені: I – початкова школа (1-4-й класи), II – основна школа (6-9-й класи), III – старша (профільна) школа (10-12-й класи).

На початку 2000-х років розпочався перехід старшої школи на профільне навчання. У ЗЗСО відкрились класи різних профілів: універсального, суспільно-гуманітарного, природничо-математичного, технологічного та спортивного.

Підвищенню ефективності навчально-виховного процесу також сприяють Національна доктрина розвитку освіти (2001), яка визначила основні напрями розвитку освіти в Україні, враховуючи досвід реформування освіти європейських країн, та Державний стандарт основної і старшої школи, прийнятий у січні 2004 р. У 2013/2014 навчальному році вступив в силу Новий Державний стандарт базової і повної загальної освіти.

Українська школа має багатий досвід організації профільного навчання і використовує зарубіжний досвід профілізації.

В більшості країн Європи (Франції, Нідерландах, Великій Британії, Швеції, Фінляндії, Норвегії, Данії) всі учні до 6-го року навчаються в основній школі та отримують однакову підготовку. Починаючи із 7-го року навчання, кожен учень має визначитися у подальшому виборі.

Учням пропонується два варіанти для продовження навчання: «академічний» – після якого передбачається вступ до університету, і «професійний» – в якому навчання відбувається за спрощеним сценарієм, що містить прикладні і профільні дисципліни.

В США профільне навчання існує в старшій школі. Учні обирають три варіанти профілю: академічний, загальний і професійний. Варіативність освітніх послуг відбувається за рахунок розширення спектра різних навчальних курсів за вибором.

У Великій Британії профільність спостерігається у старшій школі, де формуються два профілі: академічний і неакадемічний. В академічному профілі учні вивчають три предмети за профілем майбутнього ЗВО. В повній середній школі Великої Британії ведеться тільки академічне навчання, яке спрямоване на вступ до ЗВО.

В Норвегії реформа 1976 року відкрила початок становленню трирічної старшої профільної школи. Вона відокремилась у самостійний вид освітнього закладу. Сьогодні в Норвегії старша школа є профільною: два напрями – академічний і профільний. Навчання в академічному триває 3 роки, в профільному – 4 роки.

Кожна старша школа пропонує широкий спектр освітніх профілів: фізико-математичний, природничо-науковий, соціально-економічний, мовний, суспільствознавчий, а також вузькоспеціальні профілі – дерево- і металообробка, електроніка, обслуговування комп'ютерної техніки, будівництво, кулінарія, сільське господарство, мистецтва, музика, основи журналістики.

Загальні для зарубіжних країн риси організації навчання на старшому ступені загальної освіти:

1. Загальна освіта на старшому ступені є профільною.
2. Профільне навчання охоплює три (два) заключних роки навчання.
3. Частка учнів, які продовжують навчання в профільній школі, збільшується в усіх країнах і становить близько 70 %.
4. Кількість профілів невелика. В англomовних країнах (академічний і неакадемічний), три у Франції (природничо-науковий, філологічний і соціально-економічний) і три в Німеччині (мова–література–мистецтво; соціальні науки, математично-технологічні науки).
5. Організація профільної підготовки різниться за способом формування індивідуального навчального плану: від строго фіксованого переліку обов'язкових навчальних курсів (Франція, Німеччина) до можливостей обрання з переліку курсів (Велика Британія, США).
6. Кількість обов'язкових навчальних курсів значно менша за їх кількість в основній школі (природничі науки, іноземні мови, рідна мова, фізична культура).

Напрямок розвитку профільного навчання в українській школі відповідає світовим тенденціям розвитку освіти. Разом з цим мережа загальноосвітніх закладів з поглибленим вивченням предметів поки розвинута недостатньо. Профільне навчання в старших класах має зробити позитивний внесок у вирішення освітніх проблем.

Впроваджуючи профільне навчання географії в старшій школі, важливо пам'ятати, що його основне завдання – не лише поглибити здобуті знання, а й сформувати в учнів новий погляд на все, що відбувається, навчити аналізувати глобальні і регіональні проблеми сучасного світу.

У більшості країн світу основу географічної освіти становлять країнознавчі курси. Так, в Ірландії спочатку вивчають географію країн Європи, а потім географію своєї країни.

Аналізуючи історію шкільної географії США, спостерігаємо приклад мінливості суспільної думки щодо ролі географічних знань: спочатку перехід від вивчення фізичної географії до регіональної, пізніше приймається рішення про введення інтегрованого курсу «Суспільні науки», метою якого було увібрати в себе всі науки про людину і суспільство, у тому числі й географію. Наслідки такої акції для шкільної географії стали катастрофічними. Як самостійний предмет вона припинила існування, а в складі інтегрованого курсу посіла незначне місце. Тоді почали спостері-

гати низький рівень географічних знань: необізнаність учнів у географічних закономірностях, помилки у розташуванні країн, незнання регіонів.

На жаль, в нашій країні відбувається те ж саме. Тому введення профільного навчання географії повинно виправити ситуацію.

За нормативними документами, профільна школа передбачає практичну спрямованість освіти, подолання відірваності знань від реального життя, посилення прикладного аспекту знань, вміння застосовувати набуті знання на практиці.

З теоретико-наукових позицій зміст профільної освіти має мати три рівноправні складники (рис 1.2).

Цілісність змісту досягається лише при динамічному балансі всіх складових цієї тріади. Профілізація дає позитивні результати тільки в єдності з профорієнтаційною роботою і можлива у поєднанні з фундаментальністю знань.



Рис. 1.2. Складові змісту освіти

Структурування змісту освіти на сьогоднішній день ускладнюється через великий надлишок інформації, значну кількість застарілих відомостей, невідповідність системи профільної освіти сучасним вимогам географічної науки.

Вирішення завдання щодо переходу української освіти на профільне навчання має здійснюватися у процесі освітньо-навчальної тріади: від пропедевтики до профільної підготовки і до саме профільного навчання. Профільне навчання базується на принципах індивідуалізації і диференціації (рис. 1.3).



Рис. 1.3. Принцип індивідуалізації і диференціації

Профільне навчання географії – це організація диференційованого навчання, що передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів.

Навчальний предмет «Географія» вміщує у собі понад 100 наукових дисциплін, що утворюють сучасну географічну науку: фізику (знання про природу фізичних явищ), хімію (знання про хімічне вивітрювання, засолення ґрунтів), екологію (знання про навколишнє середовище і закони його існування), біологію – географія розташування певних видів рослин, тварин, ґрунтів; картографію (знання про укладання різноманітних карт), відповідно геометрію, креслення, астрономію – розташування планет і небесних тіл, знання законів історії та суспільствознавства – і це тільки невеликий перелік дисциплін.

Вивчення географії в профільній школі дає можливість формувати у старшокласників цілісну картину світу. Географічна картина світу, що формується в процесі профільного навчання географії, виступає як динамічна цілісна інтелектуальна структура, яка допомагає старшокласнику визначати і усвідомлювати правильність спрямування своєї життєдіяльності, визначити свою роль у процесі взаємодії з природою, суспільством, середовищем, створеним людиною.

Правильно сформована адекватна картина світу забезпечує сприятливі умови для самореалізації людини, успішної адаптації у суспільстві та в колективі, безпечного існування у навколишньому середовищі.

Цілісна картина світу виконує дуже важливу функцію в індивідуальній і суспільній свідомості, і яким він буде – безпосередньо залежить від змісту освіти в цілому і географічної зокрема, розпочинаючи з початкових класів, і аж до старших класів профільної школи.

При плануванні впровадження профільного навчання географії слід взяти до уваги об'єктивну необхідність підготовчої роботи з оновлення змісту географічної освіти і його забезпечення (стандарт, навчальні плани, програми, підручники, науково-методична допомога, перепідготовка педагогічних кадрів).

Головною особливістю навчання географії в старшій школі є створення можливостей її вивчення на профільному рівні. Важливим етапом роботи вчителя географії у реалізації ідей профільного навчання є детальне ознайомлення зі змістом нових програм та підручників для різних рівнів (стандарту та профільного) (див. *табл. 1.4*).

Таблиця 1.4

Перелік підручників, що застосовуються в старшій школі

Рівень вивчення географії	Кількість годин на тиждень у 10-му класі	Рекомендовані підручники			Напрями, профілі
		Назва	Автори	Вид-во	
Стандарт	1,5	Географія 10-й кл.	Г.Уварова В.Пестушко	Генеза	Усі
Стандарт	1,5	Географія 10-й кл.	С.Кобернік Р.Коваленко	Оберіг	Усі
Профільний	5	Географія 10-й кл.	Т.Гільберг Л.Паламарчук В.Безуглий	Генеза	Природничий напрям, географічний профіль, суспільно-гуманітарний напрям, економічний профіль
Профільний	5	Географія 10-й кл.	О.Топузов Т.Назаренко Л.Тименко	Педагогічна думка	Природничий напрям, географічний профіль, суспільно-гуманітарний напрям, економічний профіль

Повноцінне вивчення географії у старшій школі, за оновлений стандарт відбувається в більшості лише на профільному рівні. Оскільки

курс «Соціально-економічна географія світу» вивчається старшокласниками за профільним рівнем навчання, його зміст деталізується відповідно до специфіки профілів.

У класах історичного профілю більше уваги варто приділяти історичним аспектам формування і розвитку політичної карти світу, світового господарства, регіонів і країн світу, сучасним суспільно-політичними подіям, їх аналізу і оцінці.

У класах економічного профілю вчитель більше уваги приділяє вивченню економічних чинників формування світового господарства, визначенню місця національної економіки в системі світових господарських зв'язків. Навчальна діяльність старшокласників спрямовується на розкриття макроекономічних зв'язків, формулювання висновків, власних суджень щодо сучасних потреб та перспектив розвитку країн і регіонів.

Мета, яка стоїть перед теоретико-методичними засадами навчання географії в профільній школі полягає в інтегруванні гуманітарних та природничих знань, які необхідні під час формування таких умінь, що будуть потрібні випускникові в подальшому житті, сприятимуть становленню економічного і екологічного мислення, створенню гармонії в стосунках між природою, суспільством і розвитком економіки.

Сьогодні у сфері профільного навчання географії вчитель має передбачати насамперед поліпшення її якостей як пріоритетного напрямку державної політики в галузі освіти; створення умов для особистісного розвитку та самореалізації старшокласника.

Розвиток світового і європейського освітнього простору об'єктивно вимагає від української школи відповідної реакції на процеси реформування загальної середньої школи, що відбуваються у провідних країнах світу.

Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти.

Запитання для самоперевірки

- 1. Проведіть історичний аналіз географічної освіти в ракурсі профілізації освіти.*
- 2. Опишіть різні підходи до навчання у закладах освіти XIII-XIX століть.*
- 3. Проаналізуйте організацію навчання в закладах освіти на території України в різні часи.*

4. *Перерахуйте законодавчі акти України стосовно навчання у закладах освіти.*
5. *Опишіть зарубіжний досвід організації навчання на старшому ступені загальної освіти.*
6. *В чому суть профілізації навчання в старшій школі.*
7. *Обґрунтуйте актуальність профілізації закладів освіти України.*

1.3. ДОПРОФІЛЬНА ПІДГОТОВКИ З ГЕОГРАФІЇ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Профільному навчанню згідно концепції реформування загально-освітньої школи має передувати допрофільна підготовка.

З метою здійснення професійної орієнтації учнів гімназії та сприяння подальшого вибору ними вивчення географії на профільному рівні в ліцеї здійснюється допрофільна підготовка. Зміст допрофільної підготовки реалізується за рахунок варіативної складової змісту загальної середньої освіти.

Допрофільна підготовка (рис. 1.4) – це компонент профільного навчання, який і покликаний повною мірою забезпечувати реалізацію інтересів, нахилів і здібностей учнів шляхом відповідних змін у завданнях, змісті й організації процесу навчання. Допрофільна підготовка забезпечує наступність між основною та старшою школою, закладає інформаційні та психолого-педагогічні основи для успішного профільного навчання учня і створює передумови для життєвого і професійного самовизначення.



Рис. 1.4. Допрофільна підготовка

За наявності відповідного навчально-методичного, кадрового забезпечення навчальний заклад за потребою може запроваджувати допрофільну підготовку і в більш ранньому віці учнів.

Мета допрофільної підготовки – надання допомоги учневі в раціональному виборі майбутнього навчального профілю, створення сприятливих умов для його самовизначення і самореалізації, подальшого профільного навчання шляхом диференціації та індивідуалізації навчання в основній школі.

Допрофільна підготовка повинна здійснюватись для професійної орієнтації учнів, сприяння вибору ними напряму профільного навчання у старшій школі. Допрофільна підготовка здійснюється у 8-9 класах з метою професійної орієнтації учнів, сприяння вибору ними напряму профільного навчання у старшій школі. Форми реалізації допрофільної підготовки: поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі; введення курсів за вибором, профільна орієнтація, інформаційна робота.

Завдання допрофільної підготовки:

- оптимальний вибір учнем майбутнього спрямування профільного навчання;
- розвиток особистості учня, розкриття, розвиток і реалізація його задатків і здібностей;
- підтримання і розвиток мотивації навчально-пізнавальної і творчої діяльності, продовження навчання, формування в учня інтересу до певного профілю (профілів), до профільного навчання загалом;
- інформування учня про переваги, цілі й завдання профільного навчання, перелік профілів, їхній зміст і особливості, можливий вплив вибору навчального профілю на подальше професійне навчання і його потенційний зв'язок з трудовою (професійною) діяльністю;
- набуття учнем досвіду самопізнання, самовизначення і самореалізації у процесі здійснення допрофільної підготовки, вибору навчального профілю;
- розвиток широкого спектра пізнавальних і професійних інтересів, освітніх компетенцій, які забезпечують успішність у майбутній професійній діяльності;
- виявлення інтересів, нахилів і здібностей учнів; формування практичного досвіду в різних сферах пізнавальної та професійної діяльності, орієнтованого на вибір профілю навчання у старшій школі;

- надання психолого-педагогічної допомоги при придбанні учнями уявлень про життєві, соціальні цінності, у тому числі пов'язаних із професійним становленням.

Форми реалізації допрофільної підготовки: поглиблене вивчення окремих предметів на диференційованій основі; введення курсів за вибором, профільна орієнтація, інформаційна робота.

Умови для створення допрофільних класів:

- урахування освітніх потреб і природних нахилів учнів 8-9 класів (діагностика, анкетування учнів і батьків);
- перспективи здобуття подальшої освіти випускниками шкіл;
- кадровий потенціал та матеріально-технічна база навчального закладу.

Географічна допрофільна підготовка учнів 8-9 класів передбачає врахування освітніх потреб, особливостей учнів, створення умов для навчання відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті та структурі організації навчання. Воно спрямоване на формування єдиної життєвої, світоглядної, наукової, культурної та професійної компетентності учнів, що забезпечить їх подальше самовдосконалення і самореалізацію.

Формами реалізації допрофільної підготовки учнів 8-9 класів з метою професійної орієнтації, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання у старшій школі можуть бути: курси за вибором; факультативи; предметні гуртки; наукові товариства учнів; Мала академія наук; предметні олімпіади; кабінети профорієнтації.

До основних форм допрофільної підготовки необхідно віднести: поглиблене вивчення окремих навчальних предметів, курсів за вибором, у тому числі профіле-орієнтаційного спрямування, факультативних курсів, створення допрофільних груп, проведення профільної орієнтації, профільного консультування, інформаційної роботи, заняття в предметних гуртках, наукових товариствах учнів, конкурс-захист науково-дослідницьких робіт у Малій академії наук, участь у предметних олімпіадах, співбесіди в кабінетах профорієнтації.

Поглиблене вивчення окремих навчальних предметів крім розширення і поглиблення змісту, має сприяти формуванню стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється за спеціальними програмами і підручниками, програма за-

гальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Елективні курси (курси за вибором) – це компонент варіативної частини змісту освіти і спрямований на задоволення індивідуальних освітніх інтересів, потреб кожного школяра. Це обов'язковий атрибут допрофільної підготовки. Саме вони є найважливішим засобом побудови індивідуальних навчальних програм, оскільки безпосередньо пов'язані з вибором школярами змісту навчання залежно від інтересів, здібностей, життєвих планів.

Курси за вибором (в основній школі) – обов'язкові навчальні курси, самостійний вибір яких здійснюється учнем з двох і більше альтернатив, запропонованих школою. Курси за вибором сприяють вибору учнем його подальшого навчального профілю і розвитку відповідних предметних компетентностей шляхом формування цінностей і ставлень, поглиблення і розширення теоретичних і прикладних знань, формування вмінь і навичок, набуття досвіду пізнавальної і творчої діяльності, розкриття й розвитку задатків і здібностей.

Основне завдання допрофільних елективних курсів – допомогти учням основної школи вибрати профіль подальшого навчання. У зв'язку з цим допрофільні елективні курси розраховані на порівняно невелику кількість годин. Це дає можливість школярам випробовувати себе упродовж року в різних видах діяльності згідно із запропонованими профілями. Вирізняють загальноорієнтаційні, предметно-орієнтаційні та міжпредметні елективні курси.

Загальноорієнтаційні елективні курси покликані інформувати учнів про різні профілі навчання у старшій школі специфіку видів діяльності, ознайомити з колом професій, допомогти вибрати профіль навчання з урахуванням своїх індивідуальних особливостей, здійснити професійні проби і спроектувати професійну кар'єру.

Предметно-орієнтаційні елективні курси спрямовані на здійснення допрофільної підготовки з певного навчального предмета. Вчителі прагнуть створити такий елективний курс, який спонукає учня до подальшого вивчення предмета в класі даного профілю.

Міжпредметні елективні курси в системі допрофільної підготовки не тільки орієнтують учнів на вивчення конкретного навчального предмета на профільному рівні, а й розкривають специфіку його вивчення у вза-

ємозв'язку з іншими профільними предметами. Наприклад, «Природознавство», «Основи біогеографії».

Факультативні курси (в основній школі) – необов'язкові навчальні курси (предмети), що сприяють вибору учнем майбутнього навчального профілю шляхом поглибленого вивчення нормативного навчального предмета або певної галузі практичної діяльності.

Навчальні програми курсів за вибором та факультативних курсів для основної школи можуть пропонуватися як Міністерством освіти і науки України, так і навчальними закладами після їх розгляду відповідними предметними комісіями Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

Допрофільна підготовка може здійснюватися в межах одного класу, для її організації також можуть створюватися групи з учнів різних класів навчального закладу або різних навчальних закладів (освітній округ, МНВК, дистанційне навчання).

Технології допрофільної підготовки – це різновид освітніх технологій; сукупність способів діяльності працівників системи середньої освіти, спрямованих на надання учневі допомоги в раціональному виборі майбутнього навчального профілю, створення сприятливих умов для самовизначення і самореалізації, подальшого профільного навчання.

Серед технологій допрофільної підготовки можна виділити такі: профільної діагностики, профільної орієнтації, профільного консультування, профільного інформування та ін.

Профільна діагностика – встановлення і комплексне вивчення здібностей, мотивів та інтересів, навчальних досягнень і результатів допрофільної підготовки учнів, які характеризують можливості їх навчання за певним профілем. Профільна діагностика дає змогу прогнозувати оптимальний навчальний профіль, вносити зміни в процес допрофільного навчання з метою підвищення його ефективності.

Профільна орієнтація – спрямована на ознайомлення учнів 8 – 9 класів з навчальними профілями, сприяння йому у визначенні оптимального з них. Профільна орієнтація здійснюється на основі діагностування здібностей та можливостей учня, гарантує вибір навчального профілю з урахуванням його здібностей, потреб і бажань. Профільна орієнтація також передбачає розвиток в учня позитивного ставлення до профільного навчання.

Профільне консультування – індивідуальна консультативна допомога учневі у виборі навчального профілю в старшій школі.

Інформаційна робота – поширення інформації про допрофільне і профільне навчання за допомогою мережі Інтернет (сайт, оголошення та ін.), засобів масової інформації, друкованої продукції (інформаційних журналів і газет, брошур, буклетів, листівок).

Ефективність допрофільної підготовки вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профільно-консультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей учнів для створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікроколективів (класів, груп).

Диференціація та індивідуалізація навчання і виховання учнів 8-9 класів стають основоположним принципом роботи загальноосвітніх навчальних закладів. У них створюється педагогічна система на засадах урахування освітніх потреб, можливостей і пізнавальних інтересів учнів, яка забезпечує як роботу з обдарованими дітьми, так і запобігання неспішності і відставанню учнів. Це досягається, зокрема, ефективним поєднанням інваріантної і варіативної складових Базового навчального плану у процесі задоволення запитів учнів і досягнення ними найкращих освітніх результатів.

У допрофільній підготовці варіативна складова забезпечує головним чином поглиблене вивчення географії або освітньої галузі загалом за спеціальними програмами. Додаткові години можуть також спрямовуватися на факультативні заняття, курси за вибором, наприклад «Географія культури Європи», «Основи топографії і картографії», «Основи геології», «Географічне краєзнавство», «Етнічні землі України та географія української діаспори».

Поглиблене вивчення предмета географії в допрофільній підготовці спрямоване на формування наукового мислення і світогляду, є основою розуміння сучасних технологій і виробництва.

Диференціація навчання географії може здійснюватися двома шляхами: інтеграції і спеціалізації. Початковий етап диференціації починається в старших класах неповної середньої школи, де вона має попередній, орієнтований характер.

Диференціація здійснюється в 8-9 класах з метою професійної орієнтації учнів, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання у старшій школі (10-12 класи).

Загальні принципи організації диференційованого навчання географії:

- єдність індивідуально-особистісного і соціального в диференційованому процесі навчання;
- гуманістична направленість диференціації;
- адаптаційно-розвивальний характер диференціації.

Географічна допрофільна підготовка учнів ґрунтується на законах освітнього менеджменту. Учитель географії може внести пропозиції адміністрації навчального закладу щодо створення системи допрофільної підготовки та профільного вивчення предмета. Це можна здійснити у формі стратегічного планування на 5-6 років і планування віддаленого майбутнього – на 10, 20 або більше років, що дає змогу скоординувати дії вчителя та адміністрації школи.

У стратегічному плануванні слід передбачити крім основних напрямків географічної допрофільної підготовки заходи навчального і виховного характеру, оприлюднення результатів роботи шляхом публікацій у пресі, питання співробітництва, мотивації, контролю.

Основним критерієм розроблених планів та стратегії розвитку є практичність навчальних програм факультативів, курсів за вибором. Вона повинна відповідати основній меті **географічної допрофільної підготовки** – професійній орієнтації учнів, сприяти вибору ними напряму профільного навчання в старшій школі.

Ефективність допрофільного навчання вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профконсультативної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів та якостей школярів для створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікроколективів (класів, груп).

На етапі допрофільної підготовки важливо створити умови для випробування учня в різних видах навчальної діяльності, яка має здійснюватись на діагностичній основі й мати за мету не тільки виявлення професійних орієнтацій учнів, переважних схильностей у різних галузях знань, а й формування інтересів, потреб, самомотивованого, самостійного навчання як усвідомленої навчальної діяльності. Ця діяльність має знайти більш розгорнуті форми у старшій школі.

На цьому етапі важливою стане своєчасна оцінка комплексу індивідуальних особливостей підлітка з точки зору його готовності до успішного навчання за певним профілем, попередження дезадаптації в умовах

виникнення навчальних труднощів і стресів, пов'язаних зі спілкуванням у новому колективі. Важливо досягти усвідомлення учнем себе як суб'єкта вибору профілю навчання.

Основна ідея допрофільної підготовки – створення освітнього простору, яке сприяє самовизначенню учнів середнього ланцюга школи через організацію курсів за вибором, інформаційну роботу та профільну орієнтацію.

Існують певні особливості основних компонентів допрофільної підготовки: елективних курсів (предметних та орієнтаційних), інформаційної роботи та профільної орієнтації, а також різні організаційні моделі допрофільної підготовки (на базі окремої школи або на базі муніципальної, регіональної освітньої мережі).

Робота з уведення допрофільної підготовки:

- вивчення намірів у відношенні продовження освіти учнями восьмих класів та їхніх батьків;
- підготовку та розповсюдження «освітніх карт» муніципальної (регіональної) мережі, які мають зміст про навчальні заклади в даному муніципальному районі;
- розробка документального забезпечення допрофільної підготовки (нормативного, фінансового тощо);
- у значній частині міст допрофільна підготовка була організована на базі вже існуючих або тільки що організованих освітніх мереж;
- у рамках освітніх мереж для більш ефективного проведення допрофільної підготовки треба виділити опорні школи, основними завданнями яких будуть такі: координація дій окремих шкіл в організації допрофільної підготовки, розробка програм курсів за вибором (9-й клас), формування міжшкільних груп для відвідування курсів за вибором, підготовка вчителів для профорієнтаційної роботи з учнями, інформаційна та психолого-консультаційна робота з учнями;
- створення в регіональних освітніх мережах координаційних органів, які дозволяють концентрувати інформацію про проведення та аналіз упровадження допрофільної підготовки, проводити експертизу різних матеріалів про допрофільну підготовку (наприклад, програми курсів за вибором або матеріалів портфоліо);
- розробка регіональних схем фінансування допрофільної підготовки.

Допрофільна підготовка буде проходити більш активно та ефективно в тих районах і містах, де вдається знайти для її організації додаткові резервні кошти, причому ці кошти, як правило, невеликі.

Під час організації допрофільної підготовки учнів дев'ятих класів виділяють кілька основних **проблем**:

- загальноосвітній заклад, виходячи із власних ресурсів і можливостей, вирішити задачі з організації допрофільної підготовки в повному обсязі не може, тому потрібен координатор на рівні муніципальної (регіональної) мережі;
- організація допрофільної підготовки потребує підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (з розробки програм допрофільних курсів, упровадження нових технологій, пов'язаних з їх реалізацією, забезпеченням психолого-педагогічного супроводу проектування учнями своєї освітньої траєкторії);
- організація допрофільної підготовки передбачає відшліфування механізму фінансування курсів допрофільної підготовки;
- при введенні допрофільної підготовки треба визначити статус, роль, обов'язки методичної служби району (міста) з вирішення проблем уведення допрофільної підготовки та інтенсифікувати методичну роботу та роботу з підвищення професійної компетентності вчителів, працюючих у класах, де проводиться допрофільна підготовка;
- при введенні допрофільної підготовки необхідне створення психологічного та інформаційного супроводу експерименту на місцевому та регіональному рівнях;
- при введенні допрофільної підготовки потребується проведення експертизи локальних актів освітніх закладів, регулюючих організацію, та проведення допрофільної підготовки на предмет їх відповідності сучасним освітнім вимогам.

Помилковим є твердження, що концепцію допрофільної підготовки треба планувати для реалізації за один дев'ятий клас. Це нереально з кількох причин. По-перше, уже пізно, серце та думки учня вже «зайняті»; по-друге, у сім'ї та в учня вже домінують кон'юнктурні міркування; по-третє, освіта – важкий та життєво важливий процес, його треба реалізувати так, щоби потім учень усе життя отримував радість і задоволення від вибраної професії, а не мучився від того, що дуже часто змінює роботу.

Тому треба ввести пропедевтику допрофільного навчання економіки, починаючи з п'ятого класу, на необов'язкових, добровільних умовах і тільки за бажанням дитини. Пропедевтичний етап дозволяє диференціювати основний масив учнів у відповідності до їх потреб у різних варіантах допрофільної підготовки.

Етапи допрофільного навчання:

Перший етап (5-7-й класи) – це етап формування профільних інтересів учнів. Навчання на цьому етапі повинно формувати пізнавальний інтерес і мотиви пізнання, а також сприяти свідомому вибору учнями рівня навчальної діяльності (достатній, середній, високий, творчий). На цьому етапі важливу роль відіграють різноманітні форми позакласної роботи з предметів: гуртки, турніри, конкурси, олімпіади, вечори.

Другий етап (8-9-й класи) – це етап становлення профільних намірів. Тому тут ще більшого значення набуває реалізація прикладної спрямованості шкільних предметів, різнорівневе вивчення різноманітних курсів, організація самостійної роботи учнів відповідно до їх індивідуальних нахилів. Позакласна робота повинна максимально сприяти професійній орієнтації учнів.

Основною метою цих етапів є досягнення усвідомлення учнем себе як суб'єкта вибору профілю навчання. Якщо підсумком діяльності середньої школи будуть мотиваційна, інформаційна та практична готовність школяра до вибору, то її роботу з допрофільного навчання можна вважати успішною.

Функцією курсів за вибором допрофільної підготовки є формування у школярів правильного вибору профілю навчання, визначення сфери майбутньої професійної діяльності, усвідомлення учнями своїх переваг з позиції майбутньої діяльності.

Вибір курсів за вибором здійснюється учнями добровільно. Ними повинні бути охоплені всі школярі 8-9 класів. Допрофільні курси за вибором мають бути короткочасними (9-17 годин). Протягом 2-х років учні вивчають не менше 2-х-3-х курсів.

За змістовим наповненням курси за вибором для допрофільної підготовки знайомлять учнів із світом сучасних професій; розширюють знання учнів зі шкільних предметів; вчать оцінювати свої можливості щодо способів діяльності.

Допрофільна підготовка необхідна для орієнтування учнів у вирі різноманітних предметних напрямків. А з високоякісною допрофільною підготовкою учень на початок 10-го класу з'ясує профіль навчання.

Запитання для самоперевірки:

1. *Сформулюйте мету та завдання допрофільної підготовки з географії.*

2. Опишіть форми реалізації допрофільної підготовки з географії.
3. Значення факультативних занять та елективних курсів в системі допрофільної підготовки з географії.
4. Охарактеризуйте основні технології допрофільної підготовки.
5. В чому суть диференціації та індивідуалізації навчання і виховання учнів 8-9 класів?
6. Як здійснюється поглиблене вивчення предмета географії в допрофільній підготовці?
7. Подолання проблем в організації допрофільної підготовки з географії.

1.4. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ У СТАРШИХ КЛАСАХ

Розбудова старшої школи в Україні орієнтує освіту не тільки на засвоєння учнями певної суми знань, але і на розвиток їх особистості, пізнавальних інтересів, креативних здібностей, соціалізацію в суспільстві і активну адаптацію на ринку праці. В зв'язку з цим гостро постала педагогічна необхідність підготувати випускника загальноосвітнього навчального закладу для орієнтації в повсякденному житті.

Таке завдання покликана виконати шкільна географічна освіта (рис. 1.5), що дає знання географічного спрямування, особливо для учнів, які вирішили поєднати власне професійне життя із географією. Вивчення курсів географії у профільних класах старшої школи не повинно бути виключеним із загальної концепції географічної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах. Але необхідно заново переосмислити критерії відбору змісту географічної освіти та перейти до нових, активних методів

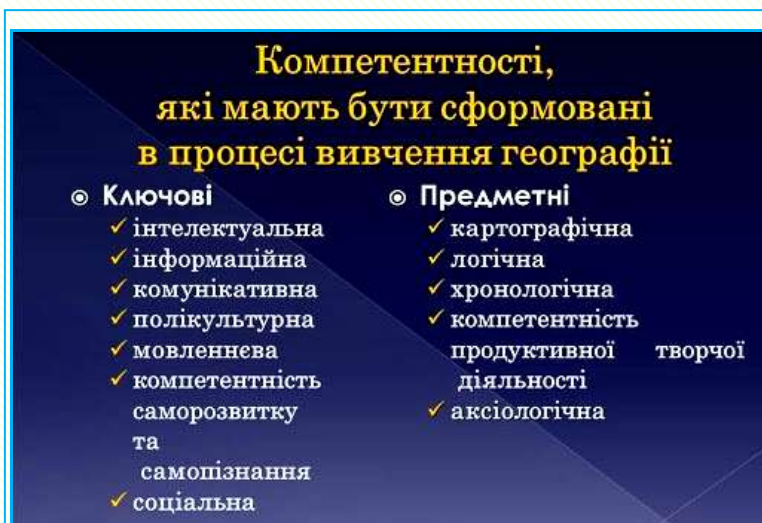


Рис. 1.5. Вимоги до змісту географічної освіти

і технологій навчання, де має панувати принцип самостійності, індивідуалізації та диференціації навчання. Профільне навчання з географії має бути спрямоване на формування єдиної життєвої, світоглядної, наукової, культурної та професійної компетентностей учнівства, що забезпечить їх подальше самовдосконалення та самореалізацію.

Географічна наука – це інтегрована система знань для різноманітних професій – географа, метеоролога, кліматолога, геолога, ґрунтознавця, агронома, навігатора, військовослужбовця різних напрямків – від флотського до авіатора. Для того, щоб ліквідувати географічну безграмотність населення, виникає потреба узгодити зміст географічної освіти школярів і потреби того соціального замовлення, яке вона повинна виконувати.

Головними орієнтирами реформування географічної освіти повинні стати принципи, на яких вона базується, в тому числі розвиток у школярів здатності розуміти географічні явища, вміння прогнозувати їх через систему понять.

Головним об'єктом дослідження шкільної географії є розкриття категорій простору, що виступає як визначальний чинник еколого-кризових ситуацій, коли зростаючі об'єми життєдіяльності населення вступають в суперечність з постійним об'єктом географічного простору. Саме знання про простір зумовлюють спроможність поєднувати природні і соціальні аспекти через розкриття особливостей розвитку природно-територіальних та територіально-виробничих комплексів.

Географія формує загальні, соціально-географічні знання, де система «суспільство-природа» розглядається через провідні філософські категорії: єдність, взаємозалежність, цілісність, упорядкованість, суперечність, протистояння.

Мета шкільної географії: формування і розвиток в учнів наукових географічних понять, знань та вмінь, які необхідні для розуміння явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві та природі, для продовження освіти:

- знання основ сучасних географічних теорій (наукових фактів, географічних понять, законів), які складають сутність змісту географічної освіти;
- володіння картографічною грамотністю;
- опанування географічною мовою та вміння її застосовувати для аналізу наукової інформації і викладу основних географічних ідей;

- вміння аналізувати, прогнозувати, систематизувати, планувати і проводити експериментальні дослідження;
- набуття елементарних практичних умінь.

Реформа старшої школи в Україні на засадах гуманізації має на меті вдосконалити зміст і методику шкільної географічної освіти. Новий час вимагає нових **науково-методичних засад відбору та реалізації змісту географічної освіти в профільній школі**, тому започаткована робота зі створення нових методичних рекомендацій та практикумів потребує свого логічного завершення, що необхідно упредметнити в загальну методику як для учнів так і для вчителів. таке опрацювання значною мірою впливає на якість роботи вчителів географії та школярів, що вивчають географічні курси.

Проблема змісту і методики навчання географії в профільній школі є досить складною і залишається невирішеною. На зміст географічної освіти у профільній школі покладається дуже важлива функція соціалізації особистості. В методиці навчання географії обґрунтовано важливість формування загальних понять, ділення понять на загально географічні і регіональні, розкрито зміст понять за типовими темами, розроблені зміст і шляхи формування певних понять. У законі про розвиток загальноосвітньої школи в Україні акцентується увага на ролі географічної освіти у формуванні загальнолюдської культури нашого народу. Саме глибоке знання і розуміння законів та закономірностей природи і суспільства вимагає від школи піднесення знань з географії на рівень особистої відповідальності кожного за все, що відбувається на нашій планеті.

З цією метою створюються **концепції шкільної географічної освіти та стандарти, складаються навчальні програми, підручники**. Вони спрямовуються на більш повне приведення змісту шкільної географії до рівня сучасної географічної науки при обов'язковому врахуванні вікових особливостей школярів, на удосконалення структури та змісту окремих географічних курсів.

Школа поки що не забезпечує у своїх випускників необхідного сучасного **географічного кругозору**, лише у невеликої кількості школярів розвиває інтерес до географічної науки, далеко не повністю вирішує завдання щодо формування вмінь використовувати свої географічні знання на практиці й самостійно їх набувати. Безперечно, це пов'язано з недооцінкою географії як шкільного предмета, неправильним розумінням її світоглядного значення як з боку громадськості, так і з боку учнів.

Проте досвід кращих учителів показує, що **на уроках географії** раціонально давати матеріал крупними блоками, що дає можливість багаторазово опрацьовувати нове для учнів, застосовуючи при цьому різні методи, прийоми, форми організації пізнавальної діяльності.

Сьогодні відбувається процес збільшення питомої ваги практичних вправ у навчально-виховному процесі з географії, які повинні забезпечити кожній людині можливість протягом всього життя свідомо сприймати нову інформацію про розвиток і зміни, що відбуваються у природі, господарстві, культурному житті населення, користуватися засобом міжнародного спілкування – географічною картою з метою пошуку географічної інформації, її комплексного аналізу та узагальнення. Отже, шкільна практика також вимагає перебудови змісту шкільних курсів географії у плані більш повного і глибокого розкриття практичних можливостей навчального предмета.

Навчальний матеріал з географії розглядається як система, що має характерну будову і такі опорні складові частини:

- змістова (географічні поняття, закони і закономірності та консеквентна орієнтація матеріалу);
- процесуально-операційна (манера мислення, зразки і прийоми пізнавальної діяльності, орієнтири діяльності);
- мотиваційна (попити, вподобання, причини).

Зміст географічної освіти для профільної школи міститься в державних стандартах та в навчальній програмі.

Навчальна програма – документ, що визначає зміст і обсяг знань з географії, умінь і навичок, які необхідно засвоїти, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання. Навчальні програми з кожного географічного курсу за щаблями мають високий науковий рівень з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу, втілюють виховний потенціал, генералізують навчальний матеріал на основі фундаментальних положень сучасної науки географії, групують його навколо провідних ідей і наукових теорій, не містять надто ускладненого і другорядного матеріалу, реалізують міжпредметні зв'язки та ідею взаємозв'язку науки, практики і виробництва, формують вміння і навички учнів з географії.

Будь-яка **навчальна програма містить:**

- пояснювальну записку, в якій подана мета навчання географії за рівнем;
- зміст навчального матеріалу, поділений на розділи і теми із зазначенням кількості годин на кожну з них;

- обсяг знань, умінь і навичок з географії для учнів кожного класу;
- перелік унаочнень, літератури для учнів та вчителів; критерії оцінювання знань, умінь і навичок щодо кожного з видів роботи.

Важливу роль відіграє **авторська модернізація навчальних програм** залежно від нових методичних знахідок, науково-методичного прогресу і змін в соціальному житті. Необхідність загального екологічного навчання і виховання значно змінила програму з географії.

Внесенням змін до програм займаються комісії, створені при Міністерстві освіти і науки, до яких входять провідні вчені, спеціалісти-практики.

Провідними ідеями програми є гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної географічної науки.

Навчальна програма розроблена на основі положень Державного стандарту базової і повної середньої освіти, зокрема тих з них, які стосуються профільного навчання у старшій школі. В умовах глобалізації світового господарства для майбутніх фахівців в галузі економіки, філософії, історії, політології та низки інших спеціальностей соціально-гуманітарного напрямку конче необхідним є вивчення загальних особливостей політичної карти, населення світу та світового господарства в історичному контексті і на сучасному етапі, ознайомлення з різними підходами щодо регіоналізації світу, своєрідністю і специфікою організації національних господарств як найбільш розвинутих держав світу, так і країн, що розвиваються, виявлення їх спільних та відмінних рис, особливостей трансформації до сучасного конкурентного середовища.

*Принципи побудови змісту шкільної географічної освіти
у старших класах:*

- комплексність у розкритті явищ і процесів, що будується на цілісності навколишнього середовища, єдності і нерозривності всіх його елементів;
- вивчення основних процесів і явищ через дослідження просторово-територіальних структур;
- взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів до висвітлення соціальних проблем суспільства різного рівня (глобального, регіонального, локального) і обов'язкова практична участь старшокласників у розв'язанні місцевих соціальних проблем («мислити глобально – діяти локально»);

- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків у географічному середовищі («відчувай, спостерігай, узагальнюй, дій»).

У навчальній програмі обґрунтовано не тільки зміст, а й вимоги до результатів навчання, що засновані на діяльнісному й особистісно орієнтованому підходах. Важливим завданням для вчителя є передати знання учням через уміння у такий спосіб, щоб вони змогли відтворити засвоєні знання, що потребує неабиякої уваги до об'єктів і суб'єктів навчально-виховного процесу.

Навчальна програма з географії для профільного рівня вивчення має 5 годин для кожного класу (10-11) на тиждень і містить 350 годин. Курс «Географія», що пропонується для профільного навчання в 10-11 класах, відповідає логіці пізнання світу. Таким чином система географічної освіти узгоджується з регіоналізацією, теоретизацією, країнознавством, краєзнавством, загальною географією і має українознавчу спрямованість.

Основні завдання курсу географії для профільного рівня:

- поглибити географічну і економіко-соціальну освіту випускників ЗЗСО через вивчення глобальних територіально диференційованих господарських, соціокультурних і соціоекологічних проблем, розкрити роль окремих держав і народів у світовій економіці й політиці, процесів економічної і політичної інтеграції країн і народів;
- узагальнити й систематизувати попередні знання учнів з географії на значно вищому теоретичному рівні;
- розкрити роль географічних знань і географічної експертизи у вирішенні сучасних господарських і соціальних проблем;
- формувати географічні й соціокультурні знання, розвивати економічне мислення, яке передбачає розуміння процесів, що відбуваються в сучасному світі;
- сформувати уявлення про територіальну організацію господарства і населення окремих регіонів і держав світу;
- показати системний характер світового господарства, сформувати уявлення про природу, сутність і функцію міжнародного географічного поділу праці;
- висвітлити суть сучасних економічних й екологічних проблем людства;

- ознайомити з принципами і світовим досвідом раціонального природо-користування, охорони навколишнього середовища і перетворення природи;

- розвивати вміння користуватися порівняльними методами статистико-економічного аналізу, використовувати статистичні дані, що характеризують рівень та інтенсивність розвитку господарства країн світу, України, своєї області, адміністративного району, окремого господарства; вільно орієнтуватися на політичній карті світу та використовувати тематичні географічні карти для розв'язання навчальних і практичних завдань;

- ознайомити з важливими географічними дослідженнями в Україні і світі, видатними вітчизняними економіко-географами;

- розвивати географічну, екологічну й економічну культуру, розуміння завдань, що стоять перед державою і світовою цивілізацією;

- сприяти полікультурному, толерантному, неупередженому сприйманню і доброзичливому ставленню до інших етносів, народів, груп та особистостей; розвивати в учнів інтерес та повагу до культури свого й інших народів, прагнення зберегти і примножити культурну спадщину своєї країни і всього людства, вчитися жити і працювати в полікультурному середовищі;

- виховувати в учнів особистісні риси громадянина України, загальнолюдську духовну ціннісну орієнтацію, здатність сприймати ідеї гуманізму та демократизму, патріотизму і взаєморозуміння між народами, утверджувати ідеї демократії, добра та справедливості;

- готувати старшокласників до свідомої активної участі в суспільному житті української держави, виховувати здатність усвідомлювати її роль і місце в Європі і світі, формувати в учнів співвідповідальність за долю України, Європи, світу;

- зіставляти географічні й економічні події і процеси, працювати з різними джерелами знань, самостійно добувати географічну інформацію;

- обстоювати власні погляди на ту чи іншу географічну проблему, толерантно ставитись до протилежних думок; розвивати творче мислення, формувати власний погляд та критичне ставлення до інформації.

Навчальна програма рекомендується для вивчення на профілях: історичному, філософському, економічному. Запропоновані розділи і теми необхідно вивчати у класах будь-якого профілю.

В класах історичного і філософського профілю варто більше уваги приділити історичним аспектам формування і розвитку політичної карти світу, світового господарства, регіонів і країн світу, сучасним суспільно-політичним подіям, їх аналізу і оцінці.

Необхідно звернути увагу старшокласників на професійно орієнтовані вміння і компетенції істориків, політологів, філософів, на окремі елементи знань, відображених у дисциплінах, що викладаються у ЗВО зазначених профілів (всесвітня історія, політичні системи світу, міжнародне право, теорія міжнародних економічних відносин, прикладна політологія, міжнародні організації).

У класах **економічного профілю** учителю необхідно більше уваги приділити вивченню економічних факторів формування світового господарства, визначенню місця і ролі національної економіки в системі світогосподарських зв'язків. При цьому необхідно спрямовувати навчальну діяльність старшокласників на розкриття макроекономічних зв'язків, формулювання висновків, власних суджень щодо сучасних викликів та перспектив розвитку країн і регіонів. Бажано практикувати також розв'язання економічних задач з географічним змістом. Слід наголосити, що в структурі даного курсу та його змісті знайшли відображення окремі елементи знань з економічної теорії, макроекономіки, регіональної економіки, економіки зарубіжних країн, історії економічних вчень, міжнародної економіки та ін., що викладаються у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-професійними програмами.

Особливістю даного курсу є те, що він розкриває актуальні проблеми сучасної географії та ряду суміжних наук. Навчальна програма базується на принципах безперервності і наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, гуманізації та диференціації навчального матеріалу залежно від практичної спрямованості.

У програмі знайшли відображення наскрізні для шкільної географії змістові лінії, зазначені в Державному стандарті. Програма побудована з урахуванням існуючих причинно-наслідкових зв'язків і залежностей між географічними законами і закономірностями, процесами і явищами.

Даний курс розрахований на 350 годин, які розподілені за розділами.

Кожен розділ включає теми, в яких висвітлено основний зміст навчального матеріалу. У програмі акцентуються основні тенденції і закономірності розвитку географічної оболонки, особливості соціально-еконо-

мічного, політичного та соціокультурного розвитку провідних країн і регіонів світу. Належне місце відведено відомим географам і сучасним досягненням географічної науки.

Практичну частину програми становить **практикум**, що є *важливою й обов'язковою складовою уроку географії*. Після теоретичних питань розглядаються прикладні відомості, структуровані навколо глобальних проблем світу, та ідеї збалансованого розвитку суспільства. Практичні роботи передбачають розв'язання географічних, екологічних й соціально-економічних задач, здійснення порівняльного аналізу, проведення міні-дослідження, соціологічного опитування, дискусій, семінарів, презентацій, експертиз, круглих столів, ділових ігор, моніторингових досліджень, написання рефератів, творчих робіт, створення індивідуальних і колективних проектів. Мета проведення цих робіт може бути різною – мотиваційною, контролюючою.

Програма дає вчителю право творчо підходити до реалізації її змісту, добирати об'єкти для вивчення та включати у зміст освіти приклади зі свого регіону (області, міста).

Враховуючи рівень підготовки школярів, їхні інтереси і нахили, учитель може запропонувати свій варіант вивчення матеріалу з методичним обґрунтуванням доцільності внесених змін. Кількість годин на вивчення тем є орієнтовною і може бути змінена в межах визначеного навчального часу. Резервний час рекомендується використовувати на проведення уроків систематизації та узагальнення знань після вивчення великих розділів і тем.

Важливе значення для розвитку учнів мають **курси за вибором**. В цих курсах дуже суттєвим є не стільки надання учням готових знань, скільки організація їх розумової діяльності, яка б була спрямована на отримання нових знань та практичних умінь у процесі виконання різноманітних навчальних задач. Адже нічого не варта наука, яка не дає ніякого практичного вміння тим, хто її вивчає.

Вчителю потрібно здійснювати навчання курсів за вибором з позиції зв'язку теорії з практикою, щоб внаслідок вивчення географії учні збагачувались сумою практичних умінь і навичок, необхідних в житті. Виконуючи різноманітні практичні роботи, учні вчать користуватися довідниками, статистичними матеріалами, креслити графіки, діаграми та ін. Всі ці уміння і навички життєво необхідні для кожної культурної людини.

Основним завданням географічних курсів у школі є формування в учнів географічних понять кожного курсу через розкриття закономірностей розміщення, територіальних взаємодій виробництва і господарства з населенням, з географічним середовищем. Засвоєння цих закономірностей при формуванні понять має велике значення, оскільки звільняє від запам'ятовування величезного фактичного матеріалу і водночас підвищує міцність та глибину знань.

У програмі подано орієнтовний розподіл годин за розділами і темами. Частину навчального часу учитель може використати на свій розсуд з метою глибшого вивчення або повторення навчального матеріалу. Наведений у програмі перелік країн є обов'язковим. Однак учитель може обирати для більш детального вивчення додатково й інші країни, які відповідають пріоритетам зовнішньої політики України, з урахуванням сучасної політичної та економічної ситуації у світі у відповідності з виділеними годинами на вивчення регіону.

Окремі питання курсу можна запропонувати учням опрацювати самостійно. Необхідно стимулювати самостійну пізнавальну діяльність старшокласників, спонукати їх до використання типових планів характеристики територій та об'єктів, матеріалів із засобів масової інформації та науково-популярної літератури, що допоможе їм глибше розуміти та аналізувати сучасні події в світі, розвивати креативні вміння. Такий підхід сприятиме актуалізації навчально-пізнавальної, комунікативної, інформаційної, ціннісно-смислової та інших компетенцій і значно поглиблюватиме загальнокультурні надбання учнів.

У **змісті курсу** передбачено засвоєння певної кількості назв географічних об'єктів, зокрема країн, їх столиць, центрів розміщення галузей, назв міжнародних організацій.

Шкільній освіті належить роль лідера в **соціалізації особистості**, у формуванні її моральних переконань, поглядів на світ і на ідентифікацію себе. Навчання у навчальному закладі – це перший і водночас останній період у житті людини, коли формування поглядів відбувається під впливом загальнокультурних, інтелектуальних, ідеологічних ідей, що ще не пов'язані з професіональними вподобаннями.

Тенденція останніх років полягає в скороченні годин на викладання географії в школі. Якраз впровадження профільного навчання географії допоможе призупинити процес скорочення годин, що забезпечить існування географії на старшому ступені загальноосвітньої школи як затре-

буваної навчальної дисципліни (і як базової, і як профільної, і як сукупності курсів за вибором).

Найбільші можливості для географії пов'язані з реалізацією індивідуальних і авторських профілів навчання – відомо досить багато авторських програм профільного навчання. Значні можливості для географії мають соціальні профілі, особливо як компонент краєзнавства і локальної географії.

В професійних профілях географія, крім усього, реалізована як компонент підготовки працюючих в сфері обслуговування (географія туризму, медична, комерційна, географія освіти), в сфері природокористування і природоохорони (картографія, географія природних ресурсів, географія охоронних територій, гідрологія, метеорологія, вулканологія, сейсмологія, океанологія), в сфері сільського господарства (аграрна географія) індустрії (географія промисловості).

Отже, основним завданням вивчення географії у профільній школі є формування основ природничо-наукової картини світу та визначення інтересів, здібностей учнів до обрання ними професійних навичок. Аналіз методичних засад щодо функціонування географічної освіти у профільній школі дає можливість охарактеризувати кожну вимогу до розробки змісту навчання географії в системі профільної освіти, а також схарактеризувати методичні вимоги до типів навчальних профілів з географії.

Запитання для самоперевірки

1. *Окреслити орієнтири реформування географічної освіти.*
2. *Опишіть науково-методичні засади відбору та реалізації змісту географічної освіти.*
3. *Сформулювати методичні рекомендації щодо підготовки та проведення занять з географії у старшій школі.*
4. *Яка роль географічної освіти в соціалізації особистості?*
5. *Розкрийте програмні вимоги до змісту географічної освіти.*
6. *Які атрибути навчальної програма з географії для класів різних профілів навчання?*
7. *Охарактеризуйте особливості побудови навчальних планів та програм.*

1.5. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ У КЛАСАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У старшій школі учні 10 та 11 класів вивчають географію на профільному рівні (175 годин, 5 годин на тиждень) за навчальною програмою, затвердженою наказом МОН від 23.10.2017 р. № 1407.

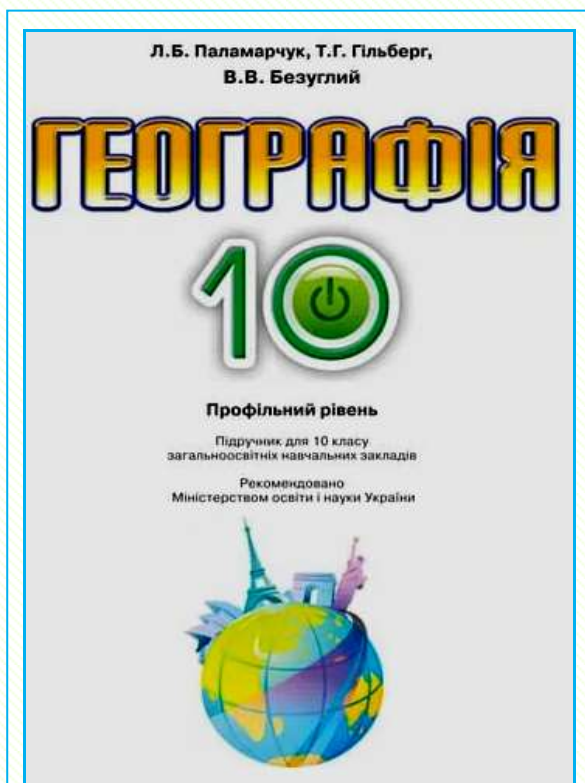


Рис. 1.6. Підручник для профільного вивчення географії

Курс «Географія», що пропонується для профільного навчання в 10 і 11 класах (рис. 1.6), завершує географічну освіту в загальноосвітній школі і відповідає логіці пізнання світу. Таким чином система географічної освіти узгоджується з теорією природничих і суспільних наук, загальною географією, регіоналізацією, країнознавством, краєзнавством і має українськомовну спрямованість.

Загальна мета курсу – вдосконалити уявлення учнів про географічну картину світу, утверджувати поняття про географію як конструктивну науку і формувати географічне мислення на основі історичного, просторового, комплексного, типологічного, проблемного і конструктивного підходів. Провідні ідеї програм – гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної географії.

Основні завдання курсу «Географія» (10, 11 класи) для профільної школи:

- поглибити географічну і економіко-соціальну освіту випускників загальноосвітньої школи через вивчення глобальних територіально-диференційованих господарських, соціокультурних і соціоекологічних проблем, розкрити роль окремих держав і народів у світовій економіці й політиці, процесів економічної і політичної інтеграції країн і народів;

- узагальнити й систематизувати попередні знання учнів з географії на значно вищому теоретичному рівні;

- розкрити роль географічних знань і географічної експертизи у вирішенні сучасних економічних і соціальних проблем;
- формувати географічні й соціокультурні знання, розвивати економічне мислення учнів, яке передбачає розуміння процесів, що відбуваються в сучасному світі;
- сформувати уявлення про територіальну організацію господарства і населення окремих регіонів і держав світу;
- показати системний характер світової економіки, сформувати уявлення про природу, сутність і функцію міжнародного географічного поділу праці;
- висвітлити походження і суть сучасних економічних та екологічних проблем людства;
- ознайомити з принципами і світовим досвідом раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища, сталого (збалансованого) розвитку;
- розвивати вміння користуватися порівняльними методами статистико-економічного аналізу, використовувати статистичні дані, що характеризують рівень і темпи розвитку економіки країн світу, України, своєї області, адміністративного району, окремого господарства; вільно орієнтуватися на політичній карті світу та використовувати тематичні географічні карти для розв'язування навчальних і практичних завдань;
- розвивати географічну, екологічну й економічну культуру, розуміння викликів, що стоять перед державою і світовою цивілізацією;
- сприяти полікультурному, толерантному, неупередженому сприйняттю і доброзичливому ставленню до інших етносів, народів, груп та особистостей; розвивати в учнів інтерес та повагу до культури свого народу й інших народів, прагнення зберегти і примножити культурну спадщину своєї країни і всього людства, вчитися жити і працювати в полікультурному середовищі;
- виховувати в учнів риси громадянина України, загальнолюдську духовну ціннісну орієнтацію, вміння сприймати ідеї гуманізму та демократизму, патріотизму і взаєморозуміння між народами, утверджувати ідеї демократії, добра та справедливості;
- готувати старшокласників до свідомої активної участі в суспільному житті Української держави, усвідомлювати її роль і місце в Європі та світі, формувати співвідповідальність за долю України, Європи, світу;
- розвивати вміння зіставляти географічні й економічні події і процеси, працювати з різними джерелами знань, самостійно добувати географічну інформацію;

– розвивати творче мислення, формувати власний погляд та критичне ставлення до інформації, обстоювати власні погляди на ту чи іншу географічну проблему, толерантно ставитись до протилежних думок.

В Концепції географічної освіти для профільної школи вказується, що **особливістю курсу географії в старшій школі** є те, що він розкриває актуальні проблеми сучасної географії та низки суміжних наук. А рівень профільного вивчення географії має зводитися до рівня підготовки до майбутньої професії. У першу чергу це предмети географоцентричні, де передбачається підготовка учнів для природничо-наукової або суспільно-політичної професійної діяльності (географія, екологія, історія, економіка) та для роботи у сфері послуг (туризм, підприємницька діяльність).

Географічна освіта має важливе значення для формування в людини адекватної картини світу, виховання активного відповідального громадянина і діяча. Там де географія у старшій школі є базовим загально-освітнім предметом, вона вивчається учнями на поглибленому рівнях. Зміст окремих тем або розділів географії має бути уточнений в освітніх програмах курсів за вибором. Курси за вибором забезпечують учнів варіативністю, альтернативністю і гнучкістю освітнього процесу в ліцеї. Вони мають бути широко представлені у змісті навчання.

Структура і зміст навчальної програми. Навчальна програма ґрунтується на принципах безперервності й наступності шкільної географічної освіти, інтеграції внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, гуманізації та диференціації навчального матеріалу залежно від практичної спрямованості. У програмі знайшли відображення наскрізні для шкільної географії змістові лінії.

Методичні засади функціонування географічної освіти на профільному рівні навчання в старшій школі орієнтовані на **наскрізні змістові лінії**, які зазначені в Державному стандарті базової та середньої освіти, вони є **засобом інтеграції ключових і загально предметних компетентностей**. Наскрізні лінії є соціально значимими і допомагають формуванню в учнів уявлень про природу та суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях.

Мета наскрізних ліній – «сфокусувати» увагу й зусилля вчителів-предметників, класних керівників, зрештою, усього педагогічного колективу на досягненні життєво важливої для учня й суспільства мети, увиразнити ключові компетентності.

Програму побудовано з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків і залежностей між географічними законами і закономірностями, процесами і явищами. Курс географії 10-11 класів розрахований на 350 годин, що розподілені за розділами. Кожний розділ охоплює теми, в яких висвітлено основний зміст навчального матеріалу. У програмі акцентовано увагу на основних тенденціях і закономірностях розвитку географічної оболонки, особливостях соціально-економічного, політичного та соціокультурного розвитку регіонів і провідних країн світу та України. У знаннєвому компоненті регламентовано засвоєння географічної номенклатури.

У **10 класі** учні вивчають курс «**Регіони і країни світу**», що є продовженням базової географічної освіти у профільних класах старшої школи. Він спрямований на розкриття глобальних та регіональних явищ і процесів, що відбуваються як у світі в цілому, так і в окремих субрегіонах, країнах і їх регіонах.

Наведений у програмі перелік країн для вивчення є орієнтовним. Учителю надається право додавати для вивчення ті країни, що відповідають інтересам навчального закладу, пріоритетам зовнішньої політики України з урахуванням зміни політичної, економічної ситуації у світі.

Окремі питання курсу доцільно пропонувати учням опрацьовувати самостійно. Необхідно стимулювати їх пізнавальну діяльність, спонукати їх, використовуючи базові поняття, закономірності, типові плани комплексної характеристики територій, розвивати навички самостійного пошуку та аналізу інформації, прогнозування та проектування.

У **11 класі** «**Географічний простір Землі**» зроблено акцент на розгляд основних тенденції і закономірностей **розвитку географічної оболонки**, її структурну особливість – горизонтальну (широтну) зональність. Закони еволюції, цілісності, колообігу речовин і енергії, ритмічності розглядаються для всіх сфер географічної оболонки з урахуванням екологічних умов.

Окремий розділ присвячено вивченню топографії з основами геодезії, картографії, географічним інформаційним системам (ГІС) та дистанційному зондуванню Землі (ДЗЗ). Це відповідає вимогам сьогодення сучасного світу і з огляду на зростаюче значення такої інформації для територіальної організації господарства й інформаційного забезпечення обороноздатності держави.

Практичні роботи, є важливою й обов'язковою складовою уроку географії. Вони передбачають розв'язування географічних, екологічних і со-

ціально-економічних задач, здійснення порівняльного аналізу, проведення міні-досліджень, дискусій, круглих столів, ділових ігор, моніторингових досліджень, підготовку презентацій, написання есе, творчих робіт, створення індивідуальних і колективних проектів. Мета проведення таких робіт може бути різною – мотиваційною, узагальнювальною, контролюючою.

У 10 класі передбачено виконання 25 практичних робіт, в 11 класі – 54, які є обов'язковими для всіх учнів класу. Учителю обов'язково оцінює п'ять практичних робіт на вибір у кожному семестрі. До більшості розділів курсу запропоновано орієнтовні теми творчого характеру для проведення досліджень. Учителю оцінює таку роботу під час її захисту чи презентації.

Для підвищення ефективності оволодіння учнів теоретичними знаннями слід використовувати структурно-логічні схеми, опорні конспекти, таблиці та картографічні матеріали, відеофільми. Для набуття практичних умінь і навичок варто пропонувати школярам різноманітні практичні роботи навчального, тренувального, підсумкового характеру.

Виконання аналітичних завдань та досліджень, спрямованих на розвиток навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації, розв'язання географічних, екологічних й соціально-економічних задач є важливим засобом перевірки та оцінювання обов'язкових результатів навчання учнів.

До більшості розділів курсу запропоновано орієнтовні **теми творчого характеру для проведення досліджень**. Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням може обрати 1-2 дослідження та виконати їх індивідуально або в групі впродовж року. Учителю оцінює таку роботу під час її захисту чи презентації.

Форми організації вивчення курсів географії. Під час організації вивчення курсу важливо використовувати компетентнісний, діяльнісний практико-орієнтований та особистісно орієнтований підходи до засвоєння змісту. У процесі засвоєння змісту формуються не тільки специфічні географічні, а й загальнонавчальні знання, вміння, навички, ключові компетентності: інформаційно-цифрова, соціальна, підприємницька, здоров'язбережувальна, математична, вміння розв'язувати проблеми, спілкуватися рідною та іноземними мовами. Також під час уроків учитель має використовувати нагоду навчати школярів критично аналізувати та перевіряти інформацію.

Компетентнісний підхід до формування змісту географічної освіти в ліцеї припускає посилення діялісно спрямованого навчання, що

означає перетворення результатів не стільки в об'єктно-знанняцентричні, скільки в практично-поведінкові форми (вирішення практичних задач, висловлювати конкретне бачення предмету чи процесу, аналізувати співвідношення чи закономірності, самостійно знаходити інформацію для чогось конкретного, задаватися питанням навіщо ця інформація, як їй скористатися). Саме це в певній мірі допомагають зробити курси за вибором різних форматів.

Велику роль у навчанні географії відведено **роботі з картою** та статистичними матеріалами для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, правильної оцінки найважливіших соціально-економічних питань.

Важливою складовою навчання школярів є робота з комп'ютерними симуляціями та імітаційними параметризованими моделями. За допомогою геосервісів Wikimapia, Google Maps, Google Earth можна ознайомлюватися з різними країнами світу і навіть віртуально подорожувати, шукати різні об'єкти на карті Землі, переглядати, коментувати, доповнювати світлинами.

У процесі навчання географії на профільному рівні доцільно поєднувати з традиційними сучасні освітні технології – інформаційні, моделювання, проблемно-пошукову (дослідження), проектну, кооперованого, продуктивного навчання.

Оцінювання навчальних досягнень учнів. Оцінювання учнів здійснюється за Критеріями оцінювання та Орієнтовними вимогами оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти. При виставленні тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми.

Семестрове оцінювання здійснюється на підставі тематичних оцінок. При цьому мають враховуватися динаміка особистих навчальних досягнень учня (учениці) з предмета протягом семестру, важливість теми, тривалість її вивчення, складність змісту.

Річне оцінювання здійснюється на підставі семестрових або скоригованих семестрових оцінок. Річна оцінка не обов'язково є середнім арифметичним від оцінок за I та II семестри. При виставленні річної оцінки мають враховуватися: важливість тем, які вивчались у I та II семестрах, тривалість їх вивчення та складність змісту; динаміка особистих навчальних досягнень учня/учениці з предмета протягом року; уміння за-

стосовувати учнем/ученицею набутих протягом навчального року знань тощо. Семестрова і річна оцінки можуть підлягати коригуванню.

Оцінюючи навчальні досягнення учнів з географії, потрібно враховувати:

- правильність і науковість викладення матеріалу, повноту розкриття понять і закономірностей, точність вживання географічної та картографічної термінології;
- ступінь самостійності відповіді;
- логічність, доказовість у викладенні матеріалу;
- ступінь сформованості інтелектуальних, загальноосвітніх, специфічних умінь (робота з картографічними, статистичними та іншими додатковими матеріалами).

Початковий рівень навчальних досягнень характеризується фрагментарним володінням учнем навчальним матеріалом. Учень може розпізнавати окремі географічні об'єкти, намагається давати їм визначення, за допомогою вчителя знаходить їх на карті.

Середній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень може відтворити (повторити) інформацію, тобто володіє знаннями-копіями. Він розуміє основний матеріал, за допомогою вчителя визначає поняття і закономірності, частково пояснює взаємозв'язки у природі та суспільстві, використовує картографічний матеріал. Під час виконання практичних робіт правильно використовує джерела знань. Спостерігаючи за природними і суспільними явищами, розрізняє лише окремі їх особливості.

Достатній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень достатньо володіє програмовим навчальним матеріалом, самостійно виправляє допущені помилки, підтверджує свої знання відповідними аргументами, здатний застосовувати здобуті знання на практиці, правильно добирає необхідні джерела знань для розв'язання проблем у типових ситуаціях, здатний вести спостереження за природними і суспільними явищами.

Високий рівень навчальних досягнень передбачає вичерпну, правильну відповідь, повне розкриття змісту понять, закономірностей і географічних взаємозв'язків, підтвердження їх прикладами. Учень грамотно і творчо використовує картографічні матеріали й інші джерела знань, вміє робити висновки й узагальнення на основі практичної діяльності; здійснює спостереження за природними і суспільними явищами, правильно

оформляє та аналізує їх результати, виступає з доповідями, захищає власні проекти.

Письмові роботи з географії, у тому числі тематичні, що виконуються протягом семестру, після завершення вивчення теми можуть виконуватися у різному форматі. Підсумкова (контрольна) робота (одна на рік) готується вчителем, виконується письмово і є обов'язковою. Рекомендовано тестовий формат з картографічним завданням. Для запобігання перевантаження учнів, час проведення підсумкових (контрольних) робіт визначається загальношкільним графіком, складеним заступником директора освітнього закладу за погодженням із учителем.

Рекомендації щодо роботи з програмою. Програма дає право вчителю творчо підходити до реалізації її змісту, добирати об'єкти для вивчення та залучати до змісту приклади, що пов'язані із життям свого регіону (області, міста). Враховуючи рівень підготовки учнів, їхні інтереси і нахили, учитель може запропонувати свій варіант вивчення матеріалу з методичним обґрунтуванням доцільності внесених змін. Кількість годин на вивчення тем є орієнтовною, її можна змінювати в межах визначеного навчального часу. Учитель може на власний розсуд змінити розподіл годин між темами і розділами, використати години резервного часу з метою глибшого вивчення окремих тем, проведення уроків узагальнення і систематизації знань після вивчення великих розділів і тем, проведення екскурсій, зустрічей, обговорення дискусійних питань, що виникли під час вивчення певних тем.

Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, які можуть бути використані під час вивчення географії, рекомендації щодо використання сучасних інформаційних та інноваційних технологій на уроках географії, програми курсів за вибором для профільного навчання, анотації нової навчально-методичної літератури, поради щодо організації роботи з обдарованими дітьми, розробки уроків та позакласних заходів досвідчених учителів та інше друкуються на державному рівні – в журналі „Географія та економіка в сучасній школі” Міністерства освіти і науки України та газеті „Краєзнавство. Географія. Туризм”, розміщуються на офіційних сайтах Міністерства освіти і науки України, ДНУ „Інститут модернізації змісту освіти”, Закарпатського ІППО.

Першим **етапом організації географічної освіти на профільному рівні навчання** є підготовка педагогічного колективу до профільного рів-

ня навчання учнів географії. На цьому етапі ведеться активна робота у двох напрямках: 1) вивчення актуальних освітніх потреб учнів гімназії (психологічна служба закладу загальної середньої освіти, класні керівники); 2) визначення педагогічного потенціалу колективу закладу загальної середньої освіти.

Другим етапом організації географічної освіти на профільному рівні навчання учнів ліцею стала робота над змістовим наповненням курсів за вибором. Суттєвим для педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти є добір курсів за вибором і формування їх змісту або відбір уже розроблених відповідних навчальних програм для цих курсів.

Дидактичною метою курсів за вибором є ознайомлення учнів з новими галузями науки та видами людської діяльності, набуття досвіду використання теоретичних знань для вирішення практичних завдань і виконання дослідницьких робіт, розвиток здібностей, нахилів та інтересів школярів, задоволення природної пізнавальної цікавості учнів.

Набір курсів за вибором визначається на рівні педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти. Їхній зміст має відповідати актуальним потребам, особистим освітнім цілям і мотивам учнів. Кількість годин може варіюватися – 17-18 годин, тобто половина семестру, мінімум по 2 години на тиждень – орієнтовно цей час може бути використаний для курсу, який присвячено окремому поняттю, явищу, процесу, темі, яка розкривається поглиблено, організації практики – 35-36 год. на семестр.

Орієнтовно цей час може бути використаний для курсів, що присвячені введенню у спеціальність, проведенню практичних робіт на місцевості, підготовки до складання державної атестації з обраних предметів, теоретичних занять – 56-70 годин (2 год на тиждень) протягом одного – двох семестрів.

На **третьому етапі організації географічної освіти** на профільному рівні навчання учням ліцею надається можливість обирати і визначати набір курсів за вибором у варіативній частині. З моменту обрання учнем ліцею курсу за вибором він стає обов'язковим для відвідування і звітування про навчальні досягнення.

Так відбувається формування структури кожного конкретного закладу загальної середньої освіти та індивідуального плану навчання кожного учня на поточний рік.

Поглиблене вивчення географії також реалізують через організацію в ліцеї різноманітних факультативів географічного змісту: природо-

користування, агроекологія, біогеографія, історико-географія, історико-краєзнавство.

У розробці навчальної програми для поглибленого вивчення географії в першу чергу враховані принципи побудови змісту географічної освіти в ліцеї:

- комплексність у розкритті явищ і процесів, що будується на цілісності навколишнього середовища, єдності всіх його елементів;
- вивчення основних процесів і явищ через дослідження основних просторово-територіальних структур;
- взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів до висвітлення соціальних проблем суспільства різного рівня і обов'язкова практична участь учнів у розв'язанні місцевих соціальних проблем («мислити глобально – діяти локально»);
- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків у географічному середовищі («відчувай, спостерігай, узагальнюй, дій»).

Запитання для самоперевірки

1. *Окресліть мету та пріоритетні завдання профільного вивчення географії у закладах загальної середньої освіти.*
2. *Опишіть сучасні вимоги до вивчення географії у закладах загальної середньої освіти згідно положень Концепції географічної освіти для профільної школи.*
3. *Розкрийте структуру і зміст навчальної програми для профільного вивчення географії.*
4. *Які передбачені форми організації вивчення курсів географії у профільній школі?*
5. *Опишіть особливості проведення уроків та оцінювання навчальних досягнень учнів з географії в профільних класах.*
6. *Подайте рекомендації щодо роботи за програмою для профільного вивчення географії.*
7. *Представте етапи організації географічної освіти на профільному рівні навчання.*

1.6. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ НА РІВНІ СТАНДАРТУ

Курс «Географія» у старшій школі завершує базову географічну освіту учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Програма (Затверджена та має гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ МОН України від 03 серпня 2022 року № 698) складена відповідно до типового навчального плану. У 10 класі на її вивчення відведено 52 год. (1,5 год. на тиждень), а в 11 класі – 35 годин (1 год. на тиждень).

Зміст курсів географії в 10 і 11 класах (рис. 1.7) відповідає логіці пізнання світу. Таким чином, система географічної освіти узгоджується з теорією природничих і суспільних наук, загальною географією, регіоналізацією, країнознавством, краєзнавством і має українознавчу спрямованість.

Загальна мета курсів географії в 10-11 класах – вдосконалити уявлення учнів про географічну картину світу, утверджувати поняття про географію як конструктивну науку і формувати географічне мислення на основі історичного, просторового, комплексного, типологічного, проблемного і конструктивного підходів. Провідні ідеї програм – гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної географії.

Навчальна програма для старшої школи розроблена на основі положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, згідно з яким шкільна географічна освіта є складовою освітньої галузі «Природознавство». Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому живе людина.

Зміст програми з географії у старшій школі базується на принципах науковості, неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, гу-



Рис. 1.7. Вивчення географії

манізації, гуманітаризації, диференціації навчального матеріалу відповідно до вікових особливостей учнів.

Курс географії в **10 класі «Географія: регіони та країни»** спрямований на формування в учнів знань про особливості населення й просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних, екологічних процесах.

Загальною метою географії в 10 класі є формування в школярів географічної картини світу на прикладі вивчення систем розселення та просторової організації економічної діяльності в окремих регіонах і країнах з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних, економічних та екологічних аспектів.

Мета реалізується через вирішення таких **головних завдань**:

- формування в учнів цілісної географічної картини світу;
- розкриття ролі географії у розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства;
- створення освітнього середовища для розуміння особливостей участі регіонів і окремих країн у міжнародному поділі праці;
- розвиток у школярів геопросторового мислення та вміння логічно висловлювати свої думки щодо сучасних процесів у світі;
- обґрунтування доцільності наукового підходу до природокористування, мотивування екологічно грамотної, здоров'язбережувальної поведінки;
- формування картографічної грамотності й культури;
- вироблення умінь користуватися джерелами географічної інформації, аналізувати її; застосовувати здобуті географічні знання в практичній діяльності;
- розвиток здатності до співробітництва під час виконання практичних робіт та проведення досліджень;
- заохочення засобами географії до самореалізації своїх здібностей, інтересів та життєвих планів.

Структура програми представлена Вступом і шістьма розділами. У *Вступі* окреслюються завдання курсу, особливості сучасної політичної карти світу, аналізуються ключові проблеми і тенденції світового господарського процесу.

Розділи 1-5 програми спрямовані на ознайомлення з соціально-економічними особливостями регіонів світу та регіональних диспропорцій у розвитку окремих країн.

Завершується вивчення курсу *розділом 6 «Україна в міжнародному просторі»*, завданнями якого є розкрити геопросторову структуру світу, визначити місце України на геополітичній карті світу, окреслити основні вектори сучасної української геополітики, міжнародні економічні зв'язки з регіонами та країнами світу, участь України в процесах європейської економічної інтеграції та реалізації стратегії сталого розвитку.

Наведений у програмі перелік країн для вивчення є *орієнтовним*. Учителю надається право додавати для детальнішого ознайомлення інші країни, які відповідають інтересам навчального закладу з огляду на його можливі міжнародні зв'язки, а також пріоритетам зовнішньої політики України з урахуванням сучасної політико-економічної ситуації у світі.

Курс географії в **11 класі «Географічний простір Землі»** розкриває сутність географічної науки в цілому; інтегрує знання про природу, людину і господарську діяльність; формує в учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу з метою забезпечення сталого розвитку.

Вивчення географії в 11 класі спрямовано на реалізацію таких **завдань**:

- розуміння географічної оболонки як системи, її виникнення, функціонування, закономірності будови і розвитку;
- оволодіння вміннями вирішувати комплексні завдання, що потребують виявлення географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і геоекологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов і чинників;
- розвиток географічного мислення для орієнтації у проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою, навичок грамотного вирішення побутових та професійно орієнтованих завдань;
- виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища під час повсякденної трудової і побутової діяльності;
- набуття компетентності в сферах: елементарного геоекологічного моделювання і прогнозування; використання різноманітних географічних

знань та умінь в побуті і в підготовці до майбутньої професійної діяльності; забезпечення особистої безпеки, життєдіяльності й адаптації до умов навколишнього середовища.

Структура програми представлена Вступом і трьома розділами. *Вступ* спрямований на розкриття змісту предмета і завдань сучасної географічної науки, її структури, тенденцій розвитку, місця і ролі географії в системі природознавчих наук, житті суспільства, розв'язанні його проблем.

У Розділі 1 «Топографія та картографія» подано аналіз різних видів географічних карт, розкрито особливості роботи з ними та можливості їх використання у побуті та господарській діяльності.

Розділ 2 «Загальні закономірності географічної оболонки Землі» включає характеристики сфер географічної оболонки Землі, розкриває закономірності та зв'язки в географічній оболонці. Географічна оболонка представлена як середовище життя людини і пов'язані з її діяльністю сучасні екологічні проблеми.

У розділі 3 «Загальні суспільно-географічні закономірності світу» розміщення і розвиток видів економічної діяльності і суспільства в сучасному світі розглядаються як результат людської діяльності, яка перетворює неоднорідний у природному відношенні простір відповідно до об'єктивних економічних законів. Головна увага приділена людині. Такий підхід допомагає вибудувати знання про сучасний світ у струнку схему, зрозуміти просторову логіку розвитку економіки, прогнозувати реальні економічні результати політичних рішень.

Курс безпосередньо пов'язаний не тільки з попередніми курсами географії, він також інтегрує знання, здобуті на заняттях з економіки, історії, інформатики.

Організація освітнього процесу: форми і методи, технології навчання. У старшій школі окремі питання курсу доцільно пропонувати старшокласникам опрацьовувати самостійно. Необхідно стимулювати пізнавальну діяльність старшокласників, спонукати їх до використання типових планів комплексної характеристики територій (регіонів та окремих країн), розвивати навички самостійного інформаційного і наукового пошуку, прогнозування та проектування.

Для підвищення ефективності оволодіння учнів теоретичними знаннями слід використовувати структурно-логічні схеми, опорні конспекти, таблиці та картографічні матеріали, відеофільми тощо.

Курс географії у старшій школі має чітко визначену *практичну* спрямованість, яка реалізується в ході виконання практичних робіт, аналітичних завдань та досліджень. Вони спрямовані на розвиток умінь і навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації, а також передбачають розв'язання географічних, екологічних й соціально-економічних задач, здійснення порівняльного аналізу, проведення міні-досліджень, дискусій, семінарів, презентацій, експертиз, круглих столів, ділових ігор, творчих робіт, індивідуальних і колективних проєктів. Через такі дослідження реалізується практична спрямованість курсу, стануть важливою формою і засобом перевірки та оцінювання результатів навчання, які є обов'язковими для всіх учнів класу.

Мета проведення цих робіт може бути різною – мотиваційною, контролюючою. Програмою передбачено виконання *7 практичних робіт у 10 класі і 10 робіт у 11 класі*. Обов'язковими для оцінювання у кожному семестрі є дві практичні роботи на вибір учителя.

Тематика варіативних досліджень може бути змінена вчителем у рамках вивчення відповідної теми. Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням вибирає 1-2 дослідження (упродовж року) та виконує його індивідуально або у групі. Результати дослідження презентуються учнями й оцінюються вчителем під час захисту чи представлення.

Письмові роботи з географії у тому числі тематичні, що виконуються протягом семестру, після завершення вивчення теми, можуть виконуватися у різному форматі. Підсумкова (контрольна) робота, одна на рік готується вчителем (рекомендовано тестовий формат з картографічним завданням), виконується письмово і є обов'язковою. Для запобігання перевантаження учнів, час проведення підсумкових (контрольних) робіт визначається загальношкільним графіком, складеним заступником директора освітнього закладу за погодженням із вчителем.

Такі підходи сприятимуть формуванню не лише предметних (географічних), а й ключових компетентностей (інформаційно-цифрової, соціальної і громадянської підприємницької, загальнокультурної та екологічної грамотності).

У курсі «Географія» для старшої школи передбачено засвоєння географічної номенклатури, яка чітко регламентована у знаннєвому компоненті очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Велика роль у вивченні географії відводиться роботі з картою, статистичним матеріалом для встановлення причинно-наслідкових зв'язків,

правильного оцінювання найважливіших соціально-економічних питань. Мета такої роботи – навчити учнів розуміти та читати карту. Кожне з цих завдань визначає різні напрямки роботи з картою. Розуміти карту означає мати картографічні знання: знати, що таке карта, які її властивості, зміст, призначення, умовні знаки на ній, як слід користуватися картами. Читати карту – це означає вміти за поєднанням умовних знаків робити висновки про географічні особливості територій, „бачити місцевість так, якою вона є насправді”, вміти вивчати і розуміти за допомогою карти розміщення, стан та взаємозв’язок різних явищ природи та людського суспільства. Уміння читати карту – вищий рівень роботи з картою, ніж розуміння особливостей побудови карти. Для читання карти необхідні знання і картографічні, і географічні, і навіть багаторазові вправи з картами, оскільки читання карти – це вміння, яке формується у результаті виконання вправ. Отже, знати карту – значить уявляти взаємне розташування, форму та назви певних географічних об’єктів. Більшість цих видів діяльності проводяться на уроках-практикумах, практичних роботах, уроках-екскурсіях.

У програмі подано *орієнтовний розподіл годин* за розділами і темами. Учитель може на власний розсуд змінити розподіл годин між темами. Години резервного навчального часу учитель може використати на свій розсуд для глибшого вивчення або повторення певного навчального матеріалу з урахуванням здібностей і навчальних можливостей учнів або для тематичного оцінювання (уроків систематизації та узагальнення).

У старших класах пропонуються такі **форми занять**: урок – лекція, урок – семінар, урок – дискусія, урок – «круглий стіл», урок – контроль знань, урок роботи в Інтернеті, урок – практикум, урок – дослідження (міні-проект).

Основними **методами**, які використовуються в різних поєднаннях є:

- пояснювально-ілюстративний, що поєднує словесні методи (розповідь, пояснення, робота з літературними джерелами) з ілюстрацією різних за змістом джерел (довідники, карти, схеми, діаграми, натуральні об’єкти та ін.).
- частково-пошуковий, що ґрунтується на використанні географічних знань, життєвого і пізнавального досвіду учнів. Прикладом такого методу є бесіда, яка залежно від дидактичних цілей уроку може бути перевіркою, евристичною, повторювально-узагальнюючою.

Дослідницький метод як один з провідних способів організації пошукової діяльності учнів у навчальній роботі сприяє набуттю учнями умінь і навичок самостійної роботи.

Дослідницький метод використовується під час складання графіків, діаграм, схем, звітів, економіко-географічних характеристик територій; роботи з різними джерелами географічного змісту та над творчими завданнями.

Значний вплив на результативність навчального процесу мають освітні технології: проблемного, модульного, особистісно орієнтованого, перевернутого навчання, критичного мислення.

Така організація освітнього процесу передбачає:

- зв'язок навчання з життям;
- підвищення мотивації учнів до навчання;
- реалізацію системно-діяльнісного підходу до навчання;
- розвиток самостійності й активності учнів;
- розвиток уміння адаптуватися до дійсності;
- уміння спілкуватися, співпрацювати з людьми в різних видах діяльності.

Способи і засоби перевірки та оцінювання результатів навчання. Оцінювання учнів 10-11 класів здійснюється за Критеріями оцінювання та Орієнтовними вимогами оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти. Вивчення курсу «Географія» у старшій школі передбачає два види контролю: *поточний* – контроль під час вивчення теми (усне опитування, тестування, самостійні та практичні роботи, захисти проектів і проведених досліджень); *підсумковий* – контроль наприкінці вивчення розділу (теми) (усні та письмові роботи, тести, бесіди).

При виставленні тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми. Семестрове оцінювання здійснюється на підставі тематичних оцінок. При цьому мають враховуватися динаміка особистих навчальних досягнень учня (учениці) з предмета протягом семестру, важливість теми, тривалість її вивчення, складність змісту тощо. Річне оцінювання здійснюється на підставі семестрових або скоригованих семестрових оцінок. Річна оцінка не обов'язково є середнім арифметичним від оцінок за I та II семестри. При виставленні річної оцінки мають враховуватися: важливість тем, які вивчались у I та II семестрах, тривалість їх вивчення та складність змісту;

динаміка особистих навчальних досягнень учня/учениці з предмета протягом року; уміння застосовувати учнем/ученицею набутих протягом навчального року знань тощо. Семестрова і річна оцінки можуть підлягати коригуванню. Оцінюючи результати навчальної діяльності учнів з географії, необхідно враховувати рівень засвоєння теоретичних знань і сформованості практичних умінь, досвід творчої діяльності.

Важливою складовою навчання школярів є робота з комп'ютерними симуляціями та імітаційними параметризованими моделями. За допомогою геосервісів Wikimapia, Google Maps, Google Earth можна ознайомлюватися з різними країнами світу і навіть віртуально подорожувати, шукати різні об'єкти на карті Землі, переглядати, коментувати, доповнювати світлинами.

Досить ефективним є **використання інтернет-ресурсів та онлайн-сервіси під час проведення уроків географії:**

1. Картографічні сервіси. Використання картографічних сервісів, таких як Google Maps або Google Earth, може допомогти учням розвивати просторову уяву та краще розуміти географічні закономірності й розташування різноманітних географічних об'єктів. За допомогою цих сервісів можна також вивчати топографію, прокладати й відслідковувати маршрути, досліджувати різні країни і регіони світу.

2. Онлайн-джерела. Використання онлайн-джерел, таких як веб-сайти наукових журналів, географічні блоги, електронні карти, атласи та репозитарії географічних даних, дозволяють учням знайти актуальну та достовірну інформацію про географічні процеси й явища, окремі регіони і країни, природні умови і ресурси, інші аспекти географії. За допомогою цих ресурсів учні можуть проводити дослідження та представляти їх результати.

Приклади таких навчальних ресурсів:

- ✓ Цікава наука – <https://www.youtube.com/channel/UCMIVE71tHEUDkuw8tPxtzSQ>;
- ✓ Експедиція Ukraïner – <https://ukraïner.net/>;
- ✓ Колекція карт світу – <https://worldmapper.org/>;
- ✓ Карти корисних копалин, сільського господарства, економіки, населення, релігій тощо – <https://www.bouncymaps.com/>;
- ✓ Світова мапа часу – https://24timezones.com/map_uk.php#/map;
- ✓ України – <http://www.ua-maps.com/>;
- ✓ Карти National Geographic – <https://www.nationalgeographic.com/maps/>.

3. Віртуальні екскурсії географічного спрямування. Під час використання сервісів віртуальних екскурсій учні можуть відвідати віддалені місця, до яких складно або неможливо потрапити фізично. Наприклад, вони можуть досліджувати національні парки, географічні пам'ятки або культурні центри через веб-камери, відео або 360-градусні зображення.

- ✓ Прикладами таких ресурсів є: EarthCam – <https://www.earthcam.com/>;
- ✓ Віртуальні тури Україною – <https://discover.ua/virtual-tours/>;
- ✓ 45 віртуальних подорожей Україною – <https://life.pravda.com.ua/travel/2021/01/29/243805/>;
- ✓ Віртуальні подорожі національними природними парками України – <https://lowcost.ua/nationalparks-ua/>;
- ✓ Занурення в океан, старовинні замки та Ватикан: підбірка віртуальних турів світу – <https://bit.ua/2020/11/virtual-tours/> та ін.

4. Географічні ігри та інтерактивні онлайн-застосунки. Існують онлайн-ігри та онлайн-застосунки, які сприяють розвитку географічних знань. Наприклад, географічні вікторини, ребуси, хмари слів, ігри на відповідність, головоломки або ігри, у яких учні мають знайти місцезнаходження географічних об'єктів на карті. Це може бути захоплюючою формою вивчення й закріплення навчального матеріалу. До таких ресурсів належать:

- ✓ Seterra – <https://www.geoguessr.com/seterra/>;
- ✓ Wordwall – <https://wordwall.net/uk/>;
- ✓ Ребуси українською – <http://rebus1.com/ua/>;
- ✓ Kahoot – <https://kahoot.com/>;
- ✓ Learningapps – <https://learningapps.org/> та ін.

Також у цій групі сайти і онлайн-платформи, за допомогою яких можна створювати найрізноманітніші тестові завдання для перевірки результатів навчання учнів з предмета. Це сайти На урок – <https://naurok.com.ua/> і Всеосвіта – <https://vseosvita.ua/>; платформа Classtime – <https://www.classtime.com/> та ін.

5. Онлайн-сервіси для командної роботи, такі як Google Документи, Google Диск, Google Keep, інтерактивні дошки Google Jamboard, Miro та Padlet. Вони допоможуть учням працювати над географічними проектами, збирати інформацію та обмінюватися даними, створювати презентації та звіти. Це сприятиме розвитку навичок командної роботи та доступу до матеріалів усіх учасників групи.

Запитання для самоперевірки

1. *Опишіть організацію вивчення географії в старших класах на рівні стандарту.*
2. *Перерахуйте програмні вимоги до вивчення географії в 10 класі «Географія: регіони та країни» на рівні стандарту.*
3. *Охарактеризуйте програмні вимоги до вивчення географії в 11 класі «Географічний простір Землі» на рівні стандарту.*
4. *Опишіть форми, методи та технології навчання в класах, де географія вивчається на рівні стандарту.*
5. *Назвіть способи і засоби перевірки та оцінювання результатів навчання під час вивчення географії на рівні стандарту.*
6. *Опишіть можливості використання інтернет-ресурсів, онлайн-сервісів, комп'ютерних симуляцій та імітаційних моделей під час проведення уроків географії.*

1.7. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ» (10 КЛАС)

Навчальний курс 10 класу «Географія: регіони та країни» є важливим курсом вивчення географії у загальноосвітній школі, в якому узагальнюються знання учнів з основ географічної теорії. Суспільство перейшло на новий постіндустріальний етап розвитку з потужною інформатизацією, новою конфігурацією сил на політичній карті світу. Виникає необхідність кардинального переосмислення ролі регіонів і держав у сучасних геопросторових процесах, у виявленні їхнього соціально-економічного потенціалу. Десятикласникам важливо визначити місце України на сучасній міжнародній арені, пріоритети її зовнішньоекономічного й зовнішньополітичного розвитку.

Курс географії «Географія: регіони та країни» (рис. 1.8) спрямований на формування в учнів знань про особливості населення й просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних, екологічних процесах.

На рівні профілю у програмі курсу поглиблюється географічна і економіко-соціальна освіта випускників закладу загальної середньої освіти через вивчення глобальних, територіально-диференційованих, господарських, соціокультурних і соціо-екологічних проблем, розкриття ролі окремих держав у світовій економіці й політиці, процесів економічної і політичної інтеграції народів.



Рис. 1.8. Курс географії «Географія: регіони та країни»

Загальною метою географії в 10 класі є формування в школярів географічної картини світу на прикладі вивчення систем розселення та просторової організації економічної діяльності в окремих регіонах і країнах з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних, економічних та екологічних аспектів.

Мета курсу реалізується через вирішення таких головних завдань: формування в учнів цілісної географічної картини світу; розкриття ролі географії у розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства; створення освітнього середовища для розуміння особливостей участі регіонів і окремих країн у міжнародному поділі праці; розвиток у школярів геопросторового мислення та вміння логічно висловлювати свої думки щодо сучасних процесів у світі; обґрунтування доцільності наукового підходу до природокористування, мотивування екологічно грамотної, здоров'язбережувальної поведінки; формування картографічної грамотності й культури; вироблення умінь користуватися джерелами географічної інформації, аналізувати її, застосовувати здобуті географічні знання в практичній діяльності; розвиток здатності до співробітництва під час виконання практичних робіт та проведення досліджень; заохочення засобами географії до самореалізації своїх здібностей, інтересів та життєвих планів.

У процесі вивчення курсу, необхідно вирішити складні **навчальні та виховні завдання**. Курс 10 класу містить значний загально-географічний матеріал щодо всієї планети, деталізований по окремих її регіонах і по «ключових» для певного регіону країнах. Завданням курсу є також розгляд соціально-економічних і суспільно-політичних моделей розвитку окремих країн та цілих груп, визначення сильних і слабких сторін економіки й полі-

тики, вивчення кращого світового досвіду організації суспільства і раціональної взаємодії між країнами, необхідно сформувати у свідомості учнів складну і розмаїту географічну картину буття нашої планети.

У 10 класі учні вивчають курс географії є продовженням базової географічної освіти. Він спрямований на розкриття глобальних та регіональних явищ і процесів, що відбуваються як у світі в цілому, так і в окремих субрегіонах, країнах і їх регіонах. Оскільки зміст навчального матеріалу з географії 10 класу визначено з огляду на корисність, потрібність його за межами школи, навчальна програма розроблена таким чином, щоб основні компетентності пронизували увесь зміст географічної освіти і робили його прикладним, формуючи узагальнені вміння: уміння висловлювати власну думку, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати.

Вивченням географії у 10 класі продовжується географічна освіта учнів в загальноосвітньому закладі. На рівні *стандарту* на цей курс відведено **52 год. (1,5 год. на тиждень)** за новими навчальними програмами, що затверджені наказом МОН України від 03 серпня 2022 року № 1 № 698.

На *профільному рівні* учні 10 класу вивчають географію в обсязі **175 год. (5 год. на тиждень)** за новими навчальними програмами, що затверджені наказом МОН України від 23.10.2017 № 1407.

Структура навчального курсу «Географія: регіони та країни» представлена вступом і шістьма розділами: **«Європа», «Азія», «Океанія», «Америка», «Африка», «Україна в міжнародному просторі».**

У вступі окреслюються завдання курсу, особливості сучасної політичної карти світу, аналізуються ключові проблеми і тенденції світового господарського процесу. Тут учні знайомляться із місцем навчального курсу «Географія: регіони і країни» в системі географічних наук. Також формуються поняття про регіони світу (за класифікацією ООН), глобалізацію як провідну тенденцію розвитку сучасного світу. В учнів формуються поняття про пізнавальну та конструктивну роль країнознавства у сучасному світі, джерела знань, про регіони та країни світу, сучасну політичну карту світу та окремих регіонів.

Розділи 1-5 шкільної програми спрямовані на ознайомлення з соціально-економічними особливостями регіонів світу та регіональних диспропорцій у розвитку окремих країн. Завершується вивчення курсу **роз-**

ділом 6 «Україна в міжнародному просторі», завданнями якого є розкрити геопросторову структуру світу, визначити місце України на геополітичній карті світу, окреслити основні вектори сучасної української геополітики, міжнародні економічні зв'язки з регіонами та країнами світу, участь України в процесах європейської економічної інтеграції та реалізації стратегії сталого розвитку.

Перший розділ «Європа» (16 год.) включає дві теми: «Загальна характеристика Європи» і «Країни Європи».

Під час вивчення теми «Загальна характеристика Європи» (6 год.) в учнів формуються поняття про особливості економіко-географічного положення Європи, склад регіону, сучасну політичну карту Європи, форми державного правління і територіального устрою країн Європи.

Старшокласники також знайомляться із природними умовами і ресурсами регіону, населенням Європи, структурою населення регіону.

В кінці теми учні вивчають особливості економіки країн Європи, формування і розвитку первинного, вторинного, третинного секторів економіки та зв'язки України з країнами Європи.

У темі «Країни Європи», на яку відводиться 10 годин, вивчаються країни Європи: Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Польща, Білорусь, Росія. Під час вивчення цієї теми в учнів формуються знання про економіко-географічні особливості найбільш типових країн, які визначають економічний розвиток Європейського континенту. Основні аспекти, які вивчають учні в темі: місце країн у світі та регіоні, основні чинники, що визначають місце країн у міжнародному поділі праці, розвиток первинного, вторинного і третинного секторів, промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, характерні риси просторової організації господарства, зовнішні економічні зв'язки, міжнародні зв'язки з Україною.

Другий розділ «Азія» (11 год.) також включає дві теми: «Загальна характеристика Азії», «Країни Азії».

Тема «Загальна характеристика Азії» (5 год.) знайомить учнів про особливості економіко-географічного положення Азії, склад регіону, сучасну політичну карту Азії, форми державного правління і територіального устрою країн Азії, типи країн Азії за рівнем економічного розвитку, міжнародні організації в Азії, райони збройних конфліктів та проявів тероризму.

Старшокласники також знайомляться із природними умовами і ресурсами регіону, населенням Азії, структурою населення регіону, урбанізаційними процесами, працересурсним потенціалом країн Азії. Як і під час розг-

ляду подібної теми з розділу «Європа», учні вивчають особливості економіки країн Азії, особливості формування і розвитку первинного, вторинного, третинного секторів економіки та зв'язки України з країнами Азії.

У темі «Країни Азії», на яку відводиться 6 годин, вивчаються країни Азії: Японія, Китай, Індія. До уваги беруться економіко-географічні особливості найбільш типових країн, які визначають економічний розвиток Азійського континенту.

Значна увага приділяється вивченню основних аспектів, які характеризують у повному обсязі провідні країни Азії: місце країни у світі та регіоні, основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці (МГПП), розвиток первинного, вторинного і третинного секторів, промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, найважливіші міжнародні транспортні коридори та вузли, нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії, характерні риси просторової організації господарства, зовнішні економічні зв'язки та міжнародні зв'язки країн Азії з Україною.

Третій розділ «Океанія» (3 год.) включає дві теми: «Австралія», «Мікронезія, Меланезія, Полінезія».

Тема «Австралія» (2 год.) знайомить учнів про місце країни у світі та регіоні, основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, систему розселення, українську діаспору в Австралії.

Значна увага приділяється вивченню особливостей сучасного розвитку країни, виробництв, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, географії вторинного та третинного секторів господарства, зовнішніх економічних зв'язків, міжнародних зв'язків з Україною.

Під час вивчення теми «Мікронезія, Меланезія, Полінезія» (1 год.) учні знайомляться із особливостями географічного положення регіону, та державами, що входять до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії, основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Формуються знання про види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країн, зовнішні економічні зв'язки.

Четвертий розділ «Америка» (8 год.) включає дві теми: «Загальна характеристика Америки» і «Країни Америки».

Під час вивчення теми «Загальна характеристика Америки» (4 год.) в учнів формуються поняття про особливості економіко-географічного положення Америки, склад регіону, сучасну політичну карту Америки, форми державного правління і територіального устрою країн, міжнародні

організації. Також звертається велика увага на прояви сепаратизму на Американському континенті. Старшокласники також знайомляться із природними умовами і ресурсами регіону, населенням Америки, структурою населення регіону.

Тема «Країни Америки», на яку відводиться 4 години, вивчаються країни Америки: США, Канада, Бразилія. Під час вивчення цієї теми в учнів формуються знання про економіко-географічні особливості найбільш типових країн, які визначають економічний розвиток Америки. Під час вивчення теми «Країни Америки» учні 10 класу розглядають: місце країни у світі та регіоні, основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці, роль американських ТНК в економіці регіону, розвиток первинного, вторинного і третинного секторів, промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, характерні риси просторової організації господарства, зовнішні економічні зв'язки, міжнародні зв'язки з Україною.

П'ятий розділ «Африка» (5 год.) включає дві теми: «Загальна характеристика Африки», «Країни Африки».

Тема «**Загальна характеристика Африки**» (3 год.) знайомить учнів про особливості економіко-географічного положення Африки, склад регіону, сучасну політичну карту Африки, форми державного правління і територіального устрою країн Африки, типи країн Африки за рівнем економічного розвитку, райони збройних конфліктів та проявів тероризму, міжнародні організації, найважливіші міжнародні транспортні магістралі, вузли, туристичні райони.

Учні 10 класу також знайомляться із природними умовами і ресурсами регіону, населенням Африки, структурою населення регіону, урбанізаційними процесами, працересурсним потенціалом країн Африки. Значна увага приділяється вивченню особливостей економіки країн Африки, особливостей формування і розвитку первинного, вторинного, третинного секторів економіки та зв'язки країн Африки з Україною.

На тему «Країни Африки» відводиться 2 години, під час якої вивчаються Єгипет і ПАР. Значна увага приділяється вивченню основних аспектів, які характеризують провідні країни Африки: місце країни у світі та регіоні, основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному поділі праці, розвиток первинного, вторинного і третинного секторів, промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни, зовнішні економічні зв'язки та міжнародні зв'язки країн Африки з Україною.

Шостий розділ «Україна в міжнародному просторі» (2 год.) включає дві теми: «Україна в геополітичному вимірі», «Україна в системі глобальних економічних відносин».

Під час вивчення теми «Україна в геополітичному вимірі» учні формують знання про геополітичну структуру сучасного світу, місце України на сучасній геополітичній карті світу та основні вектори сучасної української геополітики.

Тема «Україна в системі глобальних економічних відносин» знайомить учнів про просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу (географія зовнішньої торгівлі товарами, транспортних і туристичних послуг, прямих іноземних інвестицій, науково-технічного співробітництва). Значна увага також приділяється вивченню, аспектів, що стосуються глобальних економічних відносин України: великі ТНК в Україні, участь України в процесах європейської економічної інтеграції, місце України в системі глобальних економічних відносин у контексті сталого розвитку.

Наведений у шкільній програмі **перелік країн для вивчення є орієнтовним**. Учителю надається право додавати для детальнішого ознайомлення інші країни, які відповідають інтересам навчального закладу з огляду на його можливі міжнародні зв'язки, а також пріоритети зовнішньої політики України з урахуванням сучасної політико-економічної ситуації у світі.

Окремі питання курсу доцільно пропонувати учням опрацьовувати самостійно. Необхідно стимулювати пізнавальну діяльність старшокласників, спонукати їх, використовуючи базові поняття, закономірності, типові плани комплексної характеристики територій (регіонів, окремих країн), розвивати навички самостійного пошуку та аналізу інформації, прогнозування та проектування.

Засвоївши основний матеріал навчального курсу «Географія: регіони та країни», десятикласники розширять свої знання про світове господарство та національну економіку окремих держав, знатимуть, які соціально-економічні процеси відбуваються на сучасному етапі в окремих регіонах і країнах, як вони впливають на розвиток нашої держави. За допомогою набутих знань та умінь учні 10 класу можуть приймати конкретні економічні рішення, правильно оцінювати ті виклики, що висуває сучасний світ до окремої людини і суспільства загалом, реагувати на них.

Здобуттю важливих ключових і предметних компетентностей сприятимуть впроваджені у програмі навчального курсу **наскрізні змістові лінії**: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я та безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність». Навчальний курс інтегрує знання про природу й суспільство, здобуті під час вивчення фізичної та соціально-економічної географії. Знання про країни й регіони дадуть можливість старшокласникам розуміти й оцінювати систему взаємозв'язків між людьми, територією і природним середовищем.

Курс «Географія: регіони та країни» тісно **пов'язаний із попереднім навчальним курсом 9 класу «Україна і світове господарство»** та є його логічним продовженням на рівні регіонів і країн світу. Основна частина змісту навчального курсу присвячена розкриттю особливостей економічної і соціальної географії окремих країн, на прикладі яких розглядаються особливості та закономірності сучасного соціально-економічного розвитку світу.

Курс «Географія: регіони та країни» – це навчальна дисципліна, яка формує у школярів комплексні знання про історико-географічні й політико-економічні регіони планети, про сучасну політичну карту світу та країни. Учні 10 класу ознайомлюються із особливостями природних ресурсів світу, його населення і господарства, міждержавних політичних і економічних зв'язків.

Значення навчального курсу «Географія: регіони та країни» дуже велике. Пересічний громадянин держави сьогодні отримує зростаючу кількість інформації про міжнародне життя зі сторінок газет, з мережі Інтернет, передач радіо і телебачення. Без відповідної шкільної освітньої бази людям важко зрозуміти сутність подій у світі і де вони відбуваються. Внаслідок цього вони втрачають змістову і просторову орієнтацію в житті й можуть стати маріонетками в руках політичних авантюристів.

Навчальний курс «Географія: регіони та країни» має також значний **виховний потенціал**. Порівняння української дійсності, з життям в інших країнах вказує молодим громадянам нашої країни шлях до можливого її раціонального й ефективного розвитку і застерігає від можливих помилок. Пізнаючи світ у всьому його розмаїтті, школярі навчаються з розумінням ставитися до проблем розвитку інших країн і народів, відчувати себе часткою великої родини націй і народів нашої планети.

Важливим в курсі є подальше вироблення і закріплення практичних навичок пошуку, обробки та усного чи письмового представлення матеріалу по регіонах світу і окремих країнах. На вищому рівні повинна здійснюватися і постійно проводитися робота з картами різного масштабу і змісту, контурними картами та таблицями.

Вчитель має систематично формувати навички в учнів з *графічного і картографічного оформлення відповідних цифрових показників*. Учні повинні розвивати в собі здатність давати письмові та усні характеристики країн, порівнювати їх.

У цілому учні значною мірою готові до продуктивного вивчення курсу. Вони засвоїли основні поняття фізичної і економічної та соціальної географії. На прикладі України одержали навички комплексної економіко-географічної характеристики країни, уміють працювати із різними за масштабом та змістом картами. Все це значно полегшує роботу вчителя та учнів.

Разом із тим, при вивченні курсу виникають і певні труднощі. Для вчителя вони полягають перш за все в тому що на політичній карті світу, в соціально-економічному розвитку окремих країн і регіонів відбуваються постійні зміни. Більше того, динамізм світу наростає. Для покращення своєї інформативної бази вчителів географії доцільно кооперуватися з іншими вчителями, зокрема з учителями історії.

Починаючи вивчення курсу, вчителів дуже важливо озброїти учнів знаннями основних положень сучасної економічної та соціальної географії світу, звільнивши їх від стереотипів та міфів.

Вчитель географії повинен підкреслити, що на зламі двох тисячоліть у світі відбуваються одночасно два протилежних і взаємовиключних процеси – інтеграції та дезінтеграції країн. На прикладах розпаду СРСР, Югославії, Чехословаччини, подій в Іспанії, Великій Британії, Італії, Канаді, США та багатьох інших країн можна помітити наростання відцентрових тенденцій, створення нових країн, виникнення значної кількості протодержав. Поки що вони знаходяться у складі більших держав, але поступово набувають все більших рис повноцінних суверенних країн. Водночас у світі створюється все більше міждержавних політичних, економічних, військових та інших об'єднань. Найяскравіший приклад – Європейський Союз.

Нині найефективнішими виявилися не великі за площею, а малі держави. Багато вчених вважають, що країни, які мають площу понад 1 млн. км², взагалі не мають майбутнього. Тому найбагатшими і економі-

чно процвітаючими нині є ті країни, які управляються автономно, але діють глобально. У цьому – основні перспективи подальшої територіальної диференціації світу.

Завданням учителя географії при вивченні економічної і соціальної географії світу є створення певного наукового підґрунтя, підвалин засвоєння матеріалу, відхід від побутово-газетного сприйняття нинішнього різноманітного світу. Лише в такому разі вчителю вдасться сформувати в учнів не лише мозаїчно яскраву картину нашої планети, але й розглянути її як певну систему, яка живе і розвивається за своїми певними законами. Тому для вирішення існуючих проблем людина повинна ці закони пізнати.

Методика вивчення розділів, які присвячені загальній характеристиці світу, має логічно базуватися на знаннях про сучасну політичну карту світу. Значення його особливе і без ґрунтового засвоєння важко собі уявити подальше вивчення економічної та соціальної географії світу. Тому вчитель повинен приділити особливу увагу роботі із настінними політичними картами світу, відповідними картами атласу та контурними картами.

Всі об'єкти, явища і процеси, розглянуті в підручнику чи названі вчителем, обов'язково мають демонструватися на політичній карті й відслідковуються учнями на картах атласу і підручника. Основні типи країн позначаються і на контурній карті. Досить продуктивними є ігрові методи роботи, для кращого засвоєння матеріалу варто застосовувати кросворди, географічні розминки.

Для перевірки знань і самоконтролю учнів при вивченні сучасної політичної карти світу доцільно використовувати тести. Варіантів тестових завдань може бути безліч і їх перевага в тому, що вони не дають можливості пропустити бодай найменший нюанс даної теми, випустити хоча б щось із поля зору. Тому необхідно привчати учнів не лише до тестового контролю з боку вчителя, але й, що особливо важливо, до постійного тестового самоконтролю.

При викладанні природних ресурсів світу вчитель географії опирається в значно більшій мірі, ніж при вивченні попереднього матеріалу, на фізико-географічні знання. Їх обсяг у цілому значно більший за економіко-географічні знання. З одного боку, це спрощує завдання вчителя, але з іншого – вимагає залучення різних засобів навчання.

Особливого значення набуває інтенсивне використання декількох карт, однакових за масштабом, але різних за змістом. Постійно порівнюючи і зіставляючи їх, учні не лише одержують знання про розміщення

кожного з видів ресурсів по країнах і регіонах світу, але й повинні виробити в своїй уяві комплексну картину забезпеченості нашої планети, окремих її регіонів і країн всіма основними видами природних ресурсів. Учитель не повинен підходити до пояснення зв'язків між рівнем економічного розвитку країн і наявності в ній значних і різноманітних природних ресурсів на основі існуючих стереотипів. Необхідно пояснити причини такого явища, що дедалі більше країн, не маючи практично ніяких природних ресурсів, стають високорозвиненими.

Доволі **складним є поняття про світове господарство**. Для його засвоєння необхідно використовувати графічні схеми, методи аналізу і синтезу. В найбільшій мірі це стосується міжнародного поділу праці, структури світового господарства в цілому і його окремих галузей зокрема. В цілому при вивченні світового господарства існують великі можливості для постійної роботи з цифровими статистичними матеріалами. Практичні роботи зі статистичними матеріалами під час вивчення курсу «Географія: регіони та країни» повинні сприяти розумінню школярами чинників і принципів розміщення виробництва у світі.

Така робота буде ефективною, якщо спрямовуватиметься вчителем не на перетворення їх лише в гарно розфарбовані картограми і картодіаграми, а для розкриття чи підтвердження за допомогою них певних географічних закономірностей. Тому цифри повинні допомогти учням засвоїти складні терміни-поняття: світове господарство, форми економічного співробітництва, міжнародний географічний поділ праці.

На сьогодні в Україні опубліковано цілу серію підручників для вивчення географії в 10 класу. Серед них є підручники для профільного вивчення географії, так і для вивчення географії на рівні стандарту:

1. Географія (профільний рівень) підручник для 10 кл. ЗЗСО / Г.Д. Довгань, О.Г. Стадник, П.О. Масляк, С.Л. Куртей, О.Г. Бродовська. Харків: Ранок, 2018. 255 с.
2. Географія (профільний рівень) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В.В. Безуглий, Г.О. Лисичарова. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
3. Паламарчук Л.Б., Гільберг Т.Г., Безуглий В.В. Географія: підручник для 10 класу (профільний рівень). Київ: Генеза, 2010. 304 с.
4. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. ЗЗСО. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2018. 256 с.
5. Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш., Довгань А.І. Географія: підручник для 10 класу (рівень стандарту). Київ: Генеза, 2018.
6. Масляк П.О., Капіруліна С.Л., Бродовська О.Г. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Видавництво: Грамота, 2018.

7. Довгань Г.Д., Стадник О.Г. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Харків: Ранок, 2018.
8. Гільберг Т.Г.; Савчук І.Г.; Совенко В.В. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Видавництво: УОВЦ «Оріон», 2018.
9. Бойко В.М., Брайчевський Ю.С., Яценко Б.П. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Видавництво: «Перун», 2018.
10. Безуглий В.В., Лисичарова Г.О. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Київ: Генеза, 2018.

У підручниках подано тематику *практичних робіт і досліджень* та алгоритм їх виконання. Програмою 10 клас передбачено виконання 25 практичних робіт (для профільного рівня) і 7 практичних робіт (рівень стандарту), які є обов'язковими для виконання всіма учнями. Учитель обов'язково оцінює 5 (для профільного рівня) або 6 (рівень стандарту) практичних робіт на свій вибір у кожному семестрі.

До більшості розділів курсу запропоновано орієнтовні теми творчого характеру для проведення досліджень. Тематика варіативних досліджень може бути змінена вчителем у рамках вивчення відповідної теми. Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням вибирає 1-2 дослідження (упродовж року) та виконує його індивідуально або у групі. Учитель оцінює таку роботу під час її захисту чи презентації.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть мету і завдання навчального курсу «Географія: регіони та країни».
2. Яка структура і зміст курсу географії у 10 класі?
3. Опишіть методичні особливості формування нових знань, умінь і навичок при вивченні навчального курсу «Географія: регіони та країни».
4. Які вам відомі шкільні підручники 10 класу «Географія: регіони та країни»?
5. Характеризуйте практичні роботи та дослідження у навчальному курсі «Географія: регіони та країни».

1.8. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР ЗЕМЛІ» (11 КЛАС)

Вивченням географії у 11 класі (рис. 1.9) продовжується географічна освіта учнів в загальноосвітньому закладі. На рівні стандарту на цей курс відведено (35 год., 1 год. на тиждень) за новими навчальними програмами, що затверджені наказом МОН України від 3 серпня 2022 року № 698.



Рис. 1.9. Курс географії

На профільному рівні Учні 11 класу вивчають курс «Географічний простір Землі» за програмою, затвердженою наказом МОН України від 23.10.2017 № 1407 (175 год., 5 год. на тиждень).

У 11 класі зроблено акцент на розгляд основних тенденції і закономірностей розвитку географічної оболонки, її структурну особливість – горизонтальну (широтну) зональність. Закони еволюції, цілісності, колообігу речовин і енергії, ритмічності розглядаються для всіх сфер географічної оболонки з урахуванням екологічних умов. Окремий розділ присвячено вивченню топографії з основами геодезії, картографії, географічним інформаційним системам (ГІС) та дистанційному зондуванню Землі (ДЗЗ). Це відповідає вимогам сьогодення сучасного світу і з огляду на зростаюче значення такої інформації для територіальної організації господарства й інформаційного забезпечення обороноздатності держави.

Навчальний курс 11 класу «Географічний простір Землі» розкриває сутність географічної науки в цілому; інтегрує знання про природу, людину і її господарську діяльність; формує в учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу з метою забезпечення сталого розвитку.

Вивчення географії в 11 класі спрямовано на реалізацію таких завдань: розуміння географічної оболонки як системи, її виникнення, функціонування, закономірності будови і розвитку; оволодіння вміннями вирішувати комплексні завдання, що потребують виявлення географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і геоекологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов і

чинників; розвиток географічного мислення для орієнтації у проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою, навичок грамотного вирішення побутових та професійно-орієнтованих завдань; виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища під час повсякденної трудової і побутової діяльності; набуття компетентності в сферах: елементарного геоecологічного моделювання і прогнозування; використання різноманітних географічних знань та умінь в побуті і в підготовці до майбутньої професійної діяльності; забезпечення особистої безпеки, життєдіяльності й адаптації до умов навколишнього середовища.

Сучасні виклики сприяли трансформації освітнього процесу та формуванню нових освітніх концепцій, серед яких ключовою стає *концепція навчання протягом усього життя*. Швидкість та різноманіття змін збільшується, і навчання стає основною діяльністю протягом усього життя.

В освітньому процесі все більше значення надається *самотійній роботі*, рівноправним відносинам між педагогом і учнем. Це стосується і навчального курсу «Географічний простір Землі», який ґрунтується на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підходах до навчання, а найголовніше – орієнтується на здобуття старшокласниками умінь і навичок, необхідних сучасній людині для успішної самореалізації у професійній діяльності, особистому житті, громадській активності.

Процес започаткованих реформ не змінює сенсу географічної освіти, яка має значний *гуманістичний та інтегративний потенціал*, відіграє важливу, а можливо і вирішальну роль в оновленні світогляду людини на глобальному і особистісному рівнях. Тому і структура навчального курсу «Географічний простір Землі» *відповідає гуманістичній складовій географії, визначає новий світогляд*, заснований на цінностях загальнолюдського і загальнокультурного характеру. Змістова частина навчальної програми розкриває сутність географічної науки в цілому.

Структуру навчального курсу «Географічний простір Землі» складають вступ і чотири розділи: «*Топографія та картографія*», «*Загальні закономірності географічної оболонки Землі*», «*Загальні суспільно-географічні закономірності світу*», «*Суспільна географія України*».

Вступ спрямований на розкриття змісту предмета і завдань сучасної географічної науки, її структури, тенденцій розвитку, місця і ролі географії в системі природознавчих наук, житті суспільства, розв'язанні його проблем.

У першому розділі **«Топографія та картографія»** (5 год.) подано аналіз різних видів географічних карт, розкрито особливості роботи з ними та можливості їх використання у побуті та господарській діяльності. Розділ включає дві теми: «Топографія» і «Картографія».

Під час вивчення теми **«Топографія»** (3 год.) в учнів формуються поняття про топографічну карту, географічні і прямокутні координати, прямокутну (кілометрову) сітку. Старшокласники також знайомляться із основними умовними позначеннями топографічних карт для зображення об'єктів місцевості та рельєфу, вимірювання на топографічній карті за масштабом і кілометровою сіткою, використання азимутів, використання топографічних карт та планів на практиці.

Тема **«Картографія»** (2 год.) розглядає сучасні картографічні твори, математичну основу карт, способи картографічного зображення об'єктів і явищ на загальногеографічних та тематичних картах, формує сутність поняття «генералізація». Під час вивчення теми значна увага приділяється вивченню електронних карт та глобусів, картографічних Інтернет-джерел, навігаційних карт, особливостей застосування географічних інформаційних систем (ГІС), дистанційного зондування Землі, сфери їх практичного застосування.

Другий розділ «Загальні закономірності географічної оболонки Землі», на вивчення якого виділено 12 годин, складається з шести тем: «Географічні наслідки параметрів і рухів Землі як планети», «Географічна оболонка Землі», «Геологічне середовище людства», «Атмосфера та системи Землі», «Гідросфера та системи Землі», «Біосфера та системи Землі».

Під час вивчення теми **«Географічні наслідки параметрів і рухів Землі як планети»** (1 год.) в учнів формуються поняття про геоїд, показники руху Землі навколо своєї осі, добову ритміку в географічній оболонці, основні види часу. Також учні пригадують практичні навички щодо визначення місцевого та поясного часу, характеризують пояси освітленості на Землі, змінюваність висоти Сонця над горизонтом та тривалості світлового дня, встановлюють причини зміни пір року та їх особливості у Північній та Південній півкулях.

У темі **«Географічна оболонка Землі»** (1 год.) подано аналіз складу, меж та будови географічної оболонки, закономірностей географічної оболонки, сучасного етапу розвитку географічної оболонки.

Тема **«Геологічне середовище людства» (3 год.)** розглядає властивості літосфери, тектоніку літосферних плит, процеси в надрах і на поверхні Землі та їхні наслідки, небезпеку вулканічних, сейсмічних, гравітаційних (зсувних) процесів. Учні також вивчають особливості рельєфу, тектонічних структур та пов'язаних із ними форм рельєфу, особливості впливу рельєфу на розселення населення, розвиток і розташування окремих виробництв, ресурсних властивостей літосфери, географічне поширення мінеральних ресурсів як чинника розташування видобувних і матеріало-, паливомістких виробництв, забезпеченості мінеральними ресурсами.

Під час вивчення теми **«Атмосфера та системи Землі» (3 год.)** в учнів формуються поняття про сонячно-земні взаємодії, сонячне випромінювання, відмінності випромінювання і поглинання тепла повітрям, поверхнею гірських порід і води, тропосферу (температурний режим, зміни атмосферного тиску, вітри, вологість та опади). Також подається аналіз погоди, синоптичних карт, клімату і кліматотвірних чинників. Значна увага приділяється вивченню ресурсного потенціалу атмосфери, енергетичних кліматичних ресурсів як важливого чинника розвитку відновлюваної енергетики, агрокліматичних ресурсів та їх впливу на спеціалізацію сільськогосподарства. Окремо вивчаються стихійні атмосферні явища, їх прогнозування, засоби протидії та кліматичні зміни на планеті.

Під час вивчення теми **«Гідросфера та системи Землі» (2 год.)** учні формують поняття про запаси води на Землі, Світовий океан та його складові, вплив процесів у літосфері на природу океанів, вплив атмосферних процесів (явищ) на Світовий океан, роль Світового океану у формуванні глобальних і місцевих систем повітряних потоків у нижніх шарах тропосфери. У темі подано аналіз ресурсного потенціалу Світового океану, вод суходолу, чинників їх нерівномірного розподілу на материках та на території України, взаємозв'язку геологічної будови, рельєфу і річкової мережі території, впливу геологічних процесів на формування озер, пластів підземних вод, прісної води як важливого ресурсу і чинника розміщення населення та виробництва, водозабезпеченості регіонів і країн світу.

У темі **«Біосфера та системи Землі» (2 год.)** вивчається біосфера та її складові, закономірності поширення живих організмів на суходолі і в океанах, природні чинники формування ареалів поширення рослин і тварин, біологічні ресурси. Учні формують поняття про роль живих організмів у формуванні ґрунтів, типи ґрунтів та їх географічне поширення,

вплив ґрунтів на спеціалізацію господарств регіону, країни, природні зони. Учні також навчаються порівнювати карти ґрунтів і природних зон світу та України.

Третій розділ «Загальні суспільно-географічні закономірності світу», на вивчення якого виділено 8 годин, складається з чотирьох тем: «Географічний простір», «Демографічні процеси у світосистемі», «Глобальна економіка», «Політична географія та геополітика».

У темі **«Географічний простір»** (1 год.) учні формують поняття про світосистему як результат і процес формування глобальної єдності в системі «суспільство-природа», функціонально-компонентний склад світосистеми (демографо-екологічна, економічна, інформаційно-технологічна, соціально-культурна, політична підсистеми), географічний простір та його системоутворювальну роль.

У темі **«Демографічні процеси у світосистемі»** (2 год.) подано аналіз динаміки чисельності населення світу, природних, соціальних, економічних та екологічних чинників, просторових особливостей природного руху населення у світі. Учні також узагальнюють поняття про демографічний перехід, його фази, статеву-вікову, шлюбно-сімейну структуру населення, демографічне старіння населення, здійснюють характеристику демографічної ситуації в країнах за статеву-віковими пірамідами, особливості демографічної політики у країнах з різним типом відтворення, міграцію населення та його просторові тенденції.

У темі **«Глобальна економіка»** (4 год.) учні формують поняття про глобальну економіку, світовий ринок технологій, патентів і ліцензій, інформаційно-технологічних послуг, систему виробництва. Під час вивчення теми значна увага звертається на важливість міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, розвитку транснаціональних корпорацій та вільних економічних зон у функціонуванні глобальної економіки. Старшокласники також вивчають глобальні ланцюги доданої вартості, міжнародний ринок товарів: сутність, інфраструктура, ціноутворення, виробництво сільськогосподарської продукції у світі, видобування й споживання паливних мінеральних ресурсів, глобальні ринки вугілля, нафти й природного газу. У цій темі також детально аналізуються глобальні ланцюги доданої вартості у виробництві чорних металів, алюмінію, міді, чинники та форми спеціалізації країн, сучасна географія виробництва транспортних засобів, електроніки, фармацевтичної продукції, чинники участі

національних економік у глобальних ланцюгах доданої вартості, виробництво текстилю, одягу, взуття, світовий ринок інвестицій і фінансів, сучасний стан і розвиток міжнародного туризму.

В кінці розділу у темі **«Політична географія та геополітика»** (1 год.) в учнів формують поняття про географічні і політичні складники політичної географії, територіально-політичні системи національного і наддержавного рівнів. Шкільна програма також звертає увагу на вивчення таких складних процесів у світі як: геополітика та її складові, зовнішня та внутрішня геополітика, геополітика і різновиди «сили», взаємозв'язок між національними та геополітичними інтересами держави.

Останній, *четвертий розділ курсу «Суспільна географія України»*, на вивчення якого виділено 8 годин, складається з трьох тем: «Українська держава», «Населення України», «Економіка України в міжнародному поділі праці».

У темі **«Суспільна географія України»** (1 год.) подано аналіз формування Української держави та її території, особливості політико-географічного положення України, політико-економічної оцінки державного кордону України та сучасні процеси реформування її адміністративно-територіального устрою.

Під час розгляду теми **«Населення України»** (1 год.) учні досліджують чисельність населення України, показники та чинники відтворення населення та їх просторові відмінності, особливості вікового і статевого складу населення України, міграційні процеси в Україні. У темі подано аналіз демографічної політики в Україні, системи розселення, міських агломерацій, процесів урбанізації, субурбанізації і джентрифікації та особливостей сільських населених пунктів.

В кінці розділу під час вивчення великої теми «Економіка України в міжнародному поділі праці», на яку передбачено 6 годин, в учнів формують поняття про сучасні риси національної економіки України, конкурентні переваги України на світових ринках сільськогосподарської продукції, рудної сировини і металів, сучасні тенденції та регіональні відмінності розвитку енергетики в Україні. Під час вивчення теми детально аналізуються процеси замкнутого технологічного циклу розроблення і виробництва літаків в Україні, виробництво автомобілів, сільськогосподарської техніки, місце України в глобальних ланцюгах доданої вартості виробництва та реалізації електронної продукції, виробництво фармацевтичної продукції та побутової хімії, особливості розвитку й просторової органі-

зації виробництва меблів, текстилю, одягу, взуття, продуктів харчування. Старшокласники вивчають міжнародні транспортні коридори на території України, офшорні розробки програмного забезпечення в Україні, ресурсний потенціал і перспективи розвитку рекреаційного комплексу в Україні, функціонування транснаціональних фінансових корпорацій в Україні, сучасні форми просторової організації виробництва товарів і послуг в Україні, досвід реалізації планів сталого розвитку в різних країнах та стратегію збалансованого розвитку України.

В процесі вивчення навчального курсу географії в 11 класі окремі питання доцільно пропонувати старшокласникам опрацьовувати самостійно. Необхідно стимулювати пізнавальну діяльність старшокласників, спонукати їх до використання типових планів комплексної характеристики територій (регіонів та окремих країн), розвивати навички самостійного інформаційного і наукового пошуку, прогнозування та проектування. Навчальний курс «Географічний простір Землі» (11 клас) має чітко визначену практичну спрямованість, яка реалізується в ході виконання практичних робіт, аналітичних завдань та досліджень. Вони спрямовані на розвиток умінь і навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації, а також передбачають розв'язання географічних, екологічних й соціально-економічних завдань, здійснення порівняльного аналізу, проведення міні-досліджень, дискусій, семінарів, презентацій, експертиз, круглих столів, ділових ігор, творчих робіт, індивідуальних і колективних проектів. Мета проведення цих робіт може бути різною – мотиваційною, контролюючою.

Шкільною програмою географії в 11 класі (рівень стандарту) передбачено виконання 10 практичних робіт. Обов'язковими для оцінювання у кожному семестрі є дві практичні роботи на вибір учителя. На профільному рівні передбачено виконання 54 практичних робіт, які є обов'язковими для всіх учнів класу. Учитель обов'язково оцінює п'ять практичних робіт на вибір у кожному семестрі.

Тематика варіативних досліджень може бути змінена вчителем у рамках вивчення відповідної теми. Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням вибирає 1-2 дослідження (упродовж року) та виконує його індивідуально або у групі. Результати дослідження презентуються учнями й оцінюються вчителем під час захисту чи представлення. Такі підходи сприятимуть формуванню не лише предметних (географічних), а й ключових компетентностей (інформаційно-цифрової, соціальної, громадянської, підприємницької, загальнокультурної та екологічної грамотності).

У навчальному курсі «Географічний простір Землі» передбачено засвоєння географічної номенклатури, яка чітко регламентована у знаннєвому компоненті очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Велика роль у вивченні географії відводиться роботі з картою, статистичним матеріалом для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, правильного оцінювання найважливіших соціально-економічних питань.

У програмі подано орієнтовний розподіл годин за розділами і темами. Учитель може на власний розсуд змінити розподіл годин між темами. Години резервного навчального часу педагог може використати на свій розсуд для глибшого вивчення або повторення певного навчального матеріалу з урахуванням здібностей і навчальних можливостей учнів або для тематичного оцінювання, уроків систематизації та узагальнення знань.

В 11 класі вчитель може запропонувати учням такі *форми занять*: урок-лекція, урок-семінар, урок-дискусія, урок-«круглий стіл», урок-контроль знань, урок роботи в Інтернеті, урок-практикум, урок-дослідження (міні-проект).

*Методи, які використовуються в різних поєднаннях
на уроках географії:*

✓ Пояснювально-ілюстративний, що поєднує словесні методи (розповідь, пояснення, робота з літературними джерелами) з ілюстрацією різних за змістом джерел (довідники, карти, схеми, діаграми, натуральні об'єкти).

✓ Частково-пошуковий, що ґрунтується на використанні географічних знань, життєвого і пізнавального досвіду учнів. Прикладом такого методу є бесіда, яка залежно від дидактичних цілей уроку може бути перевіркою, евристичною, повторювально-узагальнюючою.

✓ Дослідницький метод як один з провідних способів організації пошукової діяльності учнів у навчальній роботі сприяє набуттю учнями умінь і навичок самостійної роботи. Дослідницький метод використовується під час складання графіків, діаграм, схем, звітів, економіко-географічних характеристик територій; роботи з різними джерелами географічного змісту та над творчими завданнями.

Значний вплив на результативність навчального процесу мають сучасні освітні технології: проблемного, модульного та особистісно орієнтованого навчання.

Така організація освітнього процесу передбачає: зв'язок навчання з життям; підвищення мотивації учнів до навчання; реалізацію системно-діяльнісного підходу до навчання; розвиток самостійності й активності

учнів; розвиток уміння адаптуватися до дійсності; уміння спілкуватися, співпрацювати в різних видах діяльності.

Розглядаючи форми, способи і засоби перевірки та оцінювання результатів навчання в 11 класі потрібно зауважити, що у ході вивчення навчального курсу «Географічний простір Землі» передбачено два *види такого контролю*:

- поточний – контроль під час вивчення теми (усне опитування, тестування, самостійні та практичні роботи, захисти проектів і проведених досліджень);
- підсумковий – контроль наприкінці вивчення розділу (теми) (усні та письмові роботи, тести, бесіди тощо).

Оцінюючи результати навчальної діяльності учнів з географії, необхідно враховувати рівень засвоєння теоретичних знань і сформованості практичних умінь, досвід їх творчої діяльності.

Всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, прагне до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, досягаються шляхом формування ключових компетентностей, які необхідні кожній сучасній людині: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційна компетентність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність; інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Кількість годин на вивчення тем є орієнтовною її можна змінювати в межах визначеного навчального часу. Учитель може на власний розсуд змінити розподіл годин між темами і розділами, використати години резервного часу з метою глибшого вивчення окремих тем, проведення уроків узагальнення і систематизації знань після вивчення великих розділів і тем, проведення екскурсій, зустрічей, обговорення дискусійних питань, що виникли під час вивчення певних тем.

Навчальний курс «Географічний простір Землі» безпосередньо пов'язаний не тільки з попередніми курсами географії, він також *інтегрує знання*, здобуті на заняттях з математики, економіки, історії, інформатики. Особливою є роль географії, оскільки в процесі її вивчення відбувається формування основ світогляду, становлення моральної соціально-політичної культури, в інтеграції навчального предмета з медіаосвітою, яка продиктована самим життям, що є досить актуальним.

Під час інтеграції географії та медіаосвіти доцільно використовувати такі засоби: текст підручника, дидактичні матеріали, періодична преса, телевізійні передачі, аудіо-та відеозаписи, музичні твори, довідкова та енциклопедична література та інформація, яка отримана під час відвідування виставок, музеїв, туристсько-краєзнавчих екскурсій, подорожей.

На уроках географії, застосовуючи *медіа освітні ресурси*, пов'язані з умінням аналізувати інформацію з різних критеріїв, в учнів формується критичне мислення, під яким ми розуміємо здатність людини самостійно сприймати та аналізувати інформацію; вміння бачити помилки або логічні порушення у твердженнях партнерів; аргументувати свою думку, переглядати й, якщо вона не витримує критики; вміння розпізнавати пропаганду; наявність розумної долі скепсису, сумнівів; прагнення до пошуку оптимальних рішень; мужність, принциповість, сміливість у відстоюванні своїх позицій; відкритість до сприймання інших поглядів.

Сучасний конкурентоспроможний учитель у своїй роботі разом із традиційними технологіями навчання використовує величезні можливості комп'ютерних технологій, що надають інструменти для роботи з географічними даними. Традиційно значну підтримку географам надають науково-методичний журнал «Географія та економіка у рідній школі» МОН України, журнал «Географія. Книжковий додаток» науково-популярний журнал з природничих дисциплін «Колосок», а також газета «Краєзнавство. Географія. Туризм», що відображають виклики та тенденції у географічній освіті. Сторінки видань знайомлять з новими ідеями та найкращим досвідом педагогічних працівників за всіма напрямками освітніх трансформацій.

Компетентнісна частина програми має також забезпечити засобами географії формування особистостей, здатних використати у повному обсязі свій творчий потенціал, пропонувати та реалізовувати ідеї, нові цінності, очікування та нове розуміння успіху, змінювати саму стратегію успіху.

Компетентнісний підхід до навчання географії в 11 класі підкреслює діяльнісний складник результатів освіти та їхню практичну значущість у процесі набуття школярами досвіду, зокрема картографічної компетент-

ності, яка окрім навичок роботи з паперовими картографічними джерелами, передбачає навички роботи в геоінформаційних системах та вмінні користуватися банками просторових даних з питань охорони природи, освоєння нових земель, промислового і цивільного будівництва.

Ці знання є підґрунтям для вивчення за картографічними моделями реальної економіки світу, застосування набутих знань під час розв'язання будь-яких завдань протягом усього життя.

Трансформація освітнього процесу з позицій компетентнісного підходу, полягає в забезпеченні особистісної спрямованості процесу навчання, яка реалізується через різноманітні форми проведення уроків, мотивацію і диференціацію процесу навчання, а також надає змогу розробити алгоритми формування елементів географічних компетентностей учнів, зокрема, географічних фактів, номенклатури, уявлень, понять, причинно-наслідкових зв'язків, прикладних і картографічних умінь.

Виконання аналітичних завдань та досліджень, спрямованих на розвиток умінь роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації, розв'язання географічних, екологічних й соціально-економічних завдань, здійснення порівняльного аналізу під час виконання 10 програмних практичних робіт, через які реалізується практична спрямованість курсу, є важливою формою і засобом перевірки та оцінювання результатів навчання, які мають бути обов'язковими для всіх учнів класу.

Оцінюючи результати навчальної діяльності учнів з географії, необхідно враховувати рівень засвоєння теоретичних знань і сформованості практичних умінь, досвід творчої діяльності та використовувати різноманітні форми, способи і засоби перевірки та оцінювання результатів навчання.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть мету і завдання навчального курсу «Географічний простір Землі».
2. Опишіть структуру і зміст курсу географії у 11 класі.
3. Методичні особливості формування нових знань, умінь і навичок при вивченні навчального курсу «Географічний простір Землі».
4. Виконання практичних робіт та проведення досліджень у навчальному курсі «Географічний простір Землі».
5. Перерахуйте методи навчання на уроках географії в 11 класі.
6. В чому суть компетентнісного підходу до вивчення курсу «Географічний простір Землі»?

1.9. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ В ШКІЛЬНІЙ ПРИРОДНИЧІЙ ОСВІТІ

Інтеграція – одне із найстаріших понять в історії розвитку науки. Ідея про єдність наукових знань простежувалась у відомих мислителів різних епох (Платон, Аристотель, Кант). Уперше поняття "інтеграція" було використано в XVII столітті Я.А. Коменським у праці "Велика дидактика": "Усе, що знаходиться у взаємозв'язку, повинно викладатися в такому ж взаємозв'язку». Німецький учений і педагог Гербарт виділив основні етапи навчання XVIII століття: ясність (зрозумілість), асоціація, система (інтеграція) – можливість самостійно скласти картину світу.

У XIX столітті К.Д. Ушинський зробив найбільший внесок у розробку інтегрованих курсів. Він розробив модель, структуру, напрямки інтеграції. За допомогою інтеграції науковцю вдалося створити аналітико-синтетичний метод навчання грамоти. У 60-х роках XX ст. В. Сухомлинський провів «Уроки мислення в природі» – один із найвдаліших прикладів інтеграції різних видів діяльності, об'єднаних однією метою. Принцип інтеграції відповідає психічній і фізіологічній природі дитини, сутності мови як суспільного явища в її зв'язках з усіма аспектами багатогранного світу.

Інтегроване навчання (рис. 1.10) – це сукупність послідовних та взаємопов'язаних дій учителя й учня. Вони спрямовані на формування цілісної картини світу школяра на основі об'єднання навчального матеріалу з різних освітніх галузей (навчальних предметів).



Рис. 1.10. Інтегративний підхід в шкільній природничій освіті

При реалізації завдань інтегрованого навчання в Новій українській школі, інтеграція розглядається не як механічне об'єднання окремих питань з різних навчальних предметів, а як їх органічне взаємопроникнення. Воно дає якісно новий результат, нове системне й цілісне утворення – цілісну картину світу.

Види інтегрованого навчання. Інтеграція в шкільному навчанні реалізується як у межах окремого навчального предмету, так і між різними навчальними дисциплінами. Коли вчитель встановлює зв'язки між блоками навчальної інформації (чи окремими темами) у межах кожного навчального предмета, він реалізує внутрішньопредметну інтеграцію. Якщо вчитель установлює зв'язки між окремими навчальними дисциплінами, він реалізує міжпредметну інтеграцію.

Види інтеграції:

✓ *Контент-орієнтована інтеграція*, або інтеграція на основі змісту навчальних предметів (її ще називають тематичною інтеграцією). Контент-орієнтована інтеграція навчальних предметів реалізується у формі тематичного навчання: це навчання на основі об'єднання навколо однієї теми знань з різних навчальних дисциплін.

✓ *Інтеграція, орієнтована на формування способів дій* (інтеграція навичок). Інтеграція на рівні способів дій реалізується у межах навчальних предметів чи в процесі тематичного навчання. Учитель формує в учнів наскрізні уміння та ключові навички на більшості уроків у певний проміжок часу поступово ускладнюючи.

✓ *Інтеграція на ціннісно-смисловому рівні* (інтеграція перспектив). Інтеграція на ціннісно-смисловому рівні реалізується наскрізно на усіх навчальних дисциплінах.

Ідея інтеграції в освіті є значним здобутком дидактики, оскільки за умови її успішного впровадження реалізується мета якісної освіти. Тому інтеграція як вимога об'єднання в ціле компонентів об'єктів навчання є необхідним дидактичним засобом, за допомогою якого уможливорюється створення в учнів цілісного уявлення про об'єкт, що вивчається, формується міжпредметна компетентність.

Реформування сучасної освіти лежить на шляху подолання ізольованого викладання навчальних предметів і створення принципово нових навчальних програм, де освітній процес доцільно орієнтувати на розвивально-продуктивний інтегративний підхід.

Шляхи здійснення міжпредметної інтеграції:

- створення інтегрованих курсів – навчальних предметів, які адаптують для вивчення та інтегрують знання декількох наук або видів мистецтв (природничих – “Природознавство”, суспільствознавчих – “Я у Світі”, біологічних – “Основи здоров’я”, музичне й образотворче мистецтво – “Мистецтво”);
- розроблення нових форм уроків (урок з міжпредметними зв’язками, інтегрований урок, бінарний урок);
- впровадження навчальних проектів;
- організація тематичних днів та тижнів.

Етапи реалізації міжпредметної інтеграції змісту навчання (від простого до складного):

- введення міжпредметних зв’язків на уроках суміжних дисциплін на основі репродуктивної діяльності і елементів проблемності;
- постановка міжпредметних навчальних проблем і самостійний пошук їх вирішення на окремих уроках;
- систематичне проблемне навчання на основі ускладнених міжпредметних проблем всередині окремих курсів;
- включення спочатку двосторонніх, а потім і багатосторонніх зв’язків між різними предметами на основі координації діяльності вчителя;
- розробка широкої системи в роботі вчителів, які здійснюють міжпредметні зв’язки як в змісті й методах, так і в формах організації навчання, включаючи позакласну роботу і розширюючи межі програми.

За допомогою багатосторонніх міжпредметних зв’язків закладається фундамент для формування в учнів умінь комплексного бачення проблем реальної дійсності, різнопланових підходів до їх розв’язання.

Міжпредметні зв’язки бувають *горизонтальні й вертикальні*.

Горизонтальний міжпредметний зв’язок здійснюється тоді, коли інтегровані предмети вивчаються відірвано в часі (наприклад, впродовж тижня, місяця).

Вертикальний зв’язок можна спостерігати, якщо інтегровані предмети вивчаються в близьких часових межах (впродовж одного уроку, одного дня).

Нові цілі вітчизняної освіти чітко викладено в Законі про освіту, Концепції нової української школи та Державних стандартах початкової, базової середньої та старшої школи, де всі згадані документи декларують

головний принцип, що полягає в формуванні життєвих (загальних, ключових) компетентностей у здобувачів освіти.

Відповідно до Типової освітньої програми ЗЗСО III ступеня, затвердженої наказом МОН від 28.11.2019 № 1493 в 10-11 класах може вивчатись інтегрований курс «Природничі науки». На вивчення цього курсу навчальним планом, передбачено 4 год. на тиждень. Викладати цей курс можуть вчителі фізики, біології, хімії, географії. Передбачається, що весь курс викладає один учитель.

Вивчення базового предмета «Природничі науки» здійснюється за однією з чотирьох навчальних програм, затверджених наказом МОН України (03.08.2018 № 863):

- *проект 1* – «Природничі науки» для 10-11 класів гуманітарного профілю загальноосвітніх навчальних закладів. Інтегрований курс (Авторський колектив: Інна Дьоміна, Віктор Задоянний, Сергій Костик);
- *проект 2* – «Природничі науки» 10-11 клас. Інтегрований курс (авторський колектив під керівництвом Засекіної Т.М.);
- *проект 3* – «Природничі науки. Минуле, сучасне та можливе майбутнє людства і біосфери» для 10-11 класів (авт. Шабанов Д.А., Козленко О.);
- *проект 4* – «Природознавство» 10-11 класи (авторський колектив під керівництвом Ільченко В. Р.).

Усі програми інтегрованого курсу „Природничі науки” визначають природничу освіту, як елемент культури кожної людини, сприяють усвідомленню практичного застосування досягнень природничих наук, їх ролі в розвитку цивілізації. Серед переваг цього курсу розробники називають формування в учнів цілісної картини світу, а також спрямованість на розуміння проблем, з якими стикається кожна людина. Навчання за ними не потребує супер-обладнання. Для дослідів можна використовувати підручні матеріали.

Важливою є наявність завдань творчого характеру на візуалізацію процесів, побудову моделей, діаграм, таблиць, завдань для організації групової та проектної діяльності, для забезпечення різних організаційних форм на уроці (дебатів, круглих столів, ділових ігор), та різних методів і технологій навчання (перевернутий клас, BYOD (метод навчання, при якому на заняттях активно залучаються смартфони, ноутбуки, планшети з використанням інтернет-ресурсів), кейс-технології, технології створення кластерів, ментальних карт та багато чого іншого.

Заклад освіти обирає на свій розсуд будь-який варіант програми. Обираючи зазначений курс заклади освіти мають враховувати, що він реалізовує мінімальні вимоги державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, і рекомендований учням, для яких природничі предмети не є профільними. Проте ця умова не обмежує бажання і можливості учнів складати ЗНО з біології, фізики, хімії чи географії за умови їхньої самостійної підготовки. У такому разі, результати ЗНО з предметів фізика, хімія, біологія, географія, зараховуються учням як державна підсумкова атестація.

Розподіл годин у програмах є орієнтовним. Учитель має право самостійно змінювати обсяг годин, відведених програмою на вивчення окремого розділу, в тому числі змінювати порядок вивчення розділів, тем.

У додаток до свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти таким учням виставляється оцінка з навчального предмета «Природничі науки»; для держаної підсумкової атестації, як у формі зовнішнього незалежного оцінювання, так і у письмовій формі у закладі освіти, вони можуть обирати один із предметів природничого циклу і тоді у додаток до свідоцтва виставляється оцінка за державну підсумкову атестацію з обраного предмета.

Згідно пункту 1 наказу Міністерства освіти і науки від 01.04.2019 № 415 органи управління освітою обласних, Київської міської державних адміністрації, за участю місцевих органів влади й інститутів післядипломної педагогічної освіти зобов'язані забезпечити в межах чинного законодавства підвищення кваліфікації за очно-дистанційною формою навчання вчителів закладів загальної середньої освіти, які є учасниками експерименту із запровадження інтегрованого курсу природничих дисциплін.

Відповідно до програми експерименту, затвердженому наказом МОН від 03.08.2018 № 863, авторськими колективами навчальних програм було розроблене навчально-методичне забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки». На офіційному вебсайті Інституту модернізації змісту освіти створено сторінку «Природничі науки», на якій у рубриці навчально-методичне забезпечення є посилання на відповідні ресурси: (<https://imzo.gov.ua/osvitni-proekti/intehrovanyj-kurs-prirodnychninauky/navchalno-metodychne-zabezpechennya/>)

Також на сайтах обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти можна ознайомитись з розробками уроків, дидактичними матеріалами та посібниками (<https://ele.zp.ua/sites/nature/>).

Переваги інтегрованого навчання для учнів:

- більш чітке розуміння мети кожного предмету в різних контекстах;
- більш глибоке розуміння будь-якої теми, завдяки її дослідженню через кілька точок зору;
- краще усвідомлення комплексного підходу, через який предмети, навички, ідеї та різні точки зору пов'язані з реальним світом;
- вдосконалення навичок системного мислення.

Вміння бачити взаємозв'язки всіх аспектів життя, зрештою, стає звичкою, яка буде допомагати учням протягом усього їхнього життя.

Процес інтеграції вимагає виконання певних умов:

- об'єкти дослідження однакові або досить близькі (тоді ми досліджуємо об'єкт з різних сторін, використовуючи навчальний матеріал різних дисциплін);
- у навчальних предметах використовуються однакові або близькі методи дослідження предметів та явищ (тоді ми демонструємо спосіб пізнання дійсності на прикладах з різних предметів);
- те, що пізнається, підпорядковується загальним закономірностям, які вивчаються на уроці (тобто ми узагальнюємо навчальний матеріал з різних навчальних дисциплін та пізнаємо більш складну систему).

З досвідом роботи зрозуміло, що не можна дати знання якоїсь окремої науки незалежно від інших наук, що інтеграція, тобто поєднання відомостей інших навчальних предметів навколо однієї теми, є однією з найперспективніших інновацій, яка закладає нові умови діяльності вчителів та учнів, що має великий вплив на ефективність сприйняття учнями навчального матеріалу.

Інтегроване навчання є діючою моделлю активізації інтелектуальної діяльності та розвиваючих прийомів навчання. Воно зобов'язує до використання різноманітних форм викладання, що має великий вплив на ефективність сприйняття учнями навчального матеріалу. У багатьох країнах світу йдуть шляхом інтегрованого курсу природничих наук – фізика, хімія, біологія. Цей крок дозволяє сформувати в дитини цілісну картину світу.

Принцип інтеграції відповідає психічній та фізіологічній природі дитини, через інтеграцію успішно здійснюється особистісно орієнтований підхід до навчання, оскільки учень сам у змозі обирати «опорні» знання з різних предметів з максимальною орієнтацією на суб'єктивний досвід, набутий під впливом як попереднього навчання, так і широкої взаємодії з довкіллям на всіх його етапах.

Можна стверджувати, що інтегровані курси характеризуються глибиною, високою інформативністю, фундаментальністю, різноплановістю, що сприяє підвищенню мотивації учнів, і як наслідок – підвищенню рівня їхніх знань. Інтеграція допомагає усунути суперечності між великим обсягом інформації та можливістю її засвоєння дітьми.

Інтеграція – це творення нового цілого на основі виявлених однотипних елементів і частин у кількох раніше розрізнених одиницях, а потім пристосування цих елементів і частин та їх об'єднання в неіснуючий раніше моноліт особливої якості.

Реалізація цього способу дає змогу, не знижуючи програмних вимог, зробити навчально – виховний процес захоплюючим, цікавим для школярів, оптимізувати його за рахунок переструктурування змісту навчання і практичної зміни традиційної форми навчання – уроку.

Інтеграція в сучасній школі – вимога часу, актуальна для всіх учителів, зацікавлених у формуванні всебічно розвиненої особистості учня, яка цілісно сприймає світ і здатна активно діяти в соціальній та професійній сферах.

Запровадження інтеграції навчальних предметів у профільній середній освіті, зокрема введення інтегрованого курсу «Природничі науки. 10-11 класи» спонукало вітчизняних вчених та практиків до інтенсивних дослідницьких пошуків змістового, цільового, дидактичного, методичного наповнення освітнього процесу за програмою цього курсу.

Лабораторією «Метапредметні засади забезпечення якості шкільної природничої освіти» при кафедрі дидактики та методик навчання природничо-математичних дисциплін Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти проведено дослідження готовності вчителів природничих предметів та керівників закладів освіти до впровадження цього курсу. Науковцями було виявлено недостатню методологічну готовність вчителів природничих предметів до запровадження інтегрованого курсу «Природничі науки. 10-11 класи».

До інтеграції природничих предметів в загальній середній освіті можна виділити такі підходи: фундаментальний (інтеграція елементів знань на основі загальних закономірностей природи), методологічний (зміст формується шляхом об'єднання інформації з різних наукових галузей навколо універсальних понять) та прагматичний («природничі науки для користувача»). На сьогодні поширеним серед освітян України є прагматичний підхід, який виявляється у таких цілях інтеграції як оптимізація та раціоналізація процесів навчання.

Не дивлячись на широку представленість науково-методичних розробок на допомогу вчителю у природничий освіті, проблема формування природничо-наукової компетентності здобувачів освіти засобами інтеграції природничих предметів у курсі «Природничі науки. 10-11 класи» потребує додаткового аналізу в умовах впровадження компетентнісного підходу в освіті.

Такі ключові поняття курсу природничих предметів в загальній середній освіті як «природничо-наукова картина світу», «науковий світогляд», «ціннісне ставлення до навколишнього оточення» є складниками природничо-наукової компетентності особистості, які формуються і розвиваються засобами інтеграції.

Розгалуження в загальній середній освіті процесу пізнання на окремі навчальні предмети має певне позитивне значення, бо дозволяє більш детально та глибоко вивчати окремі аспекти оточуючої дійсності. Кожен предмет навчального плану робить свій внесок в становлення природничо-наукової компетентності здобувачів освіти, але його обмеженість певною галуззю знань не може дати всієї об'єктивної картини світу.

Дисциплінарна обмеженість шкільних предметів суперечить цілісності оточуючого світу, в якому всі явища, предмети, процеси є взаємопов'язаними та взаємодіючими. Успішному забезпеченню цілісності світогляду особистості сприяє здійснення інтеграції як процесу об'єднання в одне ціле знань з окремих галузей природничих наук.

Механізми інтеграції в навчальному процесі полягають у формуванні узагальнених способів діяльності шляхом структурування інформації, усвідомлення закономірностей, загального принципу, зв'язків всередині наукової теорії на основі операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, встановлення причинно-наслідків зв'язків. Ці механізми найбільш активно включаються на рівнях міжпредметної інтеграції, де виступають вже в якості механізмів створення цілісної картини світу та формування світогляду особистості.

Таким чином відбувається вихід на формування природничо-наукової компетентності особистості, яка здатна розв'язувати проблеми взаємодії людини з оточуючим середовищем. На такому рівні відбуватися гуманізація освітнього процесу на основі особистісно орієнтованого та особистісно-діяльнісного підходів та включається система ціннісних орієнтацій.

У межах експерименту всеукраїнського рівня «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення інтегрованого курсу

«Природничі науки» для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти» вітчизняними науковцями представлено 4 проекти навчальних програм, які всі орієнтовані на реалізацію компетентнісного підходу.

У розробленому авторським колективом під керівництвом Т.М. Засєкіної науково-методичному посібнику визначаються методи навчання, які сприяють формуванню природничо-наукової компетентності: установлення причини й передбачення наслідків явищ та процесів природи; використання методів наукового пізнання, висування і перевірка гіпотез; застосування методів моделювання для дослідження об'єктів, явищ і процесів природи; висловлювання й обґрунтовування суджень щодо взаємозв'язків людини й природи; усвідомлення себе частиною природи.

Запропонований варіант календарного-тематичного планування передбачає виконання учнями навчальних проектів як комплексного виду діяльності, який поєднує знання з різних галузей знань, розвиває дослідницькі навички, формує самостійність у розв'язанні проблем, комунікативні навички, зумовлює можливість використання у процесі вивчення інтегрованого курсу засобів формування у здобувачів освіти природничої картини світу як базової структури наукового світогляду.

Деякі з цих засобів представлені у методичному посібнику «Методика навчання природознавства в старшій школі», зокрема, види діяльності вчителів і учнів, які спрямовані на досягнення цілісного природничо-наукового світорозуміння школярів. Автори визначають завдання, які для цього потрібно розв'язати: установити логічну структуру навчального матеріалу на основі загальних для всього курсу і специфічних для кожного модуля (предмету) закономірностей; формування ядра природничих знань на основі загальноприродничих ідей, закономірностей природи; розробка методів навчання, що відповідають реалізації цих завдань; визначення форм організації занять, створення засобів навчання, посібників для учнів і вчителів; розробка критеріїв орієнтації уроку на формування образу природи учнів.

На допомогу вчителю розроблено комплекс навчально-методичних матеріалів на основі компетентнісного підходу. Комплекс містить: кейси уроків відповідно до календарного планування; методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних результатів учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти з інтегрованого курсу «Природничі науки»; кейси практичних досліджень, тематичного й контрольного оцінювання.

Головну роль у формуванні природничо-наукової компетентності особистості засобами інтеграції природничих предметів відіграє вчитель, але

на сьогодні в Україні не вистачає вчителів, які настільки глибоко орієнтовані у декількох природничих дисциплінах, що здатні практично забезпечити включення у навчальному процесі відзначених вище механізмів формування природничо-наукової компетентності в курсі «Природничі науки» (для цього потрібна фахова підготовка у закладах вищої освіти).

За результатами проведеного науково-дослідною лабораторією «Метапредметні засади забезпечення якості шкільної природничої освіти» дослідження готовність до впровадження інтегрованого курсу «Природничі науки» виявили 32,3% опитуваних учителів та 53,8% керівників.

Свій внесок до підготовки вчителів природничих предметів, які забезпечать формування природничо-наукової компетентності особистості засобами інтеграції, може зробити система післядипломної педагогічної освіти. Для цього у змісті програм підвищення кваліфікації потрібно знайти місце розв'язанню проблеми методологічної готовності вчителів до впровадження курсу «Природничі науки», що включає не тільки інформаційно-когнітивний зміст, а й умотивованість, інтегративне мислення, усвідомлення місії природничих дисциплін у формуванні компетентної особистості, яка успішно взаємодіє з оточуючим світом. Розв'язання таких завдань є можливим за умови використання особистісно розвивальних технік та креативних методик мислення.

Найбільш відомою формою організації навчання дорослих, яка включає всі ці компоненти є тренінги, котрі зараз успішно використовуються в післядипломній педагогічній освіті. Такий 40-годинний тренінг для вчителів природничих предметів розроблено лабораторією «Метапредметні засади забезпечення якості шкільної природничої освіти» при кафедрі дидактики та методик навчання природничо-математичних дисциплін Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. З іншими дидактичними та навчально-методичними матеріалами Лабораторії можна ознайомитися на електронному ресурсі Інтегрований курс «Природничі науки» [Інтегрований курс «Природничі науки» [Електронний ресурс]. URL: <https://ele.zp.ua/sites/nature/>].

Запитання для самоконтролю

1. *Розкрийте історичні аспекти інтеграційних процесів в освіті*
2. *Сформулюйте сутність інтегрованого навчання та проведіть його класифікацію.*

3. *Окресліть законодавчі основи та модельні програми для запровадження інтегрованих природничих курсів.*
4. *Яке існує навчально-методичне забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки».*
5. *Як здійснюється організація освітнього процесу в ході вивчення інтегрованих курсів?*
6. *Перерахуйте засоби для формування складових географічної компетентності під час вивчення інтегрованих курсів.*
7. *Які існують особливості проведення уроків при вивченні інтегрованих дисциплін в старших класах ЗЗСО?*
8. *Опишіть процес підготовки учителів до викладання інтегрованих дисциплін у старшій школі.*

1.10. ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Професія вчителя є однією з найдревніших. Від моменту свого виникнення людина завжди відчувала потребу вчити, тобто передавати досвід наступній генерації та вчитися, свідомо, цілеспрямовано оволодівати життєвим досвідом. Наставниками молоді ставали найбільш досвідчені й шановані люди.

Великий педагог Ян Амос Коменський писав, що вчителям «вручена чудова посада, вище якої нічого не може бути під сонцем». Видатний педагог К. Д. Ушинський так оцінював професію вчителя: «Справа вчителя, скромна зовнішньо, але є однією з найважливіших справ історії».

Специфіка вчительської праці визначається призначенням вчителя в суспільстві, в якому він виконує такі **функції**:

✓ Вчитель – це посередник між суспільством і людиною, яка зростає. За багатовікову історію людство накопичило величезний досвід, відбирає з нього найцінніше для засвоєння молодим поколінням і через учителя трансформує його у свідомість молоді. Учитель передає дітям найкраще від попередніх поколінь, і формує в підростаючого покоління не лише знання, але й світогляд, громадянську позицію, духовно-моральні ідеали.

✓ Вчитель – це людина, що спрямована у майбутнє, його діяльність орієнтована на формування людини, активність якої розгорнеться завтра. Для того, щоб виростити людину, гідну майбутнього, треба виховувати з неї досконалу людину, – тільки тоді учень буде гідним того покоління, з яким йому доведеться жити.

Професія вчителя вирізняється від інших способом мислення її представників, почуттям обов'язку і рівнем відповідальності. Маючи за мету своєї професійної діяльності становлення і перетворення дитини, вчитель покликаний управляти процесом її інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку, формуванням її внутрішнього світу.

Завдання вчителя – керувати учінням, а не вчити, керувати процесом виховання, а не виховувати. Чим глибше він усвідомлює свою основну функцію, тим більше самостійності, ініціативи, свободи надає учням.

Хороший вчитель завжди перебуває у навчально-виховному процесі ніби «за кадром», за межами вільного вибору учнів, а насправді – вибору, керованого ним. Учитель має допомогти народитися думці в голові учня, а не повідомляти готові істини. Мета вчительської праці – в управлінні всіма процесами, які супроводжують становлення людини. Нині працю вчителя часто називають «педагогічним менеджментом», а самого вчителя – «менеджером виховання, навчання, розвитку».

Специфіка вчительської діяльності полягає в тому, що в руках педагога відсутні вимірювальні прилади, які є в багатьох інших фахівців. Головне в його роботі – керування відносинами, що виникають у процесі навчання.

Майстерність вчителя визначається трьома складниками: теорією, технікою і методами роботи над матеріалом, його організацією і впровадженням у дію. Якщо теорію можна опанувати відносно легко й швидко, то методикою оволодівають поступово, напруженим тренуванням як основою професійної підготовки вчителя.

Творчі здібності вчителя – це спостережливість, пам'ять, фантазія, уява, перевтілення, смак, розум, відчуття внутрішнього і зовнішнього ритму, безпосередність, самовладання, винахідливість. Вчителю потрібно мати якості обдарованого актора. У вчительській діяльності спостерігаються три взаємопов'язані функції: навчальна, розвивальна і виховна.

Навчальна (дидактична) функція. Вчитель як носій знань передає їх учням. Коли обсяг знань збільшився до неможливості досягнення їх однією людиною, змінилось бачення дидактичної функції вчителя. Голов-

ним сьогодні є не передавання знань, а формування вмінь здобувати їх самостійно. Цінність учительської праці вбачають в умінні бути організатором процесу засвоєння знань.

Розвивальна функція. Її сутність – у створенні сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу дитини, її саморозкриття, самоствердження та самореалізації, у забезпеченні демократичних засад освітнього процесу, скоординованості його за суспільними цінностями.

Учителеві необхідна певна методична гнучкість, оскільки йому доводиться мати справу з відповідними поєднаннями у різних дітей гуманітарно-особистісного, емпіричного, науково-теоретичного типів знань.

Виховна функція. Бути вихователем – означає вміти трансформувати поставлені суспільством перед школою цілі у конкретні педагогічні завдання: формування необхідних особистісних якостей у кожного школяра, щоб загальнолюдські цінності вкоренилися у свідомості й поведінці учнів.

Сучасні вимоги до вчителя висвітлені в законі «Про загальну середню освіту», в якому сказано: «Педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти».

Місія вчителя полягає в тому, що він є посередником між учнями та системою ідей, традицій, культурою свого народу і людства. Його обов'язок – виховувати гідних людей, здатних примножувати здобутки людської цивілізації.

Крім функцій, вчитель має мати ще й педагогічні здібності:

- дидактичні або конструктивні – знання;
- комунікативні – встановлення взаємин з учнями, колегами, батьками та громадськістю;
- перцептивні – розуміння і усвідомлення емоційного стану та усвідомлення своїх психічних станів і того, як ви сприймаєтесь людьми;
- прогностичні – вміння намічати й прогнозувати перспективу;
- гносеологічні – вміння осмислювати педагогічні явища, діагностувати педагогічні процеси та особистість учнів;
- організаторські – вміння організовувати діяльність учнів;

- креативні – гнучкість вчителя, імпровізація, вміння створювати на основі відомого нове.

Василь Сухомлинський акцентував увагу на такій здібності в діяльності вчителя, як колективність: колектив вихованців виконує роль активної, дієвої сили, учасника виховного процесу, вихователя. Якщо немає педагогічного колективу, то немає і колективу учнів. А творять його – колективні думка, ідея, творчість.

Професія вчителя стає дедалі складнішою, вимоги до вчителів зростають, а середовище, у якому працюють вчителі, породжує нові потреби.

Сьогодні в Європі налічується близько 6,25 млн. вчителів, які відіграють життєво важливу роль, допомагаючи молодим людям розвивати таланти, розкривати потенціал для особистого зростання та добробуту.

Фаховість вчителя безпосередньо взаємопов'язана з учнівськими досягненнями, і це найважливіший аспект, що впливає на учня. Роль вчителя набагато вагоміша, ніж вплив шкільної організації, дослідження виявили прямий зв'язок між підвищенням кваліфікації вчителя і досягненнями учнів.

Епоха універсалізації освіти, енциклопедичних знань відходить у минуле. Темпи сучасного життя потребують більш раннього виявлення сфери подальшої професійної підготовки. Таку можливість школярам надає профільна освіта.

Якими рисами та педагогічними здібностями має володіти вчитель, що працюватиме в профільній школі? Перехід до інформаційного суспільства зумовлює зміни в професійній сфері, серед них: поява нових професій; трансформація та концептуальні зміни старих професій; впровадження нових технологій у виробництво товарів і послуг; комп'ютеризація виробництва та використання комп'ютерних технологій у процесі праці; інтенсифікація праці.

Визначна роль при організації навчання відводиться учителю. Виховати здобувачів знань з сучасним мисленням, який зможе успішно самореалізуватися у житті, може тільки вчитель-професіонал. Професіоналізм учителя передбачає не тільки предметні, дидактичні, методичні, психолого-педагогічні вміння, а й особистий потенціал педагога, складовими якого є професійні цінності та переконання.

Сучасному учителю не тільки необхідно знати сучасні педагогічні технології та можливості їх застосування на уроках географії, вимоги сучасної методики викладання географії, але і впроваджувати їх у практичну діяльність.

Учитель школи зобов'язаний бути не просто спеціалістом високого рівня, відповідно профілю, але і повинен забезпечити:

- варіативність і особистісну орієнтацію освітнього процесу (проекування індивідуальної освітньої траєкторії у навчанні географії);
- практичну спрямованість освітнього процесу із запровадженням інтерактивних, діяльнісних, проектно-дослідницьких і комунікативних методів та креативних підходів до навчальної діяльності;
- професійне самовизначення старшокласників, формування здібностей і компетентностей, необхідних для продовження освіти у сфері майбутньої професійної діяльності.

Учитель повинен мати інтерес до інновацій та вміти їх використовувати, мати творчий підхід до розв'язання різноманітних завдань.

Ефективність профільного навчання залежить від готовності вчителя до якісних змін професійної діяльності, що передбачає:

- засвоєння змісту географії на вищому, професійному рівні;
- використання в роботі значної кількості видів і форм діяльності на уроках і в позаурочний час (групові й індивідуальні, проектні і дослідницькі, організація діяльності з розв'язання задач з використанням нестандартних умов);
- опанування методикою проведення занять курсів за вибором;
- реалізація компетентнісного підходу до навчання здобувачів знань;
- зміни в системі оцінювання знань.

При викладанні географії у профільних класах, учитель не тільки формує наукові знання та вміння, а й досвід творчої діяльності та ціннісного ставлення здобувачів знань до світу. Усвідомлена пізнавальна практична діяльність учнів у навколишньому середовищі є обов'язковою умовою виконання практичної частини курсу – формує здатність і готовність учнів до використання географічних знань і умінь у повсякденному житті, сприяє збереженню навколишнього середовища та соціально-відповідальної поведінки школярів, адаптації до умов проживання, самостійному оцінюванню рівня безпеки навколишнього середовища.

Ключові компетенції, необхідних вчителю профільних класів:

- 1) уміння створювати дидактичні матеріали для різнопрофільного навчання;
- 2) володіння методами, що забезпечують варіативність освітнього простору;

- 3) здатність поєднувати технологію і методику навчального предмета;
- 4) готовність обговорювати проблеми, із різних сфер життєдіяльності;
- 5) бажання розвивати пізнавальні здібності учнів різної профільної спрямованості в контексті формування творчих підходів;
- 6) здатність розвивати мислення в учнів профільних класів;
- 7) володіння технологіями, що сприяють розвитку різних способів пізнання дійсності;
- 8) володіння прийомами, що попереджають перевантаження учнів;
- 9) освоєння методів, що забезпечують формування освітньо-професійних напрямів старшокласників;
- 10) володіння проектно-дослідницькими і комунікативними вміннями.

Для профільної школи потрібен учитель-творець, здатний розробити та реалізувати авторські програми для профільних предметів, курсів за вибором. Це має бути людина, здатна брати на себе відповідальність за рівень соціальної зрілості випускників при формуванні запиту на професійну діяльність, людина, що має високий фах, широку ерудицію, наукову компетентність, високий інтелектуальний потенціал.

Окрім власних знань з предмета викладання, вчитель повинен володіти методичними прийомами і методами організації пізнавальної діяльності учнів. На уроці і в позаурочний час вчитель має вміти організувати дітей на пошуково-дослідницьку роботу, що зміцнює їх інтерес до навчального предмету.

Учитель має бути ще й хорошим психологом, володіти комунікабельністю, вміти знаходити контакт з учнями. Тільки в такому випадку вчитель географії в профільній школі зможе бути організатором пошукової роботи, бути наставником та консультантом. Він піднімає вихованця по сходах професійного зростання від стадії виявлення професійної спрямованості до рівня становлення професійних планів, початкової професійної компетентності, яка набувається випускником при засвоєнні змісту профільної підготовки в межах обраної професії.

Сучасна педагогічна дійсність характеризується тенденціями: зростання вимог до школи з боку суспільства і низький соціальний статус професії вчителя, відсутність мотивації вчителя до продуктивної професійної діяльності; недостатність теоретико-практичного забезпечення змін у підготовці майбутніх вчителів до виховної, соціально-корекційної, профорієнтаційної роботи.

Функції вчителя розширились та ускладнились. Вони охоплюють тепер навчальну, виховну, розвивальну, культурно-просвітницьку, соціально-педагогічну, корекційну, комунікативну, проектну, інноваційну та дослідницьку.

В профільному класі важливо виховати мотиваційно-ціннісні, емоційно-вольові ставлення учня до світу, професійної діяльності, до навчання, до життя та науки. У системі мотиваційно-ціннісних відносин особливу роль відіграє мотив досягнення мети. Тож для набуття віри в свої сили необхідне створення ситуації успіху.

Важливо також сформувати систему переконань, що визначають ідейність особистості (впевненості в істинності й цінності норм, принципів, правил, ідеалів, наукових суджень, сучасної природничо-наукової картини світу).

Професійні компетентності вчителя профільних класів:

1. Учитель має знати: основні документи про школу: «Концепцію профільного навчання в старшій школі»; «Концепцію змісту географічної освіти для профільної школи»; методологічні основи особистісно орієнтованого, індивідуалізованого і компетентнісного підходів; зміст освіти з географії на базовому і профільному рівнях; методику розробки курсів за вибором і особливості її реалізації; добре володіти методами проблемного навчання; знати, як організувати проектну та науково-дослідну діяльність учнів.

2. Вчитель профільного класу зобов'язаний вміти:

- прогнозувати навчальний процес та спрямовувати навчальну діяльність учнів на індивідуальну самотійну роботу творчого характеру;
- розвивати дослідницьку діяльність, комунікативні здібності;
- використовувати різні види діяльності учнів (проектні, індивідуальні) з різними джерелами інформації;
- використовувати нові види, форми, методи і засоби, що сприяють розвитку індивідуальних здібностей учнів;
- прогнозувати труднощі, визначати їхні причини і шляхи усунення;
- застосовувати методи і технології навчання, які формують практичні навички збору і аналізу інформації, обробки результатів експерименту;
- максимально використовувати в навчальному процесі з географії можливості інформаційних технологій;

- забезпечувати практичну орієнтацію географічної освіти на формування компетентностей учнів;
- сприяти професійному самовизначенню школярів.

3. Вчитель географії, що працює в профільній школі, повинен мати здібності до співпраці. Оскільки професія ґрунтується на цінностях соціальної інтеграції та розвитку потенціалу кожного учня, то вчитель мусить володіти знаннями щодо людського зростання та розвитку у взаємодії з іншими. Вчитель також повинен мати можливість працювати з учнями як особистостями та допомагати їм розвинутися в активних членів суспільства. Він також зобов'язаний мати можливість працювати таким чином, щоб збільшувати колективний інтелект учнів, і співпрацювати з колегами задля покращення свого рівня викладання.

4. Сучасний учитель повинен володіти новими сучасними знаннями, технологіями та інформацією. Його освіта та професійний розвиток повинні озброїти вчителя для аналізу, розгляду та передачі знань, забезпечення ефективного використання технологій. Педагогічні навички вчителя повинні дати йому можливість створювати та керувати навчальним середовищем у наданні учням географічної освіти. Вчитель спрямовує роботу учнів у мережах, в яких можна знаходити та створювати географічні моделі та географічну інформацію.

5. Практичні вміння і теоретичні знання вчителя мають давати можливість учневі працювати не тільки з інформації, що надається вчителем, а й з власного досвіду, а вчитель має застосовувати широке коло навчальних стратегій для забезпечення потреб здобувачів знань.

Потрібно, щоб учителі розуміли чинники, що формують злагоду в суспільстві і усвідомлювали моральну важливість суспільства знань. Вчителі географії мають вміти ефективно працювати з місцевою громадою, партнерами і з людьми, що мають відношення до географічної освіти.

Географічний профіль навчання формується загальноосвітнім закладом з урахуванням рівня його кадрового та навчально-методичного забезпечення. Обов'язково необхідне підвищення кваліфікації вчителів, яке б сприяло розвитку їхньої професійної компетентності, їхній підготовці до профільного навчання географії.

Нові вимоги до вчителя (*рис. 1.11*) в умовах переходу до профільного навчання диктують необхідність подальшої модернізації педагогічної освіти та підвищення кваліфікації діючих педагогічних кадрів.

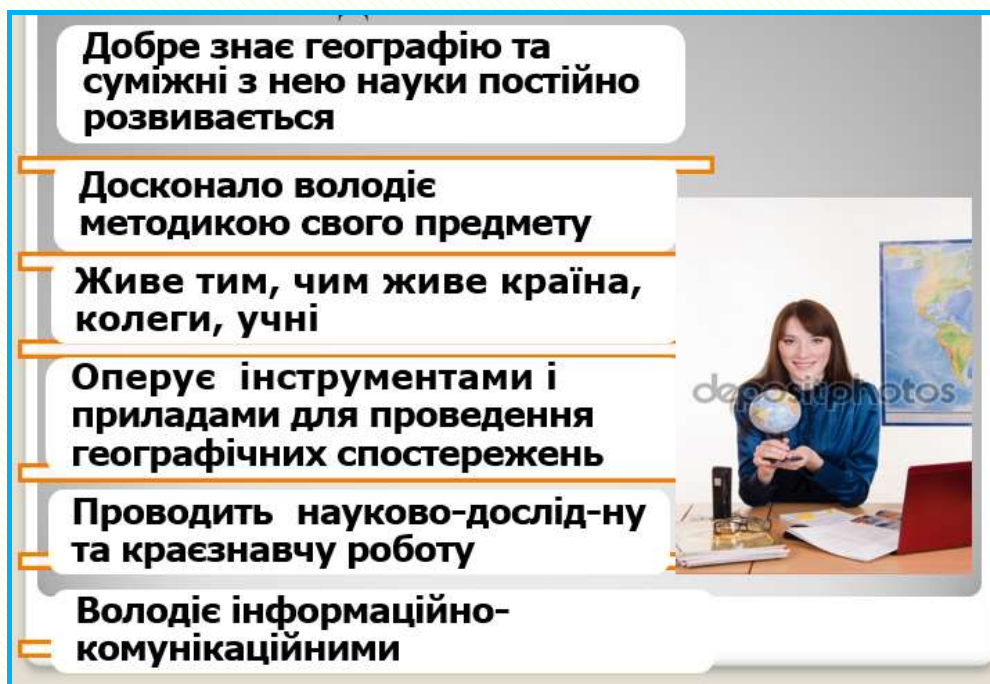


Рис. 1.11. Вимоги до сучасного учителя географії

Необхідно удосконалити структуру та зміст підготовки фахівців для профільної школи на засадах сучасних підходів до організації педагогічної географічної освіти. Для забезпечення необхідного рівня професійної підготовки вчителів профільної школи передбачається проходження всіма вчителями підвищення кваліфікації.

В рамках підготовки за спеціальностями ввести необхідні майстер-програми з урахуванням потреб профільної школи. Ці організаційно-педагогічні умови сприятимуть підвищенню теоретичної, практичної і мотиваційної готовності вчителя до профільного навчання географії в старшій школі.

Учителі відіграють важливу роль у житті суспільства але вони не можуть діяти поодиночці. Їх освіта потребує підтримки з боку держави у контексті послідовної національної або регіональної політики. Ці стратегії повинні враховувати початкову педагогічну освіту та безперервний професійний розвиток. Ті, хто готує вчителів, впливають на якість їхнього професійного навчання, а отже, вони повинні бути підтримані в рамках національної або регіональної освітньої системи.

Загальноєвропейські принципи освіти в старшій школі:

- вчитель – це висококваліфікована професія, система освіти потребує, щоб вчителі були випускниками ЗВО, вчитель повинен мати можливість продовжувати своє навчання для розвитку власної компетентності;

- педагогічна освіта є міждисциплінарною, це гарантує, що вчителі матимуть широкі знання з географії як науки, а також володіють методикою адаптації науки до шкільного предмета; матимуть знання з педагогіки для розуміння соціальних аспектів географічної освіти;
- вчитель – це мобільна професія (вчителів слід заохочувати до участі в різних освітніх проектах, стимулювати їх навчання в інших країнах з метою свого професійного розвитку; має бути можливість для забезпечення мобільності між різними рівнями освіти);
- вчителі повинні мати підтримку для продовження свій професійного розвитку; їх слід заохочувати до участі в інноваційних дослідженнях, щоб вони могли йти в ногу з сучасним суспільством;
- професія вчителя ґрунтується на партнерстві: заклади, що забезпечують освіту вчителів, повинні організувати їх спільну роботу з навчальними закладами, (ЗВО повинні гарантувати, що їхнє навчання дає необхідні компетенції, освіта вчителів має підтримуватись та бути предметом вивчення та дослідження).

Викладання та навчання є додатком до економічних та культурних аспектів суспільства знань, і тому його слід розглядати у громадянському контексті. Одним із завдань учителя є формування способів практичної діяльності учнів спрямованих на формування системи географічних знань. Діяльнісний підхід не може бути реалізований без міцного фундаменту географічних знань.

Метою вчителя профільних предметів є максимально навчити учнів на уроці. Для цього необхідно використовувати різні форми проведення занять, на яких застосовуються різноманітні способи передачі знань, нестандартні методи впливу на особистість. Перевагу необхідно надавати активним формам роботи, які здатні зацікавити учнів, стимулювати і мотивувати процес пізнання.

Праця вчителя має бути забезпечена за допомогою професійного навчання впродовж життя, що включає педагогічну освіту, працю за фахом, післядипломний професійний розвиток.

Навчальний заклад має заохочувати мобільність вчителя через сприяння і підтримку у професійному розвитку. Програми професійного розвитку повинні гарантувати, що вчителі мають вміти надавати учням можливість ставати відповідальними громадянами суспільства. Потрібно надавати перевагу розвитку прозорості щодо підготовленості вчителя в

освітньому просторі, що дозволило б взаємне визнання і зростаючу мобільність.

Щоб забезпечити вчительський персонал професійними навичками відповідно до їхніх нових обов'язків, потрібна високоякісна педагогічна освіта, а також узгоджений процес безперервного професійного розвитку.

Профільне навчання за змістом, структурою і організацією навчального процесу має максимально враховувати інтереси, здібності і подальші життєві плани учнів, загальноосвітній навчальний заклад, тому, моделюючи структуру і зміст профільного навчання, потрібно виходити з мети вибраних учнями напрямків у процесі спілкування як з батьками, так і з вчителями.

Заклад освіти є соціальним інститутом, а відтак має одержувати соціальне замовлення суспільства, що дозволить спрямувати учнів на ті професії, які необхідні для сучасного ринку праці.

Тому необхідне узгодження дій науковців та використання досвіду вчителів-практиків. Підготовка вчителів географії для профільної школи в системі післядипломної освіти повинно бути спрямоване на розвиток професійної компетентності вчителя та збагачення системи предметно-методичних знань через сучасні підходи до навчального процесу.

Запитання для самоконтролю

- 1. Яка специфіка вчительської діяльності та роль учителя у вивченні географії?*
- 2. В чому суть сучасних вимог до вчителя старшої школи?*
- 3. Готовність вчителя до якісних змін професійної діяльності.*
- 4. Які складові професійної компетентності вчителя профільних географічних класів?*
- 5. Як здійснюється реформування системи підвищення кваліфікації вчителів?*
- 6. Перерахуйте загальноєвропейські принципи освіти в старшій школі.*

1.11. ОБЛАДНАННЯ СУЧАСНОГО КАБІНЕТУ ГЕОГРАФІЇ В СВІТЛІ ВИМОГ РЕФОРМИ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

Географія – це наука, що займає важливе місце в плеяді інших наук, і як все в державі, вона зазнає значних змін та оновлень. Процес пізнання географії розвивається за формулою: від живого бачення – до абстрактного мислення, а від нього – до практики. Це наука жива та предметна. Переконаємося, що діти навчаються з того, чим вони живуть, а тому необхідно дати своєму учневі можливість жити, творити, приймати рішення, діяти вже сьогодні, а не в майбутньому. Ми виховуємо господаря власного життя й суспільства.

Соціальним замовленням суспільства наразі є самоствердження та самореалізація особистості через ефективне навчання, розвиток творчих здібностей учнів, формування загальних і спеціальних умінь та навичок. З упевненістю можемо зазначити, що вчитель-професіонал завжди прагне до вдосконалення, покращення оточення навколо себе.

Справжній педагог живе своєю професією, успіхами своїх вихованців, досягненнями науки й техніки у своїй галузі. Тому постає завдання надати головну роль навчальному кабінету як місцю спілкування, розвитку й накопичення знань та їхньої пропаганди в усіх видах навчання не тільки школярів, а також їхніх батьків. Учителі пробуджують інтерес до навчання, самоосвіти, створюють умови комфортності для себе та підостаючої людини.

Поліпшення якості географічної освіти – необхідна умова формування інноваційного суспільства та підвищення конкурентоспроможності економіки нашої країни. Зростання рівня науково-методичного забезпечення, оновлення та впровадження інноваційних технологій у навчанні географії в загальноосвітніх навчальних закладах забезпечують вчителі та створені ними навчальні кабінети географії.

У цілому інноваційний процес розуміють як комплексну діяльність щодо створення, засвоєння, використання та поширення нововведень, які позитивно змінюють систему освіти, визначають її розвиток і характеризуються новим чи вдосконаленим змістом освіти, засобами навчання, виховання, освітніми моделями та адекватними їм системами управління, зафіксованими у формах, придатних для апробації, розповсюдження та освоєння. Усе це можливо реалізувати в сучасному, добре обладнаному навчальному кабінеті.

Ефективному використанню засобів навчання сприяє кабінетна система навчання, яка передбачає проведення занять з усіх предметів у навчальних кабінетах, обладнаних сучасними засобами навчання практично всіх груп цих засобів. Така система сприяє швидкому "зануренню" учнів у тему, що вивчається на уроці, разом з тим створюючи умови й для цікавої організації позаурочної роботи з цієї теми і загалом проведення позакласного навчання географії.

Кабінет географії як важливий різновид організаційно-забезпечувальних засобів навчання географії є інтегрованою системою взаємопоєднаного навчального обладнання, засобів і технологій, відповідних за своїм рівнем вимогам часу й сконцентрованих в одному класному приміщенні з метою забезпечення високої ефективності навчання.

Навчання буде успішним, якщо в учителя є можливість працювати в сучасному кабінеті, де оптимально поєднано використання всіх видів навчального-методичного забезпечення та технічного обладнання. Навчально-методичне забезпечення географічного кабінету відіграє провідну роль у вивченні курсу географії в школі.

Кабінети географії впродовж значного часу змінювалися, удосконалювалися й реформувалися, що загалом, зрозуміло, є перманентним процесом. Ще в кінці XIX ст. кабінети географії створювали у привілейованих навчальних закладах. На початку XX ст. поширюється тенденція до викладання предметів у окремих кабінетах, що сприяло покращенню якості вивчення цих предметів.

У 1950-х–1960-х роках ці кабінети відзначалися наявністю переважно географічних карт глобального змісту й портретів видатних мандрівників і дослідників, які вивчались у курсі шкільної географії.

У 1970-х роках діяла постанова щодо обов'язкового впровадження кабінетної системи у загальноосвітніх навчальних закладах і у цей час оформлення таких кабінетів було змінено з довільного на обов'язкове: політичні портрети й лозунги, карта новобудов чергової п'ятирічки.

Кабінети географії значною мірою віддзеркалюють не лише державні концептуальні підходи до географічної освіти, а й місце географії як предмета у тих школах, де безпосередньо знаходяться кабінети, зважаючи й на матеріально-технічні та фінансові можливості таких шкіл.

Предметним кабінетом прийнято вважати класну кімнату закладу зі створеним навчальним середовищем, оснащеною сучасними засобами навчання та шкільним обладнанням. Основна мета створення кабінету

полягає в забезпеченні оптимальних умов для організації навчально-виховного процесу та реалізації завдань, визначених Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти з географії.

В основних документах, що регламентують навчально-виховний процес, значну увагу приділено функціонуванню предметних кабінетів, вимог до оснащення (рис. 1.12), їх атестації та ін., проте для кожного педагога створений ним особисто простір співпраці з учнями стає фундаментом для успішного вирішення основних завдань дидактики.



Рис. 1.12. Обладнання для кабінету географії

Комплектація та систематизоване навчально-методичне, інструктивне й матеріально-технічне забезпечення кабінету географії здійснюється згідно з чинними відповідними нормативними документами для ЗЗСО.

Для впровадження активних форм навчання у кабінеті географії необхідні:

- друковані та електронні підручники й навчальні посібники;
- комплекти атласів для кожного шкільного курсу географії;
- фахові періодичні видання;
- інформаційні збірники Міністерства освіти України;
- бібліотечку суспільно-політичної, науково-популярної, довідково-інформаційної та методичної літератури;
- матеріали прогресивного педагогічного досвіду й орієнтовні плани-конспекти відкритих уроків;
- інструкції щодо виконання практичних робіт, дослідів і спостережень, роботи з різноманітними тематичними картами;
- краєзнавчі матеріали;
- інструменти для відновлення та виготовлення засобів навчання;
- обраний згідно з можливостями школи набір засобів навчання географії.

Розглядаючи роль географічного кабінету на заняттях географії, потрібно, насамперед, наголосити на тому, що – це матеріальна база організації та проведення всієї навчально-виховної роботи на уроках географії та позакласного виховання, а також важлива ланка в організації навчально-виховного процесу на уроках географії. У навчальних закладах можуть створюватися такі типи навчальних кабінетів: кабінет географії; клас-кабінет з географії; кабінет з декількох споріднених предметів; комбінований кабінет – класна кімната з набором інформації та матеріального забезпечення для декількох предметів.

Навчально-географічне обладнання кабінету значно впливає на ефективність навчання та виховання.

У викладанні географії шкільне обладнання забезпечує наочність навчання, а це є одним з важливих джерел інформації, засобом пізнавальної діяльності школярів. Використання навчального обладнання сприяє підвищенню рівня організації співпраці учнів і вчителя, дає змогу створити необхідні умови для вдосконалення викладання географічної інформації, підвищення якості знань учнів. Матеріальна база шкільної географії створює умови для самостійної діяльності учнів.

У зв'язку з тим, що різні види навчального обладнання характеризуються нерівноцінними функціонально-дидактичними можливостями, виникає проблема диференційованого підходу до використання їх у процесі формування знань, вмінь та навичок учнів. Наприклад, карти необхідні для формування просторових і картографічних уявлень, понять про розташування географічних об'єктів. Макети створюють образне уявлення про географічні об'єкти, приладами користуються під час виконання практичних робіт, проведення спостережень.

Аналізуючи зміст навчальних засобів, учні розвивають мислення та мову, виявляють великий інтерес до предмета, оволодівають елементарними навиками наукових досліджень.

Засоби навчання сприяють національно-патріотичному вихованню учнів, допомагають формуватись їх естетичним смакам. Використання наглядних засобів навчання розвиває в учнів практичні вміння та навички роботи з картою, приладами, глобусом, компасом. Навчальне обладнання значно впливає на вдосконалення форм і методів навчання. А це насамперед сприяє використанню вчителем різноманітних методичних прийомів, підвищує ефективність викладання, сприяє розвитку творчості та ініціативи школярів.

Оздоблення кабінету географії у цілому має бути спрямовано на створення оптимального середовища, що забезпечує навчально-пізнавальну діяльність школярів з дотриманням чинних санітарних правил і норм. До того, необхідно враховувати психо-дидактичні вимоги до організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, зокрема, не перевантажувати кабінет оздобленням, яке може відволікати увагу учнів, і створювати інтер'єр кабінету з урахуванням його впливу на когнітивні процеси школярів.

Загальний імідж кабінету має сприяти впровадженню активних форм організації вивчення географічної науки, його потрібно обладнати так, щоб учням було зручно й комфортно виконувати тут практичні роботи й контрольні завдання. Постійне поповнення й вдосконалення інтер'єру кабінету географії вчителем сприяє зростанню інтересу школярів до географії й формуванню їхньої географічно патріотичної свідомості. Корисним для останнього можуть стати інтегровані унаочнювальні засоби навчання та навчальні моделі за тематикою на кшталт "Від малої Батьківщини – до великої", "Україна у сучасному світі".

Урок – це основна, але не єдина форма навчально-виховної роботи в школі. Для того, щоб задовольнити географічні інтереси дітей, у кабінеті географії можна проводити заняття гуртків природничого напрямку, для старшокласників організовувати консультаційні пункти підготовки до складання національного мультипредметного тесту. У позаурочний час доцільно проводити роботу з обдарованими дітьми, які готуються до географічних конкурсів, олімпіад.

Працездатність учителя й учнів, ефективність їх роботи залежить від дотримання санітарно-гігієнічних умов. У географічному кабінеті має бути затишно та комфортно для заняття гуртків природничого напрямку, а для старшокласників є можливість організовувати консультаційні пункти підготовки до Державної підсумкової атестації та складання національного мультипредметного тесту. Добре обладнаний кабінет географії стимулює мотивацію та зацікавленість учнів до вивчення курсу географії в школі, стає осередком усієї географічної роботи школи, перетворюється в систему взаємозалежних процесів – навчання предмета вчителем та оволодіння навчальним матеріалом учнями.

Головні завдання функціонування кабінету географії:

1) організація індивідуального й диференційованого навчання та активізація пізнавальної діяльності учнів;

- 2) реалізація практично-дійового й творчого складника змісту навчання, раціональне управління процесом навчання;
- 3) комплексне використання різних видів навчального обладнання та забезпечення використання сучасних педагогічних засобів навчання;
- 3) забезпечення в старшій школі профільного й поглибленого навчання та створення широких можливостей для самостійної роботи учнів;
- 4) реалізація різновидів позакласної форми проведення навчання географії (географічних факультативів, гуртків, олімпіад, турнірів);
- 5) проведення засідань шкільних методичних об'єднань; узагальнення та розповсюдження передового педагогічного досвіду;
- 6) індивідуальна підготовки вчителя до занять і підвищення його науково-методичного рівня.
- 7) забезпечення міжпредметних зв'язків та інтерактивного навчання.

Кабінет географії є робочим місцем учителя є місцем для демонстрування наочних засобів навчання.

У сучасних школах, з одного боку, кабінети географії необхідно обладнати сучасними традиційними та мультимедійними засобами навчання географії, що відповідали б вимогам суспільства XXI століття та надавали б змогу вчителю запроваджувати новітні освітні технології

Сучасний географічний кабінет – це простір, де молодь спілкується, дискутує, визначає проблеми державного та світового значення та пропонує шляхи їх вирішення.

Географічний кабінет (див. *рис. 1.13*) – це спеціально обладнане приміщення з раціонально-логічним розміщенням комплекту наочності та технічних засобів навчання, меблями, які стимулюють і забезпечують ефективність процесу вивчення географії. У кабінеті географії мають бути: шафи для навчальних посібників і літератури, експозиційні стенди, глобуси, географічні карти світу, телевізор, відеомагнітофон, екран і кіноапаратура, портрети видатних географів світу, робочі місця для вчителя та учнів, інше обладнання.

Розміщуючи обладнання в кабінеті, учитель має враховувати науково-географічні, педагогічні, психолого-фізіологічні, санітарно-гігієнічні вимоги сьогодення, норми та правила безпеки. Кабінет географії повинен бути обладнаний тематичними та змінними стендами. На сучасному етапі розвитку освіти оформлення кабінету вимагає комп'ютерного та мультимедійного забезпечення.

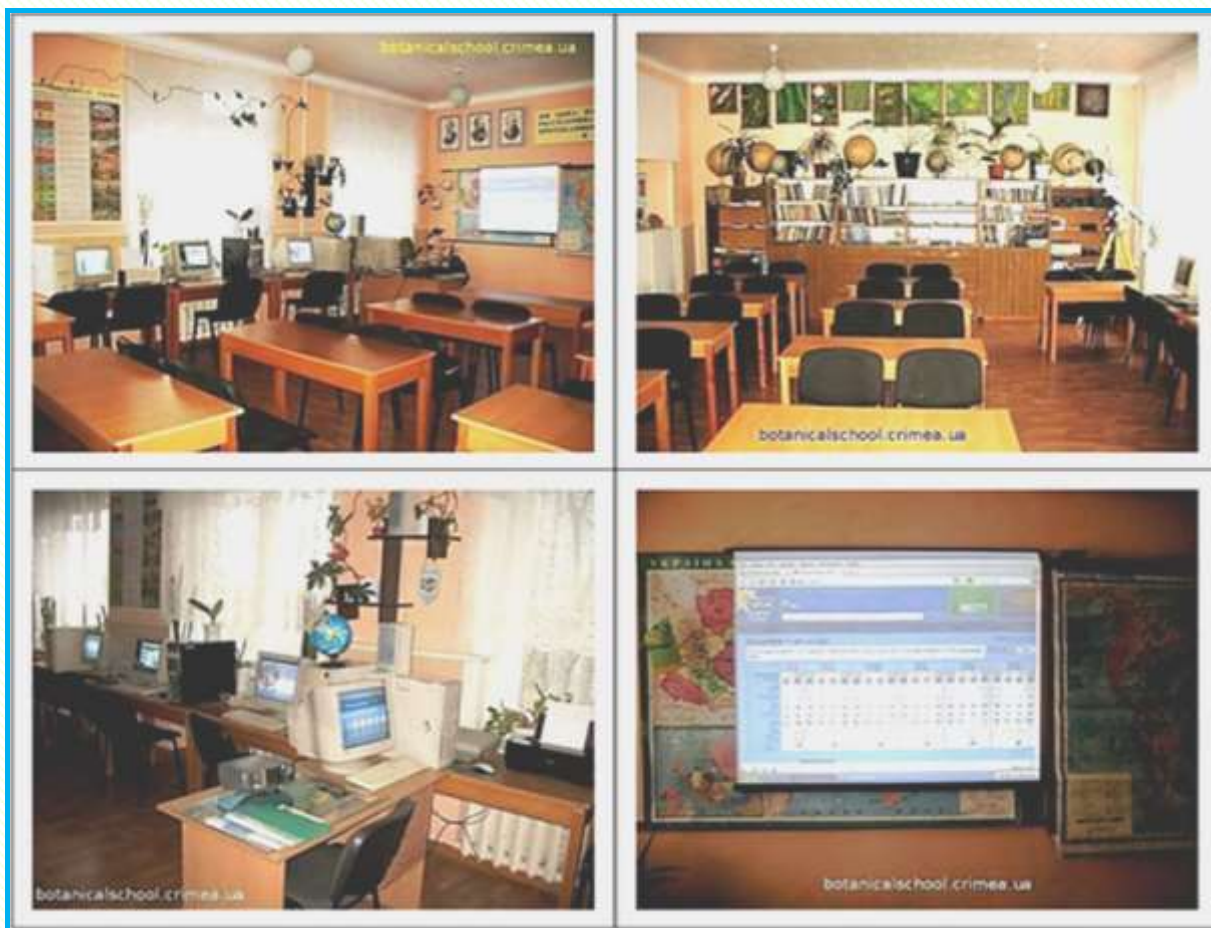


Рис. 1.13. Кабінет географії закладу загально середньої освіти

Географічна наука є нестабільною, особливо щодо економічної та соціальної географії України чи світу. Постійні зміни в політичному житті вимагають використання в кабінеті географії такого обладнання й унаочнення, яке б підкреслювало ці зміни та сприяло вивченню науки. Творчі зусилля вчителя, спрямовані на створення обладнання, яке максимально використовується, яке динамічне й актуальне, розвивальне й різноманітне, приносять свої результати: учителям цікавіше працювати, учні отримують задоволення від споглядання, що сприяє засвоєнню ними необхідних знань та отриманню певних навичок. Кабінет географії стає центром географічної інформації з усього курсу шкільної географії. Систематичне використання різноманітного унаочнення формує стійку зацікавленість учнів географією.

Оснащення кабінету географії базується на загальних вимогах до шкільних кабінетів, при цьому враховується специфічна особливість предмета, його зміст, навчально-виховні завдання та особливості навчально-матеріальної бази, пристосування обладнання до особливостей трудової діяльності, забезпечення нешкідливості та безпеки праці, створення комфорту в здоров'язберігаючих цілях, оформлення окремих ком-

понентів інтер'єру в єдиному художньому стилі, послідовне застосування принципів наукової організації праці.

Відповідно до загальних вимог, кабінети географії повинні бути оснащені повним комплектом засобів навчання, певними типовими переліками навчально-наочних посібників та навчального обладнання для загальноосвітніх шкіл, суспільно-політичною, довідково-інформаційною, науково-популярною літературою, комплектами журналів «Географія в школі», підручниками, збірниками завдань і вправ, комплектом навчально-методичних посібників, краєзнавчими матеріалами, набором кращих робіт з географії, виконаних учнями, картотеками навчального обладнання, методичних та дидактичних матеріалів, посібниками, інструментами та матеріалами для ремонту та виготовлення посібників.

Географічний кабінет оформлюють так, щоб учні були налаштовані на поглиблення знань з географії. Учитель повинен пам'ятати, що не можна перетворювати кабінет у виставку навчального обладнання та не слід надмірно прикрашати його. Це відволікає увагу учнів і не дає позитивного результату в трудомісткому навчально-виховному процесі.

Склад навчального обладнання визначається змістом освіти з урахуванням виховних завдань, методів навчання та вікових особливостей учнів. Значення навчальних засобів обумовлено множинністю їх функцій у навчанні та вихованні. Аналізуючи зміст навчальних засобів, спостерігаючи їх у процесі демонстрації, учні розвивають свої пізнавальні здібності, мислення, опановують найпростіші методи наукових досліджень, виявляють великий інтерес до предмета.

Важливу роль мають робочі місця вчителя й учнів. Для успішного навчання географії учителю потрібні демонстраційний стіл чи тумба для макетів, моделей, дистанційного управління; робочий стіл, місце для демонстрації карт, дошка, звичайна, зелена, та магнітно-маркерна, комп'ютер, принтер, ящики для зберігання зошитів, дисків, таблиць. Робоче місце учня обладнується таким чином, щоб парти та стільці мали досить високу мобільність.

Розглядаючи навчально-методичне забезпечення кабінету, потрібно пам'ятати, що комплектація кабінету обладнанням здійснюється відповідно до Типових переліків навчально-наочних посібників, Базового переліку засобів навчання та обладнання навчального і загального призначення для кабінетів географії загальноосвітніх навчальних закладів (друкованих дидактичних матеріалів, навчально-наочних посібників, розда-

вального матеріалу, тестів). Крім цього, розподіл та збереження засобів навчання й навчального обладнання здійснюється відповідно до вимог навчальної програми за розділами, темами та класами. У кабінеті створюється тематична картотека навчально-методичного забезпечення за темами та розділами навчальних програм. Також тут мають бути наявні інструкція та журнали інструктажів з техніки безпеки.

Додатково кабінети мають бути оснащені іншими засобами (рис. 1.14): предметні журнали підручники (навчальні посібники) інформаційні збірники МОН України; бібліотека науково-популярної, довідково-інформаційної і методичної літератури матеріали передового педагогічного досвіду, розробки відкритих уроків та позакласних заходів інструкції для виконання практичних робіт, дослідів, спостережень та аудіовізуальні засоби, комп'ютери, проектор, матеріали для роботи з обдарованими дітьми, краєзнавчі матеріали, матеріали для позакласної роботи інструменти й матеріали для відновлення та виготовлення засобів навчання.

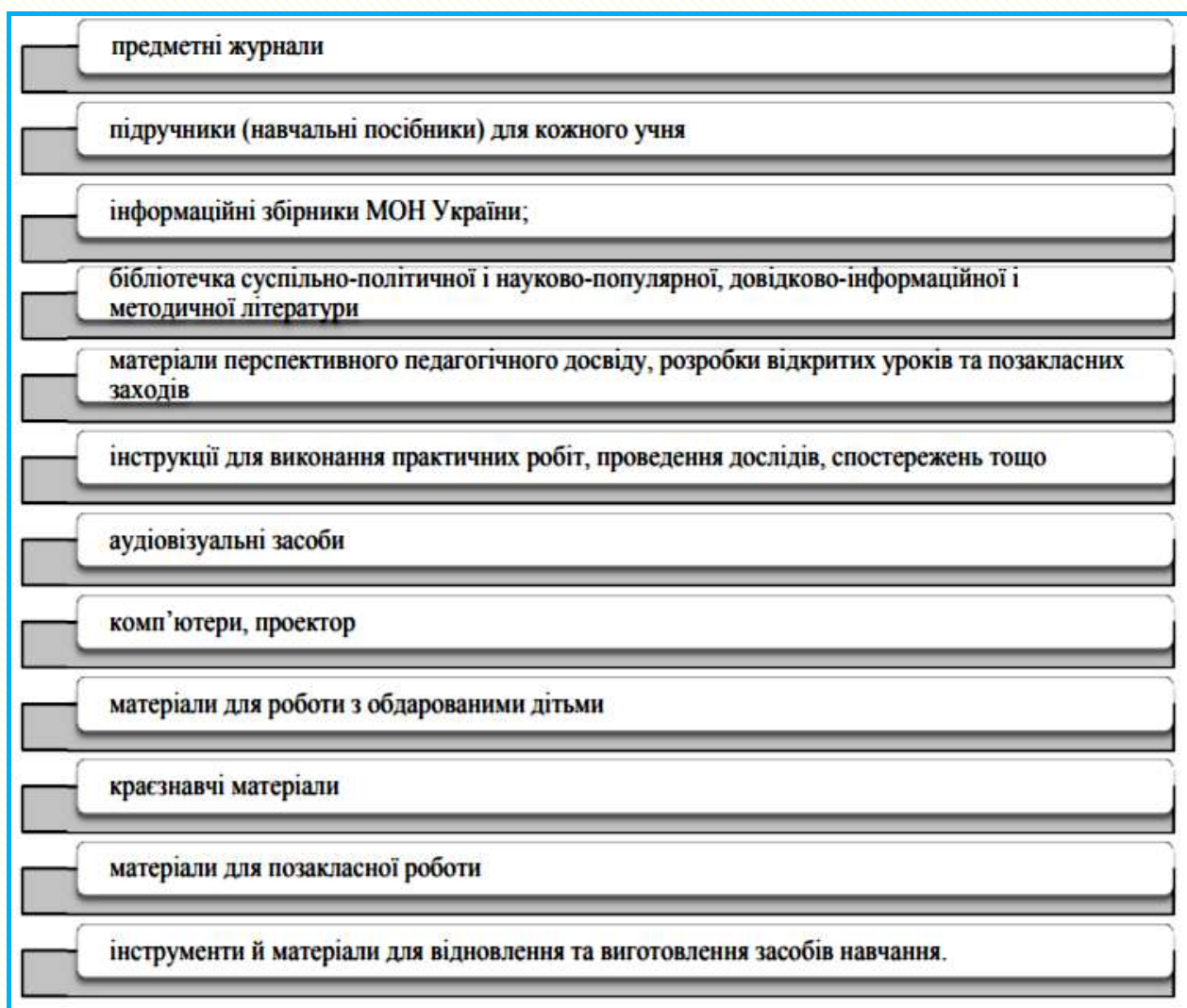


Рис. 1.14. Перелік засобів для оснащення кабінету географії

В оформленні кабінетів передбачається створення навчально-методичних експозицій змінного та постійного характеру. До можливих постійних експозицій належать: державна символіка, портрети видатних учених-географів, матеріали краєзнавчого характеру, політична карта світу, фізична карта України, фізична карта світу, куточок тематичного контролю. До експозицій змінного характеру належить виставка навчально-методичних посібників та робіт учнів; матеріали до наступних уроків, орієнтовні завдання тематичного оцінювання, додаткова інформація, яка відповідає навчальній програмі, зокрема про життєвий і творчий шлях учених-географів, поточні події в нашій країні та за її межами; матеріали для підготовки до державної підсумкової атестації з географії; результати учнівських олімпіад, конкурсів, турнірів, дослідницької роботи учнів.

Кабінет географії як важливий різновид організаційно-забезпечувальних засобів навчання географії є інтегрованою системою взаємопов'язаного навчального обладнання, засобів і технологій, рівень яких відповідає вимогам часу, сконцентрованих в одному класному приміщенні з метою забезпечення високої ефективності навчання.

У процесі навчання географії використовується низка принципів, проте серед них можна виокремити характерні саме для діяльнісного підходу, який реалізується на уроках саме завдяки використанню навчального кабінету.

Діяльнісний підхід у навчальному процесі базується на наступних положеннях:

- необхідно розвивати пізнавальний мотив у дітей (бажання навчитися), а також ставити конкретну навчальну мету;
- учні повинні виконувати певні дії, для того щоб ліквідувати прогалини у знаннях і вміннях;
- потрібно націлити учнів на знаходження та засвоєння способів дій, що дозволяють свідомо застосовувати набуті знання;
- у школярів повинно формуватися вміння контролювати дії не тільки після завершення, а також у процесі виконання навчальних завдань;
- у навчальний процес необхідно включати вирішення життєвих, актуальних завдань.

Кожний елемент навчального заняття супроводжується використанням можливостей навчального простору кабінету (див. *табл. 1.5*).

Таблиця 1.5

№	Елементи уроку	Форма роботи, технологія	Використання обладнання кабінету
1.	Організаційний блок		Використання (за необхідності) методичної бази кабінету (навчальні атласи, підручники)
2.	Мотиваційний блок (проведення перевірки домашнього завдання, актуалізації, виділення пріоритетності виконання завдань, оголошення теми уроку)	- зоровий диктант - робота з інтерактивною картою - візуальні загадки - відеофрагменти для ілюстрації теми - побудова асоціативного ряду - визначення погоди дня	- презентація - використання ППЗ - слайд шоу - відеофільми - магнітно-маркерна дошка - метеокуточок, можливості Інтернету
3.	Блок вивчення основного матеріалу ***	- демонстрація законностей, властивостей тощо - проблемна ситуація та її вирішення - імітаційні неігрові форми	- динамічні моделі, макети, колекції, зразки, друковані джерела - об'єднання в пари, трійки, групи; розв'язання ними поставлених завдань з використанням ресурсів кабінету (схеми, таблиці, карти, комп'ютер, презентації тощо) - презентація міні-проектів різними способами (аукціон ідей, диспут, опорні символи, аналіз виробничих ситуацій)

Загальний імідж сучасного кабінету має сприяти впровадженню активних форм організації навчання географічної науки, тобто кабінет потрібно обладнати так, щоб учням було зручно, комфортно не тільки навчатися, а й виконувати практичні, контрольні роботи. Постійне поповнення й удосконалення інтер'єру кабінету географії вчителем сприяє зростанню інтересу школярів до географії й формуванню їхньої географічної свідомості. У сучасних школах кабінети географії необхідно обладнати такими інформаційно-мережними та мультимедійними засобами навчання географії, що відповідали б вимогам інформатизації суспільства XXI ст. та надавали б змогу вчителю запроваджувати новітні освітні технології.

Крім кабінетів географії, загальноосвітню школу сучасності, у якій навчають географії, неможливо уявити й без запровадження та розвитку інших поступальних організаційно-забезпечувальних засобів навчання географії таких як шкільні індивідуальні або колективні спеціалізовані на-

вчальні місця, тематичні комп'ютеризовані кабінети, навчально-дослідні полігони й майданчики, туристські чи екологічні стежки або маршрути, комп'ютеризовані локальні системи підтримки навчання.

Напрямки для удосконалення кабінету географії:

1. Сучасний кабінет рекомендуємо обладнати необхідною мультимедійною технікою, демонстраційними стендами та експозиційними вітринами. Уся методична література, карти, таблиці, схеми, роздаткові матеріали реставруються та поєднуються з новими навчальними посібниками.

2. Важливо під час ремонту приміщення запланувати здійснення заходів з енергозбереження. Стіни класної кімнати, панелі, меблі, підлога мають бути світло-го кольору – усе це забезпечує реалізацію здоров'язберігаючого принципу навчання.

3. У кабінеті облаштовують демонстраційний робочий стіл учителя, із вмонтованою комп'ютерною технікою. Поряд з дошкою рекомендуємо встановити плазмову панель телевізора, інтерактивну дошку, які дають можливість використовувати навчальні посібники нового покоління, електронні атласи та енциклопедії, програмовані педагогічні засоби, демонструвати мультимедійні презентації, створені як учителем, так і учнями. Дошка для створення магнітних динамічних схем дає можливість використовувати її на різних етапах занять та під час вивчення будь-яких тем.

4. Кожний елемент навчального кабінету повинен створювати умови активної співпраці та забезпечувати діяльнісний підхід у навчанні. Учитель постійно вирішує завдання, як необхідно організувати навчальний процес, щоб виховати людину, спроможну забезпечити розвиток суспільства. При цьому діяльність спрямовується на активізацію в учня продуктивного та раціонального оволодіння знаннями та формування необхідних компетентностей, їх застосування на практиці, розширення сфери самоактивного навчання й регулювання учнями своєї освітньої діяльності, акцентується увага на розвивальному змісті освіти через диференціацію та персоніфікацію навчально-виховного процесу.

5. Основним засобом навчання та виховання людини, спроможної забезпечити зміни в суспільстві, вважаємо діяльність. А всі засоби навчання та матеріально-технічна база кабінету повинні сприяти реалізації діяльнісного підходу в навчанні, що проявляється на всіх етапах уроку через різноманітні форми навчання.

Запитання для самоконтролю

1. *Яке значення кабінету географії для реалізація можливостей інноваційного процесу в освітній галузі?*
2. *Опишіть історію створення кабінетів географії.*
3. *Законодавча база функціонуванню предметних кабінетів.*
4. *Яке існує обладнання та оснащення кабінету географії?*
5. *Охарактеризуйте кабінет географії як робоче місце вчителя.*
6. *Опишіть призначення та функції географічного кабінету для реалізація інноваційного процесу в освітній галузі.*
7. *Покажіть роль навчально-методичного забезпечення географічного кабінету у вивченні курсу географії в школі.*
8. *Опишіть організацію в кабінеті географії заняття гуртків та пунктів підготовки до державної підсумкової атестація та НМТ/ЗНО з географії.*
9. *Покажіть можливості реалізації діяльнісного підходу при використанні навчального кабінету.*
10. *Загальний імідж сучасного кабінету.*

1.12. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Підручник – книжка, у якій системно викладено інформацію з географії і яку офіційно використовують в системі освіти, а також для самостійного навчання. Таке навчальне видання обов'язково має гриф: «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». Підручник – важливе джерело знань не тільки з навчального предмета, а й із суміжних дисциплін.

Сама назва «Підручник» – каже, що ця книга має знаходитися під рукою, вона містить основи наукових знань з географії, викладені згідно з цілями навчання, які визначені програмою і вимогами дидактики. Головне його призначення – допомогти учням самостійно закріпити і поглибити знання, здобуті на уроці.

Підручник географії (рис. 1.15) забезпечує науковість змісту матеріалу, точність, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правил, законів, ідей, точну й доступну мову тексту, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами.

Найважливіший матеріал ілюстрований схемами, рисунками, відповідно структурований та оформлений шрифтами.



Рис. 1.15. Модель підручника з географії

Зміст сучасного підручника географії охоплює багато природничих знань: географічних, біологічних, соціальних, економічних. Тому апіорі підручник географії має переваги перед іншими підручниками, і вимоги до його створення мають бути прискіпливими. Він повинен не тільки пропонувати наукову інформацію з географії, а й сприяти загальноосвітньому й культурному розвитку школяра через географічні факти, поняття й закономірності, поповнювати активний словник учня, вчити його культурі мовлення, відповідальності, він має бути цікавим і в той же час науково достовірним за змістом, через що і приваблюватиме учнів.

Для успішного використання підручника в навчальному процесі і вчитель, і учні повинні орієнтуватися в його структурі. Підручник складається з двох компонентів: текстового і позатекстового.

1. Перший компонент – основний, додатковий і пояснювальний тексти.

2. До другого належать:

а) апарат організації засвоєння; запитання і завдання; інструктивні матеріали (пам'ятки, зразки розв'язання задач, прикладів); таблиці; підписи-пояснення до ілюстративного матеріалу; вправи;

б) ілюстративний матеріал (фотографії, рисунки, плани, картки, креслення);

в) апарат орієнтування (вступ, зміст, бібліографія).

Зміст навчального матеріалу в будь-якому підручнику може формуватися за генетичним (в історичній послідовності), логічним (відповідно до сучасної логічної структури географії), психологічним (з урахуванням пізнавальних можливостей учнів) принципами, пов'язаними між собою.

Зміст підручника складається з таких компонентів: а) основні факти, принципи, засоби й нові відкриття в науці, доступні учням відповідного типу закладу; б) світоглядно-методологічні та виховні ідеї, зокрема моральні й естетичні ідеали, які можна сформувати конкретним навчальним матеріалом; в) методи наукового мислення і дослідження, що сприяють засвоєнню навчального матеріалу; г) знання з історії науки і творчої діяльності її видатних представників, які стимулюють інтерес учнів; ґ) уміння і навички, що випливають з конкретного навчального матеріалу або необхідні для його засвоєння; д) розкриття прийомів мислення, логічних операцій, які учень має засвоїти у процесі вивчення змісту підручника.

Шкільні підручники для старшої школи складаються з текстів емпіричних (відображають факти, явища, події, містять вправи і правила) і теоретичних (містять теорії, методологічні знання). За провідним методом матеріалу розрізняють тексти репродуктивні, проблемні, програмовані, комплексні.

У програмованому підручнику навчальний матеріал подається частинами, а засвоєння кожного «кроку» інформації перевіряється контрольними запитаннями.

Комплексний текст містить певний обсяг інформації, необхідний учням для розуміння проблеми, а проблема визначається за логікою проблемного навчання. Текст підручника може бути аналітичним або синтетичним, побудованим дедуктивним або індуктивним способом.

Окрім основних, підручник містить додаткові тексти, мета яких – розширити, поглибити знання учнів з важливих компонентів змісту навчального матеріалу (документи, історичні довідки, пізнавальна інформація).

Запитання і завдання, вміщені у підручниках, за ступенем пізнавальної самостійності учнів поділяють на репродуктивні та продуктивні.

Одна з вимог до підручника – використання ілюстративного матеріалу – зображень, які реалізують науковий педагогічний принцип підручника специфічними засобами наочності. Ілюстрації підручників розкривають основний зміст певних елементів програми. Вони або різнозначні тексту, або доповнюють його, або є об'єктом для запитань і завдань.

Функції сучасного підручника з географії для старшої школи:

1. Освітня – полягає в забезпеченні процесу засвоєння учнями певного обсягу систематизованих знань стосовно сучасного рівня розвитку науки географії, формуванні в учнів пізнавальних умінь та навичок.

2. Розвивальна – сприяє розвитку учня, формує його перцептивні, мнемонічні, розумові, мовні та інші здібності.

3. Виховна – полягає в його (підручника) здатності впливати на світогляд учня, його моральні, естетичні почуття, ставлення до праці, навчання, формувати й удосконалювати певні риси особистості школяра.

4. Управлінська – полягає в програмуванні певного типу навчання, його методів, форм і засобів, способів застосування знань у різних ситуаціях.

5. Дослідницька – полягає в спонуканні учня до самостійного розв'язування проблеми.

Основні функції підручника пов'язані із системою дидактичних принципів науковості, доступності, цілеспрямованості, систематичності і послідовності, всебічності, зв'язку з життям.

Працюючи з підручником географії, учитель повинен доповнювати його матеріал додатковою інформацією, оскільки зміст підручника нерідко надто конспективний і знання, почерпнуті учнями лише з нього, будуть обмеженими. Важливо використовувати на уроці як додатковий місцевий, краєзнавчий матеріал. Учитель мусить маніпулювати методичними прийомами під час викладу матеріалу підручника з огляду на те, що для одних учнів він може бути складним, а для інших – легкодоступним, занадто простим.

У підручниках основним поняттям є поняття про наукову картину світу. Старшокласників ознайомлюють з основами методології географічної науки. Вони мають зрозуміти, що географія належить до просторових наук, де географічний простір і час становлять базові поняття науки, розвивають і віддзеркалюють всі сфери географічної оболонки Землі: атмосфера, літосфера, гідросфера, біосфера і соціосфера, – і є не тільки за формою, а й за умовою їхнього буття. Тому доцільно ознайомити старшокласників з предметом та об'єктом дослідження географії та з методами географічних досліджень. Поряд з традиційними (спостережний, порівняльний, експедиційний, польовий, статистичний, історичний, картографічний) існують сучасні методи географічних досліджень: космічний, геоінформаційний, геофізичний, геохімічний, моделювальний, комп'ютерних та квантових технологій.

У зв'язку з переходом школи на профільне навчання змінюються і вимоги до підручника географії. На підставі аналізу загальнотеоретичного підходу до проблеми профільної диференціації змісту освіти, теорії

профільної орієнтації старшокласників, концепції розвитку пізнавальної активності учнів під час навчання і виховання, концепції географічної освіти, та концепції навчання географії в профільній школі можна зробити висновок, що процес розвитку методики навчання обов'язково має результатом певні зміни у змісті освіти і – навпаки, ідеї змісту спонукають розвиток предметної методики.

Такий підхід до створення підручника дістав назву рівневої диференціації. Такий вид диференціації властивий третьому ступеню середньої загальноосвітньої школи, тобто старшій школі. Суть його полягає в навчанні різних груп учнів за різними навчальними програмами і різними підручниками, які відрізняються не тільки глибиною викладу матеріалу, а й змістом, обсягом вправ, вимогами до знань і умінь.

Навчальною літературою нового покоління є підручники системорозвивального навчання. Кожний урок – це блок різноманітних навчальних матеріалів: текст, різнобічний відеоряд, що також несе географічну інформацію: рисунки, схеми, фотографії, портрети, картосхеми, різні за рівнем складності та за методичною і дидактичною спрямованістю географічні завдання. Переважно це завдання продуктивного характеру, що дозволяють учням творчо застосовувати отримані знання.

Головне призначення підручника не в тому, щоб пояснювати вже прочитаний текст, а в тому, щоб з усіх наведених джерел дістати сучасну географічну інформацію, яка зумовить утворення географічних знань, що їх можна застосувати в практичному житті і, безумовно, в майбутній професійній діяльності.

Одне зі складних завдань, що стоїть перед авторами підручників, це відбір його змісту, де все здається головним, і необхідно відібрати суттєве, враховуючи вік школяра. Головна пріоритетна лінія в системорозвивальних підручниках для профільної школи – це перевага практичних знань.

Підручник як один із засобів навчання географії спрямований на системне формування географічної компетентності учнівства. Головне його призначення – допомогти їм самостійно закріпити і поглибити знання, здобуті на уроці географії. Підручник з географії повинен забезпечити науковість змісту матеріалу, точність, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правил, законів, ідей, точну й доступну мову тексту, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами.

В наш швидкоплинний час, коли фактичні дані змінюються буквально щодня, саме практичні знання складають основу того світобачення, яке школярі набувають у школі. Учні, що обрали географічний профіль навчання, усвідомлюють важливість вивчення географічних процесів і закономірностей. В підручнику навчальний матеріал має урізноманітнити і фахово посилити їх теоретичні знання через багатобічну систему практичної діяльності: різні практичні роботи, практикуми, проектування, творчі завдання, наприклад, з моделювання океану, моделювання гіпотетичного материка, і все це, дозволяє стати учневі активним учасником навчального процесу.

В створенні підручників для профільної школи змінений сам принцип, сам підхід до komponування підручників. Сьогодні потрібен принципово інший підручник, який дозволив би учневі інколи обходитися без школи. Адже сьогодні немає конкуренції між школою і не школою. В старших класах відбувається відхід до медійного сприйняття інформації: радіомовлення, телебачення, Інтернет. Тому тенденція створення інтерактивного середовища під час навчання актуалізує питання змісту географічної освіти через пізнавальну діяльність учня та його співпрацю з іншими учасниками навчально-виховного процесу.

Наступна вимога до структури підручника – підручник повинен мати *зміст з нумерацією сторінок*, у якій чітко відображатиметься пропорційний розподіл матеріалу за обсягом, простежуватиметься наочно-логічний розвиток. У змісті підручника виділяють такі структурні елементи: вступ, висновки, узагальнювальні тексти, наочні схеми, таблиці, завдання на систематизацію та самооцінювання навчальних досягнень учнів, додатки: словник, тлумачний словник термінів, довідкові таблиці даних, список сучасної додаткової літератури.

Підручник як один із засобів навчання географії спрямований на системне формування географічних знань і вмінь учнів. Підручник з географії має включатиме два блоки: інформаційний (передає зміст географічної науки в стислому вигляді, відповідно до вікових особливостей старшокласників); процесуальний (охоплює організацію пізнавальної діяльності, що складається з практичної, дослідної, інтерактивної, ілюстративної, контрольної функцій).

Підручник повинен ґрунтуватися на засадах особистісно зорієнтованого навчання та суспільно-ціннісної спрямованості географічних знань. У зв'язку з цим зміст підручника має бути доступний для самостійного

опанування учнями програмного навчального матеріалу з географії. При цьому класичною залишиться загальна вимога – зорієнтувати зміст підручника на кінцевий результат навчання, тобто сформувати в учнів досвід природничо-наукового пізнання та створити особистісну географічну картину світу.

Визначальною ознакою в підручнику географії є процес формування географічних понять, умінь і навичок та перетворення їх у знання. З цією метою зміст підручника передбачає діяльність учнів на різних рівнях засвоєння знань, класифікацію запитань-завдань, що включають згадані функції.

Шкільний курс з географії спрямований на реалізацію основної навчальної мети – формування в учнів цілісного географічного образу світу. В особистісно зорієнтованому навчально-виховному процесі через засоби географічного пізнання старшокласник має відчувати себе суб'єктом діяльності, суб'єктом соціальних відносин, концентруючи весь можливий особистісний потенціал на власному інтелектуальному, духовному та фізичному розвитку.

Профільний географічний курс має бути самодостатнім, що дасть змогу учням у процесі навчання отримати професійне уявлення про навчальний предмет. Це є однією зі спроб подати навчально-методичний матеріал з географії як профільний – з огляду на вибір професії та виокремлення пізнавального й природничого аспектів.

Формуванню загальноосвітньої та географічної культури учнів має сприяти й мова підручника (система звертань, пам'яток, запитань).

*Принципи добору змісту питань та завдань у підручниках
для профільної школи:*

- профільність і наукову достовірність навчального матеріалу (теорія сучасної географічної науки з огляду на її інтегрованість);
- відповідність змісту рівню сучасного стану географічної науки з предмета (особливо для профільних класів), що вивчається;
- випереджувальний характер завдань;
- репрезентативність елементів змісту контрольного матеріалу;
- варіативність (у тому числі з урахуванням профільності навчання);
- системність; комплексність і збалансованість елементів знання;
- взаємозв'язок змісту, форм і методів.

Завдання і вправи дають змогу отримати об'єктивні оцінки рівня знань, умінь і навичок з географії, виявити проблеми, що виникають при засвоєнні навчальної програми, допомагають учням аналізувати й оцінювати результати своєї роботи, особливо, якщо це стосується профільного навчання.

Ефективність використання шкільного підручника з географії у системі профільної освіти забезпечується:

- посиленням професійної спрямованості, налагодженням позитивної взаємодії вчителя й учня;
- виробленням умінь в учня досягати, налагоджувати й підтримувати конструктивний діалог, побудований на засадах гуманності і співпраці, а також пізнавальним інтересом, здібностями та позитивним досвідом;
- прагненням коригувати свої дії, оцінювати власні навчальні досягнення, які сприятимуть професіоналізму;
- виробленням уміння моделювати природні й соціокультурні об'єкти;
- проявом предметних спеціальних географічних знань;
- виробленням уміння в учня співвідносити практичну діяльність з необхідними предметними знаннями, проектувати логічну доцільність дій й виокремлювати теоретичні знання, які співвідносяться з практичними діями.

Підручник з географії для профільної школи є *визначальним базисом* для подальшого удосконалення змісту географічної компетентності нового покоління в системі природничої освіти з метою розв'язання педагогічних питань, пов'язаних з розвитком і формуванням знань у природничій освіті.

Підручник забезпечує *наступність* подання навчальної інформації зі шкільного курсу географії в навчальному процесі в межах старшої школи у формуванні предметних компетентностей учнів.

В дидактичному аспекті *підручники географії створюються на основі навчальних програм*. В тісному єднанні з методичними засадами вони сприяють становленню *двомірної структури підручників*. Внаслідок чого підручник – це книжка для учня і вважається найважливішим інструментом його навчання. Він повинен не тільки допомогти учневі в засвоєнні програмного матеріалу, але і залучити його до *самостійного вивчення навчального матеріалу*, набуття знань у предметній галузі.

Для вчителя підручник слугує дидактичним і методичним орієнтиром, визначаючи послідовність у вивченні понять, глибину їх розкриття, географічних (конкретних) і дидактичних (загальних) закономірностей. Багатьма дослідниками теорії і практики створення підручників стверджується, що грамотно створений підручник *дидактично і методично сприяє підвищенню якості навчання*, що робить його незалежним від учителя.

Дидактичні вимоги до підручника: розвиває пізнавальний інтерес до предмета; забезпечує підготовку до самостійного здобування знань у майбутньому; розвиває мислення учнів і формує основні прийоми розумової діяльності; сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів; формує в учнів самоосвітню компетенцію у здобуванні географічних знань.

Для того, щоб підручник географії відповідав усім вимогам дидактики, треба, щоб текст його був підібраний з урахуванням змісту і принципів навчання: *толерантного виховання і всебічного розвитку* в процесі навчання; принципу необхідності *цілеспрямованого формування в учнів основ наукового світогляду, сприяння всебічному розвитку особистості кожного учня*.

Дидактичний *принцип толерантного виховання і розвитку* учня як особистості повинні знайти своє місце й у тексті підручників географії. *Географія надзвичайно багата різними прикладами виховного характеру*. На сторінках підручників повинна йти мова не тільки про те, що варто знати, а і про те, що потрібно взяти з цих знань для виховання учнів. Текст підручників повинен впливати не тільки на розум молодшої людини, а й на її почуття, на емоції. Підручник має бути корисним в освіченості і вихованні учнів: розвитку мислення, волі, характеру, духовних потреб, здібностей і інтересів.

Принцип науковості і доступності має знайти своє місце в текстах сучасних підручників географії. Цей принцип обґрунтований психологами і педагогами і свідчить про можливість значного підсилення пізнавальних можливостей учнів. Зміст географічних підручників буде правильним тоді, коли учні будуть мати можливість розглядати кожне природне чи суспільне явище або географічний об'єкт з усіх боків, встановлюючи багатofакторні зв'язки даного об'єкта з іншими. Це поступово формує в учнів елементи *розумового мислення*. Науковий принцип у тексті підручників буде відповідним в тому випадку, коли природні явища розглядаються у причинно-наслідкових зв'язках, коли учень дізнається про причини існування географічних об'єктів, природних і соціальних явищ.

Важливий дидактичний *принцип позитивного емоційного фону навчання* помітний в текстах багатьох підручників. Це текст, який викликає позитивні емоції. Вони відіграють велику роль у діяльності учнів. Підручник написаний емоційно, діалогічно захоплює учня, мобілізує його сили. І навпаки, коли текст підручника буде написаний сухо, номенклатурно, він викликатиме в учнів пригнічені почуття.

Шкільний підручник географії має поєднувати слово (текст), картографічні і статистичні матеріали, зображення географічних об'єктів, природних явищ за допомогою фотографій, схем, рисунків. Зміст і методичний апарат підручників мають створювати сприятливі умови для використання їх на всіх етапах уроку. Сьогодні підручник став частіше застосовуватися під час вивчення нового матеріалу (організація самостійної роботи з текстом, складання тез, конспектів, складання плану прочитаного тексту, переказ, робота з цифровими показниками).

Світоглядна спрямованість підручників досягається: чітким викладом у тексті та відображенням в ілюстраціях діалектичних поглядів на природу і господарство, використанням запитань і завдань світоглядного характеру.

Науковий рівень підручників посилюється за допомогою введення нових наукових понять і більш точних логічних визначень, поясненням географічних закономірностей і принципів, розширенням пояснень за допомогою описів. Збільшено обсяг загальних (компонентних і галузевих) розділів, кількості завдань на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, порівнянь і узагальнень, систематизації цифрових показників і номенклатури в таблицях, діаграмах, графіках і на картах.

Усі три групи засобів модернізації підручників з географії (*самоосвітня компетентність тексту підручника, світоглядна спрямованість і активізація пізнавальної діяльності учнів*) тісно взаємопов'язані. Так, посилення світоглядної цілеспрямованості їх змісту водночас підвищує науковий рівень підручників. Світоглядна спрямованість не може забезпечити повністю текст підручників ідеями, напрямками, поглядами без *науково обґрунтованої системи завдань*, що активізують інтелектуальні, емоційні, практичні сторони пізнавальної діяльності учнів. Разом з тим навчальну діяльність учнів активізує тільки та система ускладнених завдань, яка охоплює всі етапи пізнання (спостереження, аналіз зібраних фактів, побудова форм і прийомів мислення), тобто *створена на чітких науково-методичних засадах*.

У географічному змісті підручників розрізняють розділи загальні і географічні, або регіональні, які є частинами фізичної і економічної та соціальної географії. Текст загальних і регіональних розділів є традиційною формою фіксації наукового географічного знання: типовою фізико- і економіко-географічною характеристикою.

Вимоги до підручників повинні бути узгоджені з завданнями, які ставляться перед новою українською школою і всією національною системою освіти. До них повинні бути визначені принципи і методи навчальної роботи. Сучасний підручник географії має бути правильно спрямованим, відповідати вимогам сучасного життя, формуванню відповідального громадянина України. Текст підручника географії зобов'язаний емоційно озброювати учнів, виховуючи в них любов і відданість Батьківщині та українському народові.

Велике значення в підручнику має науковість. В основі викладеного тексту повинні бути *головні методологічні принципи*, вироблені сучасною географічною наукою. Вона вивчає відмінності, подібності і взаємодію всіх явищ і процесів, місцевостей і територій, причинно-наслідкові зв'язки природних і суспільних явищ, порівняння географічних об'єктів.

Важливим методичним принципом у підготовці підручників географії вважається *послідовність у написанні текстів*. Послідовність розділів у підручниках залежить від навчальних програм.

Аналіз науково-методичної літератури дає підстави стверджувати, що підручник географії в розвитку національної освіти займає не останнє місце. Але зміст сучасних підручників ще потребує вдосконалення, особливо в психолого-педагогічних і науково-методичних аспектах.

В основі змісту підручників має бути більш окресленою ідея організації самостійної діяльності учнів з текстом підручника, а текст повинен бути написаний так, щоб сприяти формуванню і розвитку пізнавального інтересу до географії.

Вивчення географії на профільному рівні може здійснюватись, наприклад, за підручником «Географія», 10 клас, авт. Т. Гільберг, Л. Паламарчук, В. Безуглий. Це один з перших український підручників для профільного вивчення географії. Структура підручника чітка і зручна для користування. Кожен розділ розпочинається з короткої інформації щодо знань і вмінь, які учні набудуть під час роботи над його змістом. Розділ включає параграфи, які у свою чергу поділені на пункти, що дає можливість засвоювати матеріал невеликими порціями.

Розкриття змісту теми супроводжується різноманітним ілюстративним матеріалом (рисунками, таблицями, логічно-структурними схемами, діаграмами, статистичними даними, картосхемами тощо), а також наявністю рубрик «Доведіть чи спростуйте», «Обговорюємо», які спонукають до дискусій, бесід, диспутів, проблемного навчання. Всі визначення, терміни і поняття у тексті можна легко відшукати, оскільки вони виокремлені іншим шрифтом.

Завершується вивчення теми запитаннями і завданнями для самоконтролю. Бажаючи отримати більше інформації з даного теми пропонується список літературних та Інтернет джерел. У кінці підручника розміщені додатки, які подані у вигляді таблиць. У них можна знайти необхідну інформацію для виконання практичних робіт, участі у семінарах, підготовки виступів, повідомлень.

Відмінною особливістю підручників нового покоління є те, що вони створюються з навчально-методичним комплексом. Відповідно до програми та підручника розроблено „Практикум з курсу „Загальна географія”, 10 клас, профільні класи та «Завдання для оцінювання навчальних досягнень учнів».

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні принципи добору змісту географічної навчальної інформації в сучасних підручниках.
2. Опишіть структуру, зміст та функції сучасного підручника з географії.
3. Які основні вимоги до питань, завдань і задач у підручниках?
4. Опишіть ефективність використання підручника з географії у системі профільної освіти.
5. Функції та дидактичні вимоги до сучасного підручника з географії.
6. Світоглядна спрямованість підручників.
7. Особливості роботи вчителя географії з підручниками для різних рівнів вивчення географії.

1.13. ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В ПРАКТИКУ РОБОТИ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Одним із пріоритетних напрямів розвитку освіти в Україні є підвищення якості освіти школярів, оновлення форм, методів та технологій організації освітнього процесу, використання інноваційних та інформаційних технологій з урахуванням інтеграційних процесів європейського освітнього простору.

Традиційна система освіти не здатна забезпечити досягнення нових освітніх результатів у межах звичної системи навчання. Для цього потрібні нові підходи, засоби та на їх основі нові педагогічні технології, які б вписувались в нинішню систему навчання та сприяли якісному профільному навчанню старшокласників. Тому освітня система України змушена переходити на новий тип навчання, який визначатиме її конкурентоспроможність в європейському і світовому освітніх просторах. Вона має орієнтуватися на формування покоління молоді, яке володітиме необхідними знаннями, навичками й компетентностями для інтеграції в суспільство на різних рівнях, здатне до саморозвитку та самоосвіти.

Поняття «технологія навчання» увійшло в повсякденний педагогічний лексикон на початку 90-х років ХХ ст. і стало вживатися у зв'язку зі зростаючою роллю інформаційних технологій в освітньому процесі. Термін «технологія» має грецьке походження і сформований злиттям двох слів *techné*-мистецтво (майстерність), *logía*-наука. Отже, технологія – це наука про майстерність. Що стосується сутності педагогічної технології, то більшість педагогів розуміють її як систему діяльності вчителя, яка спрямована на взаємодію із учнями для гарантованого досягнення конкретно визначеного, очікуваного результату завдяки чітко спланованій послідовності дій, продуманому набору форм і методів роботи із вчасним коригуванням при потребі. Технологія вказує на конкретні способи і засоби здійснення професійної діяльності.

Основні ознаки технології:

- доцільність (будь-яка технологія повинна містити опис цілей і завдань, на вирішення яких спрямовані проектовані способи і дії);
- результативність (опис наслідків);
- алгоритмічність (фіксація послідовних дій учителя й учнів);
- відтворюваність (систематичне використання алгоритму дій і засобів в організації освітнього процесу);

- керованість (можливість планування, організації, контролю і коректування дій);
- проєкція (технологія створюється і реалізується штучним способом, підлягає модернізації і коректуванню з урахуванням конкретних умов).

Введення в освітній процес поняття «технологія навчання» вимагає осмислення того, яким чином поєднується поняття «метод» і «технологія». Це розрізнення проводять на підставі такого положення, що *метод* – шлях, спосіб, який містить в собі модельний опис організації педагогічного процесу, який вказує на тип діяльності вчителів і учнів. А технологія конкретизує цей модельний опис у контексті умов реалізації методу. Деякі технології можуть мати більш складний тип і містити опис кількох методів.

Поняття «технологія» у педагогіці вживається в чотирьох аспектах:

1. Технологія навчання – це система методів, прийомів і дій вчителя і учнів у процесі навчання.
2. Навчальні технології – це інформаційні технології, які можна використовувати для організації процесу навчання.
3. Педагогічна технологія – цей термін містить у собі всі засоби педагогічної взаємодії.
4. Технологія виховання – це система методів, прийомів і дій вихователя і вихованців у спільній діяльності, до змісту якої включено освоєння норм, цінностей, відносин.

Виділяють такі технології навчання: репродуктивну, продуктивну, програмовану, алгоритмічну, технології диференціації й індивідуалізації навчання, ігрові технології навчання, інформаційні технології навчання.

Організація педагогічного процесу в профільній школі на основі технологічного підходу включає до свого змісту ряд суб'єктивних моментів і місцевих особливостей. Тому тема технологій навчання стосовно діяльності профільної школи залишається на сьогоднішній день не до кінця розробленою. Питання полягає в тому, наскільки жорстко можуть бути реалізовані проєктовані технологією засоби і дії для досягнення зазначених результатів.

Інноваційний підхід в освіті визначається не через використання якоїсь однієї суперсучасної моделі, а через здатність проєктувати і моделювати потрібний навчальний процес з використанням різних освітніх технологій – на основі знання їх потенційних можливостей і переваг. Са-

ме така здатність і робить процес навчання технологічним, тобто прогнозованим і максимально наближеним до запланованих результатів.

Фундаментальним положенням інноваційності в освіті є установка на індивідуальність у відносинах із школярами, на ціннісне сприйняття особистості та світу. Інновації в освіті починаються з трансформації традиційної моделі стосунків «учитель-учень» у модель «людина-людина», що накладає свого роду табу на уявлення про школяра як посудину, що має бути наповненою. Інноваційна діяльність в освітній сфері тим більш складна і відповідальна, що пов'язана з високою значимістю людського чинника.

На основі досліджень виявлені напрямки, за якими впроваджують інновації в освітній процес з метою підвищення якості практичної підготовки здобувачів освіти: використання комп'ютерних засобів для контролю знань здобувачів освіти; підвищення кваліфікації вчителів та залучення в навчальний процес творчо працюючих педагогічних фахівців; сучасне оснащення навчального процесу; поглиблення міжнародної співпраці з іншими закладами освіти і освітянськими співтовариствами та організацію обмінних програм між ними.

Швидка зміна змісту, характеру практичної діяльності на основі впровадження нових педагогічних технологій вимагає нового рівня кваліфікації педагога, основи якої закладаються у закладах вищої освіти. Досвід інноваційної діяльності українських закладів освіти підтверджує їх здатність адаптуватися до сучасних вимог і використовувати результати такої діяльності для вдосконалення своєї освітньої і наукової роботи.

Сьогодні відбувається еволюція змісту, форм і методів навчання, яка спонукає до пошуку, розробок і впровадження новітніх освітніх технологій. Серед них варто виокремити інтерактивну технологію, завдяки якій учень стає активним учасником процесу навчання. Термін "інтерактивний" прийшов до нас з англійської і має значення "взаємодіючий". Існують різні підходи до визначення інтерактивного навчання. *Сутність інтерактивного навчання* полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх здобувачів освіти. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове навчання в співпраці). Основна мета інтерактивного навчання – розвиток особистості учня в навчальній діяльності.

Інтерактивне навчання не є зовсім новим видом навчання, адже подібні підходи застосовувалися з давніх часів. Навіть тоді, коли ще про комп'ютерну техніку не знали. Тому є некоректним пов'язувати інтерак-

тивне навчання з обов'язковим використанням засобів інформаційно-комп'ютерних технологій.

Під час інтерактивного навчання здобувач освіти стає не об'єктом, а суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власного навчання та розвитку. Це створює внутрішню мотивацію до навчання і допомагає підвищити його ефективність. Зацікавленість до процесу навчання зростає завдяки новизні та винахідливості інтерактивних методів за умов правильної організації. Інтерактивне навчання цінне тим, що школярі навчаються ефективно працювати в команді. Воно є частиною особистісно орієнтованого навчання, яке сприяє соціалізації особистості, формуванню самосвідомості як частини команди, її ролі та потенціалу.

Цінність інтерактивного навчання полягає в тому, що здобувачі освіти навчаються ефективній роботі в колективі. Інтерактивні методи навчання є частиною особистісно орієнтованого навчання, сприяють усвідомленню себе як частини колективу. При цьому моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного розв'язання, застосовуються рольові ігри.

У сучасній науково-педагогічній літературі існують різноманітні підходи до класифікації інтерактивних методів навчання. Класифікація інтерактивних методів навчання за формами навчання залежно від мети уроку та формами організації навчальної діяльності учнів. представлений на *рис. 1.16*.

В інтерактивному навчанні виділяють такі групи інтерактивних методів – кооперативного навчання (робота в групах, робота в парах, коло ідей, акваріум, два-три-чотири разом, ротаційні трійки), колективно-групового навчання (мікрофон, мозковий штурм, ажурна пилка, дерево рішень, навчаючи-учу, незакінчені речення), технології ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольова гра, судове слухання, громадське слухання), технології опрацювання дискусійних питань (дискусія, деба-ти). Крім того методи інтерактивного навчання поділяють на дві великі категорії: групові та фронтальні. Перший – це групова взаємодія (2-6 осіб на практиці), а другий – весь клас, який працює разом і вчиться один у одного.

Інтерактивні технології – не самоціль. Потрібно постійно контролювати процес, досягнення поставлених цілей (вони повинні бути чітко сформульовані і легко контрольовані), у випадку невдачі переглядати стратегію і тактику роботи, шукати і виправляти недоліки.

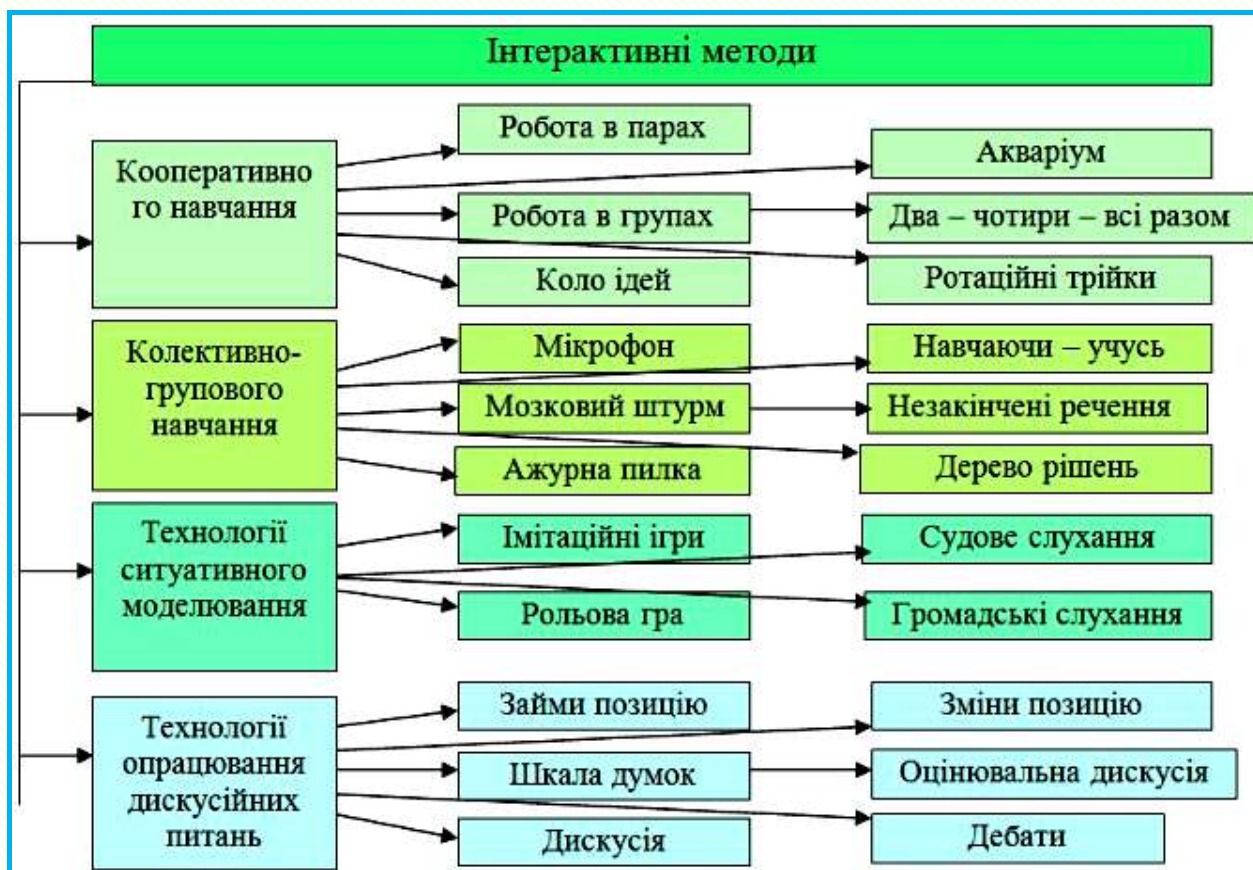


Рис. 1.16. Групи інтерактивних методів навчання

Інтерактивне навчання орієнтоване на співнавчання та взаємонавчання, основним результатом якого є формування взаєморозуміння між учнями на уроці. Воно розвиває навички прийняття рішень, колективне вирішення проблем, стимулює бажання виконувати творчі завдання та розширювати спілкування з іншими. Організовуючи такий тип навчання планують використання таких методів, які дозволяють створювати ситуації пошуку, сумніву, успіху, ризику, конфлікту, переконання, аналіз і самооцінку своєї поведінки, співпереживання, задоволення чи горя.

Інтерактивна взаємодія вимагає реалізації таких умов:

- 1) організація навчального процесу як багатосторонньої, партнерської, інтенсивної комунікації;
- 2) сприятливої, позитивної психологічної атмосфери в класі;
- 3) спеціальної організації навчального простору.

Також є важливою активна рухова діяльність на уроці. В процесі уроку учні періодично змінюють місцезнаходження в класі (сидять за партами, стоять перед партами, знаходяться біля дошки). Парти рекомендується ставити «буквою П», у формі «Прямокутника» чи «Кола», «Дискусійний клуб» або по дві, що дає змогу здійснювати групову роботу.

Інтерактивні методи у структурі уроків займають чільне місце та використовуються і під час актуалізації знань, вивчення нового матеріалу, його закріплення, повторення.

Для організації діяльності учнів на уроках з використанням інтерактивних методів навчання практикують:

- систему запитань, які учитель ставить учневі або учні один одному;
- обирають епіграф чи девіз уроку, який концентрує увагу на основному;
- інсценізують за сюжетом, описаним у підручнику явище, подію;
- використовують вірш або його уривок; пісню;
- пригадують ситуації з кінофільмів чи телепередач;
- рекламні ролики.

Для моделювання і проведення уроків з використанням інтерактивних методів навчання, необхідною є не лише довготривала підготовка, а й висококваліфікований учитель-педагог із творчим потенціалом та інноваційним мисленням, відкритий до творчої співпраці з учнями та колегами-педагогами.

Існують вимоги щодо впровадження інтерактивних методів навчання. У разі їх недотримання ефективність інтерактивних уроків можна звести до нуля.

Оскільки інтерактивні уроки кардинально відрізняються від традиційних, необхідним є вступний курс, під час якого необхідно: по-перше, чітко пояснити, що таке інтерактивне навчання, а по-друге, познайомити учнів з ними та спільно розробити правила групової роботи у доступному форматі.

Правила для учнів:

- ✓ Ми всі – партнери!
- ✓ Кожна думка важлива.
- ✓ Не бійся висловитися!
- ✓ Обдумав, сформулював, висловив!
- ✓ Обговорюємо сказане, а не людину!
- ✓ Вислухав, висловився, вислухав!
- ✓ Говори чітко, ясно, красиво!
- ✓ Тільки обґрунтовані докази!
- ✓ Вмій погодитися і не погодитися!
- ✓ Важлива кожна роль.

Без доброзичливої атмосфери в учнівському колективі застосування інтерактивного навчання неможливе, тому необхідно її створити та пос-

тійно підтримувати. Кожне заняття потребує сумлінної підготовки. «Легке» за формою інтерактивне навчання є досить складним для вчителя, адже досягнути дисципліни і уваги за рахунок «сидить тихо!», неможливо. Воно потребує ретельного планування та поступового впровадження.

Під час уроку, до виконання завдань повинні бути задіяні всі учні в класі. Безумовно, учні з вищим рівнем успішності, більш сильніші будуть більш активними, ніж учні з нижчим рівнем успішності та комунікаційності. Проте, їх необхідно постійно залучати до роботи, створювати ситуації успіху.

Інтерактивні технології не мають бути самоціллю. Необхідно постійно контролювати процес уроку та досягнення поставлених цілей (щодо цілей, то вони повинні бути чітко сформульовані і легко контрольовані), а у випадку невдачі переглядати стратегію і тактику роботи, шукати і виправляти недоліки.

Навчальний процес не повинен бути перевантаженим інтерактивною роботою. Як рекомендують педагоги-практики, оптимальним за урок є використання 1-2 методів. Тому слід поєднувати взаємонавчання з іншими методами роботи – самостійним пошуком, традиційними методами. Слід пам'ятати, що неможливо побудувати весь процес навчання тільки на інтерактивних методах. Це один з багатьох прийомів, які допомагають досягнути мети і приносять результат тільки в поєднанні з іншими.

Використовуючи інтерактивну технологію необхідно враховувати та зважувати її сильні та слабкі сторони, переваги та недоліки.

Інтерактивні технології відіграють важливу роль у сучасній освіті. Їхня перевага полягає в тому, що здобувачі освіти займають активну позицію у засвоєнні знань, зростає їхній інтерес до навчання. Значно підвищується особистісна роль вчителя – він є лідером та організатором. Проектування і проведенням занять за інтерактивними технологіями потребує, перш за все, компетентності в цих технологіях вчителя, його вміння перебудувати свою роботу із школярами.

Впровадження інтерактивних методів у практику роботи, пов'язане з певними труднощами і проблемами. Найчастіше доводиться стикатися з обмеженістю інформації, яку потрібно додатково готувати до заняття, недосконалістю підручників з географії. Недоліком такої діяльності є різний рівень знань і можливостей здобувачів освіти, що в кінцевому рахунку, впливає на результативність роботи всього класу і створює психологічну напругу.

Дискусію важко провести тоді, коли школярі в недостатній мірі оволоділи фактичним матеріалом з теми і тому не можуть аргументовано

довести свою думку. Підготовка кожного інтерактивного заняття вимагає значних затрат часу. Все це не дозволяє робити всі заняття інтерактивними. Доцільно такими робити лише найбільш зрозумілі школярам теми занять, або ж на занятті лише фрагментарно використовувати методики інтерактивного навчання.

Переваги використання інтерактивних технологій навчання:

- ✓ Вчитель має можливість раціонального розподілу часу, допомагаючи активніше дітям зі спеціальними проблемами.
- ✓ Усувається низка труднощів, які пов'язані із вивченням дисципліни. На інтерактивних уроках всі учні залучені до виконання певного виду робіт.
- ✓ Учні, виступаючи в ролі вчителя, здобувають навички, які допомагають їм повірити у власні сили та відноситись до вчителів з більшою пошаною.

Недоліки використання інтерактивних технологій:

- ✓ Досить складно налаштувати учнів на механізм взаємонавчання.
- ✓ Вчителю важко контролювати процес навчання, а результат не завжди ефективний.
- ✓ На перенавчання потрібен додатковий час.

Щоб подолати слабкі сторони необхідно пам'ятати:

- ✓ Як педагогу, так і учням треба звикнути до даних технологій, тому слід поступово включати елементи цієї моделі.
- ✓ Слід добре готуватися, підбирати матеріал.
- ✓ Треба добре пояснити правила гри.
- ✓ Створити атмосферу серйозного навчання, а не простої гри.
- ✓ Слід проаналізувати навчальну дисципліну (можливо ця технологія не дасть бажаних результатів).
- ✓ Педагог повинен старанно планувати свою роботу щодо впровадження інтерактивних технологій.

Вже після кількох уроків викладач зможе відчути, як змінилося ставлення учнів до навчання, а також сама атмосфера у класі – і це стане додатковим стимулом до роботи з інтерактивними технологіями.

Уроки під час яких відбувається активне залучення школярів, ефективні з огляду на те, що допомагають їм краще запам'ятовувати та застосовувати абстрактні поняття. Учні різного рівня підготовленості (від невстигаючих до круглих відмінників) беручи участь у заняттях можуть

досягти успіху та отримувати користь від такого формату уроків. Школярі отримують задоволення від вивчення географії у такий спосіб і розвивають зацікавленість у предметі. Інтерактивний підхід змушує їх брати на себе відповідальність за своє навчання.

Отже, інтерактивне навчання – це насамперед діалогове спілкування. Тому вчитель організує навчальний процес таким чином, що практично всі здобувачі освіти виявляються залученими в процес пізнання. Спільна діяльність здобувачів освіти у процесі освоєння навчального матеріалу означає, що кожний вносить свій внесок, йде обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. В умовах доброзичливості, взаємної підтримки здобувач освіти одержують не тільки знання, але йде і розвиток пізнавальної діяльності, що переводить її на більш високі форми кооперації і співробітництва. У ході діалогового навчання здобувачі освіти навчаються критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Використання сучасних засобів інформаційно-комп'ютерних технологій та сучасних програмних продуктів є лише одним із засобів при запровадженні інтерактивних технологій навчання.

Як показують результати досліджень, найбільш доцільним є комплексне використання інноваційних технологій навчання на заняттях географії. Наприклад, інтерактивні методи на заняттях географії досить зручно поєднувати з традиційними методами та прийомами навчання. Досвід переконує в доцільності використання демонстраційного комплексу "Комп'ютер – проекційний пристрій" на заняттях вивчення нового матеріалу і закріплення пройденого при ілюстрації закономірностей розвитку природи і суспільства на конкретному матеріалі регіонального змісту.

При цьому важливо гармонійно сполучити інтерактивний і аудіовізуальний способи подачі інформації, не захоплюючись якимсь одним. Мультимедійні засоби можуть спрямувати на школяра могутній потік однобічно спрямованої інформації, що складно осмислити за достатній обмежений час на занятті. Але при цьому з їх допомогою можна яскраво продемонструвати географічні об'єкти і явища. Інтерактивні засоби дозволяють керувати вчителю й здобувачу освіти потоком інформації, акцентуючи увагу на найбільш цікавих чи складних моментах досліджуваного матеріалу.

Досить перспективним є використання навчальних геоінформаційних систем (ГІС), здатних на новому технічному рівні реалізувати збір, систематизацію, збереження, обробку, оцінку, відображення і поширення потрібної інформації. Досить ефективним є використання навчальних ГІС

при зіставленні тематичних карт різного змісту. Тоді засвоєння знань про взаємозв'язки стає більш цікавим і захоплюючим.

Навчальні ГІС розробляються за участю здобувачів освіти при вивченні своєї місцевості на навчальному географічному полігоні. Найбільш ефективна форма навчальної роботи на полігоні – це географічний практикум – сукупність взаємозалежних і об'єднаних загальною метою практичних робіт на місцевості. Загальною метою таких практикумів, як правило, є комплексне вивчення місцевих природних комплексів і їхніх взаємозв'язків з діяльністю людини.

Тематична інформація, що збирається регулярно в ході таких практикумів, може бути оброблена на комп'ютері і систематизована й узагальнена в навчальній ГІС. При роботі з навчальною ГІС школярі самостійно здобувають нові знання, одночасно засвоюючи нові прийоми навчальної роботи.

Комплексне використання нових технологій і засобів навчання дає змогу інтенсифікувати процес засвоєння школярами неперервно зростаючих обсягів актуальної науково-технічної, екологічної і методичної інформації; забезпечити якісне практичне застосування теоретичних знань з навчальних дисциплін; допомогти школярам самостійно здобувати нові знання на базі сучасних засобів телекомунікацій та доступу до світових банків знань; раціоналізувати працю вчителів та інших учасників навчально-виховного процесу.

Запитання для самоконтролю

- 1. Опишіть технологічний підхід до організації педагогічного процесу в профільній школі*
- 2. Опишіть інноваційний підхід в освіті.*
- 3. Назвіть напрямки запровадження інновації в освітній процес.*
- 4. Запровадження інтерактивного навчання у закладах освіти України.*
- 5. Опишіть сутність інтерактивного навчання.*
- 6. Розгляньте види інтерактивних методів навчання.*
- 7. Перерахуйте вимоги до впровадження інтерактивних методів навчання на уроках географії.*
- 8. В чому переваги комплексного застосування інноваційних технологій та мультимедійних засобів навчання на заняттях з географії?*

1.14. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ПРАКТИЦІ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Наприкінці ХХ століття розпочався якісно новий етап розвитку цивілізації – перехід від постіндустріального до інформаційного суспільства. Тому найважливішою проблемою, над якою нині працюють науковці різних академічних структур України, є *вдосконалення освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства*. Сучасний розвиток суспільства в напрямку інформатизації сприяв появі нових форм навчальної комунікації і новітнім методам розв'язання освітніх завдань.

Перед сучасною школою поставлено серйозне завдання: сформува-ти у випускника школи інформаційно-комунікативні вміння, що дозволять йому швидко сприймати і обробляти великі за обсягом інформаційні потоки, представлені в різних знакових системах; навчити користуватися сучасними засобами, методами і технологіями роботи з інформаційними джерелами. Тому сьогодні існує необхідність запровадження, зокрема і інформаційно-комп'ютерних технологій в освітню діяльність.

У концепції «Нової української школи», акцентується увага на тому, що сучасне інформаційне суспільство періоду високих технологій потребує: всебічно розвинену, здатну до критичного мислення цілісну особистість, патріота з активною позицією, інноватора, здатного змінювати на-вколишній світ та вчитися впродовж життя». З огляду на це змінилося значення та роль учителя, основним завданням якого є коригування ін-телектуального та творчого потенціалу учнів, формування предметних компетентностей.

Бурхливе зростання інформаційних систем вимагає орієнтувати су-часну освіту на застосування активних технологій навчання. За час ре-формування шкільної освіти провідні вчені-географи і дидакти, спираю-чись на досвід вітчизняних та зарубіжних методистів і вчителів-практиків, вдосконалюють старі і розробляють нові принципи, методи, прийоми та форми організації навчально-виховного процесу з географії. Ці цінні над-бання знайшли своє висвітлення як у ряді нових підручників та посібни-ків, так і на сторінках педагогічної періодики.

Міжнародні дослідження, що проводяться в Україні Центром освітньо-го моніторингу з оцінки якості природничо-математичної освіти (TIMSS) та Програмою міжнародного оцінювання учнів (PISA), свідчать, що українські школярі непогано виконують завдання репродуктивного характеру, але де-монструють низький рівень сформованості загально навчальних вмінь

працювати з кодовою інформацією, що представлена в текстах, таблицях, діаграмах, рисунках, схемах, картах. Значна частина учнів не виконує ті завдання, в яких необхідно дати відповідь у вільній формі, що свідчить про недостатній розвиток у підлітків комунікативних вмінь.

Одержані результати свідчать про необхідність спеціальної методичної роботи на уроках географії в профільній школі, що має бути націлена на вдосконалення вмінь інформаційно-комунікативної спрямованості. Виявлені недоліки в підготовці учнів значною мірою можуть бути ліквідовані, якщо в процесі навчання переважатиме діяльнісний підхід, який формує здібності отримувати знання самостійно під час роботи з будь-якою інформацією. Для цього необхідно сформувати в учнів навички адаптації до життя в інформаційному суспільстві через розвиток інформаційно-комунікативної культури різними інформаційними засобами (підручник, навчальні книги, телебачення, радіо, газети, журнали, довідники, Інтернет).

Аналіз спостережень за навчальним процесом в школах України, засвідчив, що у процесі вивчення географії на профільному рівні недостатньо часу відводиться на завдання, які спонукають учнів використовувати засвоєний теоретичний матеріал, а традиційні форми перевірки рівня навчальних досягнень учнів потребують багато часу, якого не вистачає для інших форм роботи. Ці фактори гальмують процес ефективного засвоєння знань та спричиняють втрату учнями інтересу до навчання.

Для виправлення ситуації необхідним є посилення практичної спрямованості навчання географії, збільшення частки продуктивних і творчих форм роботи під час навчання за рахунок зменшення частки репродуктивної діяльності, вдосконалення системи контролю навчальних досягнень учнів за допомогою систематичного використання тестів, збільшення частини завдань, які вимагають використання при поясненні навколишніх природних явищ інформаційно-комп'ютерних засобів. Стратегічним напрямом активізації навчання є не збільшення обсягу інформації, що передається, а створення дидактичних умов для включення учня в освітній процес на рівні особистісної активності, *формування інформаційно-комунікативних вмінь, що створюють інформаційну культуру учня.*

Поняття «інформаційна культура» складається з понять «спілкування», «обмін інформацією», «ведення діалогу», «комунікація», «комунікативна компетентність». Інформаційно-комунікативна культура – це один із компонентів загальної культури людини, яка складається зі світоглядної інформації, системи знань і вмінь, що зумовлюють цілеспрямо-

вану творчу діяльність людини для задоволення інформаційно-комунікативних потреб і створюють діалогову взаємодію з навколишнім середовищем, де спостерігаються взаємовідносини природи і суспільства.

В останні роки поняття «комп'ютерні технології» навчання все частіше замінюють терміном «інформаційні технології» або «нові інформаційні технології». Інформаційні технології навчання в широкому сенсі – це комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами і методами; а у вузькому – впровадження у навчальні заклади системи утворення інформаційних засобів, заснованих на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, що базуються на цих засобах.

На сучасному етапі у навчальній і науково-дослідній роботі широко застосовують комп'ютери, які створюють нову технічну основу для організації індивідуальних і групових форм навчальної роботи здобувачів освіти, дають змогу своєчасно здійснити контроль їх успішності, надати педагогічну підтримку, створити умови для випереджального навчання тих, хто має здібності і цікавість до навчальної та наукової інформації. Використання комп'ютера сприяє підвищенню інтересу й загальної мотивації завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу, активізації навчання з огляду на використання привабливих і швидкозмінних форм подання інформації, змагання здобувачів освіти з машиною та між собою, прагнення отримати вищу оцінку, індивідуалізації навчання (кожен працює в режимі, який його задовольняє), розширенню доступу до "банків інформації", можливості оперативно отримувати необхідні дані в достатньому обсязі, об'єктивності перевірки і оцінювання знань здобувачів освіти.

Інформаційно-комунікаційні технології – це сукупність технологій, що забезпечують фіксацію інформації, її обробку і обмін інформацією. Цей термін підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій, комп'ютерів, програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, зберігати та передавати інформацію. З їх допомогою здійснюють: виявлення вихідного рівня знань, умінь і навичок учнів та їхніх індивідуальних здібностей, підготовку навчального матеріалу (пояснювальних текстів і ілюстрацій з досліджуваної проблеми, навчальних і контрольних завдань); представлення навчального матеріалу, адаптацію його за рівнем складності, темпом надання інформації; керування пізнавальною активністю

учнів; завершальний контроль якості навчання; реєстрацію і аналіз показників засвоєння матеріалу кожним учнем і групою в цілому.

У зв'язку з появою і розвитком численних знакових систем, завдяки яким утворюється багатокомпонентне «інформаційне поле», виникає проблема інформаційної (комунікативної) адаптації людини в суспільстві. Людина, що не володіє інформаційними технологіями, позбавлена одного з адаптаційних механізмів у соціумі, який динамічно розвивається. Виникає проблема формування і розвитку інформаційної культури індивіда.

Використання інформаційних технологій може відбуватися різними способами, відповідно до потреб конкретного уроку, рівня володіння різними програмами та наявності сертифікованих програм в системі вітчизняної освіти. Представимо їх у вигляді схеми, яка зображена на *рис. 1.17*.

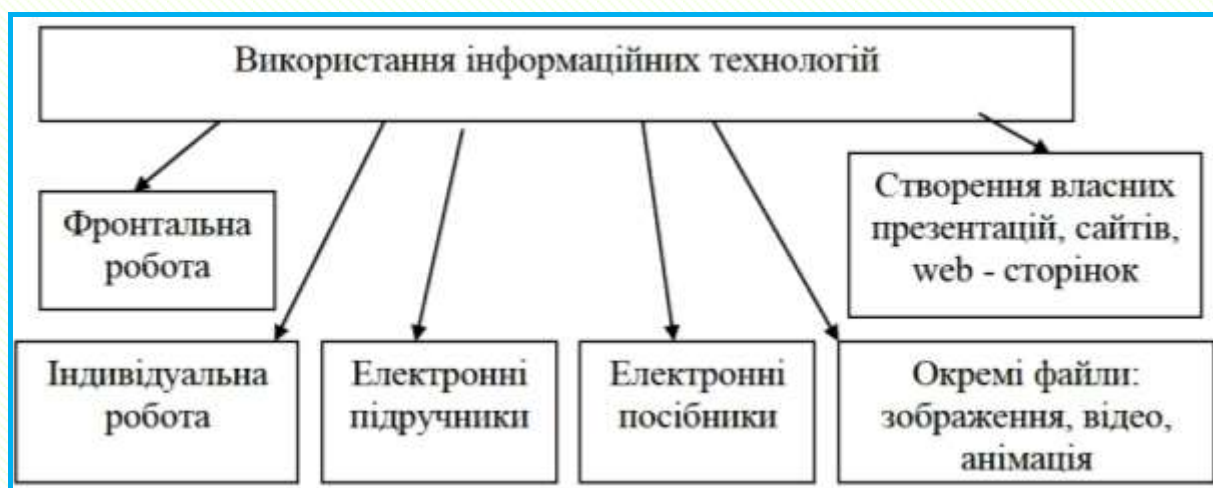


Рис. 1.17. Способи використання інформаційних технологій

Сучасне суспільство нерозривно пов'язане з процесами інформатизації. Відбувається наскрізне застосування комп'ютерних технологій. При цьому одним із пріоритетних напрямів процесу інформатизації сучасного суспільства є інформатизація освіти, що потребує оновлення методів, засобів і форм навчання. Комп'ютерна технологія відкриває зовсім нові, ще не досліджені технологічні варіанти навчання, що пов'язані з унікальними можливостями сучасних комп'ютерів. Поява комп'ютерів привела до революції в технології роботи з інформацією та її оформленням. Володіння роботою на комп'ютері (комп'ютерна компетентність) стало належати до розряду первинних культурних навичок, як і здатність читати і писати.

Тому крім знань, які учні отримують при виконанні практичних робіт на комп'ютері на уроках інформатики, корисно, а головне важливо набу-

ти стабільних навичок використання різнобічного програмованого навчання при виконанні завдань з інших предметів, виробити звичку звертатися до комп'ютера при розв'язанні завдань з будь-якої галузі знань і розуміти, який програмний продукт для цього буде ефективним. Тут не обійтися без міжпредметних зв'язків інформатики, в тому числі і з географією.

В наш час існує *два напрями комп'ютеризації навчання*. Перший передбачає засвоєння знань, вмінь і навиків, що дозволяють успішно використовувати комп'ютер при розв'язанні різних завдань, або іншими словами – оволодіння комп'ютерною грамотністю. Вміння користуватися комп'ютером у повсякденному житті – невід'ємна частина «інтелектуального багажу» сучасної людини. При цьому скорочується розрив між вимогами суспільства і реальними знаннями і вміннями, що їх надає школа новим поколінням. Другий напрям розглядає комп'ютерні технології як міцний засіб навчання, що допомагає збільшити його ефективність. В залежності від дидактичних цілей і специфіки географії як навчального предмета можна виділити такі види комп'ютерних програм *рис. 1.18*):

- навчальні програми, які спрямовані переважно на засвоєння нових знань (в тому числі і програми для проблемного навчання);
- програми-тренажери – призначені для формування і закріплення вмінь і навичок, а також для самопідготовки учнів (використання цих програм передбачає, що теоретичний матеріал учнями вже засвоєний);
- контрольні програми – підготовлені до контролю рівня знань, вмінь та навичок (цей тип програм представлений різними перевірочними завданнями);
- демонстраційні програми – призначені для наочної демонстрації навчального матеріалу описового характеру, різних наочних посібників: картин, фотографій, відеофрагментів, схем, інтерактивних карт;
- імітаційно-моделюючі програми – існують для «симуляції» об'єктів і явищ (ці програми найбільш цінні для географії, коли матеріал, що вивчається, складний для показу або носить абстрактний характер);
- інформаційно-довідкові програми – існують для внесення необхідної інформації з підключенням до освітянських ресурсів Інтернету;
- мультимедіа-підручник – комплексні програми, що поєднують в собі більшість елементів перерахованих нами програм.

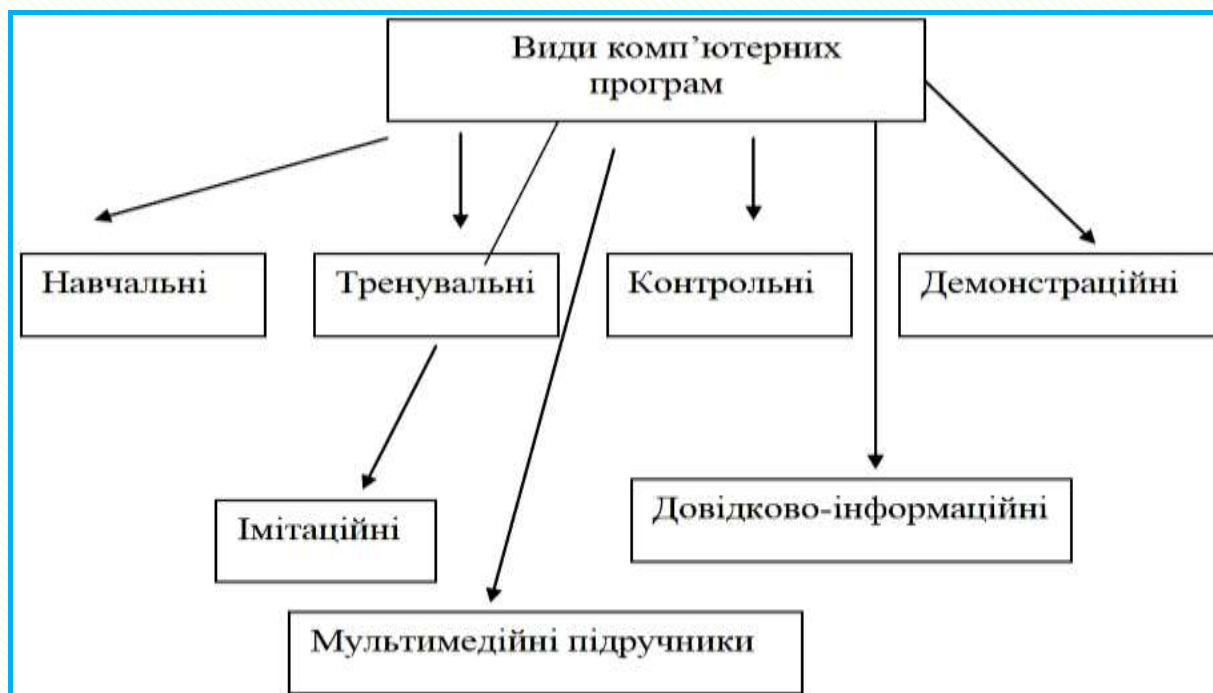


Рис. 1.18. Види комп'ютерних програм

Говорячи про переваги у застосуванні комп'ютерних технологій на уроках географії, потрібно наголосити, що робота з комп'ютером викликає у старшокласників інтерес та мотивацію у навчанні (інформацію можна дістати самостійно або з допомогою вчителя), створює можливість доступу до великих масивів раніше недоступної сучасної інформації, здійснення «діалогу» з джерелом знань. Комбінація кольору, мультиплікації, музики, звуку, динамічних моделей розширює можливості представлення навчальної інформації. Застосування комп'ютера у навчанні географії дозволяє керувати пізнавальною діяльністю старшокласників. Навчання будують в рамках особистісно орієнтованої моделі, враховуючи індивідуальні темпи засвоєння знань, умінь і навичок, рівень складності, інтереси та уподобання. Крім того, комп'ютер заощаджує час, дає можливість комплексної перевірки знань. Працюючи за комп'ютером, кожен учень обирає власний темп роботи та індивідуальний ритм.

Використання комп'ютера на уроках необхідно вводити не замість, а поряд з іншими сучасними технологіями. Учень повинен вміти самостійно аналізувати, порівнювати, описувати, а для цього йому потрібно вміти говорити. Тому тільки машинний контроль знань для школи не підходить.

Ніяка, навіть найрозумніша програма не здатна замінити спостереження в природі. А ось, наприклад, спуститися на дно Світового океану або побачити загальну циркуляцію атмосфери з космосу доведеться далеко не кожному. Саме в пізнанні цих місць Землі комп'ютер стане помі-

чиком учневі і вчителю. Використання мультимедійних засобів при виведенні зображення на великий екран може істотно поліпшити наочність навчання.

Кожен урок або етап навчання вимагає свого типу програмних засобів. При побудові навчальних програм з географії слід пам'ятати, що:

- на уроках із засвоєння нового матеріалу потрібна демонстраційна програма, що дозволить в доступній, яскравій, наочній формі донести до учнів теоретичний матеріал;
- на уроці із закріплення знань доцільно використовувати програми-контролери, де учні закріплюють отримані знання і необхідні навички з даної теми;
- на контрольному уроці, використовуючи ПК, вчитель може ретельно перевірити, наскільки учень засвоїв великий обсяг пройденого матеріалу;
- на уроках-практикумах старшокласники вдосконалюють свої вміння зіставляти карти, заповнювати таблиці, робити висновки, працювати зі статистичними таблицями.

На уроках з вивчення нового матеріалу або при закріпленні пройденного матеріалу можна використовувати:

- мультимедійні путівники – інтерактивну довідкову інформацію з якого-небудь об'єкта природи з кольоровими фотографіями, відеороликами;
- мультимедійні енциклопедії – інтерактивну довідкову інформацію з включенням кольорової графіки, анімації, звукових ефектів.

Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології дозволяють ефективно використовувати широку географічну інформацію, яка стає все більш доступною. Випускник опанувавши вміння отримувати інформацію з різних джерел, має можливість ефективно обробляти її і застосовувати в реальних практичних ситуаціях.

У межах навчально-виховного процесу з географії, разом із традиційними технологіями, закладено величезні можливості для застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, насамперед, загальнодоступних засобів MS Office: текстовий редактор MS Word, програми MS Power Point, Також вчителю географії корисно використовувати програму MS MapPoint для впровадження *геоінформаційних систем* в навчання географії під час створення динамічних картографічних об'єктів.

Одним із напрямів використання комп'ютерної техніки є створення освітніх web-сайтів. Унікальність кожного Web-сайту забезпечується їх універсальністю при вирішенні багатьох освітніх завдань: подання інформації для здобувачів освіти, вчителів, наукових колективів, які бажають ознайомитись з різними методиками, концепціями, навчальними планами. Як інтерактивні форми комунікації при цьому використовують Web-форуми та телеконференції.

Сторінки на різних освітніх сайтах створюють за конкретною темою і поєднуються гіперпосиланнями на сторінки інших сайтів, які розміщені у мережі Internet. Наприклад, сторінка з курсу "Географія" має посилання на сервери реальних наукових лабораторій, бібліотек науково-дослідних інститутів як вітчизняних, так і зарубіжних. При цьому така сторінка оформляється як освітня, з відповідними описами, цілями, завданнями, очікуваними результатами навчання здобувачів освіти і контролюючими функціями.

Багатим є досвід використання нових технологій і засобів навчання за кордоном. Наприклад, у закладах освіти США, Великої Британії, ФРН, Канади, Франції, Австралії, Японії, Швеції та інших розвинутих країн використовують такі нові інформаційні технології навчання, як інтерактивні відео, електронна пошта, системи штучного інтелекту.

У всіх світових освітянських центрах створення електронних підручників, відео-уроків, тестових завдань, іншого необхідного забезпечення є обов'язковою умовою навчальної роботи вчителя і виконання умов контракту, підписаного між ним і закладом освіти. Але використання комп'ютерних засобів має бути педагогічно виправданим, розглядатись передусім з погляду педагогічних переваг, які вони можуть забезпечити в навчальному процесі. Розглядаючи комп'ютер як засіб навчання, педагогам слід пам'ятати про те, що він може й негативно впливати на розвиток та виховання школярів, свідченням чого є захоплення частини молоді комп'ютерними іграми та іншими шкідливими програмами. Учені експериментально довели негативні зміни у психіці людей, що захоплюються комп'ютерними іграми.

Дистанційне навчання – сукупність сучасних технологій, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій від тих, хто навчає (вчителів, визначних постатей у певних галузях науки), до тих, хто навчається (здобувачів освіти чи слухачів). Воно є однією із форм організації навчального процесу, при якому усі або частина занять здійснюється з використанням

сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій при територіальній віддаленості вчителя та учнів. Ця форма навчання застосовується під час підготовки як у закладах загальної середньої освіти, так і в закладах вищої освіти та бізнес-школах.

Дистанційне навчання в школі відкриває можливість вивести на новий рівень допрофільну і профільну підготовку учнів, дозволяє забезпечити гнучкість та багатоваріантність у навчанні, сприяє більш повному розкриттю потенціалу учнів, через фактично необмежену кількість дистанційних навчальних курсів. Саме дистанційна форма навчання відкриває можливості для тих, хто за станом здоров'я навчається індивідуально, якісно задовольнити власні потреби в здобутті освіти.

Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі роботи, надання школярам можливості для самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультаційний супровід у процесі дослідницької діяльності. Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології. Ключовий момент дистанційного навчання – припускає опосередковану роль вчителя і самостійну роль школяра у виборі індивідуального темпу навчання, кількості повторів під час використання навчальних продуктів, у виборі рівня засвоєння курсу (стандартний, скорочений або поглиблений). За умови використання можливостей електронної пошти та Інтернету передбачає високий рівень інтерактивності, що відповідає вимогам сучасності.

Дистанційне навчання має такі переваги перед очним:

- забезпечує широкий доступ до освітніх ресурсів, незважаючи на географічну віддаленість від них;
- оперативні (подолання бар'єрів у просторі та часі, одержання актуальної (свіжої) інформації, швидкий зворотний зв'язок);
- інформаційні (зростає доступність освітньої інформації, що знаходиться на спеціалізованих серверах, постачається учневі за допомогою інтерактивних каналів, публікується в телеконференціях та інших засобах мережі Інтернет);
- комунікаційні (збільшується кількість потенційних учасників навчання – школярів, учителів, фахівців, які оперативно взаємодіють один з одним за допомогою електронних мереж; ліквідуються територіальні обмеження для проведення Інтернет-уроків, проектів, олімпіад);
- педагогічні (внаслідок специфіки дистанційних телекомунікацій навчання стає більш мотивованим, інтерактивним, технологічним і індиві-

дуалізованим; спрощується публікація учнівських робіт у мережі, їх експертиза та оцінка);

- психологічні (створення більш комфортних, порівняно з традиційними, емоційно-психологічних умов для самовираження учня, зняття психологічних бар'єрів і проблем, усунення помилок усного спілкування);

- ергономічні (учні і вчителі мають можливість розподіляти час занять за зручним для себе графіком і темпом, вибирати і використовувати для занять найбільш придатну техніку і комп'ютерне устаткування).

Дистанційна форма навчання передбачає створення і використання єдиного інформаційно освітнього середовища, яке містить різні електронні джерела інформації: курси дистанційного навчання, електронні підручники, розташовані на освітніх серверах (для різних моделей дистанційного навчання); віртуальні бібліотеки; бази даних освітніх ресурсів; веб-квести; телекомунікаційні проекти; віртуальні методичні об'єднання вчителів; телеконференції, форуми для вчителів і учнів; консультаційні віртуальні центри (для вчителів, школярів, батьків); наукові об'єднання школярів. Навчальне середовище формується таким чином, щоб учень мав вільний доступ з будь-якого курсу до: інформаційного забезпечення (довідники, енциклопедії, консультаційний центр); необхідних розділів курсів; лабораторних робіт, практикумів; веб-квестів; проектів.

Навчання, в якому застосовуються технології і ресурси Інтернету, може бути: повністю дистанційним з використанням електронної пошти, чат-взаємодії, відео-зв'язку; очно-дистанційним, коли частина очних занять у класі порівнюється з кількістю дистанційних занять, що проводяться вчителем на відстані від учнів; доповнювати очну форму з окремих параметрів, наприклад, вчитель проводить заняття з учнями в очній формі, але при цьому використовуються матеріали з мережі Інтернет, відео-лекції з освітніх сайтів та інші Інтернет-ресурси. Доступність комп'ютерів та Інтернету роблять поширення дистанційного навчання простим і швидшим. З'явилася можливість спілкуватися і отримувати зворотний зв'язок від будь-якого учня, де б він не знаходився. Поширення «швидкого інтернету» дало можливість використовувати «онлайн» семінари (вебінари) для навчання.

В нашій країні є сотні прикладів навчальних центрів з дистанційною формою навчання, що спеціалізуються на розробці шкільних та університетських навчальних курсів, підготовці учнів до мультипредметного тесту (ЗНО). Одним з найбільших є Prometheus – проект масових відкритих онлайн-курсів. Перший заклад загальної середньої освіти в Україні, який

отримав ліцензію на провадження освітньої діяльності без очного формату став Центр освіти «Дистанційна школа «Оптіма». На сьогодні порядок організації та запровадження дистанційного навчання визначено Положенням про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затвердженим наказом МОН України від 08.09.2020 № 1115.

У 2007 році була відкрита перша в Україні державна Міжнародна українська школа, яка дає можливість учням, які проживають за межами України, здобути початкову, базову та повну середню освіту і офіційні документи державного зразка, які підтверджують освітні рівні, здобуті як дистанційно, так і екстерном. Окрім цього, в Україні функціонують приватні школи із дистанційною формою навчання та екстернатом, у яких можуть навчатися і ті діти, які проживають в Україні, але через певні обставини не мають змоги відвідувати звичайні школи. В даний час переважна більшість закладів освіти має можливість функціонувати в дистанційному режимі навчання.

Використання дистанційних технологій і Інтернет-ресурсів у шкільній освіті має низку корисних можливостей: використання на уроках віддалених ресурсів, проведення "віртуальних подорожей", Інтернет-практикумів, екскурсій.

Основною складовою організації дистанційного навчання є телекомунікаційне інформаційно-освітнє середовище. Це середовище для підтримки дистанційного навчання повинно містити: засоби навігації в рамках даного середовища; інформаційно-навчальний матеріал: відео-уроки, довідники, посилання на літературні джерела та віддалені мережеві ресурси; засоби контролю знань: матеріали для тестування; засоби спілкування: електронна пошта, телеконференції, форуми, чат, відео конференції, дошка оголошень.

Функціонування інформаційно-навчального середовища базується на чітко пророблених технологіях і методології, що охоплюють як процес розробки дистанційних матеріалів, так і педагогічну специфіку дистанційного навчання на основі глобальних комп'ютерних мереж.

Сучасний учитель повинен: володіти основами функціонування телекомунікаційних систем; знати особливості проведення відеоконференцій, форумів; володіти навичками інформаційної навігації; уміти працювати з інформаційними ресурсами; уміти створювати веб-сторінки; володіти вмінням користуватися інформаційно-освітнім середовищем; уміти подати навчальний матеріал так, щоб забезпечити ефективну, індивідуальну роботу

учнів; знати особливості самостійної діяльності учнів у мережі в процесі дистанційного навчання; уміти проводити тестування поточної діяльності учнів; знати активні методи навчання; вміти інтегрувати очні і дистанційні форми навчання; вміти організувати і провести телекомунікаційний проект; активно використовувати можливості комп'ютерних мереж для організації плідного спілкування між учасниками навчального процесу.

Учителі та учні можуть розміщувати на освітньому сервері свої матеріали, розклад занять, скачувати із сервера необхідні матеріали, демонструвати або розсилати за допомогою електронної пошти чи інших веб-ресурсів навчальні матеріали. За допомогою спеціальних програм вчитель може організувати спільно з учнями географічні подорожі та екскурсії. На базі телекомунікаційних засобів можна застосовувати різні педагогічні форми діяльності, наприклад, дистанційні ділові ігри, лабораторні роботи і практикуми, відвідування астрономічних обсерваторій. Перевагою дистанційного навчання є можливість врахування індивідуальних темпів навчання учнів, насичений і швидкий зворотний зв'язок з учителем і однокласниками.

Розвиток системи дистанційного навчання обумовлений сукупністю переваг і можливостей. Це насамперед більш гнучкі умови навчання для дітей, які не змогли чи не можуть здобути її традиційним шляхом через віддаленість від кваліфікованих навчальних закладів, фізичних недоліків, індивідуальних особливостей і потреб.

Дистанційне навчання спроможне задовольнити додаткові освітні потреби учнів, особливо з навчальних дисциплін, змістовна частина яких дуже швидко змінюється. Талановитий учень сільської школи може, наприклад, одночасно навчатися дистанційно у висококваліфікованих фахівців, які знаходяться в будь-якому куточку країни і світу, не залишаючи свого місця проживання. За допомогою електронних мереж учень з будь-якого міста чи села має доступ до світових культурних і наукових скарбів, престижних світових освітніх програм. Дистанційна форма навчання продемонструвала свою важливість та необхідність застосування під час світової пандемії COVID-19 та широкомасштабного вторгнення російський військ на територію України.

Запитання для самоконтролю

- 1. Опишіть шляхи вдосконалення освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства.*

2. Охарактеризуйте процес формування інформаційно-комунікативних вмінь та інформаційної культури учня.
3. Опишіть застосування інформаційно-комп'ютерних технологій навчання в профільній школі.
4. Що розуміють під дистанційним навчанням?

1.15. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ КАРТОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ТА ГІС-ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТЬОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Шкільна географія формує розумовий розвиток учнів через географічно-комплексно спрямоване мислення, коли території і окремі компоненти природи розглядаються в комплексі при постійному встановленні причинно-наслідкових зв'язків між ними. Для отримання будь-якої інформації людство користується знаковими системами (рис. 1.19).



Рис. 1.19. Знакові системи, які використовує людство

Одним з джерел інформації слугує карта, особливо це важливо для отримання географічної інформації. З найперспективніших напрямів досягнення навчальної мети є інтеграція картографічних знань і компетенцій. Удосконалення методики навчання географії немислиме без відпо-

відного картографічного забезпечення, а сучасний урок географії не можна уявити без карти. Географічна карта має високу дидактичну ефективність, сприяючи вивченню основного текстового матеріалу. Застосування її на уроці – визначальний спосіб пізнання реального світу.

Найважливішим атрибутом карти є те, що вона відбиває найістотніше з об'єктивно зображуваної місцевості, відкидаючи другорядне. Географічна карта є навчальним посібником, який неможливо замінити. Більшість методистів географії в минулому і сьогодні підкреслюють, що без карти немає географії. Методика засвоєння картографічного матеріалу має спиратися на джерела фізико-географічних знань, до яких належать карти, підручники, довідкова та додаткова література, статистичні матеріали, спостереження, навчальні унаочнення, демонстраційні картосхеми.

Карта не тільки відсторонено фіксує географічні процеси, явища і об'єкти, вона стимулює динаміку географічних досліджень. Картографічний супровід географічного опису набагато посилює його цінність. Враховуючи значення карти для шкільної географії, виокремлюється мета шкільної картографії: сформувати в учнів знання про карту як джерело знань; навчити користуватися нею для одержання географічної інформації, необхідної для здобуття і поглиблення географічних знань; сприяти розумовому розвитку учнів, а саме: просторовому уявленню і логічному мисленню.

У методичній літературі відзначено, що карта – об'єкт вивчення – відповідає методичній меті навчання – розуміння карти. Розуміння карти, тобто «уміння при розгляді карти виявляти взаємозв'язки, які існують між явищами і предметами, на ній зображеними», перевіряється у вигляді завдань по накладанню карт та вправ по топографічній карті.

За визначенням українського вченого-картографа В.В. Кістяковського «таке географічне навчання не тільки дає учням нові знання, але й живим поглибленим сприйманням їх сприяє загальному розвитку учнів».

Таким чином, карта – один з найважливіших факторів, що об'єднує різні галузі географії, оскільки вона має єдину мету і завдання – поширити знання учнів про природу, господарство і людину.

Важливе місце в роботі з картою посідає картографічний метод. З його допомогою вчитель створює картографічний образ території. Один з елементів цього методу – уміння читати карту. Під умінням читати карту розуміємо вміння давати характеристику території і окремих географічних об'єктів на підставі карти.

При навчанні читати карту слід додержуватись двох послідовних стадій: учень привчається робити опис об'єктів і територій на засадах альянсу умовних позначок і написів; учень привчається ґрунтовно опанувати карту і розглядати взаємини і відношення, розкриваючи атрибути, котрі на карті безпосередньо не вказані, а втім пов'язані з ознаками, що збережені на ній.

Деякі вчителі вимагають від учнів запам'ятовування великої кількості географічних найменувань, внаслідок чого учень показує на карті географічний об'єкт, але пояснити причини і наслідки його функціонування не може, тобто знання географічної номенклатури і вміння безпомилково її відтворити ще не є показником знання карти. Бажано, щоб при демонструванні учні ще й аналізували причини утворення чи появи того або іншого географічного об'єкту чи явища.

Важливим підходом у формуванні картографічної культури є здобування картографічних знань з допомогою такого прийому, як порівняння. Наприклад, при вивченні географії радимо давати учням виконати завдання за картами атласу: порівняйте географічне положення України і Франції. Порівняйте за кліматичними картами природні умови двох країн. Таке поєднання прийомів порівняння, самостійної роботи на основі методу бесіди спричиняють гарні наслідки у здобутті географічних знань.

Дослідження прийомів зображення географічних предметів, об'єктів і явищ немислиме без оцінки такого поняття, як генералізація. Хоч у програмі воно відсутнє, його необхідно ввести на рівні уявлення на даному уроці.

При вивченні таких взаємопов'язаних понять, як «картографічна проекція» та «спотворення» слід притримуватись таких вимог:

- групова форма роботи через гуманізацію спілкування у навчально-виховному процесі;
- забезпечення діяльнісно-творчого характеру навчання при формуванні картографічних понять;
- створення ситуації вільного вибору учня за рівнем опанування навчального матеріалу та шляхом досягнення пізнавальної мети;
- забезпечення емоційності навчання та створення ситуації взаємного успіху в роботі;
- забезпечення наступності та неперервності географічної освіти;
- використання емпатійних завдань;
- знайомство з нетрадиційними для шкільного навчально-виховного процесу джерелами знань та виконання завдань з їх використання;

- максимальна конкретизація і візуалізація абстрактних понять;
- підтримання інтересу до матеріалу за допомогою парадоксів та протиріч.

Таким чином, метою уроку є: допомогти учням актуалізувати базові картографічні поняття, що вивчалися ними у попередніх класах та на географічних курсах; ознайомити учнів з поняттями «картографічна проекція», «картографічна генералізація», «спотворення» та прийомами зображення географічних об'єктів і явищ на географічних картах; сформувати в учнів уміння та навички роботи з картами та атласами; продовжувати формувати комунікативно-діалогові навички, вміння співпрацювати в групі, що допомагає опанувати географічні карти, які є не тільки основним джерелом але і результатом географічних знань.

При переході до нових різноманітних педагогічних технологій практика вимагає їх активного впровадження у власну педагогічну діяльність. В цьому плані нам глибоко імponує навчання із застосування комп'ютерних технологій.

Картографічною складовою масової географічної культури, що формується в процесі вивчення географії в загальноосвітніх закладах, є картографічна грамотність. Це поняття повинно об'єднувати наявність в учнів теоретичних знань про специфічні властивості основних видів географічних зображень, уміння діставати з них географічну інформацію, а також знання розташування, відносних розмірів, форм найважливіших об'єктів на земній поверхні і вміння створювати найпростіші картографічні твори. Вимоги до картографічної грамотності школярів неодноразово змінювались. Ці зміни були зумовлені, в основному, змінами соціального замовлення суспільства до картографічної підготовки учнів.

Окремим потужним блоком у науково-методичних дослідженнях виділяються питання впровадження у шкільне картознавство досягнень геоінформаційних технологій. Сьогодні підготовлена програма курсу за вибором «Основи геоінформаційних систем і технологій» для організації профільного навчання в старших класах ЗЗСО.

Як одна з головних вимог до організації навчально-виховного процесу з географії пропонується комплексне використання картографічних матеріалів (географічних атласів, контурних та настінних карт, іншої картографічної продукції) на кожному уроці. Окремим методичним питанням виділяються методичні вимоги до роботи з настінними картами. Приклади картографічних завдань для всіх шкільних курсів географії створюють

базу для творчої діяльності вчителя зі створення власних збірок завдань і вправ для самостійних і практичних робіт з картографічними творами.

Вчителями географії і методистами вже накопичено певний критичний матеріал з викладання шкільної географії за новими підручниками та програмами. Сьогодні розпочате широке обговорення всіх питань та аспектів дальшого вдосконалення викладання шкільної географії, в тому числі збалансування кількісних і якісних показників змісту картографічної освіти.

Значною мірою від оптимального поєднання вимог програм з одного боку і запитів та можливостей учнів з іншого залежить суспільний і навчальний престиж картографічної складової географічної освіти.

Зміст, структура та обсяг картографічного матеріалу в шкільному курсі географії старшої школи визначається нормативно-правовими документами і насамперед Державним стандартом базової і повної середньої освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24. У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел. Вимоги до рівня навчальних досягнень учнів у Державному стандарті подано у семи освітніх галузях, в т. ч. у природознавстві. Зміст географічної компоненти галузі забезпечує і формування просторового уявлення про Землю.

Державні вимоги до рівня профільної підготовки учнів передбачають уміння користуватися планами, картами та іншими джерелами географічної інформації. Саме на вимогах цього документу побудовані нині діючі програми з географії. На наш погляд, на ефективність формування картографічних понять значний вплив справляє зміст навчального матеріалу, послідовність його вивчення, його розподіл за темами та окремими курсами у програмах географії.

Певний базовий картографічний рівень має бути сформований на початку вивчення курсу географії, але на це потрібен додатковий час та інші методичні підходи.

Одним з визначальних чинників якісного формування картографічних знань є підручник. Наслідком змін у державних вимогах до географічної підготовки учнів через навчальні програми є поява нових вітчизняних шкільних підручників з географії.

Найбільш детально ми проаналізували зміст картографічної складової географічної освіти старшокласників. Вважаємо, що це питання є одним із ключових, базових у курсі географії. З картою учні знайомились і в попередніх класах, але ті вимоги до картографічної підготовки, які став-

лять програми з географії старшої школи, не зможуть бути реалізовані без фундаментальної підготовки учнів.

Навчальні досягнення старшокласників залежать від багатьох чинників, проте, на наш погляд, одним із головних є наявність якісного шкільного підручника. Географія не є винятком. Хоч би як ідеально був написаний в програмі зміст того чи іншого географічного курсу, відсутність підручника (або його низька якість) зведе нанівець зусилля і авторів програм, і вчителів.

В окремих підручниках таку важливу властивість карти, як генералізація зображення, подають надто спрощено. У відповідному параграфі учням розповідають про неможливість зображення всіх об'єктів на карті, а значить і необхідність узагальнення такого зображення. Далі висновок: «Чим дрібніший масштаб карти, тим більше узагальнень». На наш погляд, таке тлумачення поняття є одностороннім і неповним. Учні мають знати не тільки про суто механічний, пов'язаний із розміром об'єкту і зменшенням масштабу, відбір, а й про географічну генералізацію, коли зображувані об'єкти відбираються відповідно до призначення карти.

Результати дослідження та аналізу картографічної складової змісту підручників шкільного курсу географії дозволяють стверджувати, що сучасні підручники надають широкі дидактичні і методичні можливості для опанування учнями елементами картографії. Разом з тим зміст і структура як програми, так і підручників потребують удосконалення на основі висновків і пропозицій вчителів, методистів, науковців, зокрема тих пропозицій і зауважень, які сформульовані нами.

Однією з важливих складових картографічної освіти на сучасному етапі розвитку національної школи є впровадження інформаційних та телекомунікаційних технологій у навчально-виховний процес. Вже минуло десятиліття, як учні отримали перші, хай прості і примітивні за сучасними мірками, педагогічні програмні продукти.

Наступним кроком в комп'ютерній підтримці викладання географії стали конструктори уроків із функціями застосування різноманітних мультимедійних додатків, розширення можливостей застосування у навчально-виховному процесі Інтернет-ресурсів. Впровадження ІКТ в шкільну картографію, зокрема створення для учнів нових картографічних творів на електронних носіях, гостро потребує оновлення методики вивчення основ картографії в шкільних курсах географії. Ще у 1997 році, на 18-й конференції Міжнародної картографічної асоціації (МКА) у Стокгольмі, червоною ниткою

пройшла тема впровадження в картографію засобів телекомунікацій і поєднання ГІС-технологій з Інтернетом. На сучасному етапі в картографії сформувалось кілька теоретичних концепцій. Поряд з іншими у 80-х роках минулого століття почала формуватись нова геоінформаційна концепція. Згідно з нею картографія розглядається як наука про системне інформаційно-картографічне моделювання і пізнання геосистем.

Якщо розглянути сучасну структуру картографії, то слід відзначити, що вона не є чимось застиглим і незмінним. З'являються нові галузі. З розвитком електронно-обчислювальної техніки пошук нових картографічних проекцій «взяли на себе» машини. Поява глобальних позиціонуючих систем (GPS – ГПС) призвела до утворення нового напрямку в математичній картографії – супутникового позиціонування. За останні роки Інтернет-картографування стало звичною справою. На ринку комп'ютерних технологій з'явилося нове апаратно-програмне забезпечення для картографічних Інтернет-серверів і Інтернет-ГІС, а засоби мультимедіа ввійшли у повсякденну практику.

Кардинальні зміни відбулись у геодезичному забезпеченні картографування: глобальні позиціонуючі системи стали основним засобом прив'язки і наземних спостережень та аерокосмічних зйомок. Високоточні цифрові технології виявились найбільш ефективними для створення топографічних, тематичних карт та цифрових моделей місцевості. Таким чином, очевидно, що зміни зачепили основні компоненти картографування: способи збору даних, методи проектування, складання, представлення і поширення карт. Сьогодні відомий термін «докомп'ютерний етап розвитку картографії», підкреслюючи тим самим входження картографії в якісно новий період розвитку, пов'язаний з ІКТ. Всі ці зміни повинні знайти широке відображення в шкільному картознавстві, в тому числі і в методиці навчання географії в профільній школі.

Навчально-виховний процес у галузі географії в профільній школі вимагає нових картографічних творів з точки зору їх змісту, форми, навчальних можливостей. Сьогодні картографи-геоінформатики все частіше замислюються над створенням картографічної продукції, яка суттєво відрізнялася б від традиційних карт і атласів. Справді, чи повинна електронна карта повторювати паперову? Чи слід копіювати традиційні засоби зображення? Чи повинна карта завжди залишатись плоскою? Чи повинна вона відображати лише статичні часові зрізи? Життя давно вже дало відповіді на ці запитання, і сьогодні вони є скоріш риторичними.

Відомо, що сьогодні тривимірне цифрове моделювання дозволяє будувати об'ємне зображення, а анімації надають картам динамічного аспекту, і такі зображення вже набули значного поширення. Проте є питання, на які сьогодні немає однозначної відповіді. Чи повинен читач завжди бути над картою, бачити її згори, чи є сенс розмістити його на карті? Чи правильною є часткова або повна відмова від символічного зображення і перехід до фотографічного, тобто до фотокарти? Гадаємо, що на ці питання знайдеться відповідь, коли вчителі-практики масово зможуть апробувати принципово нові електронні картографічні твори на уроках.

Наші дослідження вказують на те, що проблемні питання, які десятиліттями переслідують шкільну картографію, залишаються і в сучасній школі. І якщо питання щодо включення відповідних тем і розділів шкільної картографії до навчальних програм сьогодні вирішене більш-менш задовільно, то науково-методичний супровід вивчення картографії в школі залишається недостатнім.

Результати вивчення практичної діяльності вчителів географії висвітлили ще одну важливу проблему шкільної картографії. Виявилось, що недоліки у формуванні картографічних понять значною мірою поглиблюються тим, що впродовж багатьох десятиліть для навчальних цілей в державі не видаються топографічні карти і плани на оточуючу школу місцевість. Практично всі відомі методисти підкреслюють надзвичайно велике значення таких карт (планів) для вивчення географії. Вони набагато зрозуміліші учням, ніж дрібномасштабні карти, оскільки є менш генералізованими, мають більшість масштабних умовних знаків, на них відсутні спотворення, які характерні для дрібномасштабних карт.

Важко не погодитись з твердженням, що картографію неможливо викладати словесними методами. Потрібно постійно застосовувати наочність, вправи з самими картами та іншими посібниками». Сьогодні є актуальним питання створення регіональних картографічних творів, вони досить ефективні при формуванні географічного образу території.

Поряд з технічними, фінансовими факторами, що спричинили таку ситуацію, слід згадати і певну недооцінку навчального значення таких топографічних карт у вітчизняній методиці географії. Сьогодні недостатньо мати у школах навчальні топографічні карти чи плани неіснуючих територій. Ефективність вивчення картографії на місцевому матеріалі, з використанням топографічних карт і планів населених пунктів, у яких розташовані школи, набагато вища, ніж у школах, де використовували традиційні навчальні карти. Наявність таких карт і планів (зазвичай самороб-

них) стала суттєвим мотиваційним чинником, додатковим стимулом до вивчення географії, і в кінцевому підсумку – до обрання саме географічного профілю навчання в старшій школі.

Таку ситуацію в наших школах намагаються виправити через спонукання вчителів і учнів до самостійного створення планів своєї місцевості, зокрема через окомірне знімання місцевості. На наш погляд, такі види практичних робіт можуть мати місце в старших класах, але для виготовлення старшокласниками придатних до використання в навчальному процесі карт і планів потрібні і відповідні спецкурси, і відповідна підготовка вчителя.

Навчальні програми ставлять перед учнем завдання не тільки вміти читати карти та плани, а й застосовувати їх в реальній практичній діяльності, розв'язувати конкретні задачі (наприклад: картографування екологічної ситуації в своєму населеному пункті та його околицях, підготовка туристичних походів і т. ін.). Разом із тим без відповідних карт цих завдань школі не вирішити.

Основні вимоги до властивостей електронних топографічних карт і планів для навчально-виховних закладів: масштаб карт, планів має бути не дрібнішим 1 : 10 000; картографічне зображення можна редагувати, змінювати, доповнювати через прості програми; карти і плани повинні мати можливість періодичного оновлення через Інтернет; слід передбачити можливість створення різноманітних тематичних карт на основі електронної топографічної контурної карти; передбачити можливість ступеневої зміни масштабу карти чи плану, заклавши в їх зміст різний ступінь генералізації, в залежності від обраного користувачем масштабу. На основі вивчення особливостей сприймання учнями комп'ютерних картографічних творів мають удосконалюватися відповідні методики роботи з ними, і перш за все – з електронними топографічними картами.

Розглядаючи зміни у змісті і структурі картографічної освіти в Україні за останні роки, можна прийти до висновку, що найбільш актуальним напрямком розвитку шкільного картознавства на перспективу стане широке впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій, і в першу чергу ГІС-технологій. Поява нових електронних картографічних творів, навчальних програмних продуктів стимулюватиме дальший розвиток методики картографії, створення нових методичних прийомів та організаційних форм для вивчення основ картографії в шкільних курсах географії в профільній школі.

Електронні карти містять абрис материків та океанів, берегову смугу, великі річки, острови, головні лінії градусної сітки, але основна особливість в тому, що на них можна писати і малювати, причому неодноразово.

Наприклад, при вивченні географічного положення країни вчитель працює з настінною контурною картою, пояснюючи і одночасно наносячи на неї всі необхідні географічні об'єкти; учні, слідуючи за вчителем, переносять ці об'єкти до своїх паперових контурних карт, що лежать у них на партах; таким чином одразу відпрацьовується методика, оскільки вчитель сам показує, як потрібно заповнювати карту, які помилки неприпустимі. Працюючи одним пальцем, учні і самі намагаються скоріше підійти до «казкової» карти і позначити географічні об'єкти власноручно.

Під час опитування також включається карта. По кожній країні проводяться географічні диктанти: вчитель наперед позначає цифрами різні географічні об'єкти, частіше за все в двох варіантах (різними кольорами). Як додаткове завдання іноді можна намалювати на контурній карті маршрут будь-якої подорожі з позначенням початкового і кінцевого пунктів.

Учні записують, через які географічні об'єкти пролягає шлях. Це завдання для них більш цікаве, ніж просто цифровий диктант. Робота з настінною контурною картою дозволяє досягти більшої зацікавленості в навчанні та кращого засвоєння знань. В 10-му класі вчителі застосовують інтерактивну карту «Політична карта Європи», де країни треба виставити у відповідному порядку.

Зрозуміло, що комп'ютерні технології в процесі застосування картографічних матеріалів в освітньому процесі з географії старшої школи міцно увійшли до освітньої практики, вони активно використовуються на уроках, а також при підготовці до уроків як учителем, так і учнями. Сучасна мультимедійна комп'ютерна техніка дає змогу успішно поєднувати текстову й графічну інформацію зі звуком, відео рядом та мультиплікацією.

Запитання для самоконтролю

- 1. Опишіть поняття «Навчальна географічна карта» та процес роботи з нею.*
- 2. Що таке шкільна геоінформаційна система?*
- 3. Проаналізуйте можливості використання електронних картографічних матеріалів на уроках географії.*
- 4. Охарактеризуйте процес формування картографічної грамотності в учнів старшої школи.*

1.16. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

*Психолого-педагогічні особливості організації самостійної роботи
здобувачів освіти*

Самостійна робота – навчальна діяльність здобувачів освіти, спрямована на вивчення і оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі вчителя. Від організації самостійної роботи залежать результати навчання здобувачів освіти та їх майбутня практична діяльність. Самостійна робота є дуже широким поняттям, у тлумаченні якого сформувалися різні підходи, що і зумовлено відмінностями в розумінні суті цього явища.

Самостійну роботу розглядають як окремий вид навчальних занять поряд з іншими формами навчальних занять. При цьому її суттєвими ознаками вважають обов'язковість заняття у відведений розпорядком дня закладу освіти час, роботу без безпосередньої участі вчителя, але за обов'язкового його контролю.

За іншими твердженнями, самостійна робота передбачає всю активну розумову діяльність здобувачів освіти у навчальному процесі, є внутрішньою основою зв'язку різних видів і форм занять між собою. Вважаючи самостійну роботу основним методом засвоєння освіти, прихильники цього підходу стверджують, що вона охоплює пізнавальну діяльність, яку здійснюють здобувачі освіти не лише позаурочно, а й на інших видах навчальних занять. Тобто, самостійна робота, згідно з таким баченням, охоплює всі види і форми навчального процесу. За своєю суттю самостійна робота є активною розумовою діяльністю здобувача освіти, пов'язаною з виконанням навчального завдання. Наявність завдання і цільової установки на його виконання вважають характерними ознаками самостійної роботи.

Завдання, які вирішують самостійно здобувачі освіти в навчальній діяльності:

- засвоєння матеріалу теми, що розглядалась на уроці (робота з підручником, рекомендованою навчальною літературою);
- розв'язування задач, проведення дослідів, експериментів;
- підготовка рефератів, контрольних робіт, виступів на заняттях;
- підготовка рефератів, проектів та наукових досліджень.

Усі ці елементи навчального процесу є самостійною роботою, оскільки здобувачі освіти здійснюють їх індивідуально, в позаурочний час.

Етапи самостійної роботи з виконання навчального завдання:

1. Підготовка здобувача освіти до виконання завдання, теоретичне, психологічне, організаційно-методичне і матеріально-технічне забезпечення самостійної роботи.

Теоретична готовність здобувача освіти виявляється в його інтелектуальній підготовленості, тобто у здатності застосувати свої знання для виконання завдання.

Практична готовність полягає у здатності оптимально планувати самостійну роботу, вміло використовувати підручники, посібники, комп'ютер, розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікацію).

Психологічна готовність здобувача освіти передбачає передусім наявність у нього мотивів до виконання конкретного завдання. Для того щоб поставлене перед здобувачем освіти завдання стало мотивом його розумової, практичної діяльності, воно повинно бути ним сприйняте. Внутрішнє сприйняття завдання починається з актуалізації мотиву, що спонукає здобувачів освіти до виконання поставленого завдання, а відповідно, до організації своєї самостійної роботи.

Успіх підготовчого етапу залежить і від організаційного, методичного, матеріально-технічного забезпечення самостійної роботи здобувачів освіти (забезпеченість літературою, методичними рекомендаціями, наочними посібниками, інформаційно-комп'ютерною базою).

2. Безпосереднє виконання навчального завдання. Це найважливіший і найвідповідальніший етап самостійної роботи здобувачів освіти. Оскільки навчальне завдання і найчастіше постає у навчально-пізнавальній формі, то в процесі його виконання беруть участь усі психічні процеси, які забезпечують пізнавальну активність: відчуття, сприйняття, уява, пам'ять, мислення, увага. На ефективність виконання завдання впливають такі особистісні якості здобувачів освіти, як цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність.

3. Аналіз виконаного завдання є завершальним етапом самостійної роботи. Під час аналізу здобувач освіти оцінює (шляхом самоконтролю, іноді взаємоконтролю) якість і час виконання завдання, ефективність використаних у процесі самостійної роботи методів і засобів.

Багато здобувачів освіти наштовхуються на труднощі під час виконання письмових домашніх завдань (розв'язання задач, моделювання,

підготовки рефератів і контрольних робіт). Письмову роботу виконують передусім для того, щоб учитель зміг оцінити ступінь і якість засвоєння здобувачем освіти навчального курсу, рівень сформованості у нього вмінь і навичок використання теорії при розв'язанні практичних завдань.

Самостійна робота сприяє формуванню у здобувачів освіти інтелектуальних якостей, необхідних майбутній практичній діяльності. Вона виховує у здобувачів освіти стійкі навички постійного поповнення своїх знань, самоосвіти, сприяє розвитку працелюбності, організованості й ініціативи, випробовує його сили, перевіряє волю, дисциплінованість.

Під час самостійної роботи школярі мають змогу краще використати свої індивідуальні здібності. Вони вивчають літературні джерела, за потреби повторно перечитують їх окремі розділи, абзаци, звертаються до відповідних довідників і словників. Все це сприяє глибокому осмисленню навчального матеріалу, виробляє в здобувачів освіти цілеспрямованість у здобутті освіти, самостійність мислення. Самостійна робота здійснює і виховний вплив на учнів, сприяючи формуванню і розвитку необхідних моральних якостей.

Вимоги до організації самостійної роботи здобувачів освіти:

1. Розвиток мотиваційної установки. Умовою будь-якої цілеспрямованої діяльності є установка – готовність до певної активності, виникнення якої безпосередньо залежить від наявності в людини потреби і від об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби. Установка відчутно впливає на характер і результати діяльності школярства, сприяє підвищенню ефективності дій, активізує мислення, пам'ять, робить сприйняття точнішим, увагу зосередженою, спрямованою на об'єкт пізнання. Тому здобувач освіти повинен виробити в собі внутрішню потребу в постійній самостійній роботі (рис. 1.20).

2. Систематичність і безперервність. Три-



Рис. 1.20. Організація самостійної діяльності здобувачів освіти

вала перерва у роботі з навчальним матеріалом негативно впливає на засвоєння знань, спричинює втрату логічного зв'язку з раніше вивченим. Не систематичність самостійної роботи унеможлиблює досягнення високих результатів у навчанні. Тому здобувач освіти повинен звикнути працювати над навчальним матеріалом постійно, не випускати з поля зору жодну з дисциплін, вміло поєднувати їх вивчення.

3. Послідовність у роботі. Послідовність означає чітку упорядкованість, черговість етапів роботи. При читанні підручника, навчального посібника не повинно залишатися нічого нез'ясованого.

4. Правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу. Чіткий план допоможе раціонально структурувати самостійну роботу, зосередитися на найсуттєвіших питаннях.

5. Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи. Багато здобувачі освіти працюють із книгою неправильно: читають текст і відразу занотовують, намагаючись запам'ятати прочитане. За такого підходу ігнорується найважливіший елемент самостійної роботи – глибоке осмислення матеріалу. Це призводить до того, що здобувачі освіти засвоюють його поверхово, їм складно на практиці повною мірою застосувати теорію.

6. Керівництво з боку учителів. Основними формами керівництва самостійною роботою здобувачів освіти є визначення програмних вимог до вивчення навчальних дисциплін; орієнтування здобувачів освіти у переліку літератури; проведення групових та індивідуальних консультацій; організація спеціальних занять з методики вивчення наукової та навчальної літератури; підготовка навчально-методичної літератури, рекомендацій, пам'яток. Виховання у здобувачів освіти навичок самостійної роботи з навчальним матеріалом, науковою і навчально-методичною літературою належить до першочергових завдань закладів освіти.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для здобувачів освіти має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використовувати свій час. Обґрунтування в ньому обсягу, змісту, послідовності роботи протягом певного часу надає роботі цілеспрямованості та творчого характеру.

Передумови раціонального планування самостійної роботи:

1. Уміння відрізняти головне від другорядного в самостійній роботі. Насамперед потрібно зосередитись на опануванні головним матеріалом.

2. Зосередженість на навчанні всієї уваги, фізичних і моральних сил, думок і прагнень.

3. Цілеспрямованість і раціональність виконання завдань самостійної роботи.

Складаючи розпорядок дня, передбачаючи свою участь у всіх основних заходах, які здійснюються у закладах освіти, здобувачі освіти повинні орієнтуватися на навчальні програми, плани і розклад занять.

Використання відведеного на самостійну роботу часу є справою творчою. Добре, коли здобувач освіти у процесі роботи виробляє власний стиль, взявши в його основу наукову організацію праці. Економії часу сприяють знання основ комп'ютерної грамотності, бібліографії, система забезпечення обов'язковою літературою, вміння працювати з нею.

На ефективність самостійної роботи здобувача освіти значною мірою впливає керівництво нею вчителем, яке охоплює:

- планування самостійної роботи здобувачів освіти;
- формування в них потреб і мотивів до активної, творчої самостійної роботи;
- навчання здобувачів освіти основам самостійної роботи;
- контроль за виконанням навчальних завдань.

Ефективним способом формування у здобувачів освіти потреб і мотивів до самостійної роботи є розвиток пізнавального інтересу до предмета та процесу опанування ним. Діяльність, що має у своїй основі глибокий інтерес не лише до результату, а й до її процесуальних компонентів, найпродуктивніша, адже саме від неї людина має найбільше задоволення. Здобувач освіти у цьому разі сам знаходитиме час для предмета, який йому сподобався. Зрозуміло, що викликати інтерес до навчальної дисципліни, її змісту повинен учитель.

Організація індивідуальних занять зі здобувачами освіти

Основні завдання індивідуалізації навчання: максимально виявити та використати індивідуальний досвід здобувача освіти, допомогти здобувачеві освіти самовизначитися та самореалізуватися, активно стимулювати здобувача освіти до самооцінки освітньої діяльності.

Індивідуальна робота здобувачів освіти визначається у форматі конкретної дисципліни навчальною програмою дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками вчителя. Розвиток індивідуальної роботи зі здобувачами освіти позитивно впливає на формування їх

професійної мотивації та успішне входження у середовище здобувачів освіти.

Відповідно до Положення про організацію навчального процесу у закладах освіти активно практикується використання індивідуальних занять як виду навчальних занять з окремими здобувачами освіти з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Відбір та структурування змісту для індивідуальної роботи відбувається за такими принципами: модульності; системності; міждисциплінарності та інтеграції; індивідуалізації та диференціації; креативності для формування у здобувачів освіти навичок вирішення практичних завдань; багаторівневості, що передбачає забезпечення «поетапного» ускладнення змісту навчально-дослідницької діяльності.

Другою складовою є оволодіння здобувачами освіти методологією індивідуальної навчальної діяльності. Навчальною метою індивідуалізації є вдосконалення цих якостей засобами індивідуалізації і поглиблення освіти здобувачів освіти, з огляду на їхні інтереси і здібності. Розвиваючою метою індивідуалізації є формування і розвиток логічного мислення, креативності й умінь навчальної праці. Специфічною метою індивідуалізації можна вважати поліпшення навчальної мотивації і розвиток пізнавальних інтересів здобувачів освіти. Завдяки досягненню цих цілей процес індивідуалізації здійснює підготовку здобувачів освіти до наступної практичної діяльності, відіграє важливу роль у професійному самовизначенні здобувачів освіти.

Ефективною формою оптимізації індивідуальної роботи здобувачів освіти, що спрямована на реалізацію його творчого потенціалу з урахуванням індивідуальних інтересів та можливостей є індивідуальні науково-дослідні завдання. Метою є самостійне вивчення частини програмного матеріалу з певної дисципліни, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань з навчального курсу і розвиток навичок самостійної роботи.

З усіх навчальних дисциплін в освітніх установах розробляють тематику індивідуальних завдань, методичні рекомендації до її виконання. Переважно – це дослідницька, експериментальна робота. Запропоновані теми індивідуальних завдань спрямовані на: активізацію розумової діяльності здобувачів освіти в процесі самостійного вирішення певної проблеми; формування у здобувачів освіти вміння узагальнювати, аналізувати і систематизувати здобуті знання; розвиток їх творчого мислення.

Види індивідуальних завдань: аналітичний огляд літератури за обраною темою; складання до курсу чи окремого його розділу бібліографічного списку; розроблення діагностичних тестових завдань; методичні розробки тренінгових занять та навчально-виховних заходів; розробка мультимедійної підтримки до окремих тем курсу. Для ефективного виконання індивідуальних завдань з усіх навчальних дисциплін розроблений розширений список рекомендованої літератури, наявної в бібліотеці закладу освіти та періодичних виданнях.

Методичні особливості проведення індивідуальних занять зі здобувачами освіти. Індивідуальні заняття є новою формою організації навчального процесу у закладах освіти. Вони передбачають створення умов для як найповнішої реалізації творчих можливостей здобувачів освіти, які виявили особливі здібності в навчанні та схильність до науково-дослідної роботи і творчої діяльності.

В кожному навчальному кабінеті створюються всі умови для самореалізації здобувачів освіти у науковій роботі. Працюють тематичні гуртки, дискусійні клуби, наукові товариства.

Формами взаємодії в науковій сфері є співробітництво здобувачів освіти та учителів за такими напрямками: спільна науково-дослідницька робота, спільні публікації, підготовка спільних доповідей. Стимулом для найбільш обдарованих і працьовитих здобувачів освіти є можливість продовжити профільну підготовку на наступних етапах навчання.

За умов посилення конкурентоспроможності фахівців індивідуальна робота допомагає здобувачеві освіти виробити свій індивідуальний стиль діяльності, який містить певні професійні дії, мотиви, ставлення та само-свідомість.

Індивідуалізація в процесі навчальної, наукової та виховної роботи реалізується шляхом охоплення всіх потенційних здібностей з урахуванням особистісних потреб здобувачів освіти.

Рівень та характер індивідуальних завдань має бути посильними для здобувачів освіти та містити різноманітні проблемні завдання, які виникають на уроках та практичних чи лабораторних заняттях. Індивідуальна робота сприяє збільшенню інформаційного багажу з навчальної дисципліни, передбачає розробку завдань, які не мають стандартних вирішень і спрямовані на виявлення протиріч, прогнозування, моделювання, вивчення додаткової літератури, проведення пошуково-дослідницької роботи (участь у наукових товариствах, гуртках).

Характеристика консультацій як форми роботи зі здобувачами освіти. Щоб правильно орієнтуватися в широкому потоці інформації, глибоко вивчати закономірності протікання явищ та процесів, а отримані знання перетворити у власні внутрішні переконання, необхідно вміти самостійно вчитися й мати бажання навчатися упродовж життя. Організація самостійної роботи і її активізація – двоєдиний процес, у якому здобувач освіти має бути не лише об'єктом, але й суб'єктом пізнавальної діяльності.

Активність здобувача освіти – це, насамперед, пошук і відбір найбільш досконалих і прийнятних для нього прийомів і способів самостійної роботи з метою більш глибокого засвоєння матеріалу. Роль вчителя в цьому процесі полягає в тому, щоб роз'яснити здобувачеві освіти незрозумілі поняття та вказати, у якому напрямі варто вивчати явища та процеси докладніше.

В умовах перебудови навчального процесу місце й роль навчальних консультацій істотно змінилася, вона здобула іншу форму.

Консультація – слово латинського походження. У перекладі воно означає «допомога порадою». Поняття та зміст консультації більш ємнісне, тому що крім того, що це форма роботи зі здобувачами освіти, вона, у той же час, є дієвою формою їхнього морального виховання. Консультації активно сприяють виробленню таких важливих якостей, як дисциплінованість, працьовитість, цілеспрямованість, прагнення до пошуку істини, таких необхідних для сучасного фахівця високої кваліфікації.

Методи консультивання: питально-відповідальний, розгорнута бесіда, вирішення завдань і розгляд конкретних проблемних ситуацій, просте спілкування. Для досягнення більшої ефективності консультацій підбирають відповідні форми їх проведення: групові, індивідуальні, із застосуванням ТЗН.

Групові консультації, як правило, проводяться як настановчі перед іспитами, семінарами, при підготовці до написання рефератів чи наукових робіт, при проведенні додаткових занять. У процесі групового консультивання учитель має визначити проблему, яку намагаються розв'язати здобувачі освіти, з'ясувати їх очікування від сумісної взаємодії, визначити розмаїття підходів до її розв'язання, надаючи тим самим можливість обирати стратегії розв'язання кожному з тих, хто прагне отримати консультацію.

Індивідуальні консультації при правильній організації дозволяють забезпечувати диференційований підхід до здобувачів освіти, краще допомагати відстаючим, стимулювати творчу роботу відмінно встигаючих

здобувачів освіти. Активна роль вчителя полягає не тільки в допомозі здобувачам освіти, а й у вмінні правильно співвіднести ступінь складності завдання з можливостями здобувача освіти. Тільки врахування цих моментів дозволяє підвищити ефективність розумової діяльності здобувачів освіти.

У сучасній психолого-педагогічній літературі термін «консультування» часто співвідносять з терміном «керівництво». Завдання консультанта – надати допомогу суб'єкту навчання в розв'язанні проблемної ситуації за його ініціативою.

Ефективність консультацій, ступінь їхнього впливу на формування в здобувачів освіти навичок самостійної роботи залежить від дотримання двох найважливіших методичних правил: по-перше, систематичність їхнього проведення протягом усього навчального року й, по-друге, активізація самостійного мислення здобувачів освіти.

Види консультацій:

- Консультування за спрямованістю на суб'єкти самостійної навчальної діяльності (індивідуальне; парне; малими групами; групове).
- Консультування за призначенням: організаційне; методичне; інформаційне; змістове (тематичне, за розділом (модулем), до вивченого курсу).
- Консультування за рівнем інтерактивної взаємодії: моноспрямоване (консультації отримуються лише від вчителя); інтерактивне (консультації надають також здобувачі освіти); інтегроване (учитель обов'язково коментує консультації, надані здобувачам освіти).
- Консультування на основі диференційованого підходу (для здобувачів освіти, що займаються індивідуальною НДР з дисципліни; для здобувачів освіти, що впевнено оволодівають самостійно вивченим матеріалом; для здобувачів освіти, що відчують певні утруднення під час виконання самостійних робіт; для здобувачів освіти, які самостійно не справляються з теоретичним матеріалом).
- Консультування за часом проведення (відповідно до затвердженого графіку; несистематичні (у разі виникнення потреби)).

Суть консультативної допомоги полягає в тому, щоб повідомити здобувачеві освіти способи та прийоми вивчення питання, звернути увагу на головну ідейну лінію, принципи побудови аргументів, висновків, узагальнень, систему застосовуваних доказів. Корисно, при цьому, пореко-

мендувати навчально-методичну та довідкову літературу, роз'яснити терміни та поняття.

Найважливіший принцип, який використовується на консультаціях – це розвиток мислення здобувачів освіти та пізнання процесів через виявлення й усунення протиріч, недоліків та недопрацювань.

Консультація має не тільки навчальне, але й виховне значення. Вона дозволяє прищеплювати здобувачам освіти почуття відповідальності за якість підготовки, активізує їхню участь у практичних та лабораторних заняттях, самодисциплінує. Правильне її проведення пробуджує в здобувача освіти інтерес до предмета.

Кваліфіковане проведення консультацій вимагає від вчителя істотної перебудови в одержанні глибоких і різнобічних знань, методичної майстерності, великого педагогічного такту, уміння вести довірливу бесіду, створювати атмосферу духовної й інтелектуальної близькості, взаєморозуміння. У ході саме таких бесід найбільш повно проявляється особистість здобувача освіти, його індивідуальні якості, духовні запити, переконання й інтереси.

Запитання для самоконтролю

- 1. Опишіть психолого-педагогічні особливості організації самостійної роботи та етапи самостійної роботи з виконання навчального завдання.*
- 2. Перерахуйте вимоги до організації і методики самостійної роботи здобувачів освіти.*
- 3. Які методичні особливості проведення індивідуальних занять зі здобувачами освіти?*
- 4. Охарактеризуйте консультації як форму роботи зі здобувачами освіти.*
- 5. Назвіть види консультацій та методичні особливості їх проведення.*
- 6. Виділіть особливості використання тестових технологій в навчанні географії на профільному рівні.*
- 7. Як можна використовувати тестування для контролю процесу формування складових географічної компетентності.*

1.17. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Відповідно до Закону України «Про освіту», Концепції Нової української школи виховання є невід’ємною складовою освітнього процесу, є наскрізним процесом, охоплює усі сфери шкільного життя і має ґрунтуватися на цінностях. Аксіомою є те, що кожен вчитель навчального закладу повинен бути вихователем.

Учитель географії, особливо якщо він ще й класний керівник, має *виховувати в учнів комплекс загальнолюдських якостей і елементів загальнолюдської культури*, які визначають звичний кодекс поведінки людини в суспільстві; громадянських якостей (почуття відповідальності перед суспільством, батьками, почуття патріотизму, національної гідності); специфічних професійних якостей (якщо в класах природничого профілю – любов до винахідництва, раціоналізаторство, дослідництво, експериментаторство); інформаційної культури; самостійність у пошуку рішень; матеріалістичний світогляд; глобальне мислення, готовність до боротьби за пріоритет у вітчизняній науці.

На уроках географії особливо важливо виховати *мотиваційно-ціннісні, емоційно-вольові ставлення учня до світу*, до навчання, до життя та науки. У системі мотиваційно-ціннісних відносин особливу роль відіграє мотив досягнення мети. Тут важливо сформуванню систему переконань, що змістово визначають ідейність особистості (впевненості в істинності й цінності норм, принципів, правил, ідеалів, наукових суджень, законів, сучасної природничо-наукової картини світу).

Виховне навчання – це таке навчання, при якому досягається органічний зв’язок між набутими учнями знаннями, уміннями, навичками, засвоєним досвідом творчої діяльності та формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, один до одного, до навчального матеріалу, що засвоюється на уроці географії. Дидактичний аспект виховного навчання досягається реалізацією взаємозв’язків навчальної, розвивальної та виховної функцій освітнього процесу.

Виховний аспект навчання – цілеспрямоване формування особистісного ставлення учня до змісту інформації, яка ним сприймається, і до дійсності загалом. Виховний аспект мети уроку повинен передбачати використання змісту навчального матеріалу, форм і методів навчання для формування і розвитку моральних, естетичних, патріотичних, екологічних та інших якостей особистості школяра. Ключове слово «виховувати».

Багатство досвіду у виховній системі закладів загальної середньої освіти представлене *різнобічними аспектами культури особистості*: громадянської, розумової, світоглядної, моральної, екологічної, трудової, естетичної та фізичної. Усі вони в сукупності притаманні компетентній особистості, яка певним чином уособлює виховний ідеал сучасних освітніх систем.

Особистість формується і розвивається під впливом об'єктивних факторів. Але не можна недооцінювати і суб'єктивні фактори – *систему організованих виховних заходів*. Саме цілеспрямована і систематична виховна діяльність найбільш надійно забезпечує формування і розвиток школярів.

Перед кожним учителем весь час стоїть завдання не тільки навчити основам свого предмету, а й – що не менш важливо – *виховати в кожній дитині особистість*, якій притаманні мораль, інтереси суспільства і держави, висока культура праці й поведінки. Згідно з принципом гуманізації сучасної школи у навчанні географії потрібно йти від учня, його інтересів, допитливості, вікових психологічних можливостей, на що й має бути спрямована виховна робота вчителя на уроках географії.

У Законі України «Про освіту» метою освіти визначено *«всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»*.

Відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти метою середньої освіти є розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, *виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища*, національних та культурних цінностей українського народу.

Формуванню і розвитку особистості сприяє правильно побудоване освітнє середовище, зокрема чітко визначена організація уроку, позакласної, позаурочної роботи. Адже у процесі виконання освітніх завдань учні

набувають навичок самостійної роботи, привчаються планувати свою працю, раціонально розподіляти час, долати труднощі у навчальній роботі.

Виховна робота закладає підвалини культури і менталітету школярів під час їхнього навчання у ЗЗСО. Встановлено, що саме на уроках географії вчитель має можливість наводити приклади вольової активності, мужності, тобто таких якостей людини, які проявляються в різноманітних сферах життєдіяльності, виражаються в енергійності, діловитості, владності, впевненості, потребі у досягненні цілі, а також сміливості, спритності, сили волі, емоційної стриманості, раціонального мислення.

Важливим результатом *виховання є формування ціннісно-етичних орієнтацій особистості*. У навчанні географії цей процес може здійснюватися двома шляхами. Перший – це прямий вплив на сферу особистості через емоції, почуття, переживання, моральні цінності, де основними категоріями визначено поняття обов'язку, честі, совісті, вчинку. А по-друге, формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання географії шляхом використання різноманітних способів апелювання до емоцій і почуттів при розгляді окремих питань, сюжетів, проблем, особистостей, життя і діяльності людей, які залишили помітний слід в географічній науці.

Сучасні нормативні документи, погляди науковців на освіту і виховання підтверджують потребу соціалізації особистості засобами вдосконалення виховної роботи на уроках, і, зокрема, на уроках географії.

Глибокий виховний потенціал географії як навчального предмета, її тісні зв'язки з сучасним життям країни викликають необхідність оптимізації системи географічних знань, у якій основи науки відповідають інтересам та віковим пізнавальним можливостям учнів. При цьому потрібно передбачити навчання учнів способом застосування знань для самостійного здобуття нових знань в умовах неперервної освіти. Головною позицією сучасної школи має бути *нерозривна єдність освіти і виховання*, а кожний урок географії має одночасно навчати і виховувати. Він має виховувати всіма своїми компонентами: змістом, методами й прийомами навчання, організацією, колективом, поведінкою вчителя, виглядом класної кімнати чи кабінету географії. Будь-який із цих компонентів впливає на учнів позитивно або негативно, їхній вплив ніколи не буває безрезультатним.

У процесі навчання *виховний вплив виявляють зміст навчального матеріалу, організація і методи навчання, а також особистість учителя*. Усі ці фактори знаходяться в тісному зв'язку. Необхідне акцентувати увагу на тому, що у процесі навчання географії важливо враховувати роз-

виток світогляду особистості, який не зводиться до засвоєння світоглядних знань, а має завершитися виробленням особистої позиції, власного ставлення до реального світу. Формування світогляду школяра у процесі навчання географії передбачає прищеплення учням гуманного ставлення до природи і суспільства, політичних, правових і моральних переконань, естетичного смаку, доведення знань до рівня широких узагальнень.

Визначаючи науково-методичні засади географічної освіти, надзвичайно важливо виділити *систему географічних знань, які мають світоглядну функцію, методичні умови і шляхи виховання*, намітити коло поглядів і переконань, що складаються на базі географічних знань, розкрити способи виявлення світогляду учнів, їхнє ставлення до природи, до системи «природа – людина – суспільство». Властивий географії комплексний підхід у вивченні об'єктів та явищ природи, організації господарства, взаємодії природи і людини ставить її в ряд основних предметів в екологічній, економічній та соціальній освіті, вихованні учнів, у розкритті суті світоглядної ідеї про зв'язки природи, людини та суспільства.

Крім освітніх, *кожний урок географії включає виховні завдання*. Вони визначаються як змістом навчального матеріалу, так і спільною метою виховання та розвитку особистості. Виховні завдання можуть бути пов'язані з формуванням моральних, вольових, інтелектуальних, емоційних якостей учнів. І саме урок є певним етапом у безперервному процесі виховання.

Виховні вимоги до уроку: визначення виховних можливостей навчального матеріалу; постановка лише тих виховних завдань, які органічно впливають з цілей і змісту навчальної роботи; виховання учнів на основі загальнолюдських цінностей; формування таких якостей, як посидючість, акуратність, відповідальність, самостійність тощо; уважне й чуйне ставлення до учнів, дотримання вимог педагогічного такту, співпраця з учнями і зацікавленість у власних успіхах.

Виховання почуття добра (*етика*) і почуття краси (*естетика*) нерозривно взаємопов'язані. Навчання географії передбачає спілкування учнів з об'єктами природи, розвиває у них почуття прекрасного і моральність. І тому у позакласній роботі з географії вчителю необхідно використовувати *виховний потенціал музеїв*: історичних, краєзнавчих, природничих, етнографічних, літературних, художніх, археологічних, історії школи, іншого навчального закладу, села чи міста, охорони природи. Матеріал музеїв сприяє вихованню патріотизму, поглибленому пізнанню учнями рідного краю. Разом з тим здійснюється розвиток спостережливості

учнів, якщо потрібно аналізувати об'єкти; формуються навички самостійної роботи; виховується колективізм; формуються елементи творчості.

Для формування ключових компетентностей під час навчально-виховного процесу виділяють низку *наскрізних змістовних ліній*, зокрема *«громадянську відповідальність»*, яка сприятиме формуванню активного і відповідального громадянина суспільства, що поважає закон, вміє критично мислити, усвідомлює свою відповідальність за добробут країни і громади.

Освіта для демократичного громадянства й освіта з прав людини має на меті не тільки надати учням знання, уміння і навички, але і надати їм можливості вжити заходів у суспільстві в інтересах захисту та розвитку прав людини, демократії та верховенства права. Освіта покликана навчити соціальній згуртованості, міжкультурному діалогу, визнанню цінності різноманітності і рівності, відповідальності за спільну справу, мирного вирішення конфліктів.

Формування соціальної і громадянської компетентності на уроках географії в межах змістовної лінії «громадянська відповідальність» спрямовано на виховання дбайливого господаря, природоохоронця, відповідальної, ініціативної, соціально активної особистості, що орієнтується у своїй діяльності на культурні традиції і вектори розвитку суспільства.

Наскрізна змістовна лінія *«громадянська відповідальність»* сприятиме формуванню ставлення учня як громадянина до природи, моделі поведінки, які задовольняють власні інтереси і не порушують права інших, активної природоохоронної діяльності, уміння працювати над проектами і дослідженнями на засадах співробітництва. Для реалізації тематичної лінії «громадянська відповідальність» у викладанні географії необхідно до предметних навчальних цілей долучити цілі *виховання активних і відповідальних громадян*.

Зрозуміло, що на кожному уроці вчитель не тільки навчає, а й виховує, методично правильно побудований урок виховує кожним своїм етапом. Наприклад, актуалізацію опорних знань можна організовувати такими способами: усні вправи, географічний диктант, опитування основних правил, виконання вправ за готовими рисунками, знайди помилку в записах, складання своєї задачі за коротким записом на дошці. Всі способи виховують пізнавальну активність.

Під час вивчення нового матеріалу доцільно застосовувати історичні хвилини, на яких говорять про життя і діяльність видатних географів,

мандрівників, які не шкодуючи зусиль, віддали себе великій справі – служінню науці географія.

Таким цікавим прикладом для використання на уроках географії є опис діяльності видатного вченого-дослідника українського походження М.М. Миклухо-Маклая (Урок «Людські раси. Дослідження М.М. Миклухо-Маклая», 6 клас). Микола Миколайович – нащадок легендарних запорозьких козаків, видатний вчений, чиї наукові інтереси охоплювали етнографію, філософію, біологію та географію; був першим, хто науково довів біотичну повноцінність людей всіх націй і рас. Його наукові праці та висловлювання в пресі стали поштовхом до початку антирасової політики в світі. Миклухо-Маклай (рис. 1.21) склав перший проект Загальної декларації прав людини.



Рис. 1.21. Миклухо-Маклай, вчений-дослідник українського походження

Вивчення життя великих людей завжди захоплює, удосконалює загальну культуру мислення, виховує об'єктивність, сприяє науковому світогляду учнів. Вся їх діяльність – це життєвий подвиг.

Виховний потенціал уроків, на яких використовуються уривки літературних творів, історичних розповідей є джерелом формування ціннісних орієнтацій учнів. Корисними будуть в цьому аспекті і дидактичні ігри, які виконують навчальну, розвивальну і виховну функцію, що діють в органічній єдності. Подолання труднощів разом з історичними героями надає навчанню емоційного забарвлення, що сприяє засвоєнню знань.

«Відкривачі-дослідники земель та континентів» – ніколи й ніде мандрівник не залишить товариша в біді. У дітей виховується уважність друг до друга, турботливість. Формування ціннісних орієнтацій школярів є важливим чинником їхнього духовного розвитку.

Під час проведення контролю знань на уроках географії (самостійні роботи, виконання тестових завдань, бліцопитування, робота з картами) виховується відповідальність, самостійність, критичність, силу волі, працьовитість, прагнення успіху.

Шкільна географія відіграє значну роль у вихованні людини та формуванні національної свідомості підрастаючого покоління. Одним із на-

прямків роботи вчителя географії є забезпечення національно – патріотичного виховання на уроках та в позакласній роботі.

Патріотичне виховання – виховання засобами шкільної географії людини-громадянина, людини-патріота, основними рисами якої є національна самосвідомість, почуття любові до своєї Батьківщини, шанобливе ставлення до народних традицій, звичаїв, обрядів як ланки, що визначає духовну єдність поколінь, почуття громадянської й соціальної відповідальності, бажання поліпшити умови життя в рідній місцевості.

Шляхи реалізації завдань патріотичного виховання в процесі навчання географії:

1. Відбір змісту навчального матеріалу й посилення його українознавчої спрямованості. Так, характеризуючи окремі території світу, доречно ознайомлювати учнів із внеском українських учених у їх вивчення й освоєння. Наприклад, під час вивчення теми «Відкриття й освоєння Африки» (урок "Дослідження Єгора Ковалевського в Африці") в курсі «Географія материків і океанів» (7 клас) учитель може більш докладно зупинитися на дослідженнях території цього материка українським мандрівником і дипломатом Єгором Ковалевським (рис. 1.22).



Рис. 1.22. Єгор Ковалевський – український мандрівник і дипломат

Єгор Ковалевський – блискучий географ-мандрівник, який став першим європейцем, що дійшов в Африці до витоків Білого Нілу. Його «Мандрівки по суші і морях» і «Подорож до Внутрішньої Африки» насичені не лише точною географічною і геологічною інформацією, але й талановитими і живими описами людей, з якими він зустрічався під час своїх мандрівок. Великий науковий інтерес становлять геологічні і метеорологічні спостереження, описи рослинності. З Африки він привіз багаті геологічні, ботанічні та зоологічні колекції. Всього Єгор Петрович Ковалевський здійснив 10 великих

подорожей, під час яких пройшов понад 75 тис. км, опублікував близько 75 праць, кілька карт, зібрав цінні колекції, його робота сприяла дальшому розвитку вітчизняної географії, геології та гірничої справи. Він дослі-

джував Алтай, Урал, Казахстан і Середню Азію, Східні (румунські) Карпати, Афганістан. Очолив дві експедиції до Китаю.

2. Реалізація принципу національної спрямованості шкільної географії, який передбачає формування в учнів національної свідомості, прищеплення шанобливого ставлення до традицій і звичаїв українського народу щодо вшанування й збереження природи краю, підтримання таких важливих рис української нації, як чуйність, працелюбність і милосердя, що має знайти своє вираження в широкому й активному залученні в процес вивчення географії здобутків усної народної творчості (прислів'їв, приказок, прикмет, загадок про природні об'єкти та явища), елементів календарної обрядовості, землеробської культури, використанні народних традицій поведінки в природі, шанобливого ставлення до неї (наприклад, українське народне прислів'я: «Багато снігу – багато хліба»).

3. Максимальне використання виховного потенціалу шкільного краєзнавства. Реалізація цього завдання може відбуватися шляхом практичного вивчення особливостей природи, господарства й населення рідного краю в процесі організації активних форм навчальної діяльності учнів (практичних робіт на місцевості, екскурсій, експедицій, дослідницьких проєктів та ін.); конкретизації теоретичних географічних знань прикладами своєї місцевості; орієнтації учнів на дослідну, суспільно корисну діяльність у рідному краї за умов її інтеграції з наукою і місцевим виробництвом (наприклад, у темах з географії свого регіону в 8-9 класах та під час вивчення курсів за вибором «Географія рідного краю»). Для того, щоб учні знали екологічні проблеми нашої країни, рідного краю, потрібно показувати їм відеоролики про глобальні проблеми та екологічні проблеми, з метою виховання дбайливого ставлення до навколишнього середовища, використовуючи такі форми роботи, як дебати, дискусія, рольові ігри, прес-конференції.

4. Формування в учнів уявлень про досягнення України в галузі науки, техніки, культури. Цей напрям виховної роботи пропонуємо реалізовувати в процесі знайомства учнів зі значущими результатами діяльності видатних вітчизняних дослідників, державних діячів, представників громадських організацій; висвітлення інноваційних проєктів у рамках міжнародного співробітництва (наприклад, М. Миклухо-Маклая, П. Чубинського, С. Рудницького, А. Синявського, О. Маринича та ін.).

Патріотичному вихованню сприяє весь процес навчання географії, адже цей предмет має виключно широкі можливості для організації патріотичного виховання. Зокрема, на уроках у 8-му і 9-му класах під час ви-

вчення матеріалу про природу та господарство України відбувається формування почуття приналежності до великого українського народу, яким ми є; гордості і любові до нашої культури і традицій. У процесі проведення позакласної роботи (екскурсії, походи, подорожі) юні туристи краєзнавці продовжують вивчення й дослідження рідного краю. Вони розширюють свій світогляд, закріплюють і поглиблюють знання, здобуті на уроках географії, формують високі моральні якості громадянина України.

Роль виховання в учнів патріотизму на уроках географії:

✓ Велика роль у вихованні в учнів патріотизму, гордості за свою Батьківщину, почуттів поваги до інших народів, різних країн належить фізичній і економічній географії. Кожна тема, кожний урок містять політико-виховну інформацію. Патріотичному вихованню сприяє весь процес навчання географії, адже цей предмет має виключно широкі можливості для організації патріотичного виховання.

✓ Зокрема, на уроках у 8-му і 9-му класах під час вивчення матеріалу про природу та господарство України відбувається формування почуття приналежності до великого українського народу; гордості і любові до нашої культури і традицій.

Національно-патріотичне виховання на уроках географії:

1. Урок – роздум «Про історичну долю України і її героїв» (розкриваються значення термінів «патріот», «Батьківщина», розглядаються якості, які притаманні справжнім патріотам).

2. Урок – подорож 8 кл., «Фізико-географічна характеристика Чорного моря. Екологічні проблеми акваторії» (значення моря для України, його природно – ресурсний потенціал).

3. Урок – дослідження 7 кл., «Природні зони помірного поясу материка Євразії» (розкриваються багатства природно-ресурсного потенціалу України, значення ґрунтового-рослинного покриву).

4. Інтегрований урок прес-конференція 8 кл., «Земельні ресурси України» (виховується господарське ставлення до земельних ресурсів нашої країни, почуття дбайливого господаря, любов і повагу до людей праці, соціальний оптимізм, впевненість у позитивних змінах у нашій державі).

5. Урок «Легка промисловість України. Художні промисли» 9 кл., (виховання учнів, які цінуватимуть традиції мистецтв своєї держави).

6. Урок – дослідження в 10 кл., «Канада. Українська діаспора в Канаді» (виховується повага до національної культури, знайомлять із жит-

тям української діаспори). Урок «Населення північної Америки». Українці у Канаді. Проживає близько 1 млн. осіб українського походження.

Для прикладу розглянемо методичні особливості проведення уроків географії у 8 класі: «Населення України та світу», «Етнічний склад населення», «Національний склад населення України». На цих уроках слід зробити наголос на тому, що українці – корінний етнос України. Далі розглянути питання корінних народів України (кримські татари, кримчаки, караїми), етнічних груп українців (бойки, лемки, гуцули, поліщуки, литвини, русини) та національних меншин (поляки, євреї, молдавани, білоруси).

На цих уроках доцільно розглянути *тематичні та змістові питання*:

1. Що означає поняття «корінне населення України»?
2. Які етнічні групи виділяють у складі населення України?
3. Які національні меншини становлять значну частку у структурі національного складу населення України?
4. Коли сформувався основний український етнос?
5. Як відбувалося заселення території сучасної України?
6. Що розуміють під терміном « етнічна та етнографічна група»?
7. Що розуміють під терміном «національна меншина»?
8. Які характерні риси характеру, побуту , традиції мають представники етнічних груп та національних меншин України?
9. В яких областях України сформувалися основні ареали проживання представників різних національностей?
10. Які права мають представники інших народів в Україні відповідно до Конституції України?

На таких уроках географії в рамках формування національно-патріотичного виховання учні досліджують національний склад населення України та встановлюють, що Україна є поліетнічною країною, де проживають представники різних народів. Вивчають історію заселення території сучасної України, встановлюють основні ареали проживання різних народностей у її межах; виявляють відмінності у житті, побуті, культурі, мові українців відповідно до регіону проживання та історичних подій, що відбувалися на цій території. При вивченні географії учні мають усвідомити, що усі громадяни України мають рівні права, незалежно від їх національності; що всі громадяни України становлять єдиний український народ, пов'язаний спільним сьогоденням та готовий захищати власні інтереси.

Для реалізації поставлених виховних завдань учителям географії корисно практикувати у загальноосвітніх навчальних закладах наступні заходи:

- нагородження учнів із числа переможців олімпіад, конкурсів в системі МАН (кращий знавець географії, кращий краєзнавець навчального закладу);
- при планування тижня географії робити акценти: на патріотичну складову навчання географії, краєзнавчу складову навчання географії, поширення культури українського народу в контексті єдності України;
- проведення заходів, присвячених вітчизняним географам, економістам, відомим мандрівникам та природодослідникам;
- посилення роботи з географічного краєзнавства (створення краєзнавчої кімнати-музею при школі);
- участь у всеукраїнських еколого-географічних експедиціях, які проводять у рамках руху учнівської та студентської молоді;
- організація екскурсійних подорожей, туристичних походів, відвідування музеїв.

На уроках, засобами географії, можна простежити розкриття взаємозв'язку між людиною і природою, виховання в дитини кращих моральних якостей: патріотизму, дружби, взаємодопомоги, людяності, чуйності, уміння переборювати труднощі і досягати поставленої мети, прагнення бути корисним суспільству, зробити і свій внесок у справу збереження і поліпшення природного оточення.

Навчаючись на уроках географії з елементами національно-патріотичного виховання, учні розвивають свої здібності і творчу активність, у них виникає самоповага та оптимістичний настрій до життя; вони самостійно та критично мислять; поєднують навчання з творчим пошуком; розвивають організаторські здібності. Всі ці якості особливо потрібні молодій людині у майбутньому житті.

Запитання для самоконтролю

1. *Охарактеризуйте виховання як невід'ємну складову освітнього процесу.*
2. *Опишіть виховний та розвивальний аспекти навчання.*
3. *Яка роль виховання у формуванні ціннісно-етичних орієнтацій особистості?*

4. Що входить до складу системи географічних знань світоглядного значення?
5. Як проходить виховання громадянської відповідальності на уроках географії?
6. Опишіть шляхи реалізації завдань патріотичного виховання при вивченні географії.
7. Який виховний потенціал освітнього процесу з географії?

1.18. ДІАГНОСТИКА ТА КОНТРОЛЬ ЗА ПРОЦЕСОМ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

У навчанні важливу роль відіграють відомості про хід і результати навчального процесу. Учитель отримує необхідну інформацію про це, здійснюючи *діагностику* стану навчальної діяльності. Отримані дані є одними з основних критеріїв якості освіти, що дозволяють не тільки контролювати, але також здійснювати корекцію і підвищувати результативність всієї навчально-виховної роботи.

Діагностикою в педагогіці вважається всебічне дослідження стану освітньої системи на основі виявлення її характерних ознак. Діагностика навчання є процесом виявлення, оцінки та зіставлення результатів навчальної діяльності із заданими нормами. Відповідно до закону «Про освіту» основою об'єктивної оцінки якості освіти і кваліфікації випускників є вимоги державних освітніх стандартів. Ці вимоги вказують теоретичний рівень знань, який має засвоїти учень, і практичний характер використання набутих знань і умінь у навчальній діяльності та повсякденному житті.

Діагностика навчання виступає обов'язковою складовою частиною навчального процесу і здійснюється в вигляді *перевірки, оцінки, контролю та обліку*. За допомогою *перевірки* визначаються успіхи і труднощі в оволодінні знаннями, вміннями, навичками. Перевірки можуть бути усними, письмовими, практичними, програмованими або самостійними (самоперевірки). Результатом перевірки є судження про хід і досягнутому рівні навчання, яке називається *оцінкою*.

Оцінка знань – справа дуже складна, незрівнянно більш тонка, ніж експертиза будь-якого виробу.

Діагностика та систематичний контроль за навчальною діяльністю відіграють також виховну роль. Вони підвищують відповідальність учнів за виконувану роботу, стимулюють їх освітню діяльність, привчають працювати, самостійно вирішувати поставлені завдання, правильно оцінювати свої досягнення і можливості. Контролююча функція діагностики дозволяє вносити оперативні зміни в навчальний процес, коригувати його хід, здійснювати управління ним (коригувальна функція).

Реалізація зазначених функцій базується на виконанні цілого ряду *принципів діагностики навчання*. До їх числа відносяться:

- *принцип об'єктивності*, що полягає в науково обґрунтованому змісті діагностичних процедур;
- *систематичності*, вимагає проведення діагностики від початкового сприйняття навчального матеріалу до його практичного застосування;
- *гласності*, який передбачає проведення відкритих випробувань всіх учнів за одними і тими ж критеріями.

Види діагностики навчання, їх функції та принципи розкривають загальну організацію дослідження стану освітньої системи. Реалізація дослідницьких процедур залежить від методів діагностики.

Методами діагностики навчання вважаються різні прийоми і способи індивідуальної, групової або фронтальної перевірки учнів. Вони повинні застосовуватися на всіх етапах навчання, допомагати педагогу підтримувати контакти з учнями, стежити за їх думками і діями, коригувати навчально-виховний процес.

Дуже важливим питанням діагностики навчання є уявлення про *загальну успішність навчально-виховного процесу*. Критеріями тут виступають не тільки досягнутий рівень знань, умінь і навичок, але також показники особистісного розвитку. Тому процедура діагностики повинна включати перевірку результатів навчання в *когнітивній* (оволодіння знаннями і способами їх досягнення), *психологічній* (розвиток особистості) і *соціальній* (громадська адаптація) сферах.

В *когнітивній сфері* рівень оволодіння знаннями представлений декількома ступенями: учень знає, розуміє, застосовує в типових або творчих діях, аналізує, узагальнює і оцінює навчальний матеріал.

В *психологічній сфері* перевіряється розвиток пізнавальних процесів, уміння діяти в стандартних і нестандартних умовах.

В *соціальній сфері* діагностуються ступінь оволодіння соціальними нормами, моральна і правова самосвідомість, громадська активність,

адаптованість в колективі і здатність діяти в мінливому соціальному середовищі.

Діагностика навчання здійснюється поетапно. *Перший етап – організаційний* (підготовчий), в рамках якого визначаються цілі, об'єкти і напрямки перевірки. *Другий етап – практичний*, пов'язаний з вибором інструментарію і здійсненню діагностичної процедури. *Третій – аналітичний*, що передбачає обробку та систематизацію отриманої інформації. Точність, повнота та своєчасність діагностичних висновків робить прямий вплив на характер навчально-виховного процесу. Оцінка перетворилася в спосіб раціонального визначення власного рейтингу як показника досягнутої загальної успішності.

Ціннісні орієнтири НУШ, нові державні стандарти освіти вимагають нових підходів не лише до організації навчального процесу, але й до оцінювання навчальних досягнень учнів. Система оцінювання в школі наразі поступово переходить від контролю кінцевого результату (академічних знань, цю функцію перебирають на себе центри НМТ) до мотивації дитини покращувати знання та навички.

Нині оцінювання в школі має три вектори спрямування – оцінювання якості навчання, досягнень кожної дитини й самооцінювання (дитина опановує прийоми оцінювання власних здобутків та результатів своїх однолітків).

Відповідно до цього, розрізняють:

- *формувальне оцінювання* (оцінювання як навчання), спрямоване на покращення навчальних навичок;
- *поточне* (або *рівневе*) оцінювання (оцінювання навчання), коли ми визначаємо рівень навчальних досягнень дитини;
- *підсумкове оцінювання* (оцінювання результату навчання) – комплексне оцінювання результатів дитини за кількома параметрами.

Навчальну діяльність варто починати з *діагностувального оцінювання*. Це один із різновидів формувального оцінювання, за якого вчитель перед початком нової діяльності визначає рівень базової підготовки класу – якою інформацією з теми вже володіють діти. Це оцінювання не передбачає бальної оцінки, оскільки його завдання – дати педагогу інформацію про те, як побудувати роботу над вивченням теми.

Державний стандарт освіти, методичні рекомендації Міністерства освіти й науки України щодо оцінювання, Закон України “Про повну загальну середню освіту” визначають *формувальне оцінювання* серед основних різновидів оцінювання.

Формувальне оцінювання – це оцінювання під час навчання і “для навчання”. “Формувальне” – тому що, на відміну від підсумкового, має на меті формування (форматування) навчального процесу з урахуванням навчальних потреб кожного учня задля більш ефективного формування необхідних знань, умінь та ставлень.

Щоб оцінювання стало формувальним, система прийомів, що вчитель застосовує під час навчання, має ґрунтуватися на певних ціннісних орієнтирах. Зокрема, для успішного застосування формувального оцінювання навчальний процес має бути організований у такий спосіб, щоби спонукати кожного учня бути активним його учасником, а не пасивним “отримувачем” знань і оцінок.

Формувальне оцінювання як “оцінювання для навчання” складається з певних елементів, серед яких насамперед: вироблення зрозумілих учням цілей на певний період навчання; надання й отримання учнями конструктивного зворотного зв'язку щодо їхніх навчальних досягнень відповідно до визначених цілей; коригування вчителем навчального процесу відповідно до результатів і навчального поступу учнів.

Окремі прийоми формувального оцінювання вчителі застосовували давно. Прикладами таких прийомів можуть бути диференційовані завдання з орієнтацією на навчальні потреби учнів, техніки самооцінювання та взаємооцінювання, письмовий або усний зворотний зв'язок щодо індивідуальних успіхів і невдач.

Формувальне оцінювання вимагає системності, має бути вбудоване в повсякденне шкільне життя. Це потребує новітніх підходів до організації навчального процесу й послідовної побудови нової культури оцінювання – у центрі яких учень та його індивідуальні потреби пізнання.

На системному рівні послідовне впровадження й застосування формувального оцінювання сприяє рівному доступу до якісної освіти, оскільки допомагає учням, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу, досягати кращих результатів навчання. Цей різновид оцінювання розвиває в учнів уміння вчитися, а отже – сприяє реалізації ціннісного орієнтиру щодо навчання протягом життя. Учителі, які застосовують техніки формувального оцінювання, виявляються краще підготовленими до індивідуалізації навчання відповідно до потреб учнів.

Зворотний зв'язок – обмін інформацією між учнем і вчителем або між учнями щодо їхніх навчальних досягнень у межах визначених цілей і очікуваних результатів – має значний вплив на ефективність навчально-

го процесу. Формувальне оцінювання сприяє розвитку в учнів метакогнітивних навичок, тобто вміння планувати, регулювати, аналізувати власну навчальну діяльність, визначати причини труднощів та можливі шляхи їхнього подолання, що розвиває внутрішню мотивацію.

Коли діти виконали поставлене завдання (або опанували нову тему), педагогу потрібно:

- проаналізувати разом із дітьми, що зроблено правильно;
- показати, які помилки та неточності допущені в роботі;
- дати рекомендації, що можна зробити, аби покращити результат;
- підказати, яким шляхом можна піти, аби покращити результат.

З іншого боку, для себе вчитель має зробити висновки зі спостережень, які він робить під час роботи над завданням чи темою – як можна покращити власний результат роботи так, аби діти досягали поставленої мети.

Коли йдеться про *вивчення нового матеріалу*, можна запропонувати класу записати, наприклад, три основні моменти (факти, концепції), що розглядалися на уроці; дві суперечливі ідеї, запитання до теми, які лишилися без відповіді. Також ефективним буде запропонувати дітям визначити найзаплутаніший, незрозумілий момент завдання чи теми. Закцентувати увагу на найбільш поширених помилках, яких припускаються в подібних роботах, і запропонувати подумати над тим, як можна їх уникнути ще до початку роботи.

На старті чи наприкінці уроку можна дати учням завдання написати відповіді на кілька запитань (це сприятиме розвитку вміння самооцінювання та рефлексії):

- ✓ Чого я навчився на цьому уроці / під час виконання проєкту / під час вивчення цієї теми?
- ✓ Як я можу розповісти іншому про те, чого навчився?
- ✓ Які ідеї на уроці були важливими?
- ✓ Яка інформація потребує більш детального розгляду?

Загалом формувальне оцінювання має на меті дати учасникам освітнього процесу зворотний зв'язок щодо їхньої діяльності: дітям – як покращити результат навчання, вчителям – як відкоригувати підхід до роботи, щоб учні могли покращити свої результати. Цінність формувального оцінювання в тому, що воно підвищує мотивацію, розвиває вміння вчитися та допомагає учням досягати кращих результатів навчання.

На відміну від цього, поточне (рівневе) оцінювання дає картину навчальних результатів у вигляді балів. Воно фіксує результат успішності та має (за задумом розробників) мотивувати дитину до навчання, хоча останні дослідження свідчать, що цього не відбувається.

Поточне оцінювання здійснюється у процесі поурочного вивчення теми. Його основними завдання є: встановлення й оцінювання рівнів розуміння і первинного засвоєння окремих елементів змісту теми, встановлення зв'язків між ними та засвоєним змістом попередніх тем, закріплення знань, умінь і навичок.

Підсумкове оцінювання завершує цикл фіксацією фінальних результатів навчання. Воно складається з кількох показників, за результатами яких за певними алгоритмами вираховується середня оцінка.

Підсумкове оцінювання може бути: тематичним; семестровим; річним. *Рівні оцінювання* за стандартами НУШ такі: *початковий; середній; достатній; високий*. Кожному рівню відповідають бали. У документах обов'язково вказується рівень, а вже потім бал.

Щоби провести ефективне рівневе оцінювання, педагогу потрібно мати дієвий інструмент, який містить набір критеріїв з описом (дескрипторами) для кожного рівня шкали оцінювання. А учні мають бути обізнаними (і добре розуміти) очікувані результати і критерії успіху, закладені вчителем. Кожен рівень має бути детально розписаний, щоби дати розуміння, як оцінюватимуться досягнення дитини, відповідно до затверджених критеріїв.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з географії здійснюється з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і передбачає диференційований підхід щодо його організації. Критерієм оцінки роботи учнів є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, використовувати в життєвих ситуаціях, вміння самостійно здобувати знання. При цьому важливо використовувати під час вивчення географії мотиваційний потенціал для учнів: авансування успіху, спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання, інтенсифікація того змісту навчального матеріалу, який має особистісне значення для учнів.

Оцінюючи навчальні досягнення учнів з географії (табл. 1.6), необхідно враховувати:

- правильність і науковість викладення матеріалу, повноту розкриття понять і закономірностей, точність вживання географічної та картографічної термінології;

- ступінь самостійності відповіді;
- логічність, доказовість у викладенні матеріалу;
- ступінь сформованості інтелектуальних, загальноосвітніх, специфічних умінь (робота з картографічними та статистичними матеріалами).

Таблиця 1.6

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з географії

Рівень навчальних досягнень учнів	Бал	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень розрізняє окремі географічні явища чи об'єкти (гори і рівнини, суходіл і океан, село і місто, галузь і т. д.) та з допомогою вчителя знаходить їх на карті.
	2	Учень за допомогою вчителя відтворює окремі факти на елементарному рівні, розрізняє один або декілька запропонованих географічних об'єктів та з допомогою вчителя намагається знайти їх на карті.
	3	Учень у деяких випадках дає нечіткі характеристики географічних об'єктів; за допомогою вчителя знаходить їх на карті, може самостійно розрізнити окремі географічні поняття.
II. Середній	4	Учень частково відтворює текст підручника, дає нечітке визначення основних понять і термінів за допомогою вчителя. Називає, відповідно до теми конкретного уроку, компоненти географічної оболонки та складові господарства; повторює за зразком практичну роботу; під час відповіді намагається користуватися географічною картою.
	5	Учень відтворює частину навчального матеріалу без розкриття причинно-наслідкових зв'язків, описує географічні об'єкти чи явища за типовим планом. Намагається робити висновки без підтвердження їх прикладами; частково володіє обов'язковою географічною номенклатурою.
	6	Учень самостійно дає більшість визначень, передбачених темою уроку, відтворює значну частину вивченого матеріалу у відповідності з його викладом у підручнику. З допомогою вчителя виявляє причинно-наслідкові зв'язки, ілюструє їх власними прикладами. На середньому рівні володіє географічною номенклатурою та картою.
III. Достатній	7	Учень має достатні географічні знання і застосовує їх для вирішення стандартних ситуацій. Має цілісне уявлення про природні та суспільні явища, вміє вести спостереження за навколишнім середовищем; достатньо володіє картографічним матеріалом.

	8	Учень засвоїв основні уявлення, поняття і категорії географічної науки про Землю та господарську діяльність людини. Застосовує здобуті знання на практиці, використовуючи прийоми аналізу статистичних даних про господарство і населення, показує їх зміну у часі. Вміє наводити приклади взаємодії людини і природи; знає обов'язкову географічну номенклатуру.
	9	Учень на достатньому рівні володіє навчальним матеріалом, може застосовувати його для виконання практичних робіт; має чіткі уявлення про компоненти природи і просторову організацію господарства; пояснює причинно-наслідкові зв'язки в природі і господарстві; майже безпомилково працює з картографічним матеріалом.
IV. Високий	10	Учень усвідомлює сучасну географічну картину світу, здійснює оцінку певних процесів та явищ, передбачених навчальною програмою; пояснює прикладне значення географічних знань, дає розгорнуту відповідь, відбирає необхідні знання; вільно застосовує більшість географічних понять та може їх класифікувати; добре володіє картографічним матеріалом.
	11	Учень має глибокі знання про об'єкт вивчення, застосовує наукову термінологію, аргументує свої твердження і висновки, вміє працювати з рекомендованими вчителем джерелами географічної інформації; на високому рівні аналізує та використовує картографічну інформацію.
	12	Учень володіє ґрунтовними географічними знаннями у межах вимог навчальної програми, висловлює та аргументує власне ставлення до різних поглядів на об'єкт вивчення; самостійно аналізує природні та суспільні явища, робить відповідні висновки і узагальнення; здатний розв'язувати проблемні завдання; вільно володіє картографічною інформацією та творчо її використовує.

Початковий рівень навчальних досягнень характеризується фрагментарним володінням учнем навчальним матеріалом. Учень може розпізнавати окремі географічні об'єкти, намагається давати їм визначення, за допомогою вчителя знаходить їх на карті.

Середній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень може відтворити (повторити) інформацію, тобто володіє знаннями-копіями. Він розуміє основний матеріал, за допомогою вчителя визначає поняття і закономірності, частково пояснює взаємозв'язки у природі та суспільстві, використовує картографічний матеріал. У процесі виконання практичних робіт правильно використовує джерела знань. Спостерігаючи за природними та суспільними явищами, виділяє лише окремі їх особливості.

Достатній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень достатньо володіє програмовим навчальним матеріалом, самостійно виправляє

допущені помилки, підтверджує свої знання відповідними аргументами, здатен застосовувати здобуті знання на практиці. Правильно відбирає джерела необхідних знань для розв'язання проблем у типових ситуаціях. Здатний вести спостереження за природними та суспільними явищами.

Високий рівень навчальних досягнень передбачає вичерпну, правильну відповідь, повне розкриття змісту понять, закономірностей і географічних взаємозв'язків, підтверджує їх прикладами. Учень грамотно і творчо використовує картографічні матеріали та інші джерела знань, вміє робити висновки та узагальнення на основі практичної діяльності; правильно проводить спостереження, оформлює та аналізує їх результати.

Тематичне оцінювання з географії проводиться у різних формах по завершенню вивчення навчальної теми або її частин, згідно з переліком тем для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів. При цьому одна письмова тематична робота на семестр є обов'язковою. Такою письмовою роботою може виступати й практична робота, якщо дата її проведення збігається з датою тематичної атестації.

Вчитель має право виставляти бали за тему без додаткового опитування (письмової роботи) тим учням, що мають достатню кількість поточних оцінок, а також якщо отримана таким чином оцінка задовольняє учня. При цьому поточне оцінювання, у разі його застосування вчителем, має відігравати заохочувальну, стимулюючу та діагностичну функції.

Перед початком вивчення чергової теми усі учні мають бути ознайомлені з тривалістю її вивчення (кількість занять); кількістю і тематикою обов'язкових робіт і термінами їх проведення; питаннями, що виносяться на тематичне оцінювання, якщо воно проводиться в усно-письмовій формі, або орієнтовними завданнями (задачами) тощо; терміном і формою проведення тематичного оцінювання; критеріями оцінювання.

Якщо темою передбачено виконання учнями практичних робіт та інших практичних завдань, то їх виконання є обов'язковою попередньою умовою для тематичної атестації

Рейтингова система оцінювання – система, в основу якої покладено поопераційний контроль і накопичення рейтингових балів за різнобічну навчально-пізнавальну діяльність здобувача освіти з певної теми (розділу) чи навчальної дисципліни.

Державна підсумкова атестація – це форма контролю відповідності освітнього рівня випускників ЗЗСО I, II, III ступенів та професійно-технічних навчальних закладів, що надають повну загальну середню

освіту, державним вимогам. ДПА проводиться наприкінці навчального року, з навчальних предметів, перелік яких щороку визначається і затверджується МОН України.

ДПА проводиться у письмовій формі. Завдання для проведення атестації укладаються навчальними закладами відповідно до орієнтовних вимог до змісту атестаційних завдань, затверджених Міністерством освіти і науки України.

ДПА може проводитися у формі ЗНО. Результати ЗНО з трьох навчальних предметів зараховуються як результати державної підсумкової атестації за освітній рівень повної загальної середньої освіти для випускників старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати ДПА визначаються за 12-бальною шкалою за загальними критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів. Бали, отримані за атестацію, виставляються окремо від річних балів. Результати ДПА заносяться до свідоцтва про базову загальну середню освіту (9 клас), до атестата про повну загальну середню освіту (11 клас), і враховуються при визначенні середнього балу відповідного документа, а також при визначенні претендентів на нагородження золотою або срібною медаллю.

Вступні іспити до закладів вищої освіти можуть відбуватися у вигляді НМТ або ЗНО. Національний мультипредметний тест включає, як правило, три обов'язкові предмети – українську мову, математику, історію України. Окрім цих трьох предметів, учасники мають обрати ще один предмет на вибір: українська література; іноземна мова (англійська, німецька, французька, іспанська); біологія; фізика; хімія; географія.

Мультипредметний тест – це електронний заміник ЗНО. Національний мультипредметний тест складають на комп'ютерах, а його результати потрібні для вступу до ЗВО України на бакалаврат. Для вступу необхідно набрати не менше 130 балів на НМТ. Списки зарахованих в кожний окремий університет мають з'являтися на сайті vstup.info та на сайтах кожного університету.

Запитання для самоконтролю

- 1. Проведіть огляд основних видів і функцій діагностики процесу навчання з географії.*
- 2. Опишіть процес формувального оцінювання навчальних досягнень.*
- 3. Як здійснюється поточне оцінювання навчальних досягнень з географії?*

4. *Опишіть процедуру здійснення підсумкового (тематичне, семестрове, річне) оцінювання навчальних досягнень з географії.*
5. *Назвіть критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з географії.*
6. *В чому суть державної підсумкової атестація здобувачів освіти?*
7. *Як правильно організувати підготовку учнів до проходження мультипредметного тесту з географії?*

1.19. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ГЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Розвиток системи професійної освіти в Україні зумовлений сучасними трансформаційними, інтеграційними процесами в економічній та соціальній сферах, потребами не лише вітчизняного ринку праці, а й європейського. Необхідність підвищення якості підготовки висококваліфікованих фахівців різного рівня не втрачає актуальності, особливі вимоги зростають до коледжів і технікумів, що набувають належне місце у системі неперервної освіти.

Закон України “Про фахову передвищу освіту” (від 06.06.2019) сприяв створенню нової самостійної ланки, системи професійної неуніверситетської освіти з метою підвищення якості освітніх послуг, задоволення потреб ринку праці, підготовки фахівців різних спеціальностей. Прийнятий закон відкриває нові можливості та перспективи розвитку закладів фахової передвищої освіти, самостійного вирішення питань організації освітнього процесу відповідно до законодавства, пошуку доцільних шляхів для приваблення й задоволення потреб здобувачів професійної освіти.

Українські дослідники проводять ґрунтовні дослідження різноманітних аспектів підготовки фахівців у закладах освіти. Ними обґрунтовані концептуальні підходи, окреслені напрямки до організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти відповідно до сучасного законодавства. В сучасних умовах коледжі одержують змогу обирати власну траєкторію розвитку, творчо застосовувати інноваційні технології для забезпечення якості професійної освіти, модернізувати спеціальності й відкривати нові відповідно до ринкових вимог.

Прийнятий у червні 2019 р. Закон відкриває значні можливості для формування в Україні системи фахової передвищої освіти (рис. 1.23) як

окремої ланки освіти, врегулювання невизначеності ситуації, в якій довготривало перебували технікуми й коледжі, визначає правові умови щодо забезпечення вільного доступу до фахової передвищої освіти.

Згідно з новим законодавством коледжі та технікуми готують фахових молодших бакалаврів, а за наявності ліцензії проводять підготовку молодших бакалаврів за коротким циклом освіти першим (бакалаврським) рівнем. У Законі визначено освітній або освітньо-професійний ступінь молодшого бакалавра, який здобувають на початковому рівні (короткому циклі) освіти і який присуджує заклад освіти внаслідок успішного виконання здобувачем освітньої програми, обсяг якої становить 120 кредитів ЄКТС.

Головні нововведення в системі фахової передвищої освіти:

- Кожен здобувач освіти має змогу формувати індивідуальну освітню траєкторію та самостійно робити вибір форми освіти (мережевої, дистанційної, екстернатної, дуальної, навчання на робочому місці – на виробництві).
- Елементи корпоративного управління закладами, що сприяє врегулюванню конфлікту інтересів (при закладі діє Наглядова рада, яка контролює його стратегічний розвиток, шукає додаткові джерела фінансування, має змогу впливати на керівництво в разі суттєвих проблем у діяльності).
- Обрання керівника передбачає рейтингове голосування колективу; термін його перебування на посаді обмежений.
- Уведення нової системи державного фінансування: субвенція з держбюджету покриває здобуття повної загальної середньої освіти, а також підготовку за спеціальностями, яким надається особлива підтримка.
- Не встановлюються обмеження щодо віку студентів, кількості попередньо здобутих дипломів за бюджетний кошт.

Одним з головних завдань закладу освіти є організація на високому рівні освітнього процесу, що забезпечує якість професійної підготовки. Рівень освітньої діяльності залежить від застосування й поєднання різ-



Рис. 1.23. Система фахової передвищої освіти

них форм та активних, інтерактивних, інноваційних технологій і методів навчання.

Концептуальний підхід, науково-теоретичне підґрунтя визначальні для організації освітнього процесу, окреслення змісту, вибору методів, прийомів навчання, для застосування різноманітних стимулів залучення студентів до діяльності.

У Законі вперше у вітчизняній законодавчій практиці сформульоване поняття студентоорієнтованого навчання як сучасного підходу до організації освітнього процесу, що передбачає:

- стимулювання здобувачів фахової передвищої освіти до виконання ролі автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу;
- створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів фахової передвищої освіти, зокрема надання їм можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії;
- побудову освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства здобувачів фахової передвищої освіти та адміністрації, педагогічних (науково-педагогічних) та інших працівників закладу фахової передвищої освіти.

Студенто-орієнтований підхід означає, що для викладача у процесі педагогічної діяльності головною цінністю стає особистість студента, його потреби та досвід. Навчання за таким підходом, на відміну від педагогоцентрованого, передбачає організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів як активних суб'єктів, які усвідомлюють й регулюють процес власного пізнання, самостійно творять особистісні знання, набувають досвід.

Викладач не втрачає своєї керівної ролі в організації освітнього процесу. Його головна функція охоплює педагогічний супровід студентів, стимулювання, підтримку й допомогу їм у досягненні освітніх цілей, реалізації власних інтересів.

Директивне навчання доцільно застосовувати передусім у ситуаціях формування базових знань студентів. Особистісно-центрований підхід визначають провідним у системі сучасної освіти, оскільки він відповідає природним особливостям розвитку й пізнавальної діяльності особистості.

Сучасний викладач спроможний реалізувати кожен елемент процесу навчання відповідно до особистісно зорієнтованої педагогіки, якщо він переконаний у її значущості, володіє необхідними знаннями та вміннями.

Головні принципи організації освітнього процесу на засадах студентоцентрованого підходу в закладах фахової передвищої освіти:

- навчання як взаємодія викладача і студента;
- взаєморозуміння у стосунках між викладачем і студентами (наявність взаємної довіри, поваги; бажання працювати разом);
- опора на пізнавальну активність студентів (вияв власних думок; пошук нових ідей, розв'язків; конструювання власного розуміння об'єктивних явищ і процесів; набуття нових умінь тощо);
- розширення автономії студента, надання права вибору;
- рефлексивний підхід викладача і студента до процесу навчання;
- взаємне задоволення процесом викладача та студентів.

Вагомою ознакою студентоорієнтованого навчання є формування особистості студента як суб'єкта освітнього процесу, який розуміє та усвідомлює мету як кінцевий результат навчально-пізнавальної діяльності, її зміст, власні поетапні дії, що він виконує у процесі, кінцеві досягнення.

Студенти стають суб'єктами освітнього процесу:

- у процесі оволодіння науковою інформацією пізнають реальні об'єкти, ситуації, шукають й виробляють власне розуміння, бачення об'єктивної дійсності;
- цілеспрямовано організують й саморегулюють навчально-пізнавальну діяльність шляхом проговорення власних навчальних дій, їхньої відповідності поставленим меті, аналізу одержаних результатів;
- усвідомлюють залежність результатів навчально-пізнавальної й практичної діяльності від власних здібностей, прагнень, зусиль, а також свою роль у процесі діяльності, особисту відповідальність за її організацію;
- мають змогу діяти самостійно, висловлювати власні судження, приймати незалежні рішення;
- визначають своє ставлення до змісту, процесу діяльності, формують власну позицію й самооцінку;
- усвідомлюють власні прогалини, досягнення й успіхи.

Сучасне законодавство наголошує на значущості освітнього середовища для організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти.

Освітнє середовище у навчальному закладі як соціально-психологічний простір охоплює систему організованих педагогічних впливів і

процесів, соціальних зв'язків і різних видів міжособистісної взаємодії, а також засобів комунікації й інформації, що виконують освітню роль.

Згідно з сучасними світовими освітніми процесами середовище набуває вагоме значення для активного залучення студентів як суб'єктів освітнього процесу, забезпечення сприятливих умов для задоволення й розвитку їхніх потреб та інтересів, розвитку партнерських, довірливих взаємин адміністрації, педагогічних працівників і студентів у закладах фахової передвищої освіти.

Згідно з дослідженнями відомого вченого-психолога Л. С. Виготського саме засобами освітнього середовища як сукупності міжособистісних взаємин викладач опосередковано впливає на розвиток молодої людини. Саме зсередини середовища відбувається вплив на особистість студента й формування рис, що водночас відображають суть й атмосферу цього середовища. На результативність освітнього процесу у закладах фахової освіти значно впливає організація, вдосконалення соціально-психологічного простору, сприятливого для вільної, рівноправної взаємодії викладачів і студентів, непримусової, свідомої й відповідальної активності особистості, а також реалізації й розвитку її здібностей потреб та інтересів.

Освітнє середовище не впливає автоматично на розвиток особистості, не викликає адекватних йому змін у внутрішньому стані й поведінці студентів. Освітнє середовище освітнього закладу впливає на пізнавальну діяльність й професійну підготовку студентів, але опосередковано залежно від їхнього ставлення до цього середовища, що визначає результати їхнього навчання.

Якщо студенти почувають себе психологічно комфортно, бачать позитивне ставлення викладачів до себе, мають змогу самовиражатися, одержують навіть найменші успіхи в різних видах діяльності, а також усвідомлюють перспективи власного розвитку, то вони піддаються педагогічним впливам, виявляють власну активність в освітньому процесі, у подоланні труднощів. Якщо середовище тисне на особистість, то вона чинить опір або пасивно пристосовується.

Для створення соціально-психологічної атмосфери у закладі освіти, яка зумовлює позитивне самопочуття, пізнавальний інтерес студентів та їхню навчальну активність, викладачі повинні дотримуватися головних засадничих принципів організації освітнього середовища:

- розвиток і вияв позитивної установки щодо кожного студента, позбуття упереджень у міжособистісних стосунках;

- урахування думки кожного студента, індивідуальних особливостей;
- вияв емпатії, розуміння чинників поведінки особистості, її труднощів і прагнення їх подолати;
- виокремлення й позитивна оцінка навіть найменших досягнень студентів, зазначення віри у їхні подальші успіхи;
- аналіз ситуації, оцінка поведінки студента з огляду на перспективи його майбутньої професійної діяльності;
- залучення кожного студента до освітнього процесу, сприяння досягненню успіхів кожним відповідно до індивідуальних особливостей розвитку та навчальних успіхів.

Головне завдання професійної освіти кожного закладу – забезпечення якісної практичної підготовки майбутніх фахівців. Порівняно із закладами вищої освіти завдання організації практичної підготовки в коледжах вирішується ефективніше, хоча і в них існують певні проблеми.

На сучасному етапі практичну підготовку в закладах фахової передвищої освіти розглядають у двох вимірах – як процес, що не інтегрований з теоретичним навчанням, та як інтегрування практичної підготовки в освітній процес, що виявляється у дуальній освіті.

Практична спрямованість організації освітнього процесу у закладах фахової передвищої освіти охоплює такі напрями:

- організація практикоорієнтованого навчання; організація різних видів практики залежно від спеціальності (спеціалізації), за якою проводиться підготовка здобувачів фахової передвищої освіти (навчальна, технологічна, експлуатаційна, конструкторська, педагогічна, медична, економічна);
- інтегрування теоретичного навчання у коледжах з навчанням на робочому місці, а саме на виробництві чи підприємстві (дуальна освіта).

Дуальна освіта є формою здобуття фахової передвищої освіти, що поєднується з іншими та яку може самостійно обирати здобувач відповідно до індивідуальної освітньої траєкторії. Така освіта відкриває перспективи для підготовки кваліфікованих, професійно компетентних фахівців, оскільки передбачає поєднання теоретичного навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях з метою майстерного оволодіння професією.

У Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти передбачається встановлення рівноправного партнерства закладів

вищої, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) освіти, роботодавців та здобувачів освіти, що дає змогу майбутнім фахівцям набутися досвід практичного застосування компетентностей, а також адаптуватися до умов реальної професійної діяльності.

Дуальне навчання відрізняється від традиційного проходження практики студентами. Дуальну освіту можна розглядати як відносно самостійну форму професійної підготовки, що передбачає навчання на робочому місці з виконанням посадових обов'язків відповідно до трудового договору. Хоча існують певні проблеми щодо практичного застосування дуальної форми у системі фахової освіти, вирішення їх нагально необхідне для підготовки компетентних фахівців, а також для розвитку економіки України.

Згідно із законодавством, одним із головних завдань закладу фахової передвищої освіти є забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі теоретичного та практичного навчання.

Головними умовами організації практико-орієнтованого навчання студентів під час вивчення фахових дисциплін, що впливає на формування їх професійної компетентності є: організація освітнього процесу у контексті майбутньої професійної діяльності; постійне апелювання до набутого досвіду на кожному етапі освітнього процесу; дотримання балансу між теоретичним навчанням і практичною діяльністю у процесі застосування методів навчання; розкриття практичної, професійної значущості навчальних дисциплін; формування професійних інтересів засобами змісту навчальних дисциплін і дидактичних методів; залучення майбутніх фахівців до рефлексії власних пізнавальних і практичних дій, а також до самостійного оцінювання власних навчальних успіхів.

Згідно з європейським досвідом, у процесі вивчення конкретних професійних тем студентів потрібно скеровувати до: уточнення головної мети професійної діяльності фахівців; осмислення суті, призначення конкретних навчальних курсів, їхнього зв'язку з майбутньою професією; аналізу автентичних ситуацій, наближених до практичної, професійної діяльності; виокремлення практичних, виробничих, економічних, соціальних проблем та пошук шляхів їхнього вирішення.

Вагомим чинником ефективної підготовки кваліфікованих фахівців є професійно-педагогічна майстерність викладача. Організація освітнього процесу, впровадження нових концептуальних підходів, інноваційних технологій залежать від його готовності до нових змін, професійної компетентності, особистісно-професійних умінь, від мотивації педагогічної дія-

льності й ставлення до здобувачів освіти. Саме від викладача залежить, чи стане він гідним для наслідування студентами, чи захочуть вони наслідувати його, чи зможе педагог розбудити у них інтерес до навчання.

У Законі про фахову передвищу освіту (ст. 62) зазначено, що педагогічні працівники зобов'язані поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу; сприяти розвитку здібностей здобувачів освіти; розвивати у них ініціативу, самостійність, творчі здібності, бути прикладом у вихованні громадянських, патріотичних, моральних рис у студентів.

Для закладів фахової передвищої освіти так само, як і вищої, притаманна суперечність між високим професійним рівнем освітньої діяльності та недостатнім рівнем педагогічною майстерності деяких викладачів. Наприклад, в університеті деякі викладачі є науковцями високого рівня, проте не володіють достатньо педагогічними компетенціями та майстерністю.

У закладах освіти більшість викладачів є кваліфікованими фахівцями з досвідом роботи на підприємстві чи виробництві, які водночас недостатньо обізнані зі сучасними підходами до організації освітнього процесу або педагогічної взаємодії зі студентами, колегами. Закон про фахову передвищу освіту (ст. 1) наголошує на важливості організації освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства викладачів і студентів, що є виявом студентоорієнтованого підходу. Фактично підґрунтя зазначеного партнерства становить суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача й студента як рівноправних суб'єктів, що відповідає природним особливостям розвитку кожної людини.

Взаємодію викладача і студента потрібно розглядати як двосторонній взаємозв'язок рівноправних партнерів, у процесі якого викладач визначає мету, скеровує студентів до розуміння та виконання завдань на кожному етапі освітнього процесу відповідно до мети, стимулює до рефлексії власних дій, аргументуючи водночас особисту діяльність, підтримує їх, надає їм змогу самостійно вибирати, відчувати свою відповідальність за діяльність.

У такому сенсі педагогічна взаємодія означає співпрацю, сприяє налагодженню рівноправних стосунків, прийнятті й розумінні кожної особистості, організації діалогу. Досягнути рівноправності і партнерство в освітньому процесі у закладах фахової освіти можна за умови об'єднання викладача і студентів у спільноту, організації взаємодіяльності з позиції "ми", "разом".

Механізми суб'єкт-суб'єктної взаємодії означають погодженість дій викладача і студентів на когнітивному, емоційно-мотиваційному, діяльній-сному рівнях та виявляються в їхньому взаєморозумінні, співпереживанні, спільному захопленні процесом і співпраці. У єдності зазначені механізми забезпечують психологічний контакт між суб'єктами освітнього процесу. Однак умовою виникнення контакту є прояв кожним партнером поваги один до одного, відкритості, довіри й емпатійності.

Налагодження психологічного контакту викладача й студентів є запорукою їхньої партнерської взаємодії. Розвитку партнерства викладачів і студентів у закладах фахової передвищої освіти сприяє організація освітнього процесу як діалогу, взаємообміну інформацією, власним досвідом, спільного пошуку.

З цією метою викладачеві доцільно застосовувати засоби: систему цілеспрямованих, логічно пов'язаних запитань, що спонукають студентів до осмисленого пізнання, критичного мислення, особистісних оцінок; посилення на наукові дослідження, практичні ситуації, аргументи для спрямування студентів у необхідному напрямі; судження без критичних оцінок чи образ; відгуки на судження студентів замість реакцій, особливо негативного відтінку; позитивні ствердження для стимулювання студента до самостійного міркування; апелювання до думок, поглядів студентів; висловлювання від власного імені, демонстрування власних почуттів; спонукання студентів до особистісної оцінки змісту і процесу навчання, висловлення власних оцінних суджень.

Прийнятий у червні 2019 р. Закон відкриває значні можливості й перспективи для формування в Україні системи фахової передвищої освіти як окремої ланки освіти. У Законі вперше у вітчизняній законодавчій практиці сформульоване поняття студенто-орієнтованого навчання як сучасного концептуального підходу до організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти.

Цей підхід передбачає формування здобувачів фахової передвищої освіти як автономних і відповідальних суб'єктів освітнього процесу.

Вагомим значенням для якісної підготовки фахівців є створення освітнього середовища, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів фахової передвищої освіти. Єдність теорії та практики в освітньому процесі коледжів і технікумів як закладів фахової передвищої освіти досягається шляхом організації практикоорієнтованого освітнього процесу, різних видів практики студентів, а також дуальної форми освіти.

Студенто-орієнтований підхід також передбачає організацію освітнього процесу на засадах взаємної поваги і партнерства, що ґрунтується на суб'єктсуб'єктній взаємодії викладачів і студентів.

Однією з умов швидкого економічного розвитку країни є ефективність галузі професійної освіти, яка наразі переживає трансформацію. Про це у своєму телеграм-каналі написав Міністр освіти і науки. Він зауважив про важливість державної в питанні трансформації сфери професійної освіти, що виражається у затвердженому ним Указі «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти».

Заходи, які було впроваджено у сфері передвищої освіти:

- підвищення розмір мінімальної академічної стипендії учням;
- затвердження методичних рекомендації щодо передачі закладів передвищої з державної в комунальну власність;
- затвердження методичних рекомендації щодо створення наглядової (підкувальної) ради закладу передвищої освіти;
- збір та опрацювання пропозиції щодо проєкту Державної цільової програми розвитку передвищої освіти;
- пріоритетним напрямом у реформі передвищої є оновлення інфраструктури заходів.

Запитання для самоконтролю

1. *Назвіть основні етапи розвитку системи професійної освіти в Україні.*
2. *Опишіть основні аспекти підготовки фахівців у закладах передвищої освіти.*
3. *Охарактеризуйте принципи організації освітнього процесу в закладах передвищої освіти.*
4. *Опишіть освітнє середовище сучасного закладу передвищої освіти.*
5. *В чому суть практичної спрямованості організації освітнього процесу у закладах фахової передвищої освіти.*
6. *Оцініть перспективи для формування в Україні системи фахової передвищої географічної освіти.*
7. *Охарактеризуйте впровадження заходів МОН України щодо розвитку професійної освіти.*

1.20. ПРОВЕДЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

В умовах демократизації суспільства, переходу до ринкових відносин відбуваються значні зміни у суспільній свідомості, у цьому зв'язку актуалізується необхідність у формуванні особистості творчого типу, здатної до сприйняття інноваційних процесів у суспільстві, використання і впровадження нових технологій. В сучасних умовах підвищився попит підлітків та їх батьків на додаткові освітні послуги, які можуть бути задоволені в результаті використання можливостей позашкільної освіти. Тому, свою плідну діяльність розпочало багато типів позашкільних навчально-виховних закладів (рис. 1.24).

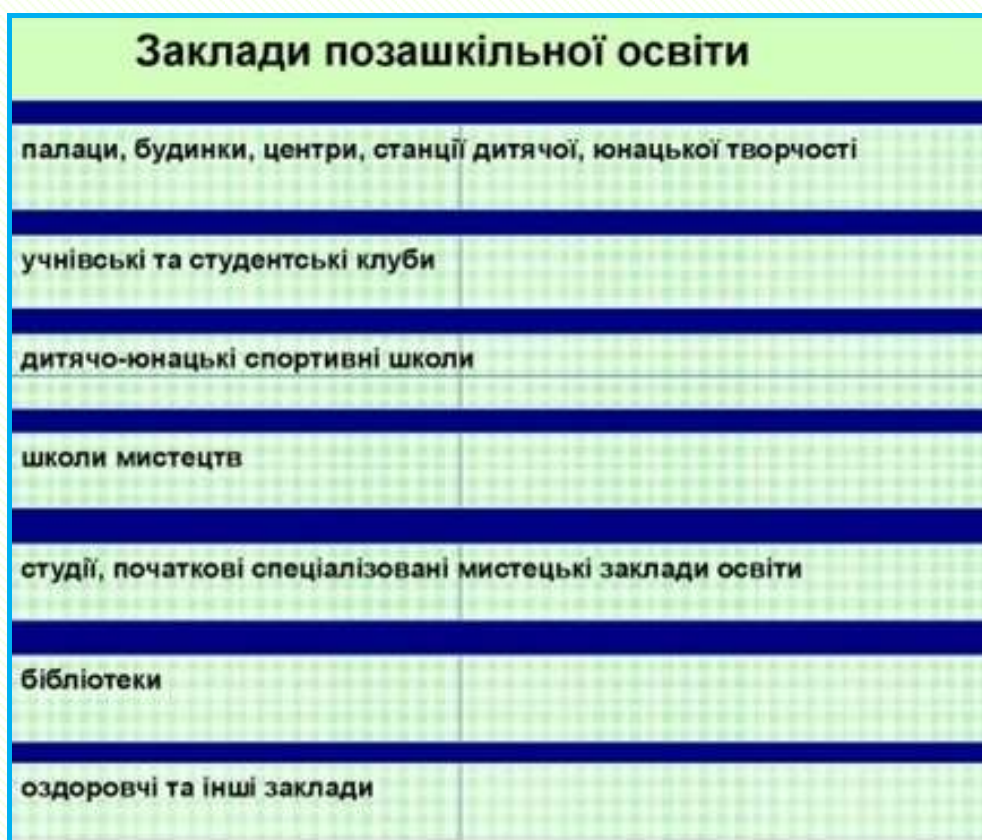


Рис. 1.24. Мережа закладів позашкільної освіти

Сутність позашкільної освіти як складової системи освіти України визначають специфічні умови її функціонування, а саме: диференційованість, динамічність, гнучкість, мобільність, варіативність, доступність.

Зміст позашкільної освіти у порівнянні з базовою і освітою ґрунтується на інших засадах. Такими засадами є особистісні замовлення дітей і їх батьків. Ці замовлення постійно розвиваються, варіюються, в чому і простежується безперервна динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність та варіативність. Особливість позашкільного освітнього процесу полягає у

проектуванні таких педагогічних методик та технологій, що могли б якнайповніше допомогти дітям зорієнтуватися і самореалізуватися у складній багатогранній соціокультурній ситуації. Позашкільні заклади, що працюють у соціально-культурній та освітній сферах, доповнюють шкільну освіту та створюють позитивне середовище для розвитку школярів.

Законодавчою основою забезпечення права кожного на здобуття позашкільної освіти є Конституція України. Державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади визначають Закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства».

Позитивні тенденції реформування позашкільної освіти знайшли відображення у положеннях «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті», де зокрема зазначається, що позашкільна освіта, яка реалізується через діяльність спеціальних закладів, покликана сприяти розвитку здібностей, талантів та обдарувань молоді, задоволенню їхніх інтересів і запитів, створенню в них мотивації самовдосконалення та саморозвитку на засадах заохочення творчої активності.

Освіта – процес і результат засвоєння, збагачення і передачі соціального досвіду від попередніх поколінь до наступних. Категорія “освіта” стосується людини і лише її. Освіта пов’язана із соціальним досвідом людства, навчанням, вихованням, розвитком і соціалізацією підростаючого покоління. Історично обумовлюється процесом накопичення знань, розвитком знарядь праці і способами діяльності.

Навчання – цілеспрямований процес взаємодії педагога і учня. Навчання формує в особистості світогляд, соціальні настанови, ціннісні орієнтації, розвиває духовні й матеріальні потреби, ознайомлює з формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом. Виховуюче навчання забезпечує органічний взаємозв’язок між життєво важливими знаннями, навичками та досвідом морально-творчої діяльності особистості.

Дозвілля школярів – це «сфера, у якій особливо яскраво та повнокровно розкриваються їх природні потреби в свободі та незалежності, активній діяльності та самовираженні». В умовах дозвілля створюються неформальні колективи, що дають дітям і підліткам можливість виступати у нових соціальних амплуа, займати ролі, що відрізняються від навчальної діяльності. Діяльність позашкільних закладів будується на сприятливому психологічному ґрунті – бажанні дітей брати участь в ній, і є особисто значимою.

Поряд з класно-урочними заняттями в освітніх установах використовуються різноманітні форми добровільної навчальної роботи поза рамками предметного розкладу. Ці форми добровільних навчальних занять називаються позакласними, позаурочними або позашкільними. Вони покликані задовольняти різноманітні пізнавальні, творчі та профорієнтаційні запити учнів. Ці поняття вказують на те, що для проведення таких занять не потрібно повний склад класу, що в них за власним бажанням можуть брати участь учні різних класів, що вони проводяться поза розкладом обов'язкових навчальних занять.

Позаурочна навчально-пізнавальна діяльність школярів спрямована на оволодіння учнями фактичним матеріалом, який використовують на наступних уроках, а також на закріплення, розширення, поглиблення і застосування певної частини змісту після його вивчення. Позаурочна навчально-пізнавальна діяльність школярів здійснюється в позаурочний час. Вона визначається програмою з географії і є *обов'язковою* для кожного учня.

Позакласна навчально-пізнавальна діяльність школярів здійснюється в позаурочний час, *базується на добровільності*, інтересі та бажанні дітей її виконувати, тому вона необов'язкова для всіх учнів класу. Позакласна робота дає можливість розвивати індивідуальні інтереси дітей, їхні здібності, нахили, розширювати кругозір з географії, формувати стійкі потреби самостійно пізнавати, охороняти і примножувати навколишню природу.

Позашкільна освіта – цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях. Цей процес має безперервний характер, він не має фіксованих термінів завершення і послідовно переходить із однієї стадії в іншу від створення умов, сприятливих для творчої діяльності дітей та підлітків, до забезпечення їх співробітництва у творчому процесі та самостійної творчості, яка і формує потребу особистості у подальшому творчому сприйнятті світу. Позашкільні заклади належать до тих закладів, які проводять роботу у вільний від шкільних занять час.

Педагогічний процес позашкільного закладу – процес динамічний, який базується на інтересі дітей, співпраці вихованців, педагогів, сім'ї та школи, що проходить під час дозвілля, в максимально комфортних психологічних умовах взаємовідносин. Творчість є необхідним елементом кожного компонента позашкільного педагогічного процесу.

Головна мета позашкільної освіти – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовка підлітків до життя в умовах впровадження якісно нових форм і методів організації позашкільної життєдіяльності підлітків, задоволення їх освітніх потреб шляхом залучення до науково-експериментальної, дослідницької, еколого-природничої, туристсько-краєзнавчої та інших видів творчості.

Основні завдання позашкільної освіти:

- вільний розвиток особистості, формування її соціально-громадського досвіду та активної життєвої позиції,
- створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку учнів та ведення здорового способу життя.
- здобуття учнями первинних професійних навичок і вмінь, необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації або професійної діяльності;
- задоволення потреб учнів у професійному самовизначенні і творчій самореалізації;
- пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих учнів, розвиток, стимулювання та реалізації їх творчого потенціалу;
- організація дозвілля учнів, пошук його нових форм;
- здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи.

Виконання всіх цих завдань допомагає виховати талановитих, розумних, здатних самостійно працювати і вирішувати нагальні потреби людей. Позашкільні навчальні заклади разом зі школою розкривають творчий потенціал дітей, наштовхують їх до потреби займатися науково-дослідною роботою, спрямовуючи цим самим на самовизначення у виборі майбутньої професії.

Принципи функціонування позашкільної освіти:

1. Гуманізація, що визначає пріоритет завдань творчої самореалізації особистості, створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей.
2. Демократизація, що передбачає автономію позашкільних закладів освіти різних типів у вирішенні основних питань змісту їх діяльності, розвитку різноманітних форм співробітництва та партнерства всіх учасників педагогічної діяльності.

3. Науковість і систематичність, що полягає в забезпеченості оптимальних умов для розширення і поглиблення засобами освіти вагомих для кожної особистості, об'єктивних законів, обґрунтованих понять і способів практичних дій в їхній майбутній трудовій діяльності.

4. Безперервність, наступність та інтеграція, що забезпечує єдність всіх ланок освіти України, об'єднання зусиль позашкільних з іншими закладами освіти та організаціями.

5. Варіативність, що передбачає можливість широкого вибору змісту, форм і засобів позашкільної освіти, альтернативність у задоволенні пізнавальних та інтелектуальних можливостей та інтересів (диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу).

6. Добровільність та доступність, що передбачає право вибору та доступність у забезпеченні потреб особистості у творчій самореалізації, здобутті додаткових знань, умінь та навичок, підготовки до активної професійної діяльності.

7. Самостійність та активність особистості, що полягає у забезпеченні такої психолого-педагогічної атмосфери, яка сприяє виявленню, розвитку і реалізації учнями пізнавальної самостійності, розвитку їх обдарованості і таланту.

8. Практична спрямованість позашкільної освіти та виховання, що передбачає набуття учнями певних допрофесійних умінь і навичок, орієнтацію на трудову діяльність, їх розширення та розвиток, а також впровадження в життя за умов інтеграції з наукою та виробництвом.

У сукупності і взаємодії ці принципи орієнтують позашкільну освіту на забезпечення соціалізації і соціальної адаптації, сприяють успішному входженню особистості в суспільне життя, фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку.

Позашкільні заклади – широкодоступні заклади освіти, які дають дітям та юнацтву додаткову освіту, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації та організації змістовного дозвілля.

Для повного задоволення дітей у потребі розвитку їх творчих здібностей, на території України діє розгалужена *система позашкільних навчальних закладів, зокрема й дослідницько-пошукового напрямку діяльності*. Ці заклади, разом із шкільною системою освіти мають на меті в повній мірі розкрити творчий потенціал учнів, розширити межі їх наукової

та дослідницької діяльності. Основною їх характеристикою є доступність та добровільність участі в їх роботі дітей.

Система позашкільної освіти стосовно проведення науково-дослідної роботи, природничого або географічного напрямку, включає державні, комунальні, приватні позашкільні навчальні заклади, як центри позашкільної освіти у позанавчальний час, гуртки, секції, клуби (краєзнавців, туристів), бюро туризму (екскурсій, краєзнавства), станції юних туристів, клуби любителів природи, МАН, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів освіти, палаци дитячої, юнацької творчості, центр туризму і краєзнавства, дитячо-юнацькі табори, студії, різні організації та фонди, асоціації, міжшкільні клуби, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти. Перелік позашкільних закладів освіти досить широкий і гнучкий. Він забезпечує можливість подальшого вдосконалення мережі відповідно до сучасних вимог, актуальних потреб суспільства, дитячого та молодіжного середовища.

Центрами позашкільної освіти та виховання є також загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії тощо в складі навчально-виховних комплексів які забезпечують у специфічних умовах діяльності безперервність загальної середньої та позашкільної освіти та виховання учнівської молоді.

Всі ці заклади надають можливості для додаткового забезпечення учнів знаннями та інформацією за їхніми інтересами. Участь в їх діяльності є добровільною, тому діти можуть долучатися до роботи в гуртках чи клубах без остраху отримати не схвалення чи покарання, з боку наставника.

Зазначені форми навчальної роботи з географії можуть носити масовий (олімпіада), груповий (гурток) або індивідуальний (підготовка доповіді, виготовлення моделі) характер. Функціонування позашкільної освіти в Україні тісно пов'язано з розвитком її теорії, практики і методики.

Сучасний етап розвитку суспільства, утвердження позашкільної освіти як складової структури освіти України зумовили переосмислення її місця і ролі, визначення основних засад підвищення якості. Позашкільна освіта є цілеспрямованим процесом оволодіння систематизованими знаннями про культуру, природу, людину, суспільство. Також вона забезпечує застосування знань на практиці, опанування вміннями та навичками творчої діяльності.

Позашкільна освіта вирішує питання емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку особистості, формування її компетентностей. Водночас позашкільна освіта сприяє забезпеченню потреб особистості у

творчій самореалізації, її соціалізації, включенню в суспільні відносини, входженню у широкий світ.

Особливістю позашкільної освіти є забезпечення вільного часу особистості, її надання в позашкільних навчальних закладах. Позашкільна освіта доповнює та розширює той рівень знань, який школярі отримали, наприклад, на уроках географії та з інших предметів.

Без сумнівів можна сказати, що вчитель за такий невеликий час який відведено на урок, не може повністю розкрити і пояснити весь необхідний матеріал. Тому, в такому випадку, позашкільні заняття дають змогу учням виконувати завдання складнішого рівня, проводити дослідження та розробляти проекти, шукати та допрацьовувати необхідну інформацію самостійно.

Позашкільні заняття також є додатковою мотивацією дітей до навчання, оскільки при виборі гуртка чи секції дитина опирається на власні інтереси, обирає те чим їй буде цікаво займатися. А отриману на цих заняттях додаткову цікаву інформацію учень може використати під час підготовки до уроку, або безпосередньо під час нього отримати за це хорошу оцінку. Все це, в свою чергу, вмотивує школяра працювати ще більш ефективно та продуктивніше.

Національна доктрина розвитку освіти передбачає забезпечення її доступності у державних і комунальних позашкільних навчальних закладах; розвиток цілісної міжгалузевої системи позашкільних закладів різних типів і профілів для забезпечення розвитку здібностей і талантів обдарованих дітей та молоді, а також задоволення потреб населення у додаткових культурно-освітніх, дослідницьких, спортивно-оздоровчих та інших послугах; оновлення змісту й методичного забезпечення, індивідуалізації та диференціації навчання обдарованої молоді; створення системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних керівних кадрів для позашкільної освіти і виховання.

Найбільш традиційними та популярними об'єднаннями учнівської молоді в позашкільних закладах науково-дослідного напрямку є гурток, клуб та секція. Головною їх особливістю є невелика кількість учасників, що дозволяє їхнім керівникам проводити активну роботу з вихованцями.

Гурток – це об'єднання вихованців, учнів і слухачів відповідно до їх нахилів, здібностей, інтересів до конкретного виду діяльності з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я.

Географічні гуртки є широко поширеною формою позакласного навчання. За змістом вони можуть бути цікавими (прищеплювати інтерес до

предмету), навчальними (вдосконалюють знання і вміння, отримані на уроці) і тематичними (пов'язаними з великим навчальним модулем і спеціалізованим напрямком географії). Обов'язковою умовою успішної роботи географічного гуртка є його суспільна значущість. Суспільне значення може мати організація краєзнавчого куточка, музею, виставки, озеленення ділянки, створення екологічної стежки.

Гурткові заняття сприяють розвитку творчого потенціалу школярів, активізують їх пізнавальні здібності, розвивають особисті якості і соціалізують учнів. Кількісний склад гуртка не повинен перевищувати 12-15 чоловік. Гурток зобов'язаний мати назву, статут і план роботи, в якому необхідно фіксувати поточні та перспективні види діяльності членів гуртка. План зазвичай складає актив гуртка разом з керівником, далі цей документ обговорюється і затверджується на першому засіданні гуртка. Заняття гуртка, як правило, проводяться один-два рази на місяць у встановлені адміністрацією школи дні та години. Звітно-виборні збори гуртка організовуються в кінці навчального року.

Особливістю методики проведення занять географічного гуртка є поєднання колективних та індивідуальних форм роботи, теоретичних і практичних видів діяльності. Заняття в географічному гуртку привабливі також тим, що вони розвивають стилі спілкування і поведінки, розширюють комунікативні можливості школярів, займають дозвілля учнів.

Секція – це об'єднання вихованців, учнів і слухачів для проведення дослідницької, пошукової та експериментальної роботи з різних проблем науки, техніки, мистецтва, а також за спортивно-технічним, туристсько-краєзнавчим або іншим напрямом діяльності.

Олімпіада є однією з важливих форм позакласної роботи, що сприяє розвитку пізнавального інтересу учнів до географії. Шкільні олімпіади з географії не тільки стимулюють інтерес учнів до знань, але також розвивають самостійність, вдосконалюють загально навчальні і предметні вміння. Поряд з розвитком пізнавального інтересу олімпіади дозволяють також вирішувати завдання профорієнтаційної роботи з учнями. Крім цього, олімпіада завдяки масовій участі в ній школярів допомагає діагностувати стан географічної освіти на місцях. Підготовка до олімпіади вимагає тривалої роботи і спеціальної методики.

До форм позакласного і позаурочного навчання географії відносяться також конкурси, тематичні вечори, вікторини, науково-практичні конференції, експедиції, зустрічі з вченими, мандрівниками, шкільні географічні

видання. В основі їх підготовки лежить ретельне планування, спеціальна організація і методика.

Відповідно до концепції, змісту та напрямів діяльності, матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення, територіального розташування та особливостей соціуму позашкільні заклади освіти функціонують як *комплексні або профільні*. Комплексні позашкільні заклади забезпечують роботу творчих об'єднань за інтересами (гуртки, секції, ансамблі, театри тощо), профільні – умови для розвитку природних нахилів та інтересів дітей і підлітків, задоволення їх потреб з певного напрямку діяльності. Навчально-виховний процес здійснюється диференційовано, відповідно до індивідуальних можливостей дітей та з урахуванням їхніх вікових особливостей.

Серед них стосовно географічної освіти варто виділити туристсько-краєзнавчий напрямок, який спрямований на залучення учнів до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, світової цивілізації, географічних об'єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними вміннями та навичками з туризму та краєзнавства.

Позашкільні заклади освіти організують навчально-виховний процес у різновікових і різностатевих учнівських об'єднаннях, використовують при цьому різноманітні форми і методи групової, індивідуальної і масової роботи; реалізують зміст позашкільної освіти впровадженням гнучких програм і навчальних планів. Для того, щоб краще враховувати всі індивідуальні та вікові особливості учнів в позашкільних закладах творчі об'єднання прийнято поділяти на три рівні: початковий (об'єднання загально розвивального напрямку, що дозволяють виявити рівень творчого розвитку дітей); основний (творчі об'єднання, що сприяють розвитку стійких інтересів); вищий (творчі об'єднання за інтересами для учнівської молоді та обдарованих і талановитих школярів).

Одним з головних компонентів педагогічного процесу позашкільного закладу є його цілі. В організації будь-якої діяльності, в тому числі й позашкільної діяльності, необхідна цільова установка.

Загальна мета діяльності позашкільного закладу має складну систему зв'язків. Вона будується відповідно до інтересів гуртківців, їх особистісних цільових установок, враховуючи загальнодержавні, культурно-освітні цілі, вона пов'язана з метою шкільного педагогічного процесу, сімейного виховання. На формування мети діяльності позашкільного закладу впливає також багато інших не менш важливих факторів: наявність матеріально-технічного забезпечення, підбір спеціалістів та багато іншого.

Кожна секція, гурток чи профільний позашкільний заклад під час розробки перспектив розвитку роботи планує конкретні форми роботи та види діяльності влітку, які дозволили б перевірити рівень теоретичної та практичної підготовки гуртківців.

Наприклад, туристичні гуртки та клуби займаються теорією, що близька до викладання географії, а, скажімо, навички в'язання вузлів доводяться до автоматизму. Але діти займаються цим з великим бажанням, бо знають, що від рівня їх підготовки залежить успіх майбутнього походу, рівень його складності, категорії.

Життя щоденно доводить аксіому, що формування повноцінної особистості неможливе без створення особливого «дитячого соціуму». Діти і підлітки прагнуть до спілкування з однолітками, їм необхідно себе реалізовувати, розкривати і стверджувати власне „Я”. Вони конче потребують місця, де на них чекають, де б вони змогли відчувати себе особистостями, перевірити свої потенційні здібності. Саме таким осередком виховного простору є центри позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю.

Запитання для самоконтролю

- 1. Опишіть позашкільну освіту як складову системи освіти в Україні.*
- 2. Визначте мету та завдання позашкільної освіти.*
- 3. Перерахуйте основні принципи функціонування позашкільної освіти.*
- 4. Назвіть складові системи позашкільної освіти.*
- 5. Опишіть роль позашкільної освіти в оволодінні знаннями про культуру, природу, людину, суспільство та в опануванні навичками творчої діяльності.*
- 6. Окресліть форми та методи організації позашкільного освітнього процесу.*



РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

2.1. Практичне заняття «ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИМИ ОСНОВАМИ ТА МЕТОДИЧНИМИ ЗАСАДАМИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ»

Мета заняття: проаналізувати мету та завдання профільного вивчення географії у закладах освіти; охарактеризувати структуру профільного навчання, функції навчальних курсів та особливості організації освітнього процесу в системі профільного навчання.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Концепція профільного навчання у старшій школі та Державний стандарт профільної середньої освіти. Види закладів освіти для забезпечення профільного вивчення географії.
2. Рівні опанування складових географічної компетентності у профільних закладах загальної середньої освіти. Типи навчальних предметів для профільного навчання.
3. Концепція географічної освіти для профільної школи.
4. Основна ідея та пріоритетні завдання географічної освіти у профільній школі.

5. Зміст географічної освіти у профільних класах. Особливості вивчення географії на природничо-математичному напрямку профільного навчання.

6. Формування географічної компетентності випускника закладу загальної середньої освіти. Вдосконалення методики географічної освіти.

Методичні рекомендації з підготовки до практичного заняття:

У 2014 році була затверджена Концепція профільного навчання у старшій школі. Концепція є документом для загально дидактичного і методичного використання. Вона стала базою для наступних спільних дій професіоналів у розвитку системи профільного навчання, змісту шкільної освіти, методів і прийомів, способів і засобів навчання, науково-педагогічних досліджень і професійної підготовки вчителів.

Восени 2023 року МОН України запропонувало для громадського обговорення проєкт Державного стандарту профільної середньої освіти (10–12 класи й заклади професійної та фахової передвищої освіти в частині здобуття повної загальної середньої освіти), який пізніше був затверджений.

Цей документ є новим форматом для української освіти: на відміну від одного стандарту для базової та старшої середньої освіти тепер будуть два окремі документи. Стандарт профільної освіти продовжує реформу «Нова українська школа», яка стартувала в 2018 році. Передбачається, що 2027 року ці учні почнуть здобувати профільну освіту за новими стандартом і програмами. До цього, починаючи з 2025 року, відбудеться пілотування стандарту й моделей профільної освіти в окремих закладах.

На основі затвердженого стандарту розроблять типову освітню програму й модельні навчальні програми, які запропонують та конкретизують предмети й курси для вивчення. Стандарт дозволяє створити широкий список різноманітних предметів і курсів.

НУШ – одна з ключових освітніх реформ. Її впровадження триває в базовій школі, і освітяни поступово рухаються до профільної освіти.

Підґрунтям цього процесу є стандарт профільної освіти. Після затвердження цей документ, разом з програмами, які будуть розроблені на його основі, апробують в пілотних школах. Передбачаємо, що пілотування почнеться 2025 року, за два роки до старту профільної освіти, що дасть змогу якісно проаналізувати одержані результати і внести необхідні корективи перед масовим упровадженням.

Співавторами стандарту є представники МОН, УЦОЯО, Національної академії педагогічних наук, ЗВО, ОІППО, директори й учителі шкіл. Координувала створення стандарту Команда відновлення та реформ МОН. Взимку 2023 року відбулося експертне обговорення кожної освітньої галузі, а головні екзаменатори міжнародного дослідження PISA здійснили експертизу проєкту стандарту. У ньому враховані коментарі щодо математичної, природничої та читацької компетентностей, сформованість яких у 15-річних підлітків перевіряє це дослідження.

Згідно з Концепцією профільної освіти учнівство має можливість формувати власну освітню траєкторію, обираючи профіль і частково предмети для вивчення. Водночас заклади освіти зможуть сформулювати якнайкращу пропозицію для учнів залежно від своїх можливостей.

Для цього передбачено кілька опцій:

1. Документ пропонує дев'ять освітніх галузей (мовно-літературна; математична; природнича; технологічна; інформатична; соціальна і здоров'язбережувальна; громадянська та історична; мистецька; фізична культура), у межах яких можна буде формувати відповідні профілі завдяки вибору інтегрованих і міжгалузевих курсів, предметів (поглибленому вивченню предметів або курсів).

2. Навчальні результати, яких мають досягти учні на завершення повної загальної середньої освіти, передбачають основний і поглиблений рівні. Заклади освіти зможуть відповідно до зацікавлень учнівства та своїх можливостей комбінувати власні моделі профілізації (поглиблене вивчення предметів, специфічні курси для поглиблення профільності, інтегровані курси).

3. Базовий навчальний план містить години для вільного вибору курсів:

- 10 клас – 105-210 годин за обраним профілем, 35-140 годин – поза обраним профілем;
- 11-12 класи – 385-595 годин за обраним профілем і 70-280 годин – поза обраним профілем за два роки.

4. У базовому навчальному плані (який міститься в стандарті) для кожної освітньої галузі передбачено мінімальну й максимальну кількість годин, що дозволяє перерозподіляти їх між освітніми галузями.

5. Години на вивчення освітніх галузей розподілені за роками / циклами навчання, щоб заклади освіти могли навчати за модульним прин-

ципом, реалізовувати з учнівством проекти як упродовж року / семестру, так і компактно (наприклад, упродовж одного тижня).

Разом зі стандартами початкової та базової освіти проект стандарту профільної освіти створює цілісну концепцію навчального прогресу учнів у НУШ. В основу цих трьох документів покладено компетентнісний підхід до навчання і єдиний перелік освітніх галузей: мовно-літературна; математична; природнича; технологічна; інформатична; соціальна і здоров'я-збережувальна; громадянська та історична; мистецька; фізична культура.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 1 (див. *Розділ 1*) розкрийте сутність основних ідей Концепції профільного навчання та Державного стандарту профільної середньої освіти.

2. Опишіть види закладів освіти для забезпечення профільного вивчення географії, рівні опанування складових географічної компетентності у профільних ЗЗСО та типи навчальних предметів для профільного навчання.

4. Охарактеризуйте зміст Концепція географічної освіти для профільної школи та назвіть основну ідею та пріоритетні завдання географічної освіти у профільній школі.

5. Охарактеризуйте зміст географічної освіти у профільних класах та особливості вивчення географії на природничо-математичному напрямку профільного навчання.

6. Опишіть процес формування географічної компетентності випускника ЗЗСО та проведіть дослідження особливостей методики географічної освіти у старших класах ЗЗСО.

Завдання для самостійної роботи:

1. Умови реалізації Концепції профільного навчання у закладах освіти.

2. Нормативно-дидактичне забезпечення процесу запровадження профільного навчання.

2.2. Практичне заняття «ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ»

Мета заняття: оволодіти знаннями про історичний розвиток шкільної географії у від давніх часів до сьогодення; дати характеристику сучасного стану географії у зарубіжних країнах; проаналізувати науково-методичну діяльність одного із вчених-методистів, які внесли значний внесок у розвиток методики навчання географії; розвивати вміння працювати із літературними джерелами.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Актуальність профілізації закладів освіти України.
2. Історичний аналіз географічної освіти в ракурсі профілізації освіти. Різні підходи до навчання у закладах освіти XIII-XIX століть.
3. Організація навчання в закладах освіти на території України в різні часи.
4. Законодавчі акти України стосовно навчання у закладах освіти.
5. Зарубіжний досвід організації навчання на старшій школі.
6. Профілізація навчання старшої школи.

Методичні рекомендації з підготовки до практичного заняття:

На території нашої держави відбувається вже десята спроба профілізації шкільної освіти, в основу якої покладені ідеї диференційованого та компетентісно орієнтованого навчання. Диференціація її змісту зорієнтована на поглиблене й професійно-спрямоване вивчення циклу споріднених предметів. Варіативність як принцип пронизує практику усієї системи сучасної освіти, щоб задовольнити освітні потреби конкретної людини. Вона передбачає насамперед визнання права вибору як за вчителем, так і за учнем.

Напрямок розвитку профільного навчання в українській школі цілком відповідає світовим тенденціям розвитку освіти. Знання вітчизняного історичного та зарубіжного досвіду щодо розвитку шкільної освіти взагалі та географічної зокрема, має для реформування освіти неабияке значення, оскільки дає змогу уникнути багатьох помилок на шляху до оптимального визначення мети, структури й змісту шкільної освіти в старшій школі.

Сьогодні важливу роль в організації міжнародних освітніх досліджень відіграє Комісія Міжнародного географічного союзу з географічної освіти. Міжнародний географічний союз (International Geographical Union) це – міжнародне наукове об'єднання географів. У сучасному вигляді заснований в 1922 році в Брюсселі. Керівний орган – Виконавчий комітет (складається з президента, восьми віце-президентів, генерального секретаря та скарбника), що обирається Генеральною асамблеєю, яка складається з глав національних делегацій. У структурі МГС також діють на постійній основі комісії та дослідницькі групи. В даний час в Союз входять 87 країн.

Цілі МГС: сприяти вивченню географічних проблем; ініціювати і координувати географічні дослідження, що вимагають міжнародного співробітництва, сприяти їх широкому науковому обговоренню і публікації їх результатів; забезпечувати участь географів в роботі міжнародних організацій; сприяти поліпшенню збору і розповсюдження географічних даних і документації як всередині країн-членів МГС, так і між ними; сприяти проведенню міжнародних географічних конгресів, регіональних конференцій та спеціалізованих симпозіумів, тематика яких відповідає цілям Союзу; брати участь у будь-яких інших формах міжнародного співробітництва з метою сприяння географічним дослідженням і застосування їх результатів на практиці; сприяти міжнародній стандартизації і уніфікації методів, номенклатури та символіки, що використовуються в географії. Діяльність комісій при МГС сприяла тому, що в багатьох країнах почалися реформи географічної освіти.

Найважливішим етапом в зміцненні географічної освіти на світовому рівні став 27-й конгрес Міжнародного географічного союзу (1992 р.), на якому була прийнята міжнародна Хартія географічної освіти, що показує стан і, найголовніше, встановлює принципи і основні вехи майбутнього розвитку світової географічної освіти. В Хартії особливо підкреслюється, що географія незамінна для розуміння сучасного і майбутнього світу, далі висловлюється занепокоєність тим, що географічній освіті не надається належна увага, внаслідок чого в багатьох регіонах світу має місце географічна неписьменність населення. В Хартії особливо наголошується, що викладання географії повинне починатися вже в початковій школі і продовжуватися у середній і старшій, а у вищій школі має вивчатися як самостійний предмет, незалежно від майбутньої спеціальності людини. В останні 15-20 років у всьому зарубіжному світі спостерігається ренесанс географічної освіти, причому цей ренесанс йде паралельно зі все більш

глибоким розумінням ролі географічної освіти у верхніх ешелонах політичного і економічного менеджменту, що приймає рішення.

В даний час проходить модернізація шкільної освіти. Україна стає країною, що відкрита світові, де будується ринкова економіка і правова держава, в якій на перше місце виходить людина, що володіє значно більшою, ніж раніше, мірою свободи і особистої відповідальності. Ці фундаментальні процеси, що змінюють українську дійсність, розміщаються в загальносвітовому контексті переходу цивілізації до нового стану постіндустріального і інформаційного суспільства.

Специфіка сучасної системи освіти полягає в тому, що вона має бути здатною не тільки озброювати здобувача освіти певними знаннями, але і формувати у нього потребу в безперервному самостійному і творчому підході до оволодіння новими знаннями, створювати можливості для впровадження умінь і навиків самоосвіти.

Наша країна намагається **інтегруватись у європейське співтовариство**. Провідною ідеєю розвитку освітнього простору Європейського Союзу є компетентнісний підхід до формування змісту освіти на усіх її рівнях.

Застосування компетентнісного підходу до створення змісту та методики навчання географії в профільній школі передбачає наближення наукового знання до міри використання його учнями у реальному житті, розвитку інтегративного напрямку навчання та активізації вчительства у систематичній організації навчальної практично-дослідної діяльності учнів.

Такий підхід не входить у протиріччя із концепцією особистісно орієнтованого навчання, Концепцією профільного навчання та Концепцією географічної освіти в українській школі і дозволяє знайти спільні сторони розвитку змісту географічної освіти та критично переглянути усталені підходи до його формування як нам, так і нашим колегам в Європі.

Сьогодні в галузі профільного навчання географії вчитель має передбачати насамперед поліпшення її якостей як пріоритетного напрямку державної політики в галузі освіти, створення умов для особистісного розвитку та самореалізації старшокласника.

Якісна підготовка до викладання географії полягає у доборі навчальних планів і навчальних програм з обов'язкових географічних дисциплін та курсів за вибором, у створенні навчально-методичних комплексів з кожного географічного курсу, які в своєму складі об'єднують різні види навчальної інформації: джерела теоретичної інформації (підручники, навчальні посібники); джерела формування практичних навичок і вмінь (на-

вчальні атласи, контурні карти, робочі практикуми для учнів); творчі завдання, вправи, географічні задачі, тести тощо, що допомагають школярам застосувати набуті теоретичні знання, практичні навички й уміння в незнайомій (нестандартній) ситуації та сприяють цим самим формуванню критичного географічного мислення.

Одним із шляхів поліпшення якості освіти, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах сучасного суспільства, є впровадження профільного навчання у старшій школі. Таке навчання спрямоване на формування єдиної життєвої, світоглядної, наукової, культурної та професійної компетентності учнів, що забезпечить їх подальше самовдосконалення та самореалізацію. На концептуальному рівні профільне навчання визначається як один зі шляхів забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Інноваційний характер сучасної профільної освіти характеризують ідеї, які потребують розробки та реалізації на всіх рівнях.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 2 (див. *Розділ 1*) опишіть значення діяльності Міжнародного географічного союзу в організації міжнародних освітніх досліджень.

2. Використовуючи довідкову літературу, заповніть таблицю, в якій відобразити основні етапи розвитку географічної освіти, зазначивши імена відомих вчених, наукові напрацювання та історичний період діяльності вченого.

№ з/п	ПІБ вченого	Роки діяльності	Наукові здобутки (галузь, підручники, посібники, монографії, напрям діяльності)
1.			
2.			

3. На основі теоретичних відомостей та матеріалів теми 2 (див. *Розділ 1*) проведіть історичний аналіз розвитку географічної освіти в ракурсі профілізації освіти. Дайте загальну характеристику навчальному процесу в старшій школі на території України у XX столітті та опишіть різні підходи до організації навчання в школах у різні часи.

4. Проаналізувати зарубіжний досвід організації навчання на старшому ступені загальної освіти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи методичну літературу та інтернет-джерела, проаналізуйте законодавчі акти України стосовно навчання в старшій школі.
2. Проаналізувати основні методичні аспекти профілізації навчання старшої школи в Україні.

2.3. Практичне заняття «ОРГАНІЗАЦІЯ ДОПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ З ГЕОГРАФІЇ В ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ»

Мета заняття: проаналізувати мету та завдання допрофільної підготовки з географії; охарактеризувати факультативні заняття та елективні курси в системі допрофільної підготовки з географії, технології допрофільної підготовки; розглянути особливості диференціації та індивідуалізації навчання і виховання учнів 8-9 класів.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Мета та завдання допрофільної підготовки з географії.
2. Форми реалізації допрофільної підготовки з географії.
3. Факультативні заняття та елективні курси в системі допрофільної підготовки з географії.
4. Технології допрофільної підготовки. Диференціація та індивідуалізація навчання і виховання учнів 8-9 класів.
5. Поглиблене вивчення предмета географії в допрофільній підготовці.
6. Подолання проблем в організації допрофільної підготовки з географії.

Методичні рекомендації з підготовки до практичного заняття:

Модель організації та змісту допрофільного навчання. Допрофільна підготовка здійснюється у 8-9 класах із метою орієнтації учнів, сприяння у виборі ними напряму профільного навчання у старшій школі.

Формами реалізації допрофільної підготовки учнів 8-9 класів, згідно із затвердженою «Концепцією профільного навчання в старшій школі»,

визначено курси за вибором, факультативи, предметні гуртки, наукові товариства учнів, Малу академію наук, предметні олімпіади, кабінети профорієнтації. Реалізується програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи.

Головна мета допрофільної підготовки – підготовка учнів 8-9 класів до вибору профілю навчання у старшій школі.

Допрофільна підготовка у 8-9 класах здійснюється за тими ж основними напрямками і відповідними до них профілями, що передбачає профільне навчання в 10-11 класах. Учні повинні ознайомитись зі змістом і основними напрямками навчання: природничо-математичний; суспільно-гуманітарний; технологічний; художньо-естетичний; спортивний.

Допрофільна підготовка здійснюється за рахунок варіативної складової змісту освіти. Типового навчального плану загальноосвітніх закладів 8-9 класів.

Оптимальний обсяг підготовки учнів має становити не менше 35-70 навчальних годин.

Можна звичайно розробити організаційні моделі допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів у різних варіантах: в однопрофільних і багато профільних школах; профільних школах інтернатного типу; навчально-виховних комплексах (НВК); міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (МНВК).

Допрофільна підготовка в межах одного загальноосвітнього навчального закладу має переваги в організаційній простоті, учні гарантовано отримують запланований зміст освіти в рамках визначеного навчального часу на одній території. Ця модель (див. *рис. 2.1*) допускає тісніший зв'язок усіх напрямів допрофільної підготовки, а саме: інформаційної роботи, курсів за вибором, психолого-педагогічного супроводу допрофільної підготовки.

Щоб виявити схильності учнів до тих чи інших видів професійної діяльності, допомогти їм у виборі напрямку профільного навчання у старшій школі, навчання у 8-х–9-х класах загальноосвітньої школи розглядається як допрофільне.

Ефективність допрофільної підготовки потребує налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів, профконсультаційної психодіагностики для визначення професійних інтересів, якостей особистості учнів з метою створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікро-колективів.

Щоб виявити професійні схильності учнів, допомогти їм у виборі напрямку профільного навчання у старшій школі, навчання у 8-х - 9-х класах загальноосвітньої школи розглядається як *допрофільне*. Воно реалізується через 70-ти годинний спецкурс «Людина та світ професій» рекомендований МОН, та має три етапи: інформаційний (профінформування, роз'яснення сутності профільного навчання), психологічний (діагностика), діяльнісний (первинні професійні проби). Кінцева мета допрофільного навчання - практична допомога учневі в усвідомленому виборі профілю навчання у 10-11 класах; розкриття його професійних схильностей та інтересів, всебічний розвиток особистості. Спецкурс «Людина та світ професій» передбачає обов'язкові професійні проби за усіма напрямками профілізації (відбуваються у формі курсів за вибором, факультативів, предметних гуртків, наукових товариств учнів, навчання у динамічних профільних групах):



Рис. 2.1. Схема організації допрофільного навчання учнів 8-х – 9-х класів

Керуючись Концепцією профільного навчання в старшій школі, необхідно постійно проводити моніторинг готовності учнів, що отримали базову середню освіту до профільного навчання, а також профконсультаційні, профінформаційні заходи та виїзні консультації і на основі отриманих результатів пропонувати учням 8-х–9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів модель допрофільного навчання, що базується на м'якій диференціації спецкурсів за вибором та факультативів.

Оскільки в такій моделі допрофільної підготовки закладений час передпрофільного вибору, то учні мають можливість змінювати один напрямок на інший або поєднувати їх між собою, в пошуках того, що відповідає нахилам, інтересам і природним професійним здібностям особи, утворюючи динамічні профільні групи, часто навіть різновікові.

Така організація допрофільного навчання дає учням необхідні знання і досвід та є першою сходинкою до подальшого усвідомленого, обґрунтованого вибору профілю навчання і пов'язаної з ним професійної діяльності.

Технології допрофільної підготовки – це різновид освітніх технологій; сукупність способів діяльності працівників системи середньої освіти, спрямованих на надання учневі допомоги в раціональному виборі майбутнього навчального профілю, створення сприятливих умов для самовизначення і самореалізації, подальшого профільного навчання.

Серед технологій допрофільної підготовки (рис. 2.2) можна виділити такі: профільної діагностики, профільної орієнтації, профільного консультування, профільного інформування та ін.

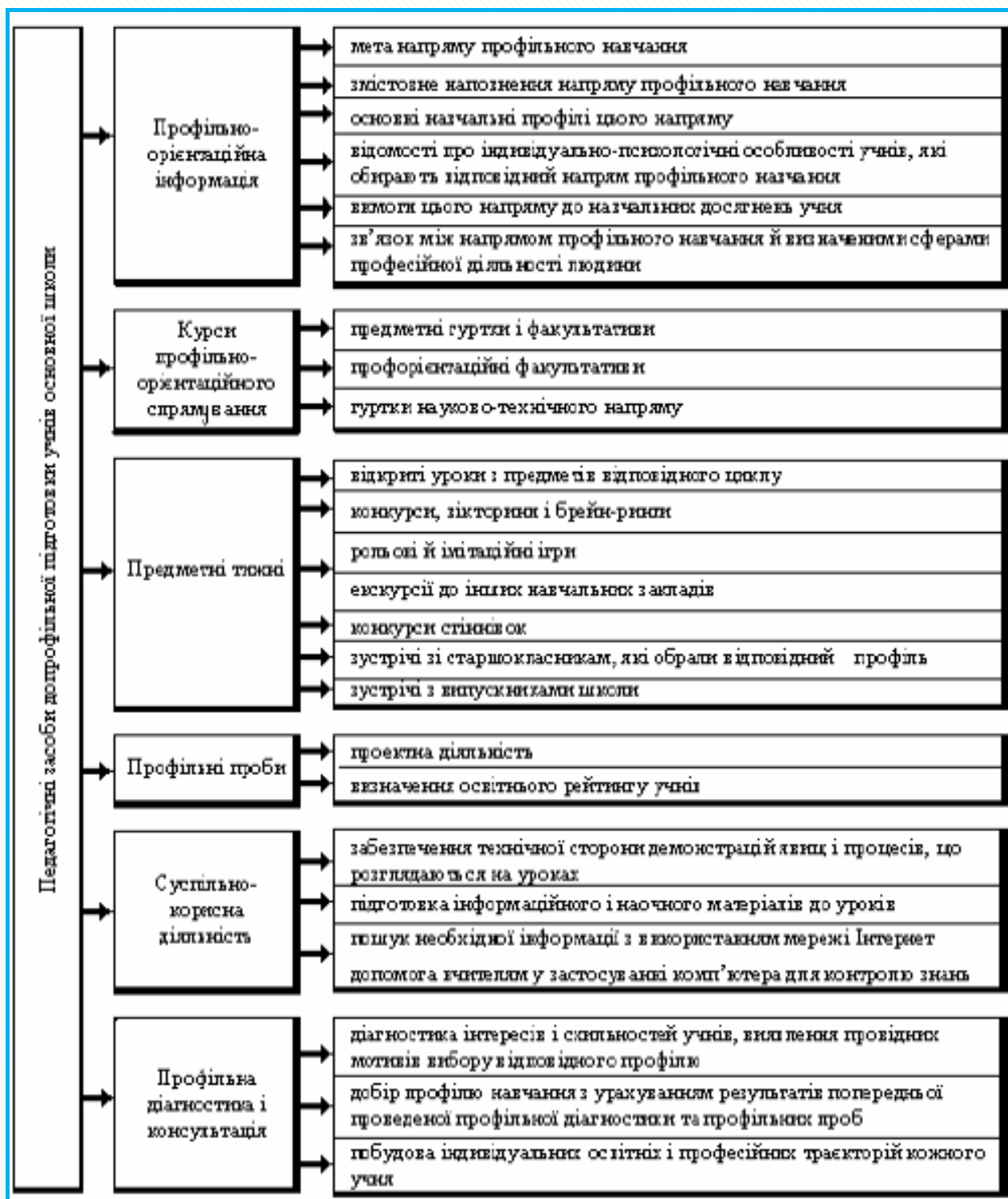


Рис. 2.2. Засоби допрофільної підготовки учнів основної школи

Профільна діагностика – встановлення і комплексне вивчення здібностей, мотивів та інтересів, навчальних досягнень і результатів допрофільної підготовки учнів, які характеризують можливості їх навчання за певним профілем. Профільна діагностика дає змогу прогнозувати оптимальний навчальний профіль, вносити зміни в процес допрофільного навчання з метою підвищення його ефективності.

Профільна орієнтація – спрямована на ознайомлення учнів 8-9 класів з навчальними профілями, сприяння йому у визначенні оптимального з них. Профільна орієнтація здійснюється на основі діагностування здібностей та можливостей учня, гарантує вибір навчального профілю з урахуванням його здібностей, потреб і бажань. Профільна орієнтація також передбачає розвиток в учня позитивного ставлення до профільного навчання.

Профільне консультування – індивідуальна консультативна допомога учневі у виборі навчального профілю в старшій школі.

Інформаційна робота – поширення інформації про допрофільне і профільне навчання за допомогою мережі Інтернет (сайт, оголошення та ін.), засобів масової інформації, друкованої продукції (інформаційних журналів і газет, брошур, буклетів, листівок).

Ефективність допрофільної підготовки вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профільно-консультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей учнів для створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікроколективів (класів, груп).

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 3 (див. *Розділ 1*) проаналізувати основну мету та завдання допрофільної підготовки з географії у середній школі.
2. Вкажіть основні форми реалізації допрофільної підготовки з географії.
3. Які факультативні заняття та елективні курси в системі допрофільної підготовки з географії функціонують у закладах середньої освіти III ступеня? Коротко проаналізуйте їх діяльність.
4. На основі теоретичних відомостей опишіть методичні технології допрофільної підготовки.
5. Вкажіть основні методичні особливості використання диференціації та індивідуалізації навчання і виховання учнів у 8-9 класах.

Завдання для самостійної роботи:

1. Поглиблене вивчення географії в ході допрофільної підготовки.
2. Подолання проблем в організації допрофільної підготовки з географії.

2.4. Практичне заняття «ДОСЛІДЖЕННЯ ВИМОГ ДО ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ У СТАРШИХ КЛАСАХ»

Мета заняття: проаналізувати програмні вимоги до профільного вивчення географії у закладах освіти; охарактеризувати вимоги до географічної освіти у закладах освіти та цільові установки вивчення географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Орієнтири реформування географічної освіти.
2. Науково-методичні засади відбору та реалізації змісту географічної освіти.
3. Методичні рекомендації щодо підготовки та проведення занять з географії у старшій школі.
4. Роль географічної освіти в соціалізації особистості.
5. Програмні вимоги до змісту географічної освіти. Атрибути навчальної програми з географії для класів різних профілів навчання.
6. Особливості побудови навчальних планів та програм.

Методичні рекомендації для практичного заняття:

Сьогодні освітній процес з географії має здійснюватися з урахуванням ситуації, пов'язаної з військовою агресією Російської Федерації в Україні, що, у свою чергу, потребує від учителів активізації пошуку інноваційних форм і способів здійснення освітньої діяльності, які відповідають вимогам часу.

З метою вшанування пам'яті, громадянської відваги і самовідданості, сили духу, стійкості та героїчного подвигу воїнів, полеглих під час виконання бойових завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України, мирних громадян, які загинули унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, у закладах освіти щоденно о 9 годині 00 хвилин варто проводити хвилину мовчання.

Для запобігання поширенню коронавірусної хвороби рекомендується всім учасникам освітнього процесу дотримуватися протиепідемологічних вимог у закладах загальної середньої освіти під час карантину (Постанова Міністерства охорони здоров'я від 06.09.2021 № 10 «Про затвердження протиепідемологічних заходів у закладах освіти на період карантину у зв'язку поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19).

Також важливою вимогою організації освітнього процесу з географії є ефективне використання вчителем у роботі з учнями можливостей комп'ютерних технологій. Нестримний розвиток інформаційних технологій, особливо в галузі мультимедіа, віртуальної реальності і глобальних мереж, створили умови для радикальних перетворень з погляду методів, інформаційного змісту, освітнього простору, які переживає сучасна глобальна освітня система, започаткували інноваційні перетворення в національній освіті, пов'язаних з компетентнісно орієнтованим підходом до навчання – що заснований на оволодінні засобами безперервного самостійного набуття нових знань, який розвиває здібності та уміння адаптуватися до складних, швидкоплинних і непередбачених ситуацій.

За умови дистанційного навчання варто використовувати відповідні засоби відеозв'язку та освітніх інтернет-платформ і сайтів, з якими педагоги та учні добре обізнані. Сучасні можливості більшості таких засобів дозволяють організувати результативну пошукову й дослідницьку діяльність учнів, застосувати якісні відео-фрагменти про об'єкти, процеси і явища, що вивчаються, ігрові форми навчання, тестову онлайн-перевірку здобутих результатів.

Зростає розмаїття джерел знань та розширення доступу до них відкриває додаткові можливості для навчання, котрі можуть бути менш формалізованими та більш інноваційними. Сучасні виклики сприяли трансформації освітнього процесу та формуванню нових освітніх концепцій, серед яких ключовою стає концепція навчання протягом усього життя (Lifelong Learning). Швидкість та різноманіття змін збільшується, і навчання стає основною діяльністю протягом усього життя. В освітньому процесі все більше значення надається самостійній роботі, рівноправним відносинам між педагогом і учнем. Процес започаткованих змін не змінює сенсу географічної освіти, яка має значний гуманістичний та інтегративний потенціал, відіграє важливу, а можливо і основну роль в оновленні світогляду людини на глобальному і особистісному рівнях.

Спрямування цивілізаційного вектору України на інтеграцію в єдиний європейський освітній простір вплинуло на модернізацію змісту освіти, упровадження нових підходів до формування освітніх та навчальних програм, пов'язаних з компетентнісно орієнтованим навчанням.

Навчальна програма з географії орієнтована на формування в учнів предметних і ключових компетентностей, що визначає прикладний характер змісту географічної освіти.

Навчальний предмет «Географія» вивчається за навчальними програмами, що укладені відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та вимог Концепції «Нова українська школа». Навчальні програми з географії затверджено наказом МОН України.

У програмі з географії зазначено, що основне завдання сучасної школи полягає в ретельному доборі навчального матеріалу за принципом життєвої доцільності й функціональності, в активізації ролі самостійного навчання. Саме тому зміст навчального матеріалу з географії визначається з огляду на потреби особистості в повсякденному житті та майбутній професійній діяльності.

Оцінювання результатів навчальних досягнень учнів з курсу «географія» здійснюється на основі врахування їхніх індивідуальних особливостей і передбачає диференційований підхід до його організації. Критерієм оцінки роботи учнів є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті скільки вміння його аналізувати, пояснювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати на практиці і в життєвих ситуаціях, вміння самостійно здобувати знання.

При цьому важливо використовувати під час вивчення курсу мотиваційний потенціал для учнів: авансування успіху, спонукання до самооаналізу, самооцінки, самопізнання. Крім того, доцільно інтенсифікувати той навчальний матеріал, який має особистісне значення для учнів.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 4 (див. *Розділ 1*) визначте основні орієнтири реформування географічної освіти.
2. Опишіть науково-методичні засади відбору та реалізації змісту географічної освіти.
3. Проведіть аналіз методичних рекомендації щодо підготовки та проведення занять з географії у старшій школі.
4. Визначте роль географічної освіти в соціалізації особистості.
5. Охарактеризуйте програмні вимоги до змісту географічної освіти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Методичні особливості побудови навчальних планів та програм.
2. Атрибути навчальної програма з географії для класів різних профілів навчання.

2.5. Практичне заняття «МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ»

Мета заняття: проаналізувати систему предметів для профільного вивчення географії у закладах освіти; охарактеризувати вимоги до географічної освіти у закладах освіти та цільові установки вивчення географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Мета та пріоритетні завдання профільного вивчення географії в ЗЗСО.
2. Концепція географічної освіти для профільної школи про сучасні вимоги до вивчення географії в ЗЗСО.
3. Структура і зміст навчальної програми для профільного вивчення географії.
4. Форми організації вивчення курсів географії, особливості проведення уроків та оцінювання навчальних досягнень учнів з географії в профільних класах.
5. Рекомендації щодо роботи за програмою для профільного вивчення географії.
6. Етапи організації географічної освіти на профільному рівні навчання.

Методичні рекомендації для практично заняття:

Входження України до європейського освітнього простору актуалізувало проблему впровадження навчання на профільному рівні учнів старших класів як одного з етапів реформування освітньої галузі нашої держави у відповідності до міжнародних стандартів освіти. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації освіти не тільки в ліцєях, а й в гімназіях, оскільки профілізація закладається в середній ланці навчання, з метою створення найбільш сприятливих умов для становлення і розвитку особистості учнів, формування у них адекватної самооцінки, більш повного уявлення про майбутню сферу професійної діяльності та вільного і свідомого її вибору.

Головна **мета сучасної школи** – допомогти молодим людям зорієнтуватися в сучасному суспільстві, свідомо зайняти відповідну соціальну і громадянську позиції, підвищити рівень їхньої духовної культури, культури спілкування і практичної діяльності, формувати соціально зрілу, творчу особистість. Зважаючи на це, у старших класах загальноосвітньої школи запроваджується профільне навчання, що створить системно-спеціалізовану підготовку, спрямовану на індивідуалізацію навчання і соціалізацію учнів з урахуванням потреб ринку.

Соціальне замовлення на географічну освіту виходить з інтересу учнів до географічних методів пізнання, географії як комплексної науки про Землю, професії вчителя географії, науковців географічних спеціальностей, комплексного вивчення навколишнього середовища.

Особистісно орієнтований підхід до навчання в старшій школі (рис. 2.3) передбачає надання учням можливості одержати освіту за різними рівнями навчання, в тому числі й профільним.

Основним завданням функціонування географічної освіти на профільному рівні навчання в сучасних ліцях є формування основ природничо-наукової картини світу та визначення місця людини

на Землі. Вивчаючи географію на профільному рівні в ліцях учні можуть отримати професійну спеціалізацію екскурсовода, адміністратора географічних баз даних, суспільно-громадського діяча (еколог, лісник), організатора екологічної стежки, захисника природи та ін. Пропонована спеціалізація має підкріплюватись необхідним навчальним змістом, який входить до змісту курсів за вибором учнів, та кваліфікованими викладачами цих спеціальностей.

Слід зазначити, що за умов реформування географічної шкільної освіти, географія залишається єдиним предметом, який розкриває суть і закономірності просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-екологічної і соціально-економічної системи. Це дає змогу впевнено говорити про визначення об'єктивного і предметного змісту географії та її місце і роль у формуванні загальної освіти і культури учня.



Рис. 2.3. Модель компетентнісно орієнтованого освітнього процесу

Конструюючи зміст шкільної географічної освіти для ліцею, необхідно передбачити розвантаженість від другорядного матеріалу, зберігаючи науковість, системність, практичну спрямованість з підсиленням прикладного характеру географії, екологізації її змісту та ін. Водночас дуже важливо враховувати краєзнавчий принцип навчання. Зважаючи на те, що у навчальних програмах відображено не тільки зміст, але й вимоги до результатів навчання, які мають досягатися за діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, слід також акцентувати увагу на тому, чи зможе відтворити учень увесь спектр знань і скористатися ними у житті.

Сучасні методисти та вчителі-практики розглядають предметну географічну компетентність (рис. 2.4) учнів як компетентність, що має такі функціональні складники:

- 1) здатність застосовувати сукупність інтелектуальних і фізичних якостей особистості, необхідних для самостійного і ефективного вирішення життєвих завдань і проблем;
- 2) здатність приймати рішення і нести відповідальність за їх реалізацію в різних областях людської діяльності;
- 3) здатність застосовувати географічні знання, вміння і навички; досвід творчої діяльності; емоційно-ціннісні установки щодо довкілля та людської діяльності в ній; науково-географічне бачення світу для вирішення життєво важливих завдань і проблем.

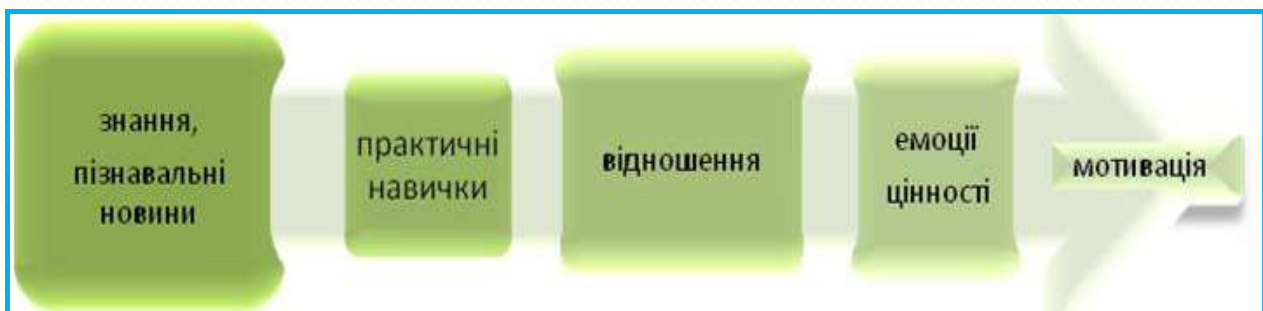


Рис. 2.4. Внутрішня структура компетентностей

Відповідно до названих компонентів виділяють окремі предметні географічні компетентності учнів (див. *табл. 2.1*): географічні знання; географічні вміння і навички; досвід творчої діяльності в області географії; емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього середовища і людської діяльності в ній; географічне бачення світу. Окремою предметною географічною компетентністю учнів є географічні знання, серед яких виділяють емпіричні і теоретичні (див. *табл. 2.2*).

Таблиця 2.1

Предметні географічні компетентності учнів

Географічні знання	Вміння й навички	Досвід творчої діяльності учнів із географії	Емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому	Географічне бачення світу
емпіричні; теоретичні	Інтелектуальні; навчальні; предметно-географічні	здатність учнів до: використання вже сформованих знань і вмінь із пошуковою метою; самостійного комбінування й перетворення вже відомих прийомів освітньої діяльності; створення принципів нових способів розв'язання географічних освітніх проблем	емоції й почуття; переконання й погляди; установки; дотримання правил поведінки в довкіллі	здатність до історично зумовленого цілісного відображення довкілля та суспільно-економічних процесів у ньому; розуміння природних, демографічних та соціально-економічних об'єктів, процесів та їхньої взаємодії; здатність мислити просторово й комплексно

Таблиця 2.2

Різновиди географічних знань і вмінь

Географічні знання		Географічні вміння й навички		
емпіричні	теоретичні	інтелектуальні	навчальні	предметно-географічні
географічні факти; географічна номенклатура; географічні уявлення	географічні поняття; географічні причинно-наслідкові зв'язки; географічні закономірності; гіпотези й теорії	розпізнавати; аналізувати; зіставляти та порівнювати; встановлювати географічні причинно-наслідкові зв'язки; давати комплексні характеристики об'єктам вивчення; узагальнювати, систематизувати, робити висновки	працювати з текстом й ілюстраціями підручника; конспектувати шкільну лекцію; здійснювати бібліографічний пошук; працювати з комп'ютером; планувати свою навчальну діяльність	прикладні; географічного моделювання; картографічні; геоінформаційні

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 5 (див. *Розділ 1*) охарактеризуйте мету та пріоритетні завдання профільного вивчення географії в ЗЗСО.
2. Опишіть структуру і зміст навчальної програми для профільного вивчення географії.
3. Визначте основні форми організації вивчення курсів географії та особливості проведення уроків у профільних класах ЗЗСО (рис. 2.5).
4. Сформулюйте рекомендації щодо роботи за програмою для профільного вивчення географії.
5. Виділіть етапи організації географічної освіти на профільному рівні навчання.

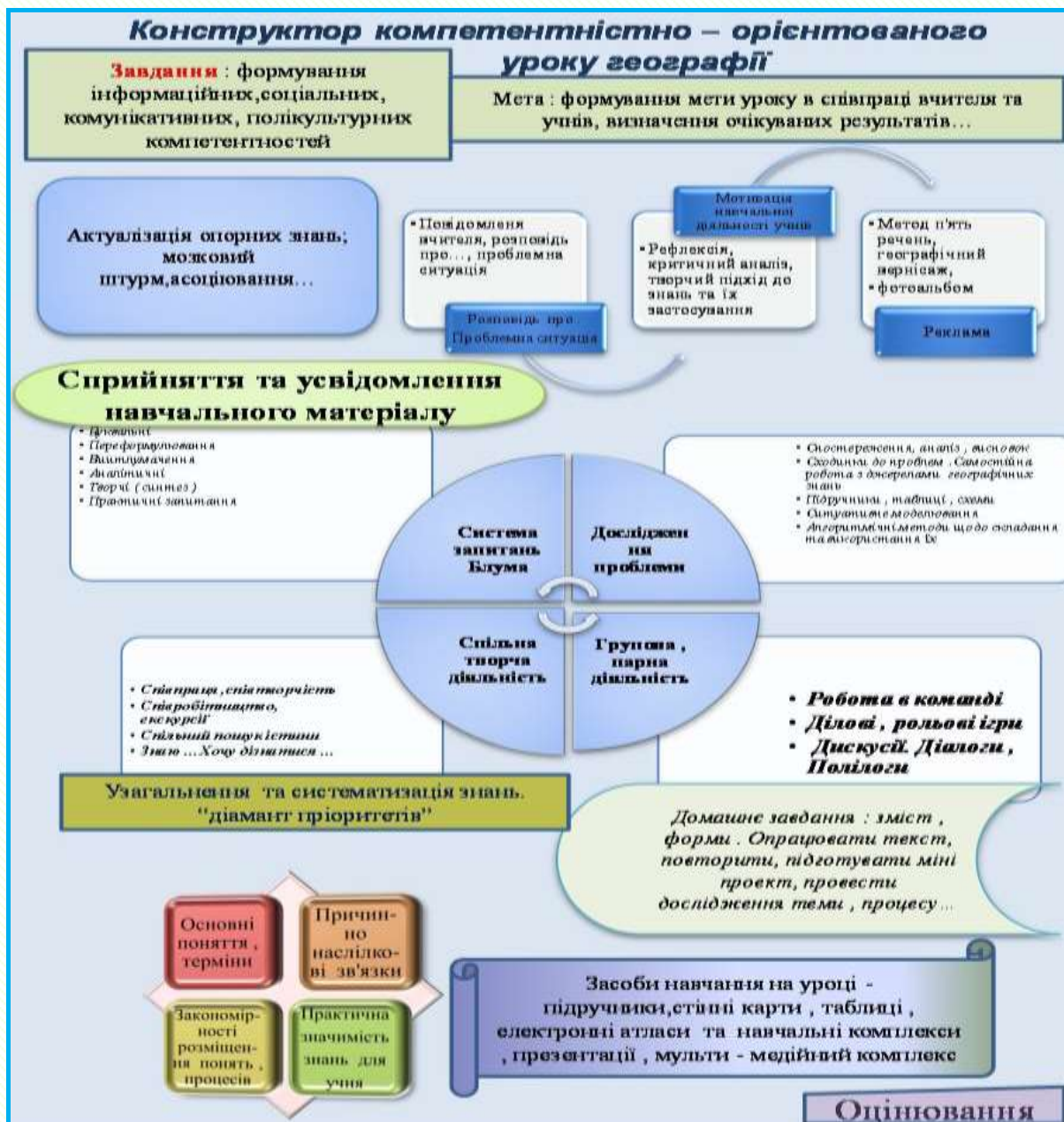


Рис. 2.5. Особливості конструювання уроків географії у профільних класах ЗЗСО

Завдання для самостійної роботи:

1. Проведіть аналіз Концепція географічної освіти для профільної школи в ракурсі сучасних вимог до вивчення географії в ЗЗСО.
2. Визначте основні форми оцінювання навчальних досягнень учнів в ході профільного вивчення географії.

2.6. Практичне заняття «МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ НА РІВНІ СТАНДАРТУ»

Мета заняття: проаналізувати систему предметів для вивчення географії на рівні стандарту у закладах освіти; охарактеризувати вимоги до географічної освіти у закладах освіти та цільові установки вивчення географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Організація вивчення географії в старших класах на рівні стандарту.
2. Програмні вимоги до вивчення географії в 10 класі «Географія: регіони та країни» на рівні стандарту.
3. Програмні вимоги до вивчення географії в 11 класі «Географічний простір Землі» на рівні стандарту.
4. Форми, методи та технології навчання в класах, де географія вивчається на рівні стандарту.
5. Способи і засоби перевірки та оцінювання результатів навчання під час вивчення географії на рівні стандарту.
6. Використання інтернет-ресурсів, онлайн-сервіси, комп'ютерних симуляцій та імітаційних моделей під час проведення уроків географії.

Методичні рекомендації для практично заняття:

Вивчення географії у 10-х класах на рівні стандарту здійснюється у межах систематичного курсу «Географія: регіони та країни», загальний обсяг якого 52 години (1,5 години на тиждень), що свідчить про підсилення позицій географії у старшій школі. Цей курс має інваріантне ядро зміс-

ту, визначене програмою для загальноосвітніх навчальних закладів. Проте, обсяг і глибина викладу навчального матеріалу, а також його прикладна спрямованість може, за бажанням учителя, дещо відрізнятись в класах, що працюють за рівнем «стандарту». При цьому варто пам'ятати, що «рівень стандарту» завершує обов'язкову шкільну географічну освіту.

У сучасному змісті курсу «Географія: регіони та країни» підсилено ідеї економізації, соціологізації, екологізації і гуманізації шкільної географії. Це обумовило головні завдання вивчення географії у 10-му класі, серед яких: засвоєння старшокласниками системи знань про різноманітний і динамічний світ, взаємозв'язки природи, населення і господарства на усіх територіальних рівнях, формування розуміння географічної специфіки регіонів і країн світу; оволодіння вміннями поєднувати глобальний, регіональний і локальний підходи для аналізу соціально-економічних процесів і явищ; розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей старшокласників через ознайомлення їх з важливими географічними особливостями і проблемами світу, його регіонів і країн; виховання толерантності, поваги до різних народів і культур; формування вміння знаходити і застосовувати географічну інформацію для оцінки важливих соціально-економічних процесів сучасного міжнародного життя.

В умовах глобалізації світового господарства важливим для географічної освіти старшокласників є показ своєрідності організації національних господарств різних країн світу, виявлення їх спільних та відмінних рис, особливостей трансформації до сучасного конкурентного ринкового середовища. Тому необхідно приділяти увагу аналізу моделей господарського розвитку країн світу, звернути більшу увагу на ті з них, що знаходяться у безпосередній близькості від України, показувати сучасні тенденції розвитку світового господарства в умовах глобалізації та економічної інтеграції.

Враховуючи соціальне замовлення суспільства, сучасний рівень розвитку географічної науки, вікові особливості учнів, вивчення географії у 10-му класі необхідно спрямувати на підготовку старшокласників до виконання ними трудових, суспільних, пізнавальних функцій у майбутньому. У зв'язку з цим важливим є інформування десятикласників про значення соціально-економічних географічних знань для продовження їхньої освіти і практичного життя, про необхідність застосування географічних підходів до пізнання світу. Тому основними вимогами до підготовки десятикласників з географії виступають: знання системи понять і термінів соціально-економічної географії і вміння їх застосовувати; засвоєння географії регіонів і країн світу з різним типом державного устрою і рівнем со-

ціально-економічного розвитку; вміння пояснювати специфіку розвитку країн, взаємозв'язки між розміщенням населення, господарством, природними умовами та екологічною ситуацією на конкретних територіях, визначати географічні відмінності між регіонами і країнами світу, аналізувати співвідношення різних видів господарської діяльності та їх наслідки і складати прогнози розвитку світового господарства і оцінювати взаємовідносини між країнами та їх угрупованнями.

Оскільки курс “Географія: регіони та країни” вивчається старшокласниками різних напрямків і профілів навчання, доцільно запропонований інваріантний його зміст деталізувати відповідно до специфіки профілів. Наприклад, в класах історичного і філософського профілю варто більше уваги приділити історичним аспектам формування і розвитку політичної карти світу, світового господарства, регіонів і країн світу, сучасним суспільно-політичним подіям, їх аналізу і оцінці впливу на хід розвитку господарства. При цьому слід звернути увагу учнів на професійно-орієнтовані вміння і компетенції, наприклад, істориків, політологів, філософів, якими вони мають намір стати. А, наприклад, в класах економічного профілю учителю необхідно більше уваги приділити вивченню економічних факторів формування світового господарства, визначенню місця і ролі національної економіки в системі світогосподарських зв'язків. При цьому необхідно спрямовувати навчальну діяльність старшокласників на розкриття макроекономічних зв'язків, формулювання висновків, власних суджень щодо сучасних викликів та перспектив розвитку країн і регіонів. Бажано практикувати також розв'язання економічних задач з географічним змістом.

Курс географії в 11 класі «Географічний простір Землі» розкриває сутність географічної науки в цілому; інтегрує знання про природу, людину і господарську діяльність; формує в учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу з метою забезпечення сталого розвитку. Цей курс відповідає гуманістичній складовій географії, визначає новий світогляд, заснований на цінностях загальнолюдського і загальнокультурного характеру. Змістова частина навчальної програми розкриває сутність географічної науки в цілому.

Вивчення географії в 11 класі спрямовано на реалізацію таких завдань: розуміння географічної оболонки як системи, її виникнення, функціонування, закономірності будови і розвитку; оволодіння вміннями вирішувати комплексні завдання, що потребують виявлення географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і

геоекологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов і чинників; розвиток географічного мислення для орієнтації у проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою, навичок грамотного вирішення побутових та професійно орієнтованих завдань; виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища під час повсякденної трудової і побутової діяльності; набуття компетентності в сферах: елементарного геоекологічного моделювання і прогнозування; використання різноманітних географічних знань та умінь в побуті і в підготовці до майбутньої професійної діяльності; забезпечення особистої безпеки, життєдіяльності й адаптації до умов навколишнього середовища.

Рівень стандарту курсу передбачає ознайомлення зі Вступом та чотирма розділами програми: «Топографія та картографія». «Загальні закономірності географічної оболонки Землі», «Загальні суспільно-географічні закономірності світу», «Суспільна географія України». Кількість годин на вивчення тем, як на рівні стандарту є орієнтовною її можна змінювати в межах визначеного навчального часу. Учителю може на власний розсуд змінити розподіл годин між темами і розділами, використати години резервного часу з метою глибшого вивчення окремих тем, проведення уроків узагальнення і систематизації знань після вивчення великих розділів і тем, проведення екскурсій, зустрічей, обговорення дискусійних питань, що виникли під час вивчення певних тем.

Курс «Географічний простір Землі» рівня стандарту безпосередньо пов'язаний не тільки з попередніми курсами географії, він також інтегрує знання, здобуті на заняттях з математики, економіки, історії, інформатики тощо. Особливою є роль географії, оскільки в процесі її вивчення відбувається формування основ світогляду, становлення моральної соціально-політичної культури, в інтеграції навчального предмета з медіаосвітою, яка продиктована самим життям і є дуже актуальною.

На уроках географії у 10 та 11 класах необхідно найбільш повно реалізовувати інтегральність географічних знань. З цією метою у методиці викладання і побудові уроків доцільно активізувати інтерактивні методи, зокрема метод проектів, геоінформаційні технології, проведення практикумів на основі статистичних матеріалів, а також семінарів, конференцій, ділових ігор, що спрямовані на розвиток аналітико-синтетичної діяльності учнів.

Особливо важливим при цьому є встановлення доброзичливої обстановки на уроці, спонукання учнів до діалогу, дискусії щодо розв'язання проблем, розвиток вміння слухати і чути думки один одного, виховання

поваги до точки зору іншого, заохочення до самореалізації своїх здібностей, професійних інтересів та життєвих планів засобами географії. Результати такої роботи бажано оформлювати у вигляді есе, рекомендацій, систематизувати у картосхемах, графіках, діаграмах, таблицях.

Критерієм оцінки роботи старшокласників є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, пояснювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати на практиці і в життєвих ситуаціях, вміння самостійно здобувати знання. При цьому важливо використовувати під час вивчення курсу «Географія: регіони та країни» мотиваційний потенціал для учнів: авансування успіху, спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Під час інтеграції географії та медіаосвіти використовуються такі засоби: текст підручника; дидактичні матеріали, періодична преса; телевізійні передачі; аудіо-та відеозаписи, музичні твори, довідкова та енциклопедична література; інформація, отримана під час відвідування виставок, музеїв, туристсько-краєзнавчих екскурсій, подорожей.

На уроках географії, застосовуючи медіа освітні ресурси, пов'язані з умінням аналізувати інформацію з різних критеріїв, в учнів формується критичне мислення, під яким ми розуміємо здатність людини самостійно сприймати та аналізувати інформацію; вміння бачити помилки або логічні порушення у твердженнях партнерів; аргументувати свою думку, переглядати й, якщо вона не витримує критики; вміння розпізнавати пропаганду; наявність розумної долі скепсису, сумнівів; прагнення до пошуку оптимальних рішень; мужність, принциповість, сміливість у відстоюванні своїх позицій; відкритість до сприймання інших поглядів.

Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, які можуть бути використані під час вивчення географії, рекомендації щодо використання сучасних інформаційних та інноваційних технологій на уроках географії, розробки уроків та позакласних заходів досвідчених учителів та інше друкуються на державному рівні – в журналі „Географія та економіка в сучасній школі” Міністерства освіти і науки України та газеті „Краєзнавство. Географія. Туризм”, розміщуються на офіційних сайтах Міністерства освіти і науки України, ДНУ „Інститут модернізації змісту освіти”.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 6 (див. *Розділ 1*) охарактеризуйте організацію вивчення географії в старших класах на рівні стандарту.

2. Опишіть програмні вимоги до вивчення географії в 10 класі «Географія: регіони та країни» на рівні стандарту.

3. Визначте основні програмні вимоги до вивчення географії в 11 класі «Географічний простір Землі» на рівні стандарту.

4. Охарактеризуйте форми, методи та технології навчання в класах, де географія вивчається на рівні стандарту.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проведіть аналіз способів і засобів перевірки та оцінювання результатів навчання під час вивчення географії на рівні стандарту.

2. Сформулюйте рекомендації щодо використання інтернет-ресурсів, онлайн-сервіси, комп'ютерних симуляцій та імітаційних моделей під час проведення уроків географії.

2.7. Практичне заняття «МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ» (10 КЛАС)»

Мета заняття: ознайомитись із основними завданнями і структурою навчального курсу «Географія: регіони та країни», навчитись складати тематичні плани і плани-конспекти уроків, формувати вміння здійснювати творчий підхід до моделювання уроку; ознайомитись із тематикою практичних робіт, передбачених програмою курсу, розвивати вміння застосовувати під час формування географічних знань методику формування уявлень, понять; розвивати розумові якості особистості.

Матеріали та обладнання: навчальна програма з географії з курсу «Географія: регіони та країни», шкільні підручники «Географія: регіони та країни» (10 клас), географічні атласи, робочі зошити, методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Мета і завдання навчального курсу «Географія: регіони та країни».

2. Структура і зміст курсу географії у 10 класі.

3. Методичні особливості формування нових знань, умінь і навичок при вивченні навчального курсу «Географія: регіони та країни».

4. Шкільні підручники 10 класу «Географія: регіони та країни».

5. Практичні роботи та дослідження у навчальному курсі «Географія: регіони та країни».

Методичні рекомендації для практично заняття:

Навчально-методичний комплект курсу «Географія: регіони та країни світу» включає підручник, практикум для учня, атлас, карти, методичні рекомендації.

Підручник складає ядро навчально-методичного комплексу. Зміст і дидактичні принципи, закладені в концепцію курсу географії сучасного світу, відображені в самій моделі підручника. Методичний апарат підручника спрямований на формування умінь аналізувати процеси і явища, що відбуваються в регіонах і країнах світу, самостійно отримувати необхідну інформацію і працювати з нею, вирішувати проблемні й творчі завдання. Він орієнтований на активізацію пізнавальної діяльності учнів, розвиває навички самостійної роботи з навчальним матеріалом та реалізує проблемний підхід у навчанні. Типовий план характеристики шкільного підручника містить навчальний текст, описи, примітки, позатекстові компоненти, апарат орієнтування, ілюстративний матеріал, система питань і завдань, словник термінів, карти, схеми, діаграми, профілі, статистичні таблиці.

Наприклад, підручник «Географія: регіони і країни» для 10 класу для загальноосвітніх навчальних закладів (авт. Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Совенко В. В.) повністю реалізує зміст курсу «Географія: регіони і країни». Він містить авторські карти, схеми, таблиці, рисунки, які розкривають суть головних процесів і явищ, що мають місце у світовій економіці та сприяють формуванню критичного мислення.

Зміст підручника реалізує завдання концепції «Нової української школи», які спрямовані на упровадження компетентнісного і діяльнісного підходів до навчання. Чільне місце в підручнику відведено системі завдань як засобу досягнення запланованих результатів через розвиток усіх основних видів навчальної діяльності. Статистичні матеріали у підручнику, представлені у формі таблиць, графіків, діаграм.

Компетентнісно-орієнтовані запитання і завдання різних типів і рівнів складності призначені для роботи зі схемами, ілюстраціями, графічними матеріалами, картами. Такі завдання формують уміння в конкретній ситуації розпізнати і сформулювати проблеми, які можуть бути вирішені засобами географії; вчать виокремлювати географічну інформацію, необхідну

для вирішення даної проблеми, виявити відсутню інформацію, знайти її у відповідних джерелах; аналізувати зібрану інформацію, робити висновки. Найважливіше уміння, що становить географічну компетентність, є вміння працювати з картами різного змісту. Уміння самотійно вибрати карту або карти, необхідні для вирішення конкретних пізнавальних завдань.

Під рубриками «Гордість країни», «Унікальний досвід», «Досвіт столиці» вміщено основні відомості про регіони і країни світу. Великий додатковий матеріал – джерело формування нового типу пізнавальних інтересів учнів.

Для усвідомлення зв'язків між темами, які вивчаються, і реальним життям, розроблено рубрику «Міцні знання – стратегічне мислення». Кейси рубрики «Академія нестандартних рішень» – засіб мотивації на самотійне отримання нових знань, самоорганізацію і співпрацю. Рубрики містять дискусійні питання, рольові ігри, цитати з офіційних публікацій за темами, що розглядаються. Завдання пропонують учням генерувати власні ідеї щодо обґрунтованого вирішення відповідних проблем. Це сприяє набуттю життєвих компетентностей школярів. У різних завданнях, особливо у рубриці «Генерую ідею», інтегруються знання з математики та інших природничих наук, а також потребують обізнаності учнів із сучасними технологіями.

У підручнику наведено схеми чинників розміщення виробництва, структури портово-промислового комплексу. В основному тексті та у завданнях до нього формується екологічна компетентність учнів. Більшість завдань до параграфів спрямовані на формування в учнів інформаційно-комунікаційної компетентності. Розкриття культурних особливостей етнічних, релігійних, соціальних груп населення дозволяє учням формувати загальнокультурну компетентність. Окремі завдання спрямовані на формування підприємливості та фінансової грамотності учнів.

Значну увагу приділено формуванню суто географічних компетентностей. Насамперед, це – просторова компетентність, яка спрямована на роботу учнів з картою. Завдання рубрики «Працюю з картою» пропонують учням встановити причинно-наслідкові зв'язки між певними економічними явищами та чинниками їх виникнення. Належну увагу приділено розкриттю особливостей соціально-економічного розвитку регіонів світу та країн, які вивчаються.

Важливим є ознайомлення з позитивним досвідом інших країн у подоланні проблем, які є актуальними для України. Таким чином учні фор-

мують вміння висловлювати власну думку, обґрунтовувати свою позицію, проявляти творчість та ініціативність. Окремі завдання дають можливість учням оцінити ризики від прийняття певних, вказаних у тексті завдання, рішень та висловити власну обґрунтовану позицію з цього питання. Чільне місце відведено проблемним запитанням, для розв'язання яких необхідні знання не лише з географії, а й інших шкільних предметів, з метою формування у них комплексного географічного та критичного мислення.

Практичні роботи – невід'ємна складова процесу навчання географії, виконання яких сприяє формуванню географічних умінь у ході їх виконання. Учитель має право вибирати характер практичних робіт для досягнення запланованих результатів відповідно до програми.

За формою представлення результатів практичної роботи та досліджень програмою передбачено:

- текстові роботи, очікувані відповіді на завдання можуть складатися з окремих пропозицій або словосполучень, а можуть представляти зв'язний текст – описовий, що характеризує об'єкти або явища, пояснювальний. Текстова відповідь може бути записана у формі таблиці. Наприклад, практична робота №1. Порівняльна характеристика структури промислового виробництва двох економічно розвинених невеликих країн Європи (на вибір учнів);
- картографічні роботи, у тому числі на контурних картах або потребують створення картосхем, картодіаграм. Це можуть бути карти як реально існуючих, так і вигаданих, гіпотетичних територій. Сюди ж можна віднести і плани місцевості. Наприклад, практична робота №2. Складання картосхеми просторової організації економіки однієї з європейських країн «великої сімки» (за вибором). Практична робота № 5. Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем їх економічного розвитку;
- графічні роботи у формі навчальних рисунків, схем. Практична робота №3. Порівняння продовольчого кошика жителів країн Західної та Східної Азії.

У практикумі подані завдання, спрямовані на відпрацювання широкого спектра умінь і компетенцій. Він виконує функцію одного з інструментів досягнення освітніх результатів з географії.

Практичні роботи можуть виконуватися на різних етапах уроку. Тривалість практичних робіт встановлюється вчителем в залежності від ступеня складності, кількості завдань та специфіки теми.

Практичні роботи можуть оцінюватися вибірково, не менше як дві практичні роботи на семестр. У журналі вчитель записує лише окремі практичні роботи на свій розсуд. З цією метою в календарно-тематичному плануванні вказується вид практичної роботи – навчальна, тренувальна, підсумкова. Це пов'язане зі специфікою предмета, який передбачає проведення практичних завдань у ході майже кожного уроку, оскільки практична робота є невід'ємною частиною пізнавального освітнього процесу.

Програмою передбачено виконання 29 досліджень, тематика яких може бути змінена вчителем у рамках вивчення відповідної теми. Учень вибирає тему дослідження на початку вивчення теми із запропонованої тематики досліджень. При її виборі рекомендується враховувати регіональні особливості, навчально-методичне забезпечення та матеріально-технічне оснащення освітньої діяльності. Результати дослідження презентуються та оцінюються вчителем. Упродовж року учень виконує 1-2 дослідження індивідуально або у групі. Презентацію досліджень варто проводити на уроках узагальнення, або під час вивчення відповідної теми.

Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, які можуть бути використані під час вивчення географії, рекомендації щодо використання сучасних інформаційних та інноваційних технологій на уроках географії, програми курсів за вибором для профільного навчання, анотації нової навчально-методичної літератури, поради щодо організації роботи з обдарованими дітьми, розробки уроків та позакласних заходів досвідчених учителів та інше друкуються на державному рівні – в журналі „Географія та економіка в сучасній школі” МОН України та газеті „Краєзнавство. Географія. Туризм”, розміщуються на офіційних сайтах МОН України, ДНУ „Інститут модернізації змісту освіти”.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 7 (див. *Розділ 1*) дослідити мету і завдання навчального курсу «Географія: регіони та країни».
2. Ознайомитись і вивчити структуру програми навчального курсу «Географія: регіони та країни» (розділи, теми, кількість годин).
3. На основі матеріалів теоретичних відомостей ознайомитесь та проаналізуйте шкільні підручники 10 класу «Географія: регіони та країни».
4. Вивчити тематику практичних робіт і досліджень у навчальному курсі «Географія: регіони та країни».

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити та змодельовати фрагмент уроку з навчального курсу «Географія: регіони та країни», дотримуючись при цьому поетапності формування географічних понять.
2. Розробити поширений план-конспект комбінованого уроку з курсу «Географія: регіони та країни» (*Розділ II. «Первинний сектор господарства»* або *Розділ IV. «Третинний сектор господарства»*, тема уроку за вибором студента).

2.8. Практичне заняття «МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР ЗЕМЛІ» (11 КЛАС)»

Мета заняття: ознайомитись із основними завданнями і структурою навчального курсу «Географічний простір Землі», навчитись складати тематичні плани і плани-конспекти уроків, формувати вміння здійснювати творчий підхід до моделювання уроку; ознайомитись із тематикою практичних робіт, передбачених програмою курсу, розвивати вміння застосовувати під час формування географічних знань методику формування уявлень, понять; розвивати розумові якості особистості.

Матеріали та обладнання: навчальна програма з географії з курсу «Географічний простір Землі», шкільні підручники «Географічний простір Землі» (11 клас), географічні атласи, робочі зошити, методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Мета і завдання навчального курсу «Географічний простір Землі».
2. Структура і зміст курсу географії у 11 класі.
3. Методичні особливості формування нових знань, умінь і навичок при вивченні навчального курсу «Географічний простір Землі».
4. Виконання практичних робіт та проведення досліджень у навчальному курсі «Географічний простір Землі».
5. Методи навчання на уроках географії в 11 класі.
6. Компетентнісний підхід до вивчення курсу «Географічний простір Землі».

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому живе людина. Система географічної освіти узгоджується з теорією природничих і суспільних наук, загальною географією, регіоналізацією, країнознавством, краєзнавством і має українознавчу спрямованість.

Загальна мета курсу – вдосконалити уявлення учнів про географічну картину світу, утверджувати поняття про географію як конструктивну науку і формувати географічне мислення на основі історичного, просторового, комплексного, типологічного, проблемного і конструктивного підходів. Провідні ідеї програм – гуманізація, соціологізація, екологізація, економізація, залучення учнів до соціально корисної практичної діяльності засобами сучасної географії (рис. 2.6).



Рис. 2.6. Об'єкти дослідження в географії

Нині триває подальше вивчення закономірностей розміщення та взаємодії компонентів географічного середовища на різних рівнях: від локального до глобального. Особливу увагу географія приділяє особливостям існування людини на Землі, глибокому вивченню процесу взаємодії суспільства з природою, розміщенню виробництва, системам розселення.

Географія перетворилася з описово-пояснювальної науки на прикладну, конструктивно-перетворювальну. Загострення глобальних проблем створило загрозу існуванню людства на Землі, що поставило перед

географією завдання оптимізації стосунків між суспільством і природою, раціоналізації господарської діяльності.

Конструктивна роль географії тісно пов'язана з моделюванням подальшого розвитку світу. Постійно зростає сфера застосування географічних досліджень у державній політиці країн.

Курс географія (рис. 2.7), що пропонується для навчання в 11 класі, завершує географічну освіту в загальноосвітній школі і відповідає логіці пізнання світу. В курсі «Географічний простір Землі» розкривається сутність географічної науки в цілому; інтегруються знання про природу, людину і господарську діяльність; формуються в учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу з метою забезпечення сталого розвитку.



Рис. 2.7. Сучасний курс географії

Навчальна програма для старшої школи розроблена на основі положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, згідно з яким шкільна географічна освіта є складовою освітньої галузі «Природознавство». Зміст програми з географії у старшій школі базується на принципах науковості, неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньо предметних і міжпредметних зв'язків, гуманізації, гуманітаризації, диференціації навчального матеріалу відповідно до вікових особливостей учнів.

Підручники для вивчення географії в 11 класі:

1. Географія (профільний рівень): підручник для 11 класу / авт. Масляк П.О.; Даценко Л.М.; Куртей С.Л.; Бродовська О.Г. Харків: Ранок, 2019. 272 с.
2. Географія (профільний рівень): підручник для 11 класу / автори: Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг, А.І. Довгань. Київ: Генеза, 2011. 305 с.
3. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія (рівень стандарту): підручник для 11 класу ЗЗСО. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2019. 176 с.
4. Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту) / автори: Довгань Г.Д., Стадник О.Г., Харків: Ранок, 2019. 224 с.
5. Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту) / автори: Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Совенко В.В.: Видавництво: «Оріон», 2019. 192 с.

Типовий план характеристики шкільного підручника: навчальний текст, описи, примітки, позатекстові компоненти, апарат орієнтування, ілюстративний матеріал, система питань і завдань, словник термінів, карти, схеми, діаграми, профілі, статистичні таблиці.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 8 (див. *Розділ 1*), розглянути мету і завдання навчального курсу «Географічний простір Землі».
2. Ознайомитись і вивчити структуру програми навчального курсу «Географічний простір Землі» (розділи, теми, кількість годин).
3. Дослідити методичні особливості формування нових знань, умінь і навичок при вивченні навчального курсу «Географічний простір Землі».
4. Вивчити систему проведення практичних робіт та досліджень у навчальному курсі «Географічний простір Землі».
5. Використовуючи теоретичні відомості, проаналізувати шкільні підручники 11 класу «Географічний простір Землі».
6. Дослідити методику запровадження компетентнісного підходу до вивчення курсу «Географічний простір Землі».

Завдання для самостійної роботи:

1. Опанувати методами навчання на уроках географії в 11 класі.
2. Розробити поширений план-конспект комбінованого уроку з курсу «Географічний простір Землі» (тема уроку за вибором студента).
3. Змодельювати фрагмент уроку з навчального курсу «Географічний простір Землі», дотримуючись при цьому поетапності формування географічних понять.

2.9. Практичне заняття «ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ В ШКІЛЬНІЙ ПРИРОДНИЧІЙ ОСВІТІ»

Мета заняття: ознайомитись із основними завданнями і структурою навчального курсу «Природничі науки», навчитись складати тематичні плани і плани-конспекти уроків, формувати вміння здійснювати творчий підхід до моделювання уроку; ознайомитись із тематикою практичних робіт, передбачених програмою курсу, розвивати вміння застосовувати під час формування природничо-наукових знань методику формування уявлень, понять; розвивати розумові якості особистості.

Матеріали та обладнання: навчальні програми з курсу «Природничі науки», шкільні підручники «Природничі науки» (10 та 11 класи), робочі зошити, методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Історичні аспекти інтеграційних процесів в освіті.
2. Сутність та види інтегрованого навчання.
3. Законодавчі основи та модельні програми для запровадження інтегрованих природничих курсів.
4. Навчально-методичне забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки. Організація освітнього процесу в ході вивчення інтегрованих курсів.
5. Засоби для формування складових географічної компетентності під час вивчення інтегрованих курсів.

6. Особливості проведення уроків при вивченні інтегрованих дисциплін в старших класах ЗЗСО. Підготовка учителів до викладання інтегрованих дисциплін у старшій школі.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Соціально-економічні перетворення в Україні, викликані глобалізаційними, інтеграційними, інформаційно-технологічними процесами, утвердженням тенденцій мобільності соціального життя спонукають до перегляду пріоритетів у системі освіти. Реформування й оновлення системи української освіти зумовлюють пошук оптимальних шляхів і ресурсів підвищення її якості.

Усі процеси реформування, що відбуваються у сучасній педагогічній галузі, так чи інакше пов'язані із інтеграцією. Зокрема, йдеться мова про природничі науки. А саме, спираючись на пропозиції європейської комісії (2018 р.), щодо ключових компетентностей українська система загальної середньої освіти визначила компетентність у галузі природничих наук, техніки і технологій. Вона передбачає здатність та готовність застосовувати відповідний комплекс знань і методологій для пояснення світу природи, визначення і формування висновків на основі отриманої інформації та відповідальність особи за наслідки своєї діяльності.

Стратегічні напрями реформування загальної середньої освіти загалом і природничої зокрема визначені в нормативно-правових документах: Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», державних стандартах освіти, навчальних планах і програмах, а також у нормативно-правових актах ЮНЕСКО, та Загальноєвропейських рекомендаціях.

З-поміж основних стратегічних завдань існує на сучасному етапі методичне забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки» свідчить, що на даний момент існує чотири проекти, які забезпечать нові можливості і підходи до викладання нового предмету. Колективами авторів розроблені навчальні програми, які пропонують нові методики та методи викладання інтегрованого курсу. Також, уже існують розроблені підручники для 10 та 11 класу. Інтернет ресурси пропонують розробки практичних робіт, що допоможуть вчителям та учням на основі подальших рекомендацій і запропонованого обладнання освоїти нові теми у дуже незвичному форматі.

Існують такі підходи до створення інтегрованого курсу “Природознавство” в старшій школі:

1. *Фундаментальний (ієрархічний) підхід*. Автори переважно дотримуються логіки “рівнів організації природи”, руху від простих об’єктів до складних, переходу від найбільш фундаментальних законів і теорій до часткових закономірностей. Головною метою такого підходу є “побудова єдиної природничо-наукової картини світу”. Вважається, що курс подає її учням у більш-менш несуперечливому й закінченому вигляді, а вони здатні сприйняти та засвоїти цей матеріал.

2. *Методологічний підхід*. При цьому підході основою побудови курсу є природничо-науковий метод пізнання, особливості якого зазвичай демонструються на історико-науковому матеріалі. Такий підхід потребує багато часу для вивчення курсу.

3. *Підхід на основі універсальних понять*. Зміст курсу групується навколо найважливіших понять, що мають універсальне значення для всіх природничих наук. Основною метою цього підходу, як і при фундаментальному підході, вважають “побудову єдиної природничо-наукової картини світу”.

4. *Натурфілософський підхід*. У ньому структура змісту базується на загальних закономірностях природи.

5. *Прагматичний підхід* супроводжується гаслом “Природничі науки – для користувача”. Його зміст полягає в тому, щоб надати учням певні поверхові знання та виробити в них уміння, які могли б, з одного боку, забезпечити мінімально необхідний культурний кругозір випускника в галузі природничих наук, а з іншого – справді використовуватися у побуті й суспільному житті.

Основна мета курсу «Природничі науки» спрямована на формування в учнів природничо-наукової картини світу, уявлень про роль і місце людини в природі, засвоєння ними основних понять природознавства, що становлять ядро знань про природу.

Завдання шкільного предмета «Природничі науки» у профільній школі:

– засвоєння учнями основ наук про природу, ознайомлення їх з методами пізнання природничих наук, з найбільш важливими ідеями й досягненнями природознавства, що справили визначальний вплив на уяв-

лення людини про природу, розвиток науки й техніки; духовний і культурний розвиток людини;

- формування особистісно значущої системи знань про природу–образу природи, що визначає поведінку людини в довкіллі, критичну оцінку та використання нею природничо-наукової інформації, позицію щодо наукових проблем, які розв’язуються в суспільстві;

- розвиток інтелектуальних, творчих здібностей і критичного мислення в процесі формування цілісних уявлень про природу, проведення дослідів, використання й фундаменталізації природничо-наукової інформації;

- переконання в можливості пізнання законів природи та необхідності використання знань про природу для розвитку природооохоронної цивілізації, прийняття обґрунтованих рішень під час розв’язання суспільних проблем та проблем, пов’язаних зі своєю професією;

- використання природничо-наукових знань у повсякденному житті.

Курс передбачає формування загальнонавчальних умінь і навичок, ключових компетентностей, таких як: загальнокультурної, комунікаційної, громадянської, соціальної, інформаційної, здоров’яохоронної, компетентності цілісно розглядати та вирішувати проблему.

Під час вивчення курсу в учнів розвивається:

- здатність до дослідницької діяльності (постановка проблеми, висунення гіпотези, здійснення її перевірки);

- здатність цілісно бачити проблему та приймати рішення з опорою на об’єктивні закономірності;

- здатність використовувати наукові методи, закони при розв’язанні проблем, пов’язаних зі своєю професією, суспільним та повсякденним життям;

- здатність до саморозвитку та самоосвіти, пошуків, критичного оцінювання й передачі інформації, переформулювання її та вираження в компактній формі;

- здатність до організації та участі в колективній діяльності;

- виконання екологічних вимог у навчальній діяльності та повсякденному житті.

Зміст курсу “Природознавство” охоплює зміст освіти та державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів Державного стандарту природничо-наукової освіти, її загальноприродничої, астрономічної, біо-

логічної, фізичної, хімічної компонент у старшій школі; реальні об'єкти та процеси довкілля старшокласника. Зауважимо, що програма цього курсу єдина серед програм природничих дисциплін враховує загальноприродничу складову й повністю відповідає Стандарту освіти.

Застосування в навчальному процесі інтегрованих технологій та інтерактивних форм і методів навчання сприяє формуванню навичок і вмінь учнів, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, активної взаємодії учнів. Це така організація навчального процесу, за якої не можлива не участь учня в колективному процесі пізнання, співнавчання, взаємонавчання.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 9 (див. *Розділ 1*), дослідити історичні аспекти інтеграційних процесів в освіті.
2. Розглянути сутність та види інтегрованого навчання.
3. Встановити законодавчі основи та модельні програми для запровадження інтегрованих природничих курсів.
4. Вивчити навчально-методичне забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки».
5. Проаналізувати процес організації освітнього процесу в ході вивчення інтегрованих курсів.
6. Встановити засоби для формування складових географічної компетентності під час вивчення інтегрованих курсів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Описати процес підготовки учителів до викладання інтегрованих дисциплін у старшій школі.
2. Дослідити особливості проведення уроків при вивченні інтегрованих дисциплін в старших класах ЗЗСО.

2.10. Практичне заняття «ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ»

Мета заняття: проаналізувати специфіку вчительської діяльності та роль учителя у профільному вивченні географії та охарактеризувати сучасні вимоги до вчителя старшої школи.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Специфіка вчительської діяльності та роль учителя у профільному вивченні географії.
2. Сучасні вимоги до вчителя старшої школи.
3. Готовність вчителя до якісних змін професійної діяльності.
4. Професійної компетентності вчителя профільних географічних класів.
5. Реформування системи підвищення кваліфікації вчителів.
6. Загальноєвропейські принципи освіти в старшій школі.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

В умовах сучасних освітніх викликів актуалізується необхідність пошуку способів підвищення рівня професійних знань, умінь, ціннісних установок та інших характеристик майбутнього учителя географії, а також підтримка та стимулювання окремих параметрів його педагогічної діяльності засобами вищої освіти. Крім цього, сучасне інформаційне суспільство зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів навчання майбутніх учителів географії, посилює значення самоосвітньої діяльності студентів, актуалізує потребу в постійному навчанні за фахом, особливо засобами сучасних інформаційних технологій, онлайн-ресурсів мережі Інтернет та платформ для дистанційного навчання.

Фундаментальна мета сучасної освіти полягає не стільки в наданні інформації, скільки в розвитку мислення людини, зокрема критичного. Життя висуває суспільний запит на формування особистості мислячої, творчої, здатної, на відміну від людини-виконавця, самостійно мислити, генерувати ідеї, приймати сміливі нестандартні рішення, аргументувати їх. Ці пріоритетні установки змінюють вимоги до підготовки учителів XXI ст. загалом та природних наук, зокрема.

Одним із можливих шляхів випереджуючої модернізації педагогічної освіти в Україні для створення бази підготовки педагогічних працівників нової генерації та забезпечення умов для становлення і розвитку сучасних альтернативних моделей професійного та особистісного розвитку педагогів є активна імплементація в освітній простір концептуальної ідеї про те, що цілісність природного середовища як об'єкта вивчення зумовлює необхідність взаємозв'язку природничих наук, які його досліджують (С. Гончаренко, В. Ільченко, А. Степанюк та інші).

На рівня вищої освіти це можливе лише за умови використання принципу інтеграції при конструюванні змісту навчального матеріалу, який розглядається як домінуючий засіб подолання суперечностей між цілісністю, системністю живої природи та фрагментарним характером її пізнання. Оскільки для формування творчої особистості необхідний певний рівень загальної культури, фундаментальна підготовка, яка побудована на синтезі наук. Вузькопрофільна освіта це шлях до одномірної людини.

В Україні традиційно готують вчителів за однією – двома спеціальностями. Приміром, вчитель географії, вчитель фізики, вчитель біології. Тому, усе відчутнішою стає необхідність подолання таких негативних наслідків вузькоспеціалізованої педагогічної освіти, як фрагментарність світосприйняття, ускладнення міжпрофесійних комунікацій, стримування розвитку науки через брак притоку нових знань та ідей із суміжних галузей. Це призводить до необхідності переосмислення змісту освіти на користь зростання частки міжпредметної і міжгалузевої інтеграції знань, яка є можливою лише на основі переходу від знань фактів до універсальних компетентностей у вигляді цілісних поєднань підходів, методів, принципів, ідей, розуміння і ставлення.

Тому, останнім часом МОН України започаткувало підготовку вчителів одночасно з двох і більше навчальних предметів (приміром, вчитель: географії, біології та хімії). Одним із можливих шляхів вирішення окресленої проблеми є запровадження в Україні підготовки вчителів за спеціальністю «Середня освіта (Природничі науки)», яка є міждисциплінарною та багатопрофільною і передбачає інтеграцію освітньо-професійних програм «Середня освіта (Фізика)», «Середня освіта (Географія)», «Середня освіта (Біологія)».

Фахівці, які будуть навчатися за цією програмою, отримають кваліфікацію: Вчитель природничих наук, фізики, географії, біології, що значно розширить можливості їх працевлаштування. Значимість таких учителів широкого профілю особливо зростає в умовах сільської школи, в якій на-

вчається невелика кількість учнів. Реалізація цього завдання можлива лише шляхом використання інтегрованого підходу до проектування освітньої діяльності на усіх її п'яти рівнях: загальнотеоретичного уявлення, навчального предмета, навчального матеріалу, педагогічної діяльності та особистісного надбання.

В Україні на даний час знята вимога єдиних навчальних планів підготовки фахівців. Кожен заклад вищої освіти сам складає і затверджує навчальний план підготовки майбутніх учителів відповідно до галузевих стандартів. На його основі викладачі вищої школи розробляють свої навчальні програми, які затверджуються лише на рівні кафедр як структурних підрозділів університетів. Такий підхід має як позитивний, так і негативний досвід. До позитивного можна віднести можливість забезпечення варіативних моделей власної освітньої траєкторії студентів, а до негативного – ускладнення при забезпеченні принципу мобільності навчання, який дозволяє студентам здобувати окремі кредити з навчальних дисциплін у різних закладах вищої освіти в Україні та за її межами.

Цілісність об'єкта вивчення – природи, спонукає до використання принципу інтеграції як домінуючого у формуванні змісту освіти майбутніх учителів природничих наук. Його впровадження в навчальний процес дозволить значно підвищити якість надання освітніх послуг.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 10 (див. *Розділ 1*), проаналізуйте специфіку вчительської діяльності та роль учителя у профільному вивченні географії.
2. Охарактеризуйте сучасні вимоги до вчителя старшої школи.
3. Охарактеризуйте професійну компетентність вчителя профільних географічних класів.
4. Використовуючи довідкову і методичну літературу, проаналізуйте процес реформування системи підвищення кваліфікації вчителів.
5. Розкрити сутність загальноєвропейських принципів освіти в старшій школі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Підготовка багатопрофільного вчителя як вимога нової української школи.
2. Оцініть готовність сучасних учителів української загальноосвітньої школи до якісних змін професійної діяльності.

2.11. Практичне заняття «ДОСЛІДЖЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО КАБІНЕТУ ГЕОГРАФІЇ»

Мета заняття: проаналізувати призначення та функції географічного кабінету на заняттях географії та охарактеризувати значення кабінету географії для реалізації можливостей інноваційного процесу в освітній галузі.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Значення кабінету географії для реалізації можливостей інноваційного процесу в освітній галузі. Історія створення кабінетів географії.
2. Законодавча база функціонуванню предметних кабінетів. Обладнання та оснащення кабінету географії. Робоче місце вчителя.
3. Призначення та функції географічного кабінету на заняттях географії.
4. Обладнання шкільного кабінету як робочого місця вчителя географії. Роль навчально-методичного забезпечення географічного кабінету у вивченні курсу географії в школі.
5. Організація в кабінеті географії заняття гуртків та пунктів підготовки до державної підсумкової атестації та НМТ/ЗНО з географії.
6. Реалізація діяльнісного підходу у використанні навчального кабінету. Загальний імідж сучасного кабінету.
7. Призначення та функції кабінету для вивчення природничих дисциплін.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Кабінет – це навчальний підрозділ середнього загальноосвітнього навчального закладу, обладнаний наочними посібниками, навчальним обладнанням, меблями і пристроями, що стосуються конкретного навчального предмета. У ньому проводяться уроки, гурткові, позакласні і факультативні заняття, здійснюється виховна робота з учнями та систематичне підвищення наукової, педагогічної, психологічної та методичної кваліфікації вчителів. Кабінет має бути просторим і комфортним для учня і вчителя.

Навчально-пізнавальна робота з предмета здійснюється за допомогою комплексного використання технічних засобів навчання, проведення

практичних робіт, організації роботи з підручниками, документами, довідниками, дидактичним матеріалом. Уся діяльність кабінету проводиться в тісному зв'язку з іншими навчальними кабінетами і сприяє реалізації науково-методичної роботи навчального закладу. Зміст роботи кабінету визначається навчальними програмами і підручниками, програмами факультативних занять та планами позакласної роботи.

Згідно зі стандартом освітньої галузі «Природознавство», в старшій школі може вивчатися інтегрований курс «Природничі науки» для суспільно-гуманітарних профілів. Таким чином, кабінет для вивчення природничих дисциплін потрібен у сучасній школі. Ця потреба зумовлена ще й тим, що у закладах середньої освіти, де учні навчаються до 9 класу включно і де обладнання чотирьох окремих кабінетів для предметів природничого циклу (фізики, хімії, біології, географії) економічно обтяжливе, також потрібен кабінет природознавства.

Перш ніж проектувати кабінет для природничих наук, потрібно врахувати вимоги до його загального устаткування та обладнання, виходячи з вимог до кабінетів предметів природничого циклу.

В однокомплектній школі економічно доцільно мати кабінет для природничих наук, незалежно від того, викладається зміст освітньої галузі в інтегрованому курсі чи в інтегративній системі (окремими предметами).

Обладнання кабінету слід розташовувати за певною системою, яка відповідала б вимогам кожного предмета. Це відноситься до плану придбання і виготовлення обладнання, а також організації порядку в кабінеті. Необхідно раціонально обладнати робочі місця учнів і вчителя. Для практичних робіт парти з похилою дошкою незручні. Краще мати столи з полицями для книг на двох учнів і табуретки. Під час групових робіт столи можна зсувати. Під час роботи стоячи табуретки ставлять під столи, між якими залишають досить місця для проходу асистентів і вчителя.

Для створення кабінету природознавства необхідно встановити площу приміщення кабінету та лаборантського приміщення та розробити перелік загального призначення, спільного для вивчення фізичної, хімічної біологічної, географічної, астрономічної компонент курсу «Природничі науки». Далі розробляють перелік обладнання натуральних об'єктів, спільних для вивчення всіх компонент курсу та перелік колекцій, спільних для вивчення всіх компонент курсу. Після цього проектують технічні засоби навчання, спільні для вивчення всіх компонент курсу та розробля-

ють каталог об'єктів дослідження в довкіллі, спільних для всіх компонент природничих наук, та приладдя для роботи з ними.

Відділі інтеграції загальної середньої освіти НАПН України розробив каталог таблиць міжпредметного змісту, каталог екранно-звукових засобів навчання, спільних для всіх компонент курсу та укладено каталог інструментів і приладів для виконання проектів, створення моделей під час уроків з природничих наук. Ними ж розроблено каталог демонстраційних приладів, приладів для лабораторних робіт, лабораторних практикумів, матеріалів, необхідних для їх виконання, моделей, специфічних для вивчення кожної з компонент природничих курсів.

Навчальне обладнання, посібники та прилади зберігаються в кабінеті за розділами програми і за класами з урахуванням потреби у використанні. Демонстраційне обладнання та обладнання для лабораторних робіт зберігається окремо. Прилади загального призначення виділяються в окремий розділ. Для однотипних приладів і роздавального матеріалу використовуються лотки, укладки.

Для зберігання приладів та обладнання кабінет оснащується відповідними меблями та пристроями. Таблиці зберігаються в спеціальних шафах-ящиках. Прилади для лабораторних робіт матеріали і реактиви зберігаються в лотках і боксах, як правило, за комплектами приладів однієї назви. Місця для зберігання нумеруються і позначаються відповідними написами. До лотків і боксів кріпляться відповідні етикетки.

Технічні засоби навчання, які варто розмістити в кабінеті для природничих наук умовно поділяють на дві групи:

Перша – це спеціальні навчальні посібники або носії відеоінформації. *Друга* – це апаратура, за допомогою якої подається інформація. У зв'язку з цим використання технічних засобів навчання має два аспекти – педагогічний і технічний.

Педагогічний аспект забезпечує питання, пов'язані з створенням носіїв навчальної інформації відповідно до навчальних вимог і розробки методики їх застосування. Технічний аспект стосується створення необхідної для використання носіїв навчальної інформації апаратури, яка б відповідала педагогічним і технічним вимогам.

Педагогічний і технічний аспекти взаємопов'язані. Учитель повинен створювати або підбирати такі носії навчальної інформації, які б повністю відповідали наявній апаратурі.

Технічні засоби навчання поділяються за трьома основними ознаками: за функціями, які вони виконують, і за способами впливу на учнів, за призначенням. За функціями, які виконують ТЗН, їх можна поділити на дві групи: перша – ТЗН передачі інформації; друга – ТЗН контролю знань.

Першу групу становлять телебачення, кіно, відтворення звукозапису, відтворення відео-запису, радіо, комп'ютери, калькулятори, візуальні статичні засоби, копіювальні матеріали. До другої групи належать комп'ютери, калькулятори, контролюючі машини.

За призначенням ТЗН діляться на дві групи: перша – ТЗН широкого призначення; друга – ТЗН спеціального призначення.

Перша група – ТЗН широкого призначення – використовуються в усіх формах навчальних і позанавчальних занять, на всіх рівнях освіти, у всіх класах, для всіх учнів, при вивченні всіх навчальних дисциплін з навчальною, виховною, розвивальною і контролюючою метою. До них належать: телебачення, кіно, звукозапис та його відтворення, відеозапис та його відтворення, радіо, візуальні статичні засоби, технічні засоби контролю.

Друга група – ТЗН спеціального призначення. До цієї групи належать комп'ютери, калькулятори, копіювальні апарати, демонстраційні стенди, діючі прилади і пристрої, макети, які подають різноманітну інформацію спеціального призначення.

Кабінет природознавства в загальноосвітній школі дозволяє зробити доступним використання технічних засобів в процесі вивчення всіх складових освітньої галузі «Природознавство».

Обладнати кабінети більш повно і естетично можна, використавши для демонстрації цілісності природи дидактичні картини, муляжі, розміщені на стінах кабінету. Робоче місце вчителя і стіна позад нього служать для демонстрування наочних посібників і повинні відповідати вимогам методики використання наочності.

Наочні засоби можуть використовуватися тривалий час, вони мають бути естетично довершеними і науково обґрунтованими, а отже, цінними. У кожному кабінеті природничого циклу (фізики, хімії, біології, географії) їх використовувати недоцільно не тільки з економічної, а й педагогічної точки зору. У лабораторії інтеграції змісту освіти розроблено проект оснащення кабінету природознавства відповідно до мети – досягнення

учнями знань про цілісність природи і фундаментальність природничо-наукових знань.

Таким чином, кабінет природознавства у профільній школі дозволяє розв'язати педагогічну проблему галузевого підходу у формуванні знань учнів. Раціональне і красиве розміщення усіх предметів у профільному кабінеті повинно виховувати у дітей естетичні почуття. Весь вигляд кабінету повинен викликати у дітей позитивне враження і привертати увагу до природних об'єктів.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 11 (див. *Розділ 1*), опишіть значення кабінетів географії та природознавства для реалізації можливостей інноваційного процесу в освітній галузі.

3. Проаналізуйте законодавчу базу функціонування предметних кабінетів, обладнання та оснащення кабінету географії як робочого місця вчителя.

4. Використовуючи навчальні посібники, охарактеризуйте призначення та функції географічного кабінету на заняттях географії.

5. Вкажіть значення навчально-методичного забезпечення географічного кабінету у вивченні курсу географії в школі.

6. Опишіть призначення та функції кабінету для вивчення природничих дисциплін.

Завдання для самостійної роботи:

1. Яким чином здійснюється організація заняття гуртків природничого напрямку та пунктів підготовки до НМТ/ЗНО у кабінеті географії?

2. Проаналізувати особливості реалізації діяльнісного підходу у використанні навчального кабінету, опишіть значення загального іміджу сучасного кабінету.

3. На основі зразків стендів для кабінету географії (*рис. 2.8*), запропонуйте свій варіант оформлення сучасних кабінетів географії та природознавства.



Рис. 2.8. Зразки стендів для кабінету географії

2.12. Практичне заняття «РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ У ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ»

Мета заняття: проаналізувати принципи добору змісту географічної навчальної інформації в підручниках та охарактеризувати структуру та зміст підручників з географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Основні принципи добору змісту географічної навчальної інформації в сучасних підручниках.
2. Структура, міст та функції сучасного підручника з географії.
3. Основні принципи добору змісту питань, завдань і задач у підручниках.
4. Ефективність використання підручника з географії у системі профільної освіти.
5. Дидактичні вимоги до підручника. Дидактичний принцип толерантного виховання і розвитку здобувачів знань. Принцип науковості і доступності.
6. Світоглядна спрямованість підручників.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

В умовах глобалізації сучасної освіти значних змін потребують предметні дисципліни. Відповідно до навчальних програм створюють підручники і навчальні посібники, оскільки вони є одним із основних джерел знань під час вивчення географії на профільному рівні. Тому до важливих проблем профільної школи належить створення **сучасних підручників**, для чого необхідно виробити загальні та спеціальні *критерії змісту підручників* з обґрунтуванням їх специфіки для окремих профілів.

Модель підручників для профільної школи відрізняється від моделі підручників для загальноосвітніх класів. Для останніх властива **інформаційно-повідомляюча модель**, а для класів з поглибленим вивченням географії вона має бути **когнітивно-пізнавальною** та **філософсько-узагальнюючою** або **ціннісно-сисловою** (для інших профілів).

Основними принципами добору змісту географічної навчальної інформації є її зосередженість у підручнику.

Розглядаючи **вимоги до навчально-методичного апарату підручника**, потрібно пам'ятати, що підручник виконує функцію управління пізнавальною діяльністю учнів, містить рекомендації до способу вивчення пропонованого матеріалу, сприяє розвитку творчої активності учнів та формуванню в них умінь самостійно застосовувати набуті знання на практиці. На це спрямовані спеціальні завдання для самостійної роботи над текстом та ілюстраціями підручника.

Для розвитку пізнавальних і творчих здібностей учнів включають в підручник завдання і вправи, що формують загальні теоретичні та практичні навички розумової й фізичної праці. Диференційовані письмові вправи подаються з поступовим ускладненням та із зазначенням рівня їх складності. Ілюстративний матеріал несе самостійне інформаційне навантаження, посилювати емоційний вплив підручника і таким чином сприяти підвищенню ефективності сприймання і засвоєння навчального географічного матеріалу.

Нові вимоги до науки зумовлюють і нові підходи до створення підручника географії. Його зміст спрямований на прищеплення школярам уміння вести спостереження за географічними явищами, що дасть можливість глибше усвідомити взаємовплив між природою та людиною. Такий творчий підхід до географії в профільній школі виключає механічне заучування готових географічних понять і допоможе учням застосувати набуті знання в повсякденному житті.

У змісті підручника для профільної школи передбачено використання *проблем-ного підходу*, що надасть можливість учням розмірковувати над географічним сюжетом через власні судження. Дуже важливим є вивчення географічних об'єктів комплексно, коли території й окремі компоненти природи розглядаються через причинно-наслідкові зв'язки між ними. У цьому головне завдання географії як шкільного предмета, оскільки в географії як науки завдання вже інші.

Стратегічним напрямом активізації навчання є не збільшення обсягу інформації, що передається, а створення дидактичних і психологічних умов усвідомлення освітнього процесу, включення в нього учня на рівні не тільки інтелектуальної, а й особистісної і соціальної активності. Саме на це і спрямована ідея створення підручника географії для профільної школи, основним критерієм цінності якого залишатиметься доцільність його існування як засобу навчання й виховання нової генерації.

У 10-11 класах для навчання використовуються такі підручники:

- *Географія (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Г.Д. Довгань, О.Г. Стадник, П.О. Масляк, С.Л. Куртей, О.Г. Бродовська).* Зміст підручника скеровано на переосмислення ролі знань і переорієнтацію учнів на можливості застосовувати їх у нових умовах. Орієнтирів навчальної діяльності (у запропонованому авторським колективом підручнику) зміщено зі знаннєвого на практичний компонент, що реалізується через систему змістового, ілюстративного та методичного апарата підручника. Орієнтованість процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його компетентностей спрямувало авторів до висвітлення у підручнику теоретичного матеріалу програми з географії через залучення старшокласників до активного самостійного пошуку додаткової інформації, яка в сучасному світі та географічній науці швидко змінюється й зростає.

- *Географія (профільний рівень) підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти (автори В.В. Безуглий, Г.О. Лисичарова).* Критерієм компетентнісної орієнтації підручника є співвідношення інформаційного, діяльнісного, продуктивного та репродуктивного компонентів, що визначають його головну дидактичну мету – посилення практичної спрямованості навчання, зв'язок шкільної освіти з життям. Завдання курсу реалізуються шляхом формування ключових компетентностей та через всі компоненти підручника, зокрема оптимально підібраними включеннями і рубриками: принципи наступності і міжпредметних зв'язків реалізуються через рубрику «Пригадайте»; для розвитку самостійності учнів та забезпечення умов реалізації інформаційної компетенції запропоновано роботи за рубриками «Запитання і завдання для самоконтролю» та «Дослідження».

- Географія: підручник для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Пестушко, Уварова, Довгань. Видавництво: Генеза, 2018.

- Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Масляк, Капіруліна, Бродовська. Видавництво: Грамота, 2018.

- Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Кобернік, Коваленко. Видавництво: Абетка, 2018.

- Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Довгань, Стадник. Видавництво: Ранок, 2018.

- Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Гільберг, Савчук, Совенко. Видавництво: УОВЦ «Оріон», 2018.
- Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Бойко, Брайчевський, Яценко. Видавництво: Перун, 2018. 256 с.
- Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Автори: Безуглий, Лисичарова. Видавництво: Ґенеза, 2018.
- Географія (профільний рівень). Підручник для 11 класу (авт. Масляк П. О.; Даценко Л. М.; Куртей С. Л.; Бродовська О. Г.). Видавництво: Ранок. 2019. 272 с.

Провідна ідея програми з географії в 11 класі – залучити учнів до свідомої, соціально корисної практичної діяльності, в основу якої закладено ґрунтовні сучасні географічні знання та вміння постійно їх оновлювати. Матеріали курсу «Географічний простір Землі» об'єднано в п'ять розділів:

- I. Топографія з основами геодезії та картографія. Географічні інформаційні системи (ГІС) та дистанційне зондування Землі (ДЗЗ).
- II. Загальні закономірності географічної оболонки Землі.
- III. Загальні суспільно-географічні закономірності світу.
- IV. Суспільна географія держави (на прикладі України).
- V. Суспільно-географічне бачення глобальних проблем людства, глобальні стратегії і прогнози.

- Географія (профільний рівень). Підручник для 11 класу (автори: Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг, А.І. Довгань. Видавництво: Ґенеза, 2011. 305 с.
- Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту). Автор: Пестушко, Уварова, Довгань. Видавництво: Ґенеза, 2019.
- Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту). Автор: Безуглий, Лисичарова. Видавництво: Ґенеза, 2019.
- Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту). Автор: Гільберг, Савчук, Совенко. Видавництво: УОВЦ "Оріон", 2019.
- Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту). Автор: Довгань, Стадник. Видавництво: Ранок, 2019.
- Географія: підручник для 11-го кл. (рівень стандарту). Автор: Кобернік, Коваленко. Видавництво: Абетка, 2019.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 12 (див. *Розділ 1*), охарактеризуйте основні принципи добору змісту географічної навчальної інформації в сучасних підручниках.
2. З'ясуйте структуру, зміст та функції сучасного підручника з географії.
3. Сформулюйте основні принципи добору змісту питань та завдань у підручниках.
4. Проведіть дослідження ефективності використання підручника з географії у системі профільної освіти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Окресліть дидактичні вимоги до підручника та перевірте дотримання дидактичного принципу толерантного виховання і розвитку здобувачів знань та принципу науковості і доступності в сучасних підручниках.
2. Дослідіть, чи розвивається науковий світогляд за допомогою сучасних підручників географії.

2.13. Практичне заняття «ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В ПРАКТИКУ РОБОТИ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ»

Мета заняття: проаналізувати напрямки запровадження інновації в освітній процес та охарактеризувати сучасні вимоги до комплексного застосування інтерактивних й аудіовізуальних засобів навчання на заняттях з географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Технологічний підхід до організації педагогічного процесу в профільній школі.
2. Інноваційний підхід в освіті. Напрямки запровадження інновації в освітній процес.

3. Сутність інтерактивного навчання. Види інтерактивних методів навчання.

4. Запровадження інтерактивного навчання у закладах освіти України.

5. Вимоги до впровадження інтерактивних методів навчання на уроках географії.

6. Комплексне застосування інноваційних технологій та мультимедійних засобів навчання на заняттях з географії.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Сучасні світові стандарти в галузі освіти вимагають інтеграції знань, прагнення до об'єднання теоретичних знань в цілісну систему, яка відображає об'єктивний світ в його єдності і розвитку. Інноваційні технології навчання, які рішуче входять в освітянську галузь, передбачають формування нової системи мислення у людини суспільства XXI століття.

Сьогодні висуваються нові вимоги до учнів старшої профільної школи, зокрема вміння працювати з інформацією; вміння спілкуватися; вміння гнучко мислити в нестандартних ситуаціях; уміння в умовах обмеженого часу коротко і ясно формулювати та висловлювати власну думку; мати загальні підходи до застосування знань. Сформувані такі якості особистості учня може лише педагог-професіонал.

Особлива відповідальність у здійсненні становлення й творчого розвитку особистості покладається на вчителя старшої профільної школи. Нині досить гостро стоїть завдання щодо підвищення якості знань, рівня навчально-виховного процесу у навчальних закладах профільного спрямування, посилення профорієнтаційної підготовки до вибору старшокласником майбутньої професії, пов'язаної з галузями географічних наук.

Трансформація освіти вимагає, в першу чергу, вирішення таких нагальних питань як орієнтація на людину, фундаментальні цінності, гуманізація та демократизація освіти. Гармонійно розвинена особистість повинна стати головною метою і змістом цієї системи освіти. Як учитель, так і учень є рівноправними суб'єктами у навчальному процесі.

Основою профільного навчання є рівноправний діалог між тими, хто навчає, і тими, хто здобуває освіту. Тому виникає потреба у принципово новій демократичній освітній технології. На всіх щаблях освіти від початкової до старшої профільної школи необхідна переорієнтація з освіти «простої передачі інформації» на компетентнісно-діяльнісний тип освіти. А для цього потрібні досвідчені педагоги-технологи.

Важливе місце в даному процесі посідає формування готовності вчителів географії до застосування інноваційних технологій у навчанні старшокласників (рис. 2.9). Оволодіння ними, трансформація і постійне використання у практичній діяльності, слід розглядати як одну з вимог оволодіння педагогічною майстерністю.



Рис. 2.9. Інноваційні технології у навчанні старшокласників

Характеризуючи інноваційні технології, варто зазначити, що слово «інновація» має латинське походження і в перекладі означає «оновлення», «зміна», «введення нового». У педагогічній інтерпретації інновація означає нововведення, що поліпшує хід і результати навчально-виховного процесу. Інновацію можна розглядати як процес (масштабну або часткову зміну системи і відповідну діяльність) і продукт (результат) цієї діяльності. Поняття «технологія» походить із двох грецьких слів «мистецтво», «майстерність» і «слово», «навчання». Тобто, технологію можна визначити як усвідомлене практичне мистецтво, усвідомлена майстерність. Таким чином, інноваційні педагогічні технології як процес – це цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

Питання формування готовності вчителів географії до застосування інноваційних технологій навчання у старшій профільній школі одне з актуальних дидактичних проблем і його розв'язання вбачається в організації цілеспрямованого процесу, який сприятиме формуванню психологічної, тео-

ретичної і, найголовніше, технологічної готовності вчителів географії до застосування спеціальних знань й вмінь у їхній професійній діяльності.

Уміння здійснювати навчання старшокласників за інноваційними технологіями пов'язане зі здатністю вчителя проектувати та подавати матеріал на уроці у цікавій формі, за допомогою активних та інтерактивних методів навчання для формування у старшокласників міцних знань та наукових уявлень про навколишній світ. Учителі географії старшої профільної школи повинні вміти відбирати та групувати навчальний зміст уроку, реалізовувати його за допомогою сучасних методів навчання, організованого за інноваційними технологіями та методично грамотно його проводити.

Формування готовності вчителів географії до застосування інноваційних технологій у навчанні старшокласників є актуальною проблемою і потребує нових підходів до її оптимального розв'язання. Такий підхід до навчання старшокласників сприятиме утвердженню особистісного розвитку, формуванню духовної культури та розвитку їх творчих здібностей.

Компетентнісний підхід сприяє формуванню високої готовності вчителів географії до інноваційної діяльності, їх здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Пріоритетного значення сьогодні набула реалізація загальноприйнятих принципів системного підходу: цілісності, структурності, інтегративності, ієрархічності взаємодії системи з компонентами освітнього простору.

Сучасний учитель має бути готовим до сприйняття і засвоєння нових педагогічних технологій та їх застосування у навчально-виховному процесі, тобто до інноваційної педагогічної діяльності. Майстерність учителя, його фаховий рівень, технологічна та інноваційна культури, а відповідно й ефективність навчально-виховного процесу залежить від уміння правильно визначити та оптимально поєднати можливості й переваги педагогічних інновацій. Учитель, окрім організаторських здібностей, має володіти ще й такими рисами характеру, як витримка, наполегливість, рішучість та вміння багато разів пробувати реалізовувати намічене, виправляти недоліки й досягати мети.

Процес підготовки вчителів до інноваційної діяльності є певною стратегією дій, основою на психологічній готовності вчителів, демократичному устрої життєдіяльності педагогічного колективу, ініціативі та лояльному ставленні до інновацій учасників навчально-виховного процесу.

Носіями педагогічних інновацій можуть стати лише творчі особистості, які здатні до: рефлексії, що характеризує здібності педагога до самопізнання, самовизначення й осмислення ним свого духовного світу, власних дій і станів, ролі та місця у професійній діяльності; саморозвитку як творчого ставлення індивіда до самого себе, створення ним самого себе у процесі активного впливу на зовнішній та внутрішній світ із метою їх перетворення; самоактуалізації як фактору безперервного прагнення людини до як найповнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей; професійного самовдосконалення, яке здійснюється в двох взаємопов'язаних формах: самовиховання і самоосвіта.

Учитель, як відомо, не народжується новатором, він ним стає, працюючи над собою в соціумі, який потребує новаторських підходів до освітньої діяльності й створює для цього необхідні умови. Під час такого розвитку вчителя можна виявити закономірності трансформації особистості – від копіювання чужих дій до істинної творчості.

Аналізуючи інноваційний процес, необхідно визначити такі види готовності до інноваційної педагогічної діяльності: ситуативна; творча; авторська. Ці види діяльності мають прогностично запобігти інноваційній інертності в майбутній практиці, а також створити базу для підготовки вчителя до розв'язання різноманітних і багатогранних педагогічних проблем.

Ситуативна готовність охоплює вміння оперативно і доцільно виконувати нестандартні завдання, що виникають у виховному процесі з ініціативи інших його учасників (батьків, учнів, педагогів, адміністрації), коли педагог є суб'єктом інновації. Ці завдання досвідчені педагоги вирішують постійно, спираючись при цьому на власний практичний досвід, педагогічну інтуїцію, знання.

Творча інноваційна готовність учителів є базою педагогічного процесу, ґрунтованою на сучасних концепціях, парадигмах навчання та відповідних нетрадиційних формах і методах.

Готовність до авторських інновацій, що є суто індивідуальною якістю особистості, потребує розвиненого педагогічного мислення, спрямованого на пошук, окреслення, розроблення й адаптацію нових педагогічних проблем, завдань і технологій.

Впровадження інноваційних технологій при викладанні певних навчальних предметів на сучасному етапі розвитку освіти – це, насамперед, застосування активних методів навчання: ділові та предметні ігри, що ак-

тивізуючи суттєво впливають на учнів; мотиваційні ігри, пов'язані з моделюванням вірогідної поведінки учнів і спрямованості їхньої інтелектуальної діяльності; функціональні ігри, що є механізмом для систематизації та узагальнення знань, формування необхідних навичок; організаційно-діяльнісні ігри (охоплюють моменти дискусії, зіткнення думок, розбіжність інтересів, елементи авторства).

До нових технологій навчання належить і застосування різних тренінгів, комп'ютерних технологій, відеокурсів як форм активізації інтелектуальної діяльності учнів.

Основою інноваційної діяльності є вміння вчителя вибудовувати концептуальні основи педагогічних нововведень, що охоплюють діагностику, прогнозування, розроблення програми експерименту, діяльнісну реалізацію інноваційної програми, педагогічну експертизу інноваційної програми та ходу її втілення, корекцію і рефлексію інноваційних дій.

Одним із важливих чинників інноваційної діяльності є творчість учителя, яка необхідна для формування нових поглядів, створення програм, підручників, а також модифікації всього нового на рівні впровадження. Це слугує творчому освоєнню інновацій та підготовці вчителів не лише як фахівців, а й як носіїв високої духовної культури.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 13 (див. *Розділ 1*), опишіть технологічний підхід до організації педагогічного процесу в профільній школі.
2. Яким чином здійснюється інноваційний підхід в освіті?
3. Проаналізуйте основні напрямки, за якими рекомендується впроваджувати інновації в освітній процес.
4. Опишіть сутність інтерактивного навчання та його види.
5. Використовуючи навчальні посібники, охарактеризуйте особливості запровадження інтерактивного навчання у закладах освіти України.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати вимоги до впровадження інтерактивних методів навчання на уроках географії.
2. Вкажіть методичні особливості комплексного застосування інноваційних технологій та мультимедійних засобів навчання на заняттях з географії.

2.14. Практичне заняття «ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАКТИКУ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ»

Мета заняття: проаналізувати напрямки запровадження комп'ютерних технологій в освітній процес та охарактеризувати сучасні вимоги до комплексного застосування засобів навчання на заняттях з географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Вдосконалення освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства.
2. Формування інформаційно-комунікативних вмінь та інформаційної культури учня.
3. Застосування інформаційно-комп'ютерних технологій навчання в профільній школі.
4. Дистанційне навчання.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Характерною ознакою освіти сьогодення є впровадження сучасних інформаційних технологій у практику навчання географії. Саме процес інформатизації освіти може розв'язати проблему підготовки молодого покоління нашої держави до свідомого вибору професії, пов'язаної з природничими науками та реаліями сучасного життя.

Інформаційні технології проникли в усі сфери діяльності людини, від інформаційної культури молодого покоління залежить науковий, технічний, виробничий, соціально-економічний потенціал нашої держави. Тому пріоритетним напрямом системи освіти є запровадження сучасних інформаційних технологій (комп'ютерних і комунікаційних технологій) у навчально-виховний процес і підвищення рівня інформаційної культури кожного громадянина нашої держави.

Вони відкривають нові шляхи й надають широкі можливості для подальшої диференціації навчання, значною мірою підвищують ефективність навчального процесу на основі його індивідуалізації та інтенсифікації, унаочнюється викладання матеріалу, модернізуються практичні роботи та експерименти, урізноманітнюються форми контролю знань, відбувається всебічна активізація творчих, пошукових, особистісно орієнто-

ваних комунікативних форм навчання, підвищується його мобільність й відповідність запитам сучасного життя.

У сучасних умовах задовольнити вимоги до системи освіти можливо тільки при застосуванні нових, більш досконалих й ефективних технологій, серед яких інформаційно-комунікаційні технології відіграють виключно важливу роль. Тому метою реформування шкільної географічної освіти є забезпечення широких можливостей для розвитку, навчання та виховання творчої особистості, в результаті яких вона буде підготовлена до активного, самостійного життя в інформаційному суспільстві. Але очевидним є факт, що не комп'ютер, а вчитель був і буде головною складовою навчального процесу, а комп'ютер у його руках – це інструмент, за допомогою якого він повинен допомагати учням здобувати знання.

Використання комп'ютерних технологій у навчанні географії здійснюється вчителями у двох напрямках. Це інформаційна підтримка, що виражається у використанні стандартного програмного забезпечення (електронні підручники, мультимедійні енциклопедії) та розробка уроків із застосуванням мультимедійного проектора, що допомагає ілюструвати теоретичний матеріал уроку.

Всі сучасні комп'ютерні засоби, що використовують вчителі географії можна умовно поділити на 4 групи:

Перша група засобів – це спеціальні електронні підручники і навчальні посібники – безпосередні носії знань (за їх допомогою учні можуть самостійно вивчити матеріал, закріпити свої знання, виконавши завдання і перевірити себе за допомогою тестів).

Друга група засобів – опосередковані носії знань (програми, які можуть бути використані для створення дидактичних і демонстраційних матеріалів).

Третя група засобів – Інтернет-ресурси (навчальні сайти, методичні ресурси, електронні бібліотеки, електронні енциклопедії, програми для комунікації, сайти, які дозволяють зберігати інформацію і створювати базу даних).

Четверта група засобів – фото-відео-апаратура (відеокамера, електронний проектор) – призначені для перегляду фото і відеоматеріалів.

Як свідчить шкільна практика, місце комп'ютера в навчальному процесі географії обумовлено саме його функціональними можливостями. Як засіб навчання комп'ютер поєднує можливості практично всіх відомих технічних засобів навчання (аудіо, візуальних, аудіовізуальних), що ви-

користувалися до цього часу. Крім того, дозволяє одночасно комбінувати різні засоби навчання (статичні й динамічні), що сприяє зміні видів сприйняття інформації та відповідно робить цей процес успішнішим. Як засіб навчально-пізнавальної діяльності комп'ютер підсилює мотивацію навчального завдання, пропонованого вчителем, робить його наочним, яскравим і зрозумілим учню.

Перспективні напрями використання комп'ютерних технологій на уроках географії зображені на *рис. 2.10*.



Рис. 2.10. Перспективні напрями використання комп'ютерних технологій на уроках географії

Використання комп'ютерних технологій при проведенні уроків дає змогу: демонструвати процеси, які в реальних умовах проходять упродовж місяців, років і навіть століть; демонструвати особливості будови і процесів життєдіяльності об'єктів природи; експериментувати з комп'ютерною моделлю географічних систем та явищ, показувати недоступний для безпосереднього спостереження механізм географічних процесів у динаміці; знайомитися з явищами, які мають звукове відображення (звуки природи); проводити лабораторні та практичні роботи у традиційній формі або у віртуальній лабораторії; сприяти кращому засвоєнню учнями географічних термінів; здійснювати проміжний і тематичний контроль знань учнів; створювати банки даних, що містять різну інформацію, необхідну для розв'язання навчальних завдань.

Сьогодні застосування інформаційно-комунікаційних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах створює нові можливості у навчанні географії. Вони дозволять суттєво перебудувати і вдосконалити шкільну географічну освіту. Застосування комп'ютерних технологій сприяє вирішенню проблеми змісту навчання географії, нових її форм і методів, що значно підвищує рівень мотивації в навчанні, розширюються можливості самостійної діяльності учнів у процесі вивчення географії.

З появою засобів навчання на базі комп'ютерних технологій навчальний процес з географії стає більш різноманітним і багатомірним. Він набуває таких організаційних форм, коли виявляються нові методичні можливості, стає можливим створення принципово нових типів навчального середовища, тобто технічні можливості комп'ютера оптимізують діяльність викладання та учіння.

Дидактичні можливості інформаційно-комп'ютерних засобів: підвищення інтересу й мотивації до навчання; активізація навчання шляхом використання привабливих форм подачі навчальної інформації (мультиплікація, колір, звук), стимуляція пошуку відповідей, дух змагання; залучення учнів до активної пізнавальної діяльності (новизна викладання матеріалу); підвищення якості навчального процесу (зростання рівня наочності); розвиток творчого мислення (експериментування, пошук та встановлення зв'язків і закономірностей); розвиток абстрактного мислення за допомогою заміни конкретних предметів схематичними чи символічними зображеннями (креслення, графіки, діаграмами); формування вміння раціонально будувати розумові операції (точно визначати цілі діяльності, завдання, засоби досягнення цілей); стимулювання рефлексії (аналіз учнями своєї діяльності шляхом отримання наочного зображення наслідків власних дій); оволодіння навичками оперативного прийняття рішень; індивідуалізація навчання; стимулювання успішного виконання завдань (як дослідницький пошук); забезпечення ефективних тренінгів; здійснення діалогового навчання; керування навчанням (комп'ютер визначає, які навчальні завдання будуть запропоновані учням та які пізнавальні дії вони мають виконати; забезпечення об'єктивності контролю, перевірки, оцінювання, обліку знань, умінь і навичок учнів; забезпечення доступу до «банків інформації» та можливості оперативно отримувати необхідну інформацію; активізація самостійної роботи учнів; можливість брати участь у міжнародних освітніх проектах; виховання інформаційної культури.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 14 (див. *Розділ 1*), опишіть процес вдосконалення освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства.
2. Проаналізуйте основні напрямки за якими відбувається формування інформаційно-комунікативних вмінь та інформаційної культури учня.
3. Використовуючи навчальні посібники, охарактеризуйте шляхи застосування інформаційно-комп'ютерних технології навчання в профільній школі.
4. Вкажіть методичні особливості запровадження дистанційного навчання у закладах освіти України.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати вимоги до впровадження інформаційно-комунікаційних технології на уроках географії.
2. Опишіть методику використання комп'ютерно орієнтованих засобів у процесі вивчення географії у старшій школі.

2.15. Практичне заняття «ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ КАРТ ТА ГІС-ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ»

Мета заняття: проаналізувати напрямки використання електронних карт та ГІС-технологій в освітній процес та охарактеризувати сучасні вимоги до застосування таких засобів навчання на заняттях з географії.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Навчальні електронні географічні карти і робота з ними.
2. Шкільна геоінформаційна система.
3. Використання електронних картографічних матеріалів на уроках географії.
4. Формування картографічної грамотності в учнів старшої школи.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Електронна карта місцевості – це картографічне зображення, візуалізоване на моніторі комп'ютера чи іншого електронного пристрою.

Джерела створення електронних карт: обробка матеріалів дистанційного зондування Землі; топографічна зйомка та польові дослідження території; використання просторових даних; сканування та оцифрування паперових карт.

Переваги електронних карт: інформація з додаткових джерел; швидке оновлення бази даних; швидка обробка даних; точне визначення географічного положення (навігація); перегляд значної території; збільшення об'єктів та зміна масштабу; можливість створення тривимірних моделей; відключення, підключення та накладання шарів карт; автоматичний пошук та систематизація інформації.



Рис. 2.11. Електронні карти

Електронні карти (рис. 2.11) використовують в географічних інформаційних системах (рис. 2.12 та в технологіях GPS (рис. 2.13).



Рис. 2.12. Географічні інформаційні системи

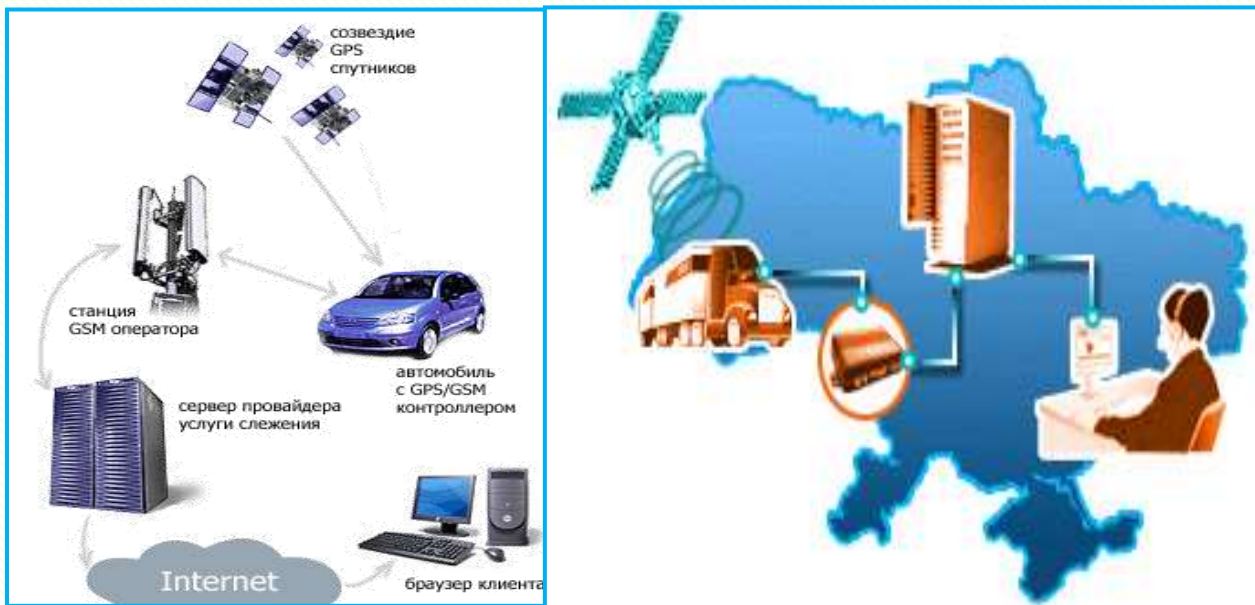


Рис. 2.13. Технології GPS

Для всебічного вивчення світу використовують віртуальні інтерактивні 3D-глобуси. Найповнішим і найпотужнішим електронним глобусом, на якому розміщено різну картографічну інформацію щодо всіх країн світу, є Google Планета Земля. У межах цього проекту користувачам надано можливість переглядати супутникові зображення Землі, будувати гіпсометричні профілі, переглядати деякі типи геопросторових даних.

Завдання, які вирішують за допомогою ГІС (рис. 2.14-2.20): пошук і раціональне використання природних ресурсів; моніторинг екологічної ситуації; контроль умов життя населення (охорона здоров'я, соціальне обслуговування, освіта, туризм); створення, оновлення тематичних карт та атласів (картографування); територіальне планування та управління напрямками господарської діяльності (промисловість, сільське господарство, сфера послуг).



Рис. 2.14. Сфери застосування ГІС

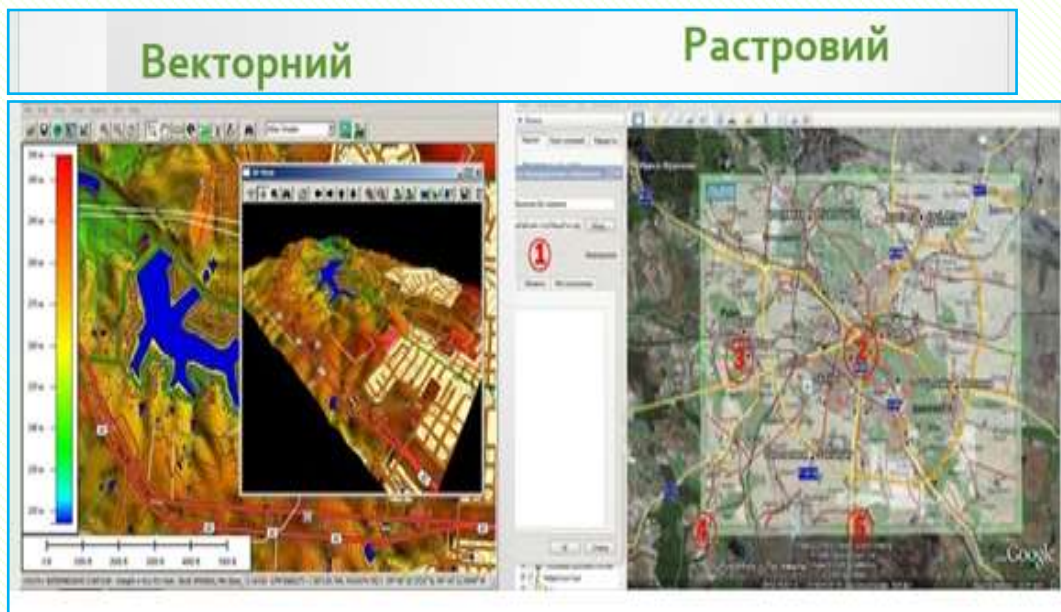


Рис. 2.15. Шляхи створення електронної карти у ГІС

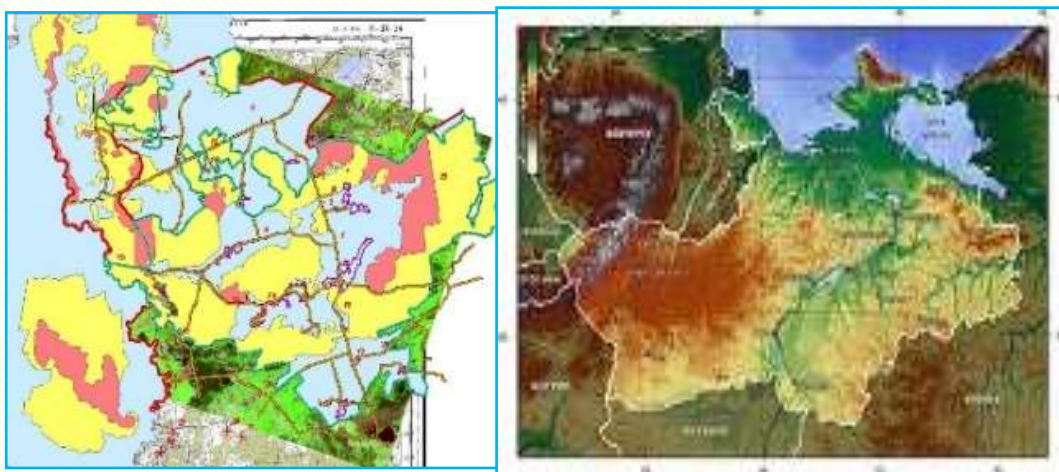


Рис. 2.16. Типи векторних об'єктів: точки, полілінії, багатокутники



Рис. 2.17. Для сканування паперових карт використовуються растрові сканери



Карти різних територій із одноманітним змістом

Карти різного змісту однієї і тієї ж території

Рис. 2.18. Види електронних карт

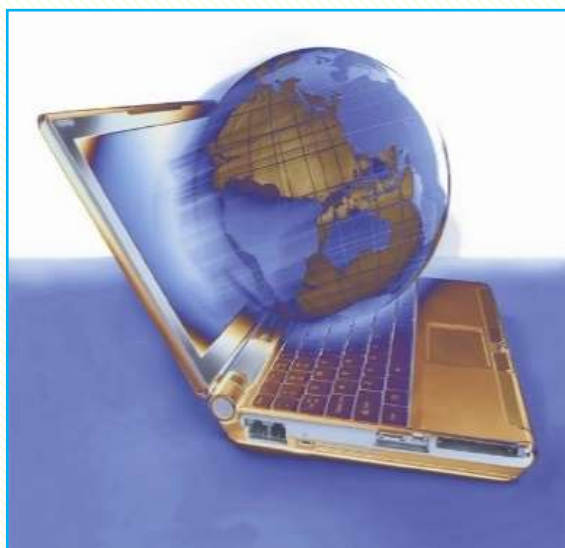


Рис. 2.19. Напрямки використання електронних картографічних видань



Рис. 2.20. Використання електронних карт в сферах: екології, економіки, освіти

За цільовим призначенням серед електронних картографічних видань виділяють основні напрями: пошуково-довідкові видання, навчальні видання, топоатласи, космоатласи, комплексні видання, тематичні видання, спеціальні видання.

За допомогою електронної карти можна вирішувати завдання: в екологічній сфері, у сфері економічної діяльності, у сфері освіти, у соціальній сфері.

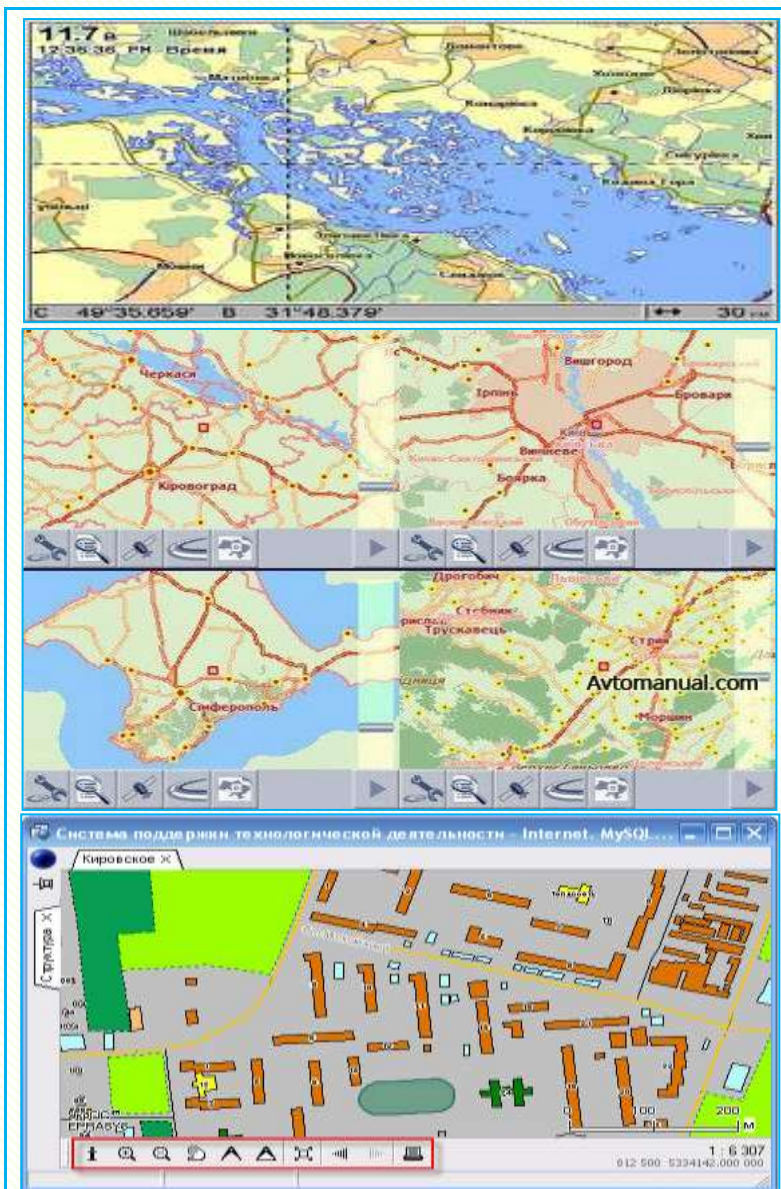


Рис. 2.21. Переваги електронних карт

дані. Наприклад, інтернет-ресурси: Natural Earth; Earth Explorer. У масштабах планети важливим веб-ресурсом інформації щодо всіх країн світу, є Open Street Map – міжнародний проект, метою якого є створення карти світу відкритого доступу.

Переваги електронних карт: електронні карти набагато детальніші, ніж паперові карти, полегшують обмін інформацією, мають можливість вільно збільшувати фрагменти і змінювати масштаб, дають тривимірне зображення кула огляду в “реальному часі” (рис. 2.21).

Недоліки: реалізація цих карт здійснюється через електронні гаджети; якщо не має доступу до комп’ютера або якогось гаджету, то не має можливості скористатися електронною картою.

Типи джерел просторових даних: картографічні (електронні карти), дані дистанційного зондування Землі, статистичні

З розвитком геоінформаційних ГІС-технологій і новітнього обладнання набувають значення цифрові карти та інші інтерактивні гео-зображення. ГІС – це географічна інформаційна система, що забезпечує збір, зберігання, обробку, доступ, відображення та поширення просторових даних. Дистанційне зондування Землі – спостереження за поверхнею Землі авіаційними й космічними засобами, оснащеними різноманітними видами знімальної апаратури.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 15 (див. *Розділ 1*), опишіть процес використання навчальних електронних географічних карт.
2. Проаналізуйте основні напрямки використання геоінформаційних систем.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати вимоги до формування картографічної грамотності в учнів старшої школи.
2. Опишіть методику використання електронних картографічних матеріалів на уроках географії.

2.16. Практичне заняття «ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ»

Мета заняття: проаналізувати психолого-педагогічні особливості організації самостійної роботи та охарактеризувати сучасні вимоги до організації і методики самостійної роботи здобувачів знань.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Психолого-педагогічні особливості організації самостійної роботи та етапи самостійної роботи з виконання навчального завдання.
2. Вимоги до організації і методики самостійної роботи здобувачів освіти.
3. Організація індивідуальних занять із студентами.

4. Методичні особливості проведення індивідуальних занять зі здобувачами освіти.

5. Характеристика консультацій як форми роботи зі здобувачами освіти.

6. Види консультацій та методичні особливості їх проведення.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Під самостійною навчальною роботою розуміють будь-яку, організовану вчителем, активну діяльність учнів, спрямовану на виконання визначеної дидактичної мети в спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення та систематизацію знань.

Самостійна робота є важливим складником у засвоєнні програмних результатів навчання поряд з аудиторною роботою. Вона є основою підготовки здобувача освіти до майбутньої практичної діяльності, забезпечує набуття ним прийомів пізнавальної діяльності, інтересу до творчої роботи, здатність вирішувати науково-теоретичні та практичні завдання.

Самостійна діяльність – це специфічна форма організації життєдіяльності дітей, яка розгортається у час, вільний від організованих форм освітньої роботи (в ранкові та вечірні години, на прогулянках, в інші періоди дозвілля), як правило, з ініціативи та за бажанням школярів.

Різнomanітність у тлумаченні "самостійної роботи" та її місця та значення у структурі навчального процесу (див. *рис. 2.22*).

Важливо розрізняти такі терміни, як "самостійна робота", "самостійність" і "самоосвіта" (див. *рис. 2.23*). Між самостійною роботою і самостійністю існує тісний зв'язок. Самостійна робота, з одного боку, є проявом вже наявної самостійності, а з іншого – засобом її подальшого розвитку.

Самостійна робота виступає передумовою самоосвіти, самоосвіта – це освіта, яку отримують у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Крім того самоосвіта, є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяє поглибленню, розширенню та більш міцному засвоєнню знань.

Самоосвіта – це конкретний тип діяльності, який особа проводить добровільно для задоволення пізнавальних потреб або розвитку своїх особистісних якостей. Ціль самоосвіти встановлюється самою особою або розуміється нею як власна. Основна відмінність між самоосвітою та

самостійною роботою полягає в тому, що учень виконує самостійну роботу за завданням вчителя, а самоосвітою він керує сам, пристосовуючи її до своїх потреб.

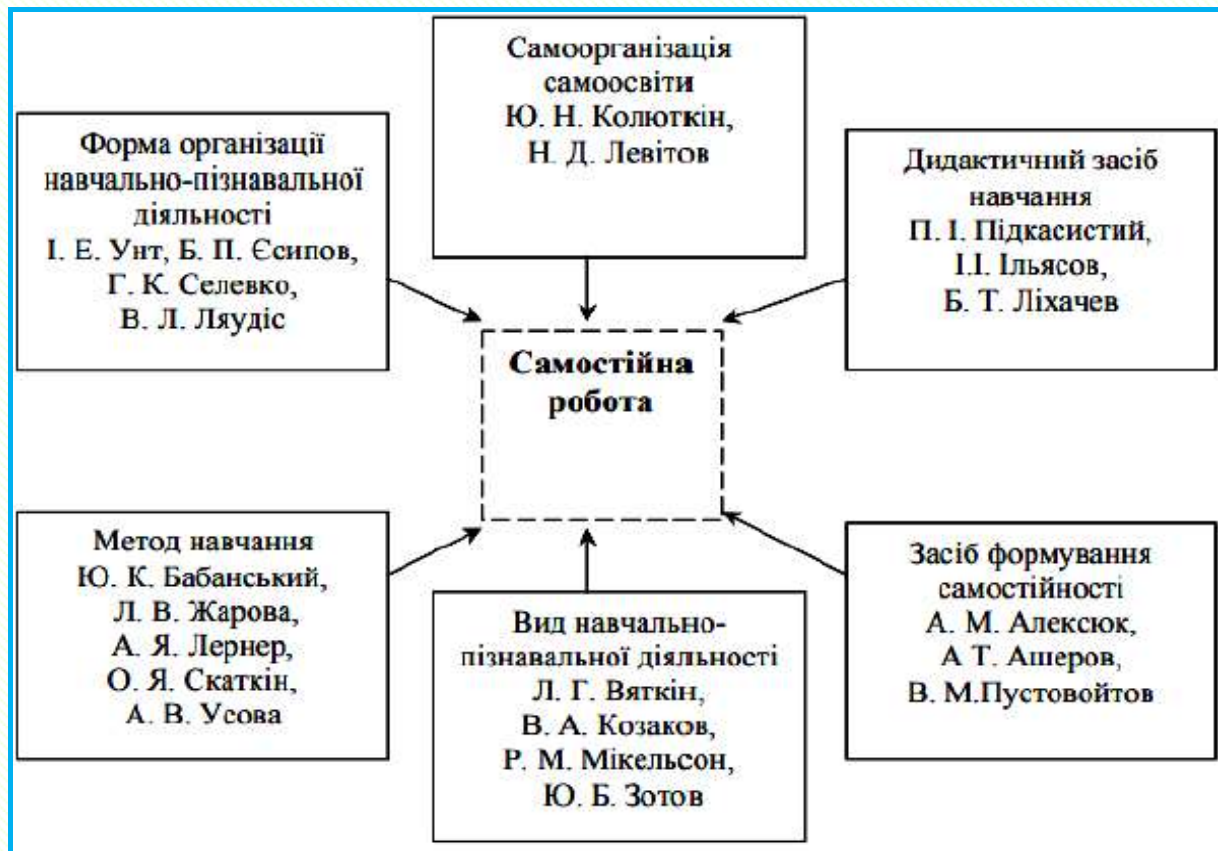


Рис. 2.22. Сутність визначення поняття «самостійна робота»



Рис. 2.23. Взаємозв'язок понять «самостійна робота», «самостійність» та «самоосвіта»

Самостійна діяльність учня – це усвідомлені та мотивовані самостійні кроки учня, які призводять до певних результатів. Проте ця активність передбачає підтримку вчителя (як особи, що впливає на навчально-виховний процес) у напрямку учнівської діяльності (як об'єкта), керівництво цим процесом, зокрема: направлення (пояснення мотиву та цілі активності), проектування (планування та структурування дослідження), підтримка (питання для допомоги, корекції, уточнення тощо).

Самостійна робота може стати творчою лише у випадку, якщо її організація спонукає учня до критичного та творчого мислення, що відбувається на рівні, встановленому вчителем.

Виділяються такі істотні ознаки поняття «самостійна робота» (рис. 2.24).

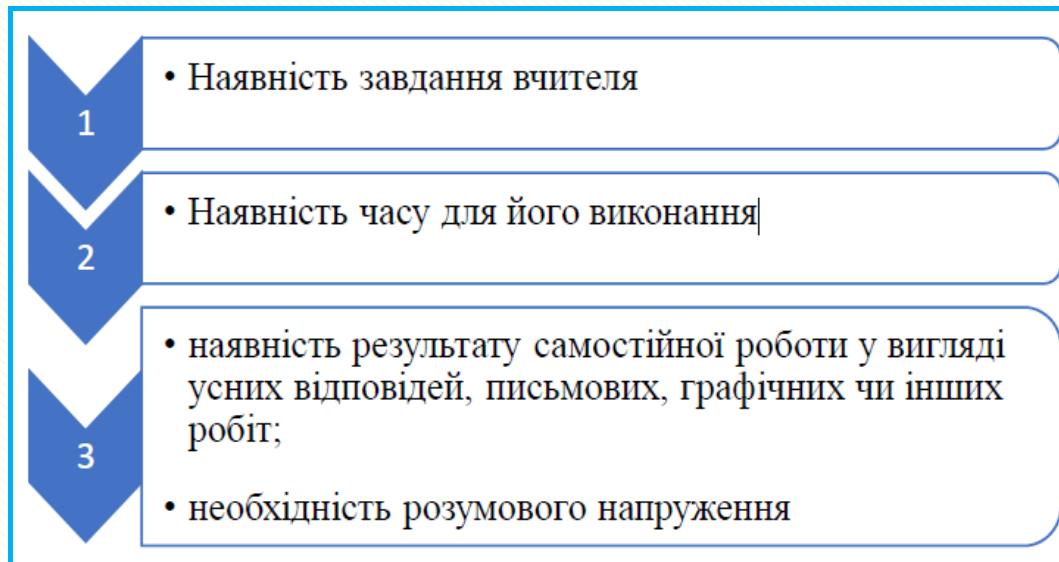


Рис. 2.24. Істотні ознаки поняття «самостійна робота»

У процесі навчання географії організація самостійної роботи проводиться вчителями з різними дидактичними цілями, які представлені нами на рис. 2.25.

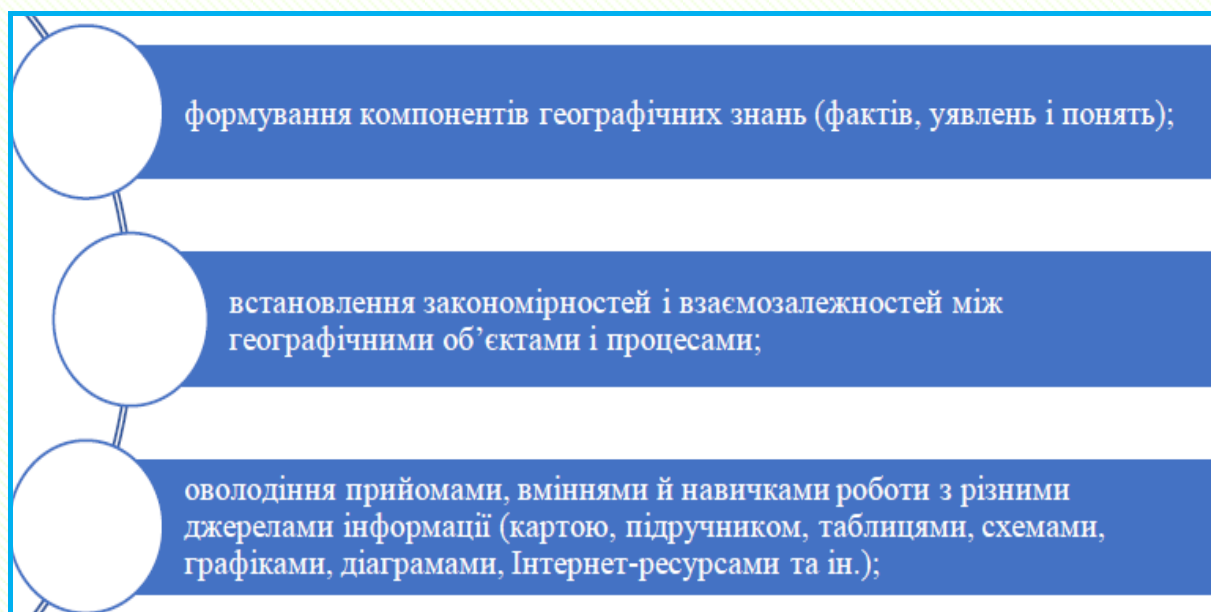


Рис. 2.25. Дидактичні цілі самостійної роботи на уроках географії

Поняття «самостійна робота» має різноманітні визначення з погляду її місця та ролі у структурі навчального процесу. Науковці розглядають її як метод навчання, форму організації навчально-пізнавальної діяльності,

вид навчально-пізнавальної діяльності, засіб формування самостійності, дидактичний інструмент, а також як самоорганізацію самоосвіти. В контексті вивчення шкільного курсу географії самостійна робота розглядається як форма організації навчально-пізнавальної діяльності, яка здійснюється учнем за опосередкованого керівництва та контролю вчителя, і в процесі якої учень формує компетентність «вміння вчитися протягом усього життя». Її ефективність залежить від різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів. Зовнішні охоплюють педагогічні та організаційні умови, функції, принципи побудови і програми орієнтаційних та контрольних дій в процесі виконання, які визначаються вчителем. Внутрішні фактори охоплюють координацію самостійної роботи учня, включаючи мотивацію, постановку цілей, зміст завдань (навчальних задач), навчальні дії, засоби, контроль та результат.

У процесі планування та організації самостійної роботи вчителю важливо враховувати, що для формування навчальних компетентностей варто керуватися принципом «дитиноцентризму», враховуючи, передусім, індивідуальні особливості кожного учня.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 16 (див. *Розділ 1*), проаналізуйте психолого-педагогічні особливості організації самостійної роботи та етапи самостійної роботи з виконання навчального завдання.
2. Охарактеризуйте вимоги до організації і методики самостійної роботи здобувачів освіти.
3. Яким чином здійснюється організація індивідуальних занять із студентами?
4. Вкажіть методичні особливості проведення індивідуальних занять зі здобувачами освіти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи підручники та навчальні посібники, охарактеризуйте особливості проведення консультацій як форми роботи зі здобувачами освіти.
2. Проаналізувати види консультацій та методичні особливості їх проведення.

2.17. Практичне заняття «ВИХОВАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ»

Мета заняття: проаналізувати специфіку виховної роботи у закладах освіти для формування наукового світогляду та охарактеризувати основні форми виховання в процесі навчання географічних дисциплін.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Виховання як невід’ємна складова освітнього процесу. Виховний та розвивальний аспекти навчання.
2. Роль виховання у формуванні ціннісно-етичних орієнтацій особистості.
3. Система географічних знань світоглядного значення.
4. Виховання громадянської відповідальності на уроках географії.
5. Шляхи реалізації завдань патріотичного виховання в при вивченні географії.
6. Виховний потенціал освітнього процесу з географії.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Шкільному курсу географії належить велика роль у вихованні в учнів патріотизму, гордості за свою Батьківщину, почуттів поваги до інших народів, різних країн. Кожна тема, кожний урок містять політико-виховну інформацію, усвідомлене сприйняття якої учнями сприяє переконаності – кращого місця, ніж рідний дім немає у цілому світі. Патріотичному вихованню сприяє весь процес навчання науки географії, адже цей предмет має виключно широкі можливості для організації патріотичного виховання.

Зокрема, на уроках у 8-му і 9-му класах під час вивчення матеріалу про природу та господарство України відбувається формування почуття належності до великого українського народу, яким ми є; гордості і любові до нашої культури і традицій.

У позакласній роботі при проведенні екскурсій, походів подорожей юних туристів-краєзнавців продовжується вивчення, дослідження рідного краю – вони розширюють світогляд, закріплюють і поглиблюють знання, здобуті на уроці, формують високі моральні якості громадянина України, тут є ще більша можливість ознайомити дітей з історією Батьківщини, її природними скарбами, народними звичаями, традиціями.

На уроках, засобами свого предмету, розкриваю взаємозв'язки між людиною (суспільством) і природою, виховую в дитини кращі моральні якості: патріотизм, дружбу, взаємодопомогу, людяність, чуйність, уміння переборювати труднощі і досягати поставленої мети, прагнення бути корисним суспільству, зробити і свій внесок у справу збереження і поліпшення природного оточення. А позакласна, гурткова, туристсько-екскурсійна робота є взагалі універсальною формою виховної роботи з патріотичного виховання учнівської молоді, бо може передбачати і поєднувати елементи всіх сторін виховного процесу та добиватися найбільшого результату.

Навчаючи учнів предмету географії завжди і всюди потрібно привчати їх бачити прекрасне, виховувати їх так, щоб вони не росли байдужими до рідної природи і творінь людських рук. Навчання учнів фізичній географії безпосередньо зв'язане із сприйняттям краси рідної природи, неповторних поєднань різної рослинності в лісі і степу, ландшафтів вічно-зеленої рослинності субтропіків і холодної краси гірських вершин, бурхливого моря і тихого лісового озера.

На велике значення споглядання природи в патріотичному вихованні вказував К.Д. Ушинський. Він підкреслював, що природа є одним з могутніх агентів у вихованні людини, і найстаранніше виховання без цього агента завжди буде відзначатися сухістю. Правильно поставлене вивчення фізичної географії привчає учнів бачити прекрасне в природному середовищі рідного краю, цінувати і берегти природу, охороняти її, примножувати її багатства.

Відомий український педагог В.О. Сухомлинський також надав патріотичному вихованню першочергового значення у всебічному розвитку особистості. Він започаткував цікаві ідеї і традиції, які допомагають зробити навчання в школі цікавим і результативним. Роботи видатного українського педагога використовують під час вивчення різних тем з географії. Казки, оповідання, етюди, допомагають донести до учнів розуміння тих природних явищ, які важко уявити. Ці поетичні образи підводять учнів до висновків та розуміння причинно-наслідкових зв'язків у природі. Коли дитина на власному досвіді переконується, що кожне явище має свою причину, її мислення набуває дуже цінної риси: вона намагається знайти, пояснити природну причину кожного явища.

На уроці географії кожна дитина має можливість для розвитку своїх здібностей, фантазії, смаку. Тобто хоч на мить учень може стати мандрівником, побувавши в уявній науковій експедиції до певної природної зо-

ни чи ландшафтів України, що існували в геологічному минулому, чи до заповідних українських об'єктів (курс «Фізичної географії», 8 клас) і скласти звіт експедиції про свої відчуття, враження, доповненими їх власними малюнками чи фотографіями; відчувати себе мером рідного міста і створити, по-господарськи продуману, економічну і соціальну програму його розвитку (курс «Економічної і соціальної географії», 9 клас). Такі роботи дітей відрізняються образністю, природа і господарство рідного краю сприймаються всіма «п'ятьма чуттями».

Вивчення економічної географії надає ще більші можливості для патріотичного виховання учнів. Знайомлячи учнів з працею людей, завжди потрібно виділяти таке, що позитивно впливає на почуття учнів, сприяє вихованню в них поваги до людей праці, які споруджують заводи, оброблюють поля, садять сади.

Сьогодні важко уявити викладання географії без інтеграції з українським народознавством, без відкриття перед юними безмежного і прекрасного світу духовної і матеріальної культури українського народу. Перш за все, потрібно показати, що українець здавна вмів адаптуватися до умов рідного природного середовища. При вивченні в темі «Населення України» систем розселення, варто підвести учнів до розуміння: чому на Поліссі хати будували на підвищеннях, а на Поділлі та в степових районах поблизу річок? А хіба можна на уроках економічної географії не говорити про працелюбність українців, про вправність жіночих рук, які ткали і гапували рушники і сорочки! Про майстерність рук чоловічих, які виготовляли хатнє начиння і зброю, вичиняли шкіри та шили взуття, зналися на ковальській справі, могли виготовляти, і гончарні вироби, і жіночі прикраси та багато інших, потрібних і корисних речей (тема «Легка промисловість. Художні промисли»).

На уроках географії потрібно прагнути до того, щоб в уяві вихованців українець поставав працелюбним і здатним до всякої роботи, милосердним, талановитим, з почуттям обов'язку перед родиною та державою; таким, що вміє пожартувати і пожуритись, потрудитись і відпочити, бути водночас красивим і охайним, а головне з високим почуттям власної гідності.

Учні, які навчилися відчувати і розуміти красу природи і людської праці, виростуть хорошими людьми, будуть завжди оберігати природу і примножувати її багатства, прикрашатимуть рідну землю, самі створюватимуть матеріальні і духовні цінності.

Для розвитку таких здібностей і якостей учнів, крім безпосереднього контакту учнів з природою, є й такі дійові засоби естетичного виховання,

як відеофільми, художня література, репродукції з картин відомих художників, слайди, фотографії, географічні картини, плакати, таблиці, відвідування музеїв і виставок, записи музики.

В патріотичному вихованні учнів важливу роль відіграє вироблення сумлінного, відповідального ставлення до праці, потреба працювати на благо Батьківщини, своєї родини та для себе, виховання поваги до людей праці. Такі почуття особливо легко виховуються на екскурсіях, в туристських походах, подорожах. Всі вони виховують у школярів такі цінні якості, як почуття дружби і колективізму, привчають до взаємної допомоги і підтримки. Вони розширюють світогляд, закріплюють і поглиблюють знання, здобуті в школі, дають можливість ознайомити дітей з історією Батьківщини, її природними скарбами, народними звичаями, традиціями, залучають їх до проведення різноманітних досліджень та спостережень.

Ці форми відіграють велику роль у викладанні географії, забезпечують найвищий ступінь наочності в навчанні. Вони не тільки сприяють вивченню учнями свого краю і створенню в них запасу загальних уявлень і понять, але й розвивають інтерес до навколишнього середовища, до господарської діяльності людей, а отже, виховують почуття патріотизму у школярів.

Серед групових форм діяльності варто виділити організацію конференцій. Учні за заданою тематикою готують доповіді, короткі повідомлення, монтують фотомонтажі, презентації (про природу, населення та його господарську діяльність), фотоальбоми; виготовляють колекції зразків зібраних корисних копалин і природних багатств, схеми маршрутів і туристичних походів та екскурсій. У формі конференції доцільно провести вивчення теми у 10 класі «Глобальні проблеми людства та їх прояв на території України, « Україна і ЄС» та деякі інші.

З появою інформаційних технологій варто звертати увагу на цікаві у виховному аспекті відеоматеріали на DVD дисках («Природні катастрофи», «Найбільша подорож по Криму», «50 чудес Криму», матеріали із серії «Національної географії», «Великі чудеса світу», електронні атласи та навчальні посібники для всіх класів).

Не аби який виховний потенціал у виховному процесі має участь школярів у конкурсі робіт Малої академії наук. Зокрема цікавої з точки зору виховного процесу є, наприклад роботи: “Всеукраїнський перепис населення 2001 року: аналіз його показників на території Хмельницької області, Кам’янець-Подільського району та міста Кам’янець-Подільський”; “Вплив природних умов нашого краю на розвиток і поширення де-

яких захворювань”; “Замки в Україні”; “Україна і Нобелівська премія”. Обрана учнями тематика робіт засвідчує – доля України, її природи та господарства, життя людей, їх успіхи учням небайдужі.

Працюючи над своїми темами, мої учні розвивають свої здібності і творчу активність, у них виникає самоповага та оптимістичний настрій до життя; вони самостійно та критично мислять; усвідомлюють практичне застосування здобутих знань, умінь і навичок; розвивають здатність генерувати нові ідеї; вчаться комунікабельності, контактності в будь-яких ситуаціях, соціальних групах; поєднують навчання з творчим пошуком; розвивають організаторські здібності; самостійно працюють над розвитком моральності власного культурного рівня; користуються засобами збереження інформації, складають власний план дій у нестандартних ситуаціях. Всі ці якості особливо потрібні молодій людині у майбутньому житті, адже нині в Україні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на вихід у світовий освітній простір.

Цей процес супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу. Новий час потребує розумних, дбайливих господарів. Саме таким має бути випускник навчального закладу, будівник майбутнього України: конкурентоспроможним на ринку праці; всебічно освіченим, з високим рівнем ерудиції; здатним знайти вихід у будь-якій ситуації; вміти аналізувати політичні, економічні, екологічні проблеми і приймати відповідні рішення.

Багатовекторність освітнього простору сьогодні не лише передбачає, а й вимагає широкої інтеграції гуманітарних, суспільних, природничих, точних наук. Шкільний предмет *географія* має виключні можливості для виховання патріотизму дітей та учнівської молоді в умовах суспільних змін та сучасних державотворчих процесів, і моє завдання, як вчителя географії сприяти популяризації власного педагогічного досвіду з означеної проблеми.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 17 (див. *Розділ 1*), охарактеризуйте процес виховання як невід’ємну складову освітнього процесу.
2. Проаналізуйте роль виховання у формуванні ціннісно-етичних орієнтацій особистості.
3. Опишіть система географічних знань світоглядного значення.
4. Дослідити процес виховання громадянської відповідальності на уроках географії.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи довідкову і методичну літературу, проаналізуйте шляхи реалізації завдань патріотичного виховання в при вивченні географії.
2. Оцініть виховний потенціал освітнього процесу з географії.

2.18. Практичне заняття «ОРГАНІЗАЦІЯ ДІАГНОСТИКИ ТА КОНТРОЛЮ ЗА ПРОЦЕСОМ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ»

Мета заняття: проаналізувати специфіку виховної роботи у закладах освіти для формування наукового світогляду та охарактеризувати основні форми виховання в процесі навчання географічних дисциплін.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Види і функції діагностики процесу навчання з географії.
2. Формувальне та поточне оцінювання навчальних досягнень.
3. Підсумкове (тематичне, семестрове, річне) оцінювання навчальних досягнень з географії.
4. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з географії.
5. Державна підсумкова атестація. Підготовка учнів до проходження мультипредметного тесту з географії.
6. Особливості тестового контролю навчальних досягнень.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Дидактичне тестування – це сукупність організаційних і методичних заходів, що забезпечують розробку педагогічних тестів, підготовку і проведення формалізованої процедури вимірювання рівня підготовленості учнів з географії, а також обробку і аналіз результатів. Тестування забезпечує максимальне охоплення навчального матеріалу і об'єктивність оцінки результатів. *Тестовий контроль навчання* – це стандартизована процедура оцінки рівня досягнень, що здійснюється з використанням спеціально розроблених матеріалів – *тестів*. Тестовий контроль ефективний і демократичний, надає можливість для моніторингу якості освіти.

Тест є системою завдань стандартної форми, що дозволяє надійно і ефективно оцінити рівень засвоєння знань, сформованості умінь і навичок випробовуваних, подаючи результат у вигляді числа. Він є інструментом, що складається з вивіреної системи тестових завдань, стандартизованого процесу проведення та заздалегідь спроектованої технології обробки та аналізу результатів, призначений для вимірювання якостей і властивостей особистості.

Переваги тестового контролю: можливість упродовж обмеженого часу перевірити якість знань у значної кількості здобувачів освіти; оцінювання здійснюється об'єктивніше й на заздалегідь запланованому рівні; у процесі тестування увага досліджуваних фіксується не на формулюванні відповіді, а на осмисленні її суті, що значно заощаджує час і створює умови для постійного зворотного зв'язку між суб'єктами навчання.

Недоліки тестового контролю: 1) змістовні (ймовірність випадкового вибору правильної відповіді або здогадка про неї); 2) психологічні (стандартизація мислення без урахування індивідуальних особливостей особистості); 3) організаційно-методичні (великі витрати часу на складання необхідного «банку» тестів, їхніх варіантів, трудомісткість процесу; необхідність високої кваліфікації експертів, що розробляють тестові завдання).

Тестовими завданнями вважаються лаконічно і коректно сформульовані питання або завдання, на які необхідно дати коротку і точну відповідь, що оцінюється за бальною системою. Вони є елементами тесту, що поєднують постановку питання, стандартизовану інформацію для випробуваного, а також правила оцінки кожної з можливих відповідей. Тестові завдання передбачають певні типи дій здобувачів освіти, які мають бути прийняті за свідчення досягнення результату (йдеться про результати навчання, які перевіряють).

Тести виконують цілий ряд *педагогічних функцій*. Їх можна використовувати на будь-якому етапі уроку: при вивченні нового матеріалу, закріпленні й узагальненні пройденого, в ході підсумкового контролю. Тести придатні для фронтальної, групової та індивідуальної роботи учнів. За допомогою тестових завдань значно простіше підібрати матеріал для кожного конкретного учня відповідно до рівня його розвитку, вікових та мотиваційних особливостей. Тести допустимо використовувати також в якості домашнього завдання.

В останні роки виник новий різновид тестів – *адаптивне тестування*, тобто такий контроль, який дає змогу регулювати складність і кількість завдань, що пропонуються кожному здобувачеві освіти залежно від його відповіді на поточне завдання: якщо він відповідає правильно – наступне завдання буде складнішим, а якщо неправильно – легшим.

Важливою є роль *тестів творчого характеру*. При їх використанні розвивається не тільки логічне мислення, а й уява. Такий вид тестування дозволяє урізноманітнити урок, вносячи в нього художні та емоційні фарби, і тим самим підвищувати інтерес учнів до предмету.

Нової прогресивною формою контролю є *комп'ютерне тестування*. В його основі закладено застосування спеціальних програм, що дозволяють судити про ступінь засвоєння матеріалу учнями та оцінювати їх навчальну діяльність. При цьому досягається оціночна об'єктивізація, створювана процедурою нарахування балів і їх перетворенням в загальноприйнятну оцінку ступеня засвоєння кожним школярем змісту стандарту освіти з географії.

Всі тести підрозділяються на дві *основні форми*: Стандартизовані і перспективні (відкриті). *Стандартизовані тести* передбачають вибір відповідей, запропонованих в тестових завданнях. Вони призначені для оцінки рівня оволодіння навчальними знаннями, вміннями і навичками. Такого роду тести поділяються на тести вибору, відповідності, послідовності та доповнення.

В *тестах вибору* використовуються *завдання закритої форми*, за якої дається кілька готових відповідей, що мають правдоподібний зміст, але тільки одна (обмежена кількість) з них є правильною. Такі завдання будуються у вигляді стверджувального речення, тобто у вигляді правильного чи хибного висловлювання. Завдання має бути завершеним реченням, стислим та чітким (7±2 слова). Зрозумілість завдання має бути стовідсотковою.

Тести на встановлення відповідності конструються способом співставлення елементів будь-якої множини з елементами іншої множини.

Тести послідовності передбачають в якості завдання розташування елементів будь-якої множини в потрібному порядку (за допомогою цих завдань можна перевірити порядок дій, розв'язок задач, послідовність історичних подій, знання законів і визначень.); *завдання з вибором відпові-*

ді (потрібно вибрати правильний варіант відповіді на питання серед кількох можливих).

В перспективних тестах використовуються завдання відкритої форми, які не мають в своєму змісті варіантів відповідей (її потрібно самостійно скласти) або при їх виконанні потрібно доповнити (на місці пропуску або крапочок) означення або фразу кількома відповідними за змістом словами. Тести на доповнення можуть набувати складної ланцюгової конструкції, коли відповідь на наступне запитання залежить від правильної відповіді на попереднє запитання. В тестах відкритої форми виключається вгадування, а це дозволяє учневі проявити творчу ініціативу, показати вміння логічно мислити та аналізувати.

До кожної групи завдань необхідно надати інструкцію, що починається з дієслова: *«Оберіть правильну відповідь...»*; *«Обведіть...»*; *«Підкресліть...»*.

Приклад інструкції для завдань на відповідність: *«Встановіть відповідність між правими і лівими елементами завдання, а відповідь запишіть у вигляді правильної комбінації цифр і літер»*.

Приклад інструкції для завдань на правильну послідовність: *«Дайте визначення поняттю «...», використовуючи наведені нижче словосполучення...»*.

Правила складання тестових завдань включають ряд послідовних дій. Перш за все необхідно визначити мету тестування відповідно до вимоги навчального стандарту. При цьому тести можуть конструюватися з певної теми, розділу або навчального курсу. Далі формулюється типовий зміст тестового завдання, яке повинно бути узгодженим з обраної формою і мати інструкції виконання. Нарешті, встановлюється нормативна шкала оцінки тестових завдань (проста: правильне рішення – 1 бал; неправильне рішення – 0 балів; традиційна дванадцяти-бальна шкала).

Дидактичні тести розробляють з метою формування навичок щодо ефективного контролю якості засвоєння матеріалу. Такі тести можуть бути короткими (10-20 завдань), середніми і довгими (до 300 завдань), оптимальна кількість завдань – 40-60. Тести складаються з двох частин: інформаційної й операційної. Інформаційна частина має включати чітко сформульовану інструкцію. Операційна частина складається з певної кількості тестових завдань.

При складанні тесту слід обов'язково враховувати, що існують певні вимоги щодо його зовнішнього оформлення. Текст із переліком тестових питань повинен мати завершений вигляд. Тому кожен тест має такі структурні компоненти: 1 – назву; 2 – звернення до учнів; 3 – настанови; 4 – педагогічне доручення (інструкцію); 5 – власне завдання, вправи, запитання; 5 – на окремих аркушах – правильні відповіді, що залишаються в учителя або методиста.

При створенні тестів одним із фундаментальних за значущістю чинників є час. Приблизний час, необхідний для тестування, з'ясовується на етапі апробації тесту, проте орієнтовний час планується заздалегідь.

Для середніх шкіл і коледжів тестування має тривати близько години (40-50 хвилин). Разом із тим підсумковий контроль для випускників та для здобувачів освіти може тривати до 90 хвилин. За рекомендаціями психологів, враховуючи індивідуальну та групову працездатність учнів, найсприятливішими для проведення тестування вважаються проміжки часу з 9 до 12 та з 16 до 18 години.

Доцільні форми тестового завдання бажано обирати відповідно до того, які структурні елементи знань слід контролювати, які вміння та навички мають бути проконтрольованими.

У впровадженні тестового контролю не слід забувати також про перевіряння якості тестів. *Основними параметрами якості тестів* загалом вважають *валідність і надійність*.

Валідність тесту визначається тим, наскільки повно і точно тест охоплює матеріал навчальної програми. У підсумковому тесті з дисципліни застосовують 5-7 запитань з кожної теми. Під *валідністю* також розуміють відповідність того, що проектувалося перевірити, і того, що було перевірено насправді. Для перевірки валідності тесту отримані за допомогою цього тесту дані порівнюють з аналогічними даними, отриманими іншим способом (усними відповідями на аналогічні запитання). Висока *кореляція* (зв'язок) між цими показниками свідчить про валідність тесту.

Вимоги щодо тестових завдань для забезпечення їх валідності:

1. Кожне тестове завдання має виражати одну думку (якщо твердження складне, то формулювання необхідно розподілити на кілька пунктів).
2. Необхідно користуватися чіткою, зрозумілою мовою, не використовувати багатозначних понять та рідко вживаних термінів.

3. Намагатися використовувати прості речення: не надто короткі й не задовгі.

4. Завдання мають бути реально наближені до змісту конкретної теми з курсу географії.

5. Неправильні відповіді до тестових завдань мають бути правдоподібними, реально стосуватися предмета, щоб мінімізувати вгадування.

Надійність тесту полягає в тому, наскільки точно він може «виміряти» знання учнів. «Надійний» тест має показувати однакові або близькі результати за повторного обстеження, в аналогічних групах (тест має давати аналогічні результати для сильних, посередніх і слабких за успішністю учнів). У перебігу оцінювання якості педагогічного тесту здійснюють не тільки перевірку якості тесту загалом, а й роблять *якісний аналіз окремих тестових завдань*.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 18 (див. Розділ 1), охарактеризуйте види та функції діагностики процесу навчання з географії.

2. Проаналізуйте процес здійснення поточного оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти.

3. Опишіть процедуру проведення підсумкового (тематичне, семестрове, річне) оцінювання навчальних досягнень з географії.

4. Оцініть критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з географії.

5. Дослідити особливості тестового контролю навчальних досягнень.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи довідкову і методичну літературу, проаналізуйте технологічні особливості проведення тестування.

2. Проаналізуйте процес здійснення формувального оцінювання навчальних досягнень школярів.

2.19. Практичне заняття «ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ГЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ»

Мета заняття: проаналізувати специфіку освітнього процесу з географії у закладах передвищої освіти та охарактеризувати основні форми вивчення географічних дисциплін.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Розвиток системи професійної освіти в Україні.
2. Дослідження різних аспектів підготовки фахівців у закладах передвищої освіти.
3. Принципи організації освітнього процесу в закладах передвищої освіти.
4. Сучасне освітнє середовище закладу передвищої освіти.
5. Практична спрямованість організації освітнього процесу у закладах фахової передвищої освіти.
6. Перспективи для формування в Україні системи фахової передвищої географічної освіти. Впровадження заходів щодо розвитку сфери професійної освіти.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Географія вивчають в промислово-технологічних коледжах під час навчання згідно освітніх програм: «Економіка підприємства», «Організація виробництва», «Обслуговування та ремонт обладнання підприємств хімічної та нафто-газопереробної промисловості», «Виробництво тугоплавких неметалевих і силікатних матеріалів і виробів», «Переробка нафти і газу» та ін.

На цих освітніх програмах предмет «Географія» складається з двох курсів: «*Географія: регіони та країни*», який спрямований на формування у студентів знань про особливості населення й просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних процесах та курсу «*Географічний простір Землі*», який розкриває сутність географічної науки в цілому; інтегрує знання про природу, людину і господарську діяльність; формує у студентів чіткі уявлення про

основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу.

Загальною метою курсу географії в I семестрі є формування у студентів географічної картини світу на прикладі вивчення систем розселення та просторової організації економічної діяльності в окремих регіонах і країнах з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних, економічних та екологічних аспектів.

Мета реалізується через вирішення таких **головних завдань**:

- формування у студентів цілісної географічної картини світу;
- розкриття ролі географії у розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства;
- створення освітнього середовища для розуміння особливостей участі регіонів і окремих країн у міжнародному поділі праці;
- розвиток у студентів геопросторового мислення та вміння логічно висловлювати свої думки щодо сучасних процесів у світі;
- обґрунтування доцільності наукового підходу до природокористування, мотивування екологічно грамотної, поведінки;
- формування картографічної грамотності й культури;
- вироблення умінь користуватися джерелами географічної інформації, аналізувати її; застосовувати здобуті географічні знання;
- розвиток здатності до співробітництва під час виконання практичних робіт та проведення досліджень;
- заохочення засобами географії до самореалізації своїх здібностей, інтересів та життєвих планів.

Вивчення курсу географії в II семестрі спрямовано на реалізацію **завдань**:

- розуміння географічної оболонки як системи, її виникнення, функціонування, закономірності будови і розвитку;
- оволодіння вміннями вирішувати комплексні завдання, що потребують виявлення географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і геоекоекологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов і чинників;
- розвиток географічного мислення для орієнтації у проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою, навичок грамотного вирішення побутових та професійно орієнтованих завдань;

- виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища під час повсякденної трудової і побутової діяльності;
- набуття компетентності в сферах: елементарного геоекологічного моделювання і прогнозування; використання географічних знань в побуті і в підготовці до майбутньої професійної діяльності; забезпечення безпеки життєдіяльності й адаптації до умов навколишнього середовища.

В результаті вивчення навчального предмету у студентів мають бути сформовані **програмні компетентності**:

Інтегральна компетентність: Здатність до елементарного геоекологічного моделювання і прогнозування; використання різноманітних географічних знань в побуті і в підготовці до професійної діяльності; забезпечення особистої безпеки й адаптації до умов навколишнього середовища, інформаційно-цифрова, соціальна, громадянська та екологічна грамотність.

Загальні компетентності: здатність до встановлення взаємозв'язків між географічними та соціально-економічними явищами і процесами, здатність здійснювати комунікацію географічного спрямування державною мовою.

Спеціальні компетентності: розуміння змісту основних понять географії; вміння застосовувати здобуті знання в практичній діяльності, уявляти цілісну географічну картину світу, розуміння ролі географії у розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем, розуміння особливостей участі регіонів та країн у міжнародному поділі праці, вміння геопросторово мислити та висловлювати думки щодо сучасних процесів у світі, вміння обґрунтувати доцільність наукового підходу до природокористування, екологічно грамотно поводитися, користуватися джерелами географічної інформації, аналізувати її; застосовувати здобуті географічні знання в практичній діяльності.

Курс «Географія» завершує базову географічну освіту студентів I курсу. Програма складена відповідно до типового навчального плану. У I семестрі на її вивчення відведено 51 годину (3 години на тиждень), а в II семестрі – 46 годин (2 години на тиждень). Вид контролю: Семестрова оцінка.

Робоча програма для студентів I курсу розроблена на основі навчальної програми та положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, згідно з яким географічна освіта є складовою освітньої галузі «Природознавство». Загальноосвітня цінність географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому живе людина.

Зміст програми з географії базується на принципах науковості, неперервності й наступності географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньо предметних і міжпредметних зв'язків, диференціації навчального матеріалу відповідно до вікових особливостей студентів. Такий підхід допомагає вибудувати знання про сучасний світ у струнку схему, зрозуміти просторову логіку розвитку економіки, прогнозувати реальні економічні результати політичних рішень.

Курс безпосередньо пов'язаний не тільки з попередніми курсами географії, які вивчалися в ЗЗСО, він також інтегрує знання, здобуті на заняттях з економіки, історії, інформатики.

Очікуваними **програмними результатами вивчення предмету «Географія»** є здатність:

- розуміти географічну оболонку як систему, її виникнення, функціонування, закономірності будови і розвитку;
- вирішувати комплексні завдання, що потребують виявлення географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і геоecологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов і чинників;
- географічно мислити для орієнтації у проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою, навичок грамотного вирішення побутових та професійно орієнтованих завдань;
- до толерантності щодо інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища під час повсякденної трудової і побутової діяльності.

У Лисичанському промислово-технологічному коледжі загальна кількість годин – 97. У I семестрі лекцій 39 год, практичних занять 12 год. У другому семестрі – лекцій 30 год., практичних занять 16 год. Тижневих годин для денної форми навчання: 1) I семестр: аудиторних – 3; 2) II семестр: аудиторних – 2. А у В ЗЗСО на вивчення географії в старшій шко-

лі на рівні стандарту відводиться Географія 10 клас: Регіони та країни (10 клас – 52 години: 1,5 години на тиждень), Географія 11 клас: Географічний простір Землі (35 год; 1 год на тиждень).

У першому семестрі вивчаються ті ж теми, що і у ЗЗСО в 10 класі: Вступ, Розділ I. Європа (Загальна характеристика Європи, країни Європи), Розділ II. Азія (Загальна характеристика Азії, Країни Азії), Розділ III. Океанія (Австралія, Мікронезія, Меланезія, Полінезія), Розділ IV. Америка (Загальна характеристика Америки, Країни Америки), Розділ V. Африка (Загальна характеристика Африки, Країни Африки), Розділ VI. Україна в міжнародному просторі (Україна в геополітичному вимірі, Україна в системі глобальних економічних відносин).

У другому семестрі вивчаються ті ж теми, що і у ЗЗСО в 11 класі: Вступ, Розділ I. Топографія та картографія (Топографія, Картографія), Розділ II. Загальні закономірності географічної оболонки Землі (Географічні наслідки параметрів і рухів Землі як планети, Географічна оболонка Землі, Геологічне середовище людства, Атмосфера та системи Землі, Гідросфера та системи Землі, Біосфера та системи Землі), Розділ III. Загальні суспільно-географічні закономірності світу (Географічний простір, Демографічні процеси у світосистемі, Глобальна економіка, Політична географія та геополітика), Розділ IV. Суспільна географія України (Українська держава, Населення України, Економіка України в міжнародному поділі праці).

У I семестрі відводиться 6 пар для виконання 7 практичних робіт, які передбачені програмою. У II семестрі відводиться 8 пар для виконання 10 практичних робіт, які передбачені програмою. В кожній темі наводиться орієнтовний перелік тем для проведення самостійних досліджень. В кожній темі передбачений знаннявий, діяльнісний та оцінно-ціннісний компоненти для оцінювання знань здобувачів освіти.

Під час вивчення географії передбачено проведення семінарських занять: у першому семестрі (Географія: регіони та країни) – 1 год, у другому семестрі (Географічний простір Землі) – 2 години.

Тематика *практичних робіт* включає 17 робіт. Серед них варто виділити такі роботи: Порівняння структури промислового виробництва економічно розвинених країн Європи; Складання картосхеми просторової організації економіки європейської країни; Складання картосхеми типології країн Америки за рівнем їх економічного розвитку; Аналіз схеми системи течій у Світовому океані; Позначення на контурній карті Африки районів видобування нафти, залізних, мідних та алюмінієвих руд, центрів

їх переробки, транспортних магістралей; Визначення географічних координат точок, азимутів, відстаней у градусах і кілометрах між точками на різних картах; Аналіз рози вітрів; Аналіз системи течій у Світовому океані; Обчислення показників народжуваності, смертності, приросту населення за статистичними даними; Позначення на контурній карті ланцюгів доданої вартості; Аналіз секторальної структури економіки України.

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів з географії розроблені на основі програм для ЗЗСО. Оцінювання навчальних досягнень здійснюється за 12-ти бальною шкалою, передбачає чотири рівні: початковий, середній, достатній та високий.

Засоби діагностики успішності навчання з предмету «Географія»:

1. Теоретичні: перелік питань для усного опитування, співбесіди, семінару; перелік контрольних питань для поточного самоконтролю та самоперевірки тем; банк тестових завдань; ситуаційні задачі;
2. Практичні: завдання для практичних робіт; теми досліджень.
3. Творчі: індивідуальні завдання; теми рефератів; презентації; доповіді.
4. Узагальнюючі: критерії оцінювання навчальних досягнень студентів за національною шкалою.

Вивчення курсу «Географія» у закладах передвищої освіти передбачає **два види контролю**: *поточний* – контроль під час вивчення теми (усне опитування, тестування, самостійні та практичні роботи, захисти проектів і проведених досліджень); *підсумковий* – контроль наприкінці вивчення розділу (теми) (усні та письмові роботи, тести, бесіди).

Оцінюючи результати навчальної діяльності студентів з географії, необхідно враховувати рівень засвоєння теоретичних знань і сформованості практичних умінь, досвід творчої діяльності. Оцінюються результати навчальної діяльності студентів з географії за 12-ти бальною шкалою.

Інструменти, обладнання, програмне та методичне забезпечення: підручник, атлас, зошит для практичних робіт, методичні рекомендації для підготовки до семінарів, географічні карти.

У фахових кооперативних коледжах географія вивчається, зокрема, на спеціальностях: Готельно-ресторанна справа, Харчові технології, Право, Облік і оподаткування, Фінанси, банківська справа та страхування, Підприємство, торгівля та біржова діяльність освітньо-кваліфікаційний рівень: Фаховий молодший бакалавр.

Загальна кількість годин – 28. Лекції -18. Практичні, семінарські – 10. Вид контролю: залік. Навчальна програма з географії розроблена на основі положень Державного стандарту повної середньої освіти, згідно з яким географічна освіта є складовою освітньої галузі “Природознавство” Загальноосвітня цінність шкільної географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, в якому протікає життя людини. Шкільна географія спрямована на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню та розвиток умінь орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоекологічних полях у державі і світі.

Загальною **метою** шкільної географічної освіти є формування у школярів географічної картини світу.

Мета реалізується через розв'язання наступних головних **завдань**:

- формування в учнів цілісного географічного образу Землі через розкриття регіональних та планетарних закономірностей і процесів;
- розкриття ролі географії у вирішенні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства;
- розвиток у школярів геопросторового мислення та вміння логічно викладати свої думки, що співвідносяться з реально пізнаваними географічними об'єктами;
- обґрунтування доцільності наукового підходу до природокористування, єдності навколишнього середовища, людини та її діяльності в територіальному аспекті;
- формування картографічної грамотності й культури;
- виховання національно свідомого громадянина, патріота, дбайливого господаря, грамотної, освіченої людини, гуманіста і природолюбця;
- вироблення в учнів умінь практично застосовувати здобуті географічні знання, користуватися джерелами географічної інформації, самостійно шукати, аналізувати і передавати її;
- розвиток здатності до співробітництва при виконанні практичних робіт та екскурсій;
- заохочення до самореалізації своїх здібностей, інтересів та життєвих планів засобами географії.

Структура і зміст програми з географії базуються на принципах неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньопредметних зв'язків, гуманізації, гуманітаризації, ди-

ференціації навчального матеріалу в залежності від вікових можливостей учнів, практичної спрямованості.

Зміст програма навчальної дисципліни: Політична карта світу, Населення світу, Взаємодія суспільства і природи. Світові природні ресурси, Світове господарство, Глобальні проблеми людства, Країни Європи, Країни Азії, Країни Північної Америки, Країни Латинської Америки, Країни Африки, Австралія та країни Океанії.

Оцінка якості засвоєння навчальної програми з дисципліни «Географія» включає *поточний контроль успішності* (фронтальне опитування, усне опитування, оцінка активності студентів на занятті, тестування), *оцінки за реферати, повідомлення, модульний контроль знань*. Підсумкова оцінка якості засвоєння навчальної програми – *залік*.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 19 (див. *Розділ 1*), охарактеризуйте розвиток системи професійної освіти в Україні.
2. Проаналізуйте різні аспектів підготовки фахівців у закладах передвищої освіти.
3. Опишіть сучасне освітнє середовище закладу передвищої освіти
4. Оцініть практичну спрямованість організації освітнього процесу у закладах фахової передвищої освіти
5. Дослідити впровадження заходів та цілей МОН щодо розвитку сфери професійної освіти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи методичну літературу, проаналізуйте перспективи формування в Україні системи фахової передвищої географічної освіти.
2. Проаналізуйте принципи організації освітнього процесу в закладах передвищої освіти.
3. Вивчення географії у закладах передвищої освіти (Лисичанський промислово-технологічний коледж).
4. Вивчення географії у кооперативних коледжах (Полтавський фаховий кооперативний коледж).

2.20. Практичне заняття «ПРОВЕДЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»

Мета заняття: проаналізувати специфіку освітнього процесу з географії у закладах позашкільної освіти та охарактеризувати основні форми географічних досліджень.

Матеріали та обладнання: методична і довідкова література.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Позашкільна освіта як складова системи освіти в Україні.
2. Мета, завдання та принципи функціонування позашкільної освіти.
3. Складові системи позашкільної освіти.
4. Роль позашкільної освіти в оволодінні знаннями про культуру, природу, людину, суспільство та опануванні навичками творчої діяльності.
5. Форми та методи організації позашкільного освітнього процесу.
6. Форми та методи організації позашкільного освітнього процесу.

Методичні рекомендації до практичного заняття:

Заповідник – це виділені державою території й акваторії, в межах яких охороняються природні об'єкти, що становлять особливу екологічну, генетичну, наукову чи культурну цінність: типові чи рідкісні ландшафти, еталонні ділянки природного середовища, рідкісні геологічні утворення, угруповання рослин і тварин із характерним генофондом.

Заповідник «Медобори» – природоохоронна територія в Україні в межах Гусятинського та частково Підволочиського районів Тернопільської області. Заповідник створено з метою збереження у природному стані унікальних природних комплексів Подільських Товтр (Медоборів), генофонду рослинного і тваринного світу та використання їх у наукових цілях. Товтри є унікальною пам'яткою природи та геологічного минулого, не тільки Поділля, а і Європи.

Національні природні парки – це території, що створюються для збереження природних комплексів, які мають екологічну, історичну й естетичну цінність завдяки сприятливому поєднанню природних і культурних ландшафтів, і для використання їх у рекреаційних, виховних, наукових і просвітницьких цілях.

Природний національний парк "Подільські Товтри". Площа парку 261316 га або 13% відсотків від території області. У границі парку з

півночі на південь увійшли: частини Городоцького регіону, весь Чемеромовецький та Кам'янець-Подільський регіони. Західною границею парку є р. Збруч, південною – р. Дністер.

Товтри – унікальна пам'ятка геологічного минулого, народжена в глибинах древнього Сарматського моря, подібно якій, по структурі ландшафтів немає у всій Європі. Саме вони визначені осовою лінією національного парку. Товтри – це своєрідний музей природи, резерват генофонду рослин і тварин.

На кам'янистих схилах Товтрового кряжу збереглися рідкісні реліктові види рослинного світу, яких більше не зустрінеш ніде на Поділлі. Тут зростає біля 1700 видів рослин, четверта частина з яких занесена до Червоної книги. Значною природно науковою цінністю на території ПНП є масиви широколистяних лісів, так званих дібров подільського типу.

Заказники – це території й акваторії, на яких охороняються окремі види рослин і тварин або природні комплекси (озера, болота, ділянки лісу чи степу з рідкісними видами рослин або тварин, печери, території з унікальними геологічними утвореннями).

Довжоцький заказник – ботанічний заказник загальнодержавного значення в Україні. Розташований у межах Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, на північний захід від села Ліпини. Площа 655 га. Перебуває у віданні Кам'янець-Подільського держлісгоспу (Кадіївське л-во).

Охороняється ділянка дубово-грабових і грабових лісів. Зростають цінні лікарські, декоративні, реліктові та рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України – лілія лісова, підсніжник білосніжний, а також низка орхідних. Входить до складу національного природного парку «Подільські Товтри».

Освітня діяльність в заповідниках і національних природних парках України здійснюється на основі законів України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про природно-заповідний фонд України", Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні, затвердженої постановою Верховної Ради України від 22.09.94 № 177/94-ВР, постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.95 № 170, "Положення про Головне управління національних природних парків і заповідної справи Міністерства України" та Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України, затвердженого наказом Міністерства України від 01.07.97 № 105, «Положення про еколо-

го-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України», яке затверджене наказом №140 Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 21.09.98.

Природно-заповідні установи є центрами організації природоохоронної освіти та виховання, цілеспрямованого впливу на світогляд, поведінку і діяльність населення з метою формування природоохоронної свідомості та залучення людей до збереження природної спадщини. Розроблені законодавчі акти відображають напрямки, порядок організації і проведення освітньої діяльності, взаємодії з громадськістю та підвищення кваліфікації працівників заповідників і національних природних парків (рис. 2.26).

Основні завдання освітньої роботи в природно-заповідних установах визначаються з урахуванням програм і планів, які затверджуються установою, у підпорядкуванні якої знаходиться заповідники і національні природні парки. Для їх реалізації створюються **відділи природоохоронної освіти**, які організовують здійснення природничо-освітньої діяльності, інформування та налагодження зв'язків із громадськістю.



Рис. 2.26. Форми організації позашкільного освітнього процесу

Основні напрями діяльності природно-заповідних установ в галузі природоохоронної освіти:

- формування на базі заповідників і національних природних парків регіональних, національних та міжнародних центрів підготовки кадрів в сфері природоохоронної освітньо-виховної роботи;
- ведення пропагандистської діяльності, особливо через видання праць з проблем заповідної справи;
- навчальна, науково-дослідна практична та методична робота з учнівською та студентською молоддю шляхом формування та виконання спільних природничо-освітніх програм, проектів, угод, планів-заходів з різними установами та організаціями природоохоронного спрямування;

- організація масових природничо-освітніх заходів;
- співпраця з громадськими та міжнародними природничо-освітніми організаціями.

Природоохоронні знання поширюються через засоби масової інформації, музеї, бібліотеки та друковані видання, постійно діючі та пересувні виставки, фотостенди, тематичні лекції, екскурсії. Організація природничих (навчальних) стежок разом з екскурсіями – це перспективна форма природоохоронної пропаганди. Важливий елемент природозахисної стежки – інформативність. Складаються ілюстровані путівники-буклети.

Музеї природи як засіб поширення природничо-освітніх знань створюються для систематичного відвідування, використання під час проведення семінарів, конференцій. Відповідно до змісту експозицій та направленості роботи музеї природи мають виконувати функції методичних центрів природоохоронної роботи з населенням, державними, громадськими та молодіжними організаціями.

Інформаційно-природничі центри можуть об'єднувати музеї природи, бібліотеки, зали для проведення семінарів та лекцій, виставки, кінолекторії, кіоски, ігротеки в єдину систему.

У разі використання природних ресурсів в заповідниках і національних природних парках іншими установами потрібно спільно організовувати навчальні семінари для підвищення кваліфікації працівників цих установ та населення.

Покращанню природозахисної освіти населення сприяє проведення лекційної роботи, загальних екскурсій по природно-заповідній території з оформленням перепусток за спеціальними маршрутами, відвідування музеїв природи, знайомство з колекційним фондом заповідників і національних природних парків. Для підвищення природозахисної кваліфікації вчителів організовуються спеціальні курси, розробляються методичні рекомендації і посібники.

Освітня робота зі студентами й учнями проводиться шляхом організації дипломних, наукових, польових практик, літніх експедицій і таборів природничого напрямку; навчання юних натуралістів; організації краєзнавчих гуртків, проведення природничо-наукових олімпіад; надання допомоги в обладнанні природничих кабінетів.

Освітня діяльність має здійснюватися в тісній співпраці з різними державними установами та недержавними організаціями.

Державними управліннями екобезпеки в областях та органами Міносвіти на місцях можуть створюватися спільні Міжвідомчі ради з природозахисної освіти. Плани заходів такої ради включають: організаційні і методичні заходи; учбову; науково-дослідну і методичну роботу; масові, природоохоронні виховні акції; конференції; круглі столи; семінари та інформаційно-видавничу діяльність. З навчальними закладами розробляються спільні програми та укладаються угоди про проведення спільних заходів, навчальних практик, виконання студентами наукових досліджень.

В природно-заповідних установах залучають до проведення масових заходів громадські організації, сприяють у виборі тем проведення акцій та пошуку грантів, надають практичну та методично-консультативну допомогу, забезпечують необхідною нормативною документацією. Вчені довели, що природне середовище має великий фізіолого психоемоційний потенціал. Установи природо-заповідного фонду, враховуючи різноманіття ландшафтів та наявність фахівців з екологічної освіти та рекреації, можуть стати майданчиками для природо терапії. Це, в свою чергу, сприятиме відновленню діяльності й самих установ природо-заповідного фонду. Тематичні екскурсії з елементами природо терапії допомагають відволіктися, зарядитися енергією та отримати нові, корисні та цікаві знання.

Завдання для практичного заняття:

1. На основі методичних рекомендації з підготовки до практичного заняття та матеріалів теми 20 (див. *Розділ 1*), охарактеризуйте позашкільну освіту як складову системи освіти в Україні.
2. Проаналізуйте мету та завдання позашкільної освіти.
3. Опишіть принципи функціонування позашкільної освіти.
4. Оцініть роль позашкільної освіти в оволодінні знаннями про культуру, природу, людину, суспільство та опануванні навичками творчої діяльності.
5. Дослідити форми та методи організації позашкільного освітнього процесу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Використовуючи методичну літературу, проаналізуйте складові системи позашкільної освіти.
2. Проаналізуйте освітню діяльність в природно-заповідних установах.



РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Активні та інтерактивні методи навчання / [укладач О.С. Кравчина]. Київ: ЦІППО України, 2003. 32 с.
2. Багров М.В. Географія в інформаційному світі. Київ: Либідь, 2005. 184 с.
3. Баранов А. Про можливість використання засобів MS Office в навчанні географії. *Географія в школі*. 2003. № 7. С. 64-65.
4. Безуглий В.В. Методика навчання фізичної географії України засобами комп'ютерних технологій. Харків: Укр. інженерно-пед. акад., 2003. 19 с.
5. Андреева В.М. Урок географії в сучасних технологіях. Харків: Вид. група «Основа», 2006. 176 с.
6. Безуглий В.В., Лисичарова Г.О. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Київ: Генеза, 2018. 195 с.
7. Берлянт А.М. Створення та використання картографічних презентацій у навчальному процесі. Модернізація та реформування географічної та картографічної освіти: Досвід, проблеми, перспективи. Харків-Вінниця, 2003. 238 с.
8. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
9. Бойко В.М., Брайчевський Ю.С., Яценко Б.П. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Київ: Перун, 2018. 257 с.
10. Варакута О.М. Самостійна робота учнів на уроках економічної і соціальної географії України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Географія*. Тернопіль. 2005. № 2. С. 233-236.
11. Виговська Т.О. Критерії оцінювання навчально-матеріальної бази кабінету географії. *Географія*. 2008. № 15/16. С. 38-39.
12. Вірченко П.А. Використання інформаційних та мультимедійних технологій на уроках географії. *Впровадження сучасних технологій навчання географії у шкільній, вищій і післядипломній освіті*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. Полтава: ПОІППО, 2006. С. 45-48.
13. Генкал С.Е. Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів профільних класів на основі індивідуальних освітніх проєктів. Київ, 2008. 21 с.
14. Географія (профільний рівень): підручник для 10 класу ЗЗСО / авт. Г.Д. Довгань, О.Г. Стадник, П.О. Масляк, С.Л. Куртей, О.Г. Бродовська. Харків: Ранок, 2018. 255 с.
15. Географія (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / автори В.В. Безуглий, Г.О. Лисичарова. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
16. Географія (профільний рівень): підручник для 11 класу / авт. Масляк П.О.; Даценко Л.М.; Куртей С.Л.; Бродовська О.Г. Харків: Ранок, 2019. 272 с.

17. Географія (профільний рівень): підручник для 11 класу / автори: Л.Б. Паламарчук, Т.Г. Гільберг, А.І. Довгань. Київ: Генеза, 2011. 305 с.
18. Географія 10–11 класи. Рівень стандарту: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано МОН України» (наказ від 03 серпня 2022 року № 698). 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>
19. Географія 10-11 класи. (Профільний рівень): навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Затверджено Міністерством освіти і науки України. (Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407). URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
20. Географія та економіка 6-11 кл.: навчальні програми, інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у закладах загальної середньої освіти навчальних предметів / укладач Р.В. Гладковський. Харків: Ранок, 2018. 192 с.
21. Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Совенко В.В. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Київ: УОВЦ «Оріон», 2018.
22. Гільберг Т.Г., Засєкіна Т.М., Качко Г.О., Лашевська Г.А. Природничі науки: навч.-метод. посіб. для 10 кл. зал. заг. серед. освіти: у 2-х ч. Київ: Оріон, 2019.
23. Гільберг Т.Г., Засєкіна Т.М. та ін. Природничі науки: навч.-метод. посіб. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Оріон, 2020.
24. Інтеграція наукових знань і проблема змісту освіти. *Постметодика*. 1994. № 2. С. 2-3.
25. Гриньова М.В. Педагогічні технології: теорія та практика: навчально-методичний посібник. Полтава: Видавництво ППУ, 2012. 231 с.
26. Гуз К.Ж. Зміст освітньої галузі «Природознавство» як основа формування інтегрованого курсу для старшої школи образу світу учня. *Педагогічні засади навчання природознавства в загальноосвітній школі*: зб. наук. праць. Полтава: ПОІППО, 2017. Вип. 7.
27. Гудима В.М. Використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання географії: навчально-методичний посібник. Біла Церква: КОІПОПК, 2009. 110 с.
28. Географічний кабінет: учора, сьогодні і завжди / В. Шипівдич. *Все для вчителя. Географія*. 2006. Трав. (№ 9-10). С. 25-28.
29. Даниленко Л. Наукові засади інноваційної діяльності профільного навчального закладу. *Директор школи*. 2004. Груд. (№ 48). С. 7-10.
30. Даценко Л.М. Навчальна картографія в умовах інформатизації суспільства: теорія і практика. Київ: ДНВП «Картографія», 2011. 228 с.
31. Даценко Л.М. Вивчення основ геоінформаційних систем і технологій у профільних класах. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2010. Вип. 6. С. 67-70.
32. Дем'янюк Т.Д. Нові технології позашкільної освіти і виховання: навч.-метод. посібник / Наук.-метод. центр середньої освіти. Київ, 2001. 325 с.

33. Державний стандарт профільної середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text>
34. Довгань Г.Д., Стадник О.Г. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Харків: Ранок, 2018.
35. Довгань Г. Д. Використання методу телекомунікаційного проектування на уроках географії. *Географія*. 2007. № 1 (77), січень. С. 14-15.
36. Закон України про фахову передвищу освіту. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019, № 30, ст. 119. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2745-19>
37. Закон України „Про позашкільну освіту” від 22.06.2000 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 46. С. 393.
38. Засєкіна Т.М. До концепції підручника інтегрованого курсу “Природничі науки”. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 20. С. 111-126.
39. Засєкіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с.
40. Інновації на уроках географії / [упорядн. Є.І. Науменко, В.М. Андрєєва]. Харків: вид. група «Основа», 2007. 160 с.
41. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. Природнича освітня галузь (Додаток до листа МОН від 30.08.2024 1.1/15776-24). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66d/ffe/c4c/66dffec4c92d2958213439.pdf>
42. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання інтегрованого курсу „Природничі науки” (10-11 класі). URL: <https://znayshov.com/News/Details/instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykladannia-biolohii-i-ekolohii-ta-intehrovanoh-o-kursu-pryrodnychi-nauky>
43. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/Integrovane-navchannja-modul.pdf>
44. Ісаєва Г., Застосування комп'ютерних технологій на уроках географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2008. № 10. С. 4-7.
45. Касіяник І.П., Мендерецький В.В., Мисько В.З. Методика навчання географії (теоретичний аспект): навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 234 с.
46. Капіруліна С.Л. Використання інформаційних технологій у практиці проєктивного навчання учнів. *Географія та основи економіки в школі*. 2009. № 3. С. 15-17.
47. Кобернік С.Г. Сучасний стан і перспективи комп'ютерного навчання географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2002. № 3. С. 10-13.
48. Кобернік С.Г, Коваленко Р.Р. Скуратович О.Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: посіб. для вчителя. Київ: Навчальна книга, 2005. 319 с.
49. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закладів. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2018. 256 с.

50. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія (рівень стандарту): підручник для 11 клас закладів загальної середньої освіти. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2019. 176 с.
51. Кобернік С.Г. Практикум з курсу «Економічна і соціальна географія світу». 10 клас: практ. та самостійні роботи; контурні карти; завдання для оцінювання навч. досягнень; сторінки цікавих фактів. Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2007. 72 с.
52. Коваленко В.С., Стець Н.В. Концептуальні підходи до створення інтегрованого курсу з природознавства для старшої школи. *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 3/1 (172).
53. Ковальова К.І. Методика використання комп'ютерно орієнтованих засобів у процесі вивчення фізичної географії у загальноосвітній школі / АПН України, Інститут педагогіки. Київ, 2005. 292 с.
54. Ковбасенко Л. Роль позашкільної освіти в оптимізації процесу формування у старшокласників потреби в навчанні впродовж усього життя. *Рідна школа*. 2010. № 10. С. 28-32.
55. Козловська І.М., Собко Я.М. Принципи дидактики в контексті інтегративного навчання. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 48-51.
56. Козловський Ю.М., Козловська І.М., Білик О.С. Розвиток наукових досліджень із проблем освітньої інтеграції в українській педагогіці (кінець ХХ – початок ХХІ століття). *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 14. Т. 2. С. 55–59.
57. Корнеєв В.П. Технології в навчанні географії. Харків: Основа, 2004. 111 с.
58. Корнеєв В.П. Форми навчання географії в школі: посібник для вчителя. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. 224 с.
59. Криловець М.Г. Виховання особистості на уроках географії. *Особливості формування соціально активної та професійно зорієнтованої особистості*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Ніжин, 28 бер. 2018 р.). Ніжин, 2018. С. 158–160.
60. Круглик Л.І., Паламарчук Л.Б. Вивчення проблеми соціальної географії в школі. Кам'янець-Подільський: Абетка Нова, 2001. 138 с.
61. Ламекіна Г.О. Самостійна робота учнів під час вивчення географії. *Рідна школа*. 2003. № 1. С. 40-42.
62. Масляк П.О., Капіруліна С.Л., Бродовська О.Г. Географія: підручн. для 10 класу (рівень стандарту). Київ: Грамота, 2018. 200 с.
63. Мельник Н. П. Інтеграція навчального процесу як сучасна освітня технологія. *Завуч*. 2010. № 22. С.11-14.
64. Мендерецький В.В., Лісовський А.С., Придеткевич С.С., Матуз О.В. Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Методика навчання географії в закладах освіти». Кам'янець-Подільський: ТОВ «Апостроф», 2022. 44 с.
65. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: [навчально-метод. посібник] / за редакцією С.Г. Коберніка. Тернопіль: Навч. книга, 2005. 319 с.

66. Методика навчання природознавства в старшій школі: методичний посібник / [К.Ж. Гуз, О.С. Гринюк, В.Р. Ільченко та ін.]. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 192 с.
67. Навчально-методичне забезпечення впровадження інтегрованого курсу «Природничі науки» у профільну школу в умовах упровадження Концепції «Нова українська школа»: навч.-метод. посібник / укл. Л.В. Васильченко; КЗ «ЗОІППО». Запоріжжя: СТАТУС, 2018. 124 с
68. Назаренко Т.Г. Теоретико-методичні засади навчання географії в профільній школі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг. 2011. С. 125-132.
69. Назаренко Т.Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2013. 380 с.
70. Назаренко Т.Г. Методика використання картографічних матеріалів у профільному навчанні географії. *Альманах сучасної науки та освіти*. Київ: Грамота, 2013. № 3 (3). С. 115-118.
71. Назарова Л.І. Інтеграція шкільних дисциплін у старшій профільній школі. *Завуч*. 2012. № 7. С. 27-28.
72. Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. *Освіта України*. 2002. № 24.
73. Нікуліна Ф. Інтегральна технологія: основні ідеї та структура. *Завуч (Перше вересня)*. 2000. № 23-24. С.10.
74. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до соціальної географії: навч. посіб. Київ: Знання КОО, 2000. 204 с.
75. Онлайн-ресурси для вивчення географії. URL: <https://naurok.com.ua/post/internet-na-korist-onlayn-resursi-dlya-vivchennya-geografi>
76. Паламарчук Л.Б. Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії: теорія і практика: монографія. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. 412 с.
77. Пастирська І. Досвід інтеграції змісту дисциплін природничого циклу ХХ – початок ХХІ століття). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2011. Ч. 2. С. 240-247.
78. Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш., Довгань А.І. Географія: підручник для 10 класу (рівень стандарту). Київ: Генеза, 2018.
79. Природничі науки (інтегрований курс): програма для 10-11 класів 33СО / І. Дьоміна, В. Задоянний, С. Костик. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58917>
80. Природничі науки (інтегрований курс): програма для 10-11 класів 33СО / авт. колектив під кер. Засєкіної Т.М. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58919/>
81. Природничі науки (інтегрований курс): програма для 10-11 класів 33СО) / авт. колектив під кер. Ільченко В.Р. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58918/>
82. Природничі науки (інтегрований курс): програма для 10-11 класів 33СО / Дмитро Шабанов, Олександр Козленко. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58920/>

83. Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2009. № 1-2-3.
84. Профільне навчання: теорія і практика. Київ: Компас, 2007. 192 с.
85. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта та виховання крізь призму сьогодення. *Рідна школа*. 2010. № 3. С. 28-32.
86. Самойленко В.М., Топузов О.М., Назаренко Т.Г. та ін. Посібник для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання та проведення підсумкової контрольної роботи з географії в 11-х класах загальноосвітніх навчальних закладів: навчальний посібник (з грифом МОНМС України, лист № 1.4/18-Г-673 від 13.08.2010). Київ: ДНВП «Картографія», 2011. 128 с.
87. Сиротенко А.Й. Економічна і соціальна географія України. Київ: Освіта, 2001. 222 с.
88. Сиротенко А.Й. Виховний потенціал шкільної географічної освіти. *Географія та основи економіки в школі*. Київ, 2004. № 4. С. 8–11.
89. Стаднік О.Г., Сиротенко А.Й. Країнознавство. Харків, 2008. 44 с.
90. Степанюк А.В., Гадюк Т.В. Інтеграція природничих дисциплін у школі. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 1. С. 18-24.
91. Тімець О.В. Професійна компетентність вчителя географії: навч. посіб. Умань: СПД Сочинський, 2008. 320 с.
92. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. Одеса, 2001. 560 с.
93. Топузов О.М., Назаренко Т.Г., Тименко Л.В. Економічна і соціальна географія світу: підруч. [для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл., профільний рівень]. Київ: Пед. думка, 2010. 302 с.
94. Чернов Б.О. Загальна характеристика розвитку уявлень про методи навчання географії в західних зарубіжних країнах. *Географія і сучасність*. Серія 4. Вип. 22. Київ, 2009. С. 209-214.
95. Шаров О.І. Закон України “Про фахову передвищу освіту” – нові можливості та перспективи. *Фахова передвища освіта*. № 1 [48]. С. 4-7.
96. Шевченко В.О. Сучасна картографія: уроки дійсності. *Вісн. геодез. та картогр.* 2008. № 3. С. 45-47.
97. Шищенко П.Г. Географія: навчальний посібник для старшокласників та абітурієнтів: відповіді на всі питання нової програми. Київ: Знання, 2006. 455 с.

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Навчальне електронне видання

МЕНДЕРЕЦЬКИЙ Вадим Владиславович,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

КАСІЯНИК Ігор Петрович,

кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ГАРБАР Владислав Васильович,

кандидат географічних наук, старший викладач кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

МАТУЗ Ольга Володимирівна,

асистент кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Електронне видання

Підписано 30.05.2025. Гарнітура «Arial».
Об'єм даних 5,2 Мб. Обл.-вид. арк. 18,6. Зам. № 1184.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.